

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
Інститут політичних і етнонаціональних досліджень
ім. І. Ф. Кураса

ІНТЕРПРЕТАЦІЇ
РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОГО КОНФЛІКТУ
В ЗАХІДНИХ НАУКОВИХ
І ЕКСПЕРТНО-АНАЛІТИЧНИХ ПРАЦЯХ

За редакцією Володимира Кулика

КИЇВ – 2020

УДК 323.212(477)
I 73

Рекомендовано до друку вченою радою Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України (протокол № 8 від 24 грудня 2019 року)

I 73 Інтерпретації російсько-українського конфлікту в західних наукових і експертно-аналітичних працях / За ред. В.Кулика. – К.: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2020. – 328 с.
ISBN 978-966-02-9220-8

УДК 323.212(477)

ISBN 978-966-02-9220-8

© Автори, 2020
© Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2020

Зміст

Аналізуючи аналітику: про засади дослідження західних наукових та експертно-аналітичних публікацій на тему російсько-українського конфлікту Володимир Кулик	5
Неодностайна підтримка: американський науково-експертний дискурс про конфлікт в Україні й довкола України Володимир Кулик	11
Між абстрактною теорією та практичною політикою: погляд на українсько-російський конфлікт у британських наукових та експертних публікаціях Микола Рябчук	49
Україна як обставина: дискурсивний аналіз називання та обрамлення російсько-українського конфлікту в німецьких науково-аналітичних колах Катерина Зарембо, Маріанна Фахурдінова	99
Вічне повернення до «вічної Росії»: виклики «української кризи» для французького інтелектуального дискурсу Надія Коваль	128
Політика «подвійного треку»: італійська амбівалентність у концептуалізації російсько-українського конфлікту Катерина Зарембо	171
Фуکیدід у колгоспі тварин: грецький підхід до українсько-російського конфлікту Надія Коваль	198

Єдність у різноманітності: польські дослідники про
українсько-російський конфлікт та війну на Донбасі
Микола Рябчук 230

Альтернативна реальність кремлівської пропаганди:
конфлікт «на Україні» в російському політичному,
медійному й науковому дискурсі
Світлана Набок 291

Розрізняючи різноманітності: спільне та відмінне в західних
поглядах на «українську кризу»
Володимир Кулик 320

**Аналізуючи аналітику:
про засади дослідження західних наукових
та експертно-аналітичних публікацій щодо російсько-
українського конфлікту**

Володимир Кулик

Як відомо, гібридна війна Росії проти України розгортається не лише у військовому протистоянні чи в економічних стосунках, а й в інформаційному просторі. З-поміж учинених за останні роки інформаційних операцій Росії найбільшу увагу аналітиків, журналістів і навіть пересічних громадян привернуло систематичне поширення так званих фальшивих новин, покликаних здискредитувати українську владу й західну політику щодо України в очах самих українців та зацікавленої аудиторії за кордоном. Багато писалося також про деструктивну діяльність спеціально створених «фабрик тролів», які не лише поширюють свої фальшиві повідомлення, а й активно коментують чужі, сіючи сумніви у вірогідності того, що суперечить настановам їхніх близьких до Кремля працедавців. Ця інформаційна війна має на меті не так переконати українців та зацікавлених їхньою долею чужинців у правильності російської політики, як підважити віру в правильність української, не так викликати довіру до російських медій, як викликати недовіру до українських і західних. Тобто навіть думку, що, перефразовуючи автора одного з перших досліджень цього потоку дезінформації Пітера Померанцева, в світі немає нічого правдивого й усе є можливим [Померанцев 2015].

Але спрямованим поширенням фальшивих повідомлень і підважуванням довіри до правдивих російська дезінформаційна діяльність аж ніяк не обмежується. Тим паче не зводиться до неї інформаційна взаємодія в окремих країнах і світі загалом, наслідком якої стають певні впливи на свідомість еліт і мас із тих чи інших питань, зокрема «українського». Західні політики й урядовці не мусять читати російських фейк-сайтів чи стежити за сварками в соціальних мережах: їм досить ознайомитися з публікаціями (чи навіть коротким викладом публікацій) провідних аналітичних центрів своєї країни, які зазвичай спираються на російські джерела набагато більше, ніж на українські, бо перші

набагато частіше перекладені західними мовами, та й російську знає набагато більше західних аналітиків, ніж українську. Крім того, аналітики спираються на наукові праці авторитетних фахівців своєї та інших західних країн, які, своєю чергою, теж набагато більше позначені російськими впливами, ніж українськими: і через неоднакові мовні компетенції, і через усталені погляди на історію та політику Східної Європи, де Росія ще від царських часів посідає чільне місце. Тому так часто в західних наукових і експертно-аналітичних публікаціях можна побачити, скажімо, твердження про стійкий розлам України на україномовний Захід і російськомовний Схід, неподоланну близькість Сходу до Росії, засилля радикальних націоналістів на Заході тощо. З цих за давних аберацій випливає тлумачення новітніх подій, як-от тези про ключову роль націоналістів на Майдані чи про суть конфлікту на Донбасі як протистояння між націоналістичним урядом у Києві та спраглими єдності з Росією місцевими російськомовцями.

Зрештою, прихильні до Росії тлумачення можуть зумовлюватися не лише стереотипними уявленнями й обмеженою поінформованістю, а й політичними та економічними інтересами, зокрема прагненням еліт у деяких європейських державах підтримувати партнерські стосунки з Москвою, аби послабити гегемонізм Сполучених Штатів, та міцними торговельними зв'язками цих держав із Росією, ринок якої приваблює їх набагато більше, ніж український. Тому проросійські тлумачення подій у Криму й на Донбасі нерідко пропонують навіть ті західні аналітики, які цілком усвідомлюють пропагандистський характер тверджень Москви про «повернення Криму в рідну гавань» та «громадянську війну на Донбасі». Водночас у різних країнах поширеність і вплив таких тлумачень дуже різняться – залежно й від інтелектуальних традицій, і від політико-економічних інтересів. Завдання дослідницького проекту, результатом якого стала ця книжка, полягало насамперед у з'ясуванні характеру та поясненні причин цих відмінностей: не тільки між різними країнами, а й між різними аналітичними середовищами та типами публікацій у кожній із розглядуваних країн. Ми прагнули дослідити стан науково-аналітичного осмислення російсько-українського конфлікту, виявити внутрішню структуру й часову динаміку розглядуваного

корпусу публікацій, а також запропонувати попередні пояснення головних тенденцій тлумачення подій в Україні та довкола неї.

У нашій невеличкій команді щасливо поєдналися знавці аж шістьох чужих мов, тож ми змогли ретельно проаналізувати тексти цими мовами, видані в семи країнах широко тлумаченого Заходу: Сполучених Штатах, Великій Британії, Німеччині, Франції, Італії, Греції та Польщі. Таким чином ми охопили й провідні країни НАТО та ЄС, і не дуже впливові, й традиційно прихильні до Росії, й схильні підтримувати Україну, і потужні за обсягом науково-аналітичної продукції, й досить обмежені. Всі ці відмінності відбиваються в досліджуваному корпусі публікацій і, відповідно, в результатах нашого аналізу. Водночас усі сім охоплених цим дослідженням країн єднає те, що вони є демократіями, де науковці й аналітики працюють без державного контролю, а в наукових журналах і аналітичних центрах співіснують носії різних поглядів, що змагаються за увагу політикуму та загалу. Крім того, всі ці країни належать до Північноатлантичного Альянсу та, за винятком США, до Європейського Союзу (Британія на час виконання проекту з ЄС іще не вийшла), тому політики й аналітики переймаються не лише національними інтересами, а й наднаціональними. Втім, хочеться вірити, що аналітики й особливо академічні науковці насамперед переймаються не просуванням політичних чи безпекових інтересів своєї держави або міждержавного об'єднання, а з'ясуванням істини та донесенням її до своїх читачів серед еліт і мас. Що, звісно, зовсім не означає свободи від усталених у відповідній країні уявлень про світ – а на них, як уже сказано, впливають також національні інтереси.

Значимо, що це не перший аналіз західних наукових та аналітичних публікацій на тему нинішнього російсько-українського конфлікту. Варто, зокрема, згадати статтю Юрія Мацієвського, де розглянуто тлумачення суті й чинників конфлікту на Донбасі в працях українських, російських та західних науковців, а також оцінки опитаних автором українських експертів щодо значущості цих чинників [Мацієвський 2019]. Масштабніше дослідження провела група українських дослідниць на чолі з Марією Кармазіною [Кармазіна та ін. 2017], які розглядали наукові, експертно-аналітичні та медійні публікації з різних

західних і пострадянських країн щодо становища й перспектив України в контексті війни на Донбасі, але через обмеженість мовних компетенцій і доступу до літератури залучали лише наявні у відкритому доступі на інтернет-сайтах тексти найпоширенішими мовами (для пострадянського простору – російською). Грунтовний огляд Катерини Смаглій зосереджується на діяльності аналітичних центрів у Росії та на Заході, що їх створила чи підтримує російська влада задля пропаганди своїх поглядів і виправдання своїх дій, але в цій праці йдеться головно про структури й мережі, а не продюковані в них тексти, до того ж українська тема не стоїть у центрі уваги авторки, бо вона намагається охопити всі напрямки прокремлівської «гібридної аналітики» [Smagliiy 2018]. Натомість у двох збірках за редакцією Андре Гертеля та Яцека Кухарчика й Грігорія Месежнікова проаналізовано погляди на «українську кризу» з низки країн Заходу й «вишеградської четвірки» зокрема, але у фокусі аналізу авторів перебувають уявлення політиків, а праці науковців і експертів аналітичних центрів служать радше матеріалом для аналізу політики [Härtel 2017; Kucharczyk, Mesežnikov 2015]. Попри важливість цих праць, наша значно розширює сформований ними аналітичний горизонт, адже охоплює сім різних західних країн, залучає публікації відповідними національними мовами (а також більш чи менш поширеною в їхніх експертних середовищах англійською) та систематично аналізує їх за тією самою методикою, що дає змогу порівнювати результати й шукати причин виявлених відмінностей.

Кожен присвячений певній країні розділ починається з докладного пояснення того, як із-поміж усіх видаваних у цій країні наукових і аналітично-коментарних публікацій на пов'язані з Україною теми автор чи авторка добирає певні журнали та сайти для ретельного аналізу. Вибір, що його ми робили на підставі власних знань про аналітичний ландшафт відповідної країни та, в деяких випадках, порад тамтешніх науковців, зумовлюється міркуваннями впливовості певних видань і аналітичних центрів, місця української проблематики серед їхніх зацікавлень та, не менш важливо, нашої спроможності за короткий період (адже проект тривав усього сім місяців) опрацювати всю їхню доречну до розглядуваної теми продукцію. Тому кількість залучених до

розгляду журналів і сайтів у різних розділах дещо різна, як неоднаковою виявилася й загальна кількість текстів у відібраному для глибшого аналізу корпусі. В кожному разі, однак, ідеться про сотні текстів, тому цей масив можна аналізувати не лише якісними, а й кількісними методами, з яких ми й починали.

Насамперед ми з'ясовували, як автори аналізованих текстів називають конфлікт в Україні та довкола неї, зокрема чи вживають назв, які вказують на ключову роль Росії, а чи подають цей конфлікт насамперед як внутрішньоукраїнський. Ведучи підрахунок окремо для різних типів публікацій, ми могли виявити відмінності між суто науковими й аналітично-коментарними текстами (або навіть між різними виданнями одного типу), а рахуючи публікації за кожен рік, могли простежити не лише загальну динаміку публікацій на розглядувану тематику, а й еволюцію називальних тенденцій. Після аналізу назв ми переходили до аналізу того, як саме автори «обрамляють» розглядувані явища та процеси, тобто зображають їх як узаємодію між певними акторами, що чинять певні дії та вступають у певні стосунки. Найбільше нас цікавило, наскільки часто в аналізованих текстах події на Донбасі та в Криму подають як російську агресію та наскільки – як внутрішньоукраїнський конфлікт між Києвом і південно-східними регіонами. Після докладного аналізу різних елементів обрамлення ми переходили до розгляду ключових аргументів і мовних засобів, за допомогою яких певне обрамлення здійснюється. Наприкінці кожного розділу автори звертали більшу чи меншу увагу на наведені в аналізованих текстах рекомендації для політиків відповідної країни та Заходу загалом, а також намагалися запропонувати певні пояснення виявлених інтерпретаційних тенденцій. Єдиним винятком із наскрізної аналітичної схеми є вміщений після розділів про західні країни аналіз головних тез російського політичного, медійного й аналітичного дискурсу щодо недавніх подій в Україні, що має на меті продемонструвати не лише подібність окремих тез західних авторів до гасел російської пропаганди, а й їхню спільну вкоріненість у давніх стереотипах сприйняття України, що з Росії поширилися на Захід. Втім, із цього аналізу також видно, наскільки навіть найбільш «проросійські» західні публікації збалансованіші й нюансованіші, ніж переважна більшість російських.

На завершення цього вступу хочемо висловити вдячність дирекції та науковцям Інституту політичних і етнонаціональних досліджень НАН України, які підтримали цей проект, а також Президії Академії, яка схвалила його фінансування. За умов катастрофічно недостатнього фінансового забезпечення наукової діяльності в Академії наук і в Україні загалом ця підтримка виглядає приємним винятком, а проте ми хочемо сподіватися, що вона матиме продовження.

Література

Кармазіна М., Бевз Т., Ротар Н., Нападиста В. 2017. Виклики й інтеграційні перспективи України в контексті російської агресії в Криму та Донбасі: аналіз оцінок зарубіжних аналітиків і експертів. Київ: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України. http://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/vykylyku_integraciini_perspektyvy_227.pdf.

Мацієвський Юрій. 2019. Внутрішній конфлікт чи прихована агресія: академічна дискусія і експертні оцінки війни на Донбасі. *Політичне життя* 2, 55-68. https://eprints.oa.edu.ua/7875/1/9.10.2019_Internal%20conflict%20or%20hidden%20aggression_%20Matsiyevsky.pdf.

Померанцев Пітер. 2015. Нічого правдивого й усе можливе. Львів: Видавництво УКУ.

Härtel André (ed.). 2017. EU member states national perspectives on the "Ukraine crisis". *Ideology and Politics* 1(7). [https://ideopol.org/wp-content/uploads/2017/10/1.0.ENG_IPJ%201\(7\)%202017Final.pdf](https://ideopol.org/wp-content/uploads/2017/10/1.0.ENG_IPJ%201(7)%202017Final.pdf).

Kucharczyk Jacek, Mesežnikov Grigorij (eds.). 2015. Diverging Voices, Converging Policies: The Visegrad States' Reactions to the Russia-Ukraine Conflict. Warsaw: Heinrich Böll Stiftung, 2015. https://www.boell.de/sites/default/files/2015-diverging_voices_converging_policies.pdf.

Smaglyi Kateryna. 2018. Hybrid Analytica: Pro-Kremlin Expert Propaganda in Moscow, Europe and the US: A Case Study on Think Tanks and Universities. The Institute of Modern Russia. https://static1.squarespace.com/static/59f8f41ef14aa13b95239af0/t/5c6d8b38b208fc7087fd2b2a/1550682943143/Smaglyi_Hybrid-Analytica_10-2018_upd.pdf.

**Неодностайна підтримка:
американський науково-експертний дискурс
про конфлікт в Україні й довкола України**

Володимир Кулик

Серед західних аналітичних текстів на тему конфлікту на Донбасі й ситуації в постмайданній Україні американська аналітика посідає чільне місце, яке зумовлюють дві головні причини. По-перше, американських текстів просто дуже багато, бо дуже багато – мабуть, більше, ніж у будь-якій іншій країні – аналітичних і академічних структур і задіяних там дослідників та експертів, що ці тексти продукують. По-друге, надзвичайна впливовість Сполучених Штатів у світовій політиці забезпечує аналітичним напрацюванням американських авторів більший вплив на вироблення політичного курсу Заходу щодо України та Росії, ніж його мають дослідження й рекомендації авторів з інших, менш впливових країн. Зрештою, це стосується текстів не лише на українську, а й на будь-яку іншу політично актуальну тематику.

Американські аналітики, як і американські політики, переважно підтримують Україну в нинішньому конфлікті з Росією, що зумовлено й прихильним ставленням до зусиль на утвердження демократії в різних країнах світу, й геополітичним протистоянням Вашингтона з Москвою, яка прагне зберегти Україну у своїй сфері впливу. Автори наукових і аналітичних текстів здебільшого явно або неявно підтримують Євромайдан і засуджують російське збройне втручання в Криму й на Донбасі, і багато з них відверто рекомендують політикам та урядовцям своєї країни активніше допомагати Україні в її прагненні відновити територіальну цілісність і здійснити ліберальні реформи. Проте висловлена в цих текстах позиція щодо України та Росії аж ніяк не є одностайною чи однозначною. У більшості суто наукових публікацій Україну та її конфлікт із Росією насамперед досліджують, вивчаючи причини, динаміку та перспективи, але не кваплячись давати якісь рекомендації щодо впливу на ситуацію. Позиція авторів виявляється

головно не в явних оцінках, а в дослідницькому фокусі, вживаних на позначення аналізованих явищ словах та певному способі представлення цих явищ. Натомість в аналітичних і публіцистичних текстах на сайтах аналітичних центрів (think tanks) і в так званих журналах політичних коментарів (нерідко пов'язаних із такими центрами) рекомендацій не уникають, але вони не завжди спрямовані на підтримку України та стримування Росії. Велика частина авторів обстоює позицію невтручання США в заплутану ситуацію в далекій країні, а деякі навіть пропонують не загострювати стосунків із Росією, зокрема через потребу її сприяння в розв'язанні інших, буцімто важливіших для американських інтересів проблем. Якщо в аналітичних текстах змагання орієнтацій на підтримку України та на невтручання в ситуацію є очевидним і нерідко свідомо загостреним, то в наукових публікаціях воно здебільшого залишається неявним чи принаймні ненаголошеним. Подальший аналіз рівною мірою зосереджуватиметься на обох аспектах, які разом формують американський аналітичний ландшафт у питанні України та українсько-російського конфлікту.

Аналізовані тексти

Корпус аналізованих текстів складається з двох частин, дібраних за різними критеріями й тому розглядуваних окремо. По-перше, ми переглянули всі випуски 22 рейтингових англomовних наукових журналів так чи інак пов'язаної з нашою темою проблематики за період від січня 2014 до липня 2019 років, вибравши там для аналізу всі тексти (крім книжкових рецензій), які в назві, абстракті або ключових словах указували на те, що в них ідеться про конфлікт на Донбасі, українсько-російські стосунки та/чи політику Заходу з цього приводу. Сім із цих журналів присвячено дослідженням окремих регіонів (у цьому разі – пострадянському просторові, Східній і Центральній Європі або Євразії), шість – питанням етнополітики, національної ідентичності та націоналізму, ще шість – міжнародним стосункам і проблемам безпеки, а три останніх – порівняльній політології

(повний перелік журналів наведено в Додатку 1). Із 83 дібраних за вказаним критерієм статей найбільше – 55 – припадає на журнали регіональних досліджень, 16 – на видання з міжнародних стосунків і безпеки, 9 – на журнали про етнополітику та націоналізм і всього 3 – на публікації з порівняльної політології. Цей перелік дуже показовий, бо свідчить про те, як мало уваги приділяють конфліктові на Донбасі й подіям в Україні провідні журнали про політику, націоналізм та міжнародні стосунки. Хронологічно ці публікації розподілені досить рівномірно, крім зрозумілої початкової затримки з реакцією на бурхливі події 2014 року та не дуже зрозумілого спаду в середині аналізованого періоду.

Як відомо, продукування та споживання наукових журналів панівною в сучасному світі англійською мовою обмежене хіба що знанням цієї мови (гіршим у «третьому світі», ніж у «першому»), але не національними кордонами. Хоча більшість цих журналів видається в США або Великій Британії, вони не є суто американськими чи британськими ні за походженням редакторів чи авторів, ні тим паче за читацькою аудиторією. Тому найдоречнішим способом виділити в цьому масиві текстів умовну американську частину видається інституційна афіліація авторів. Коротко проаналізувавши всі 83 публікації в тексті для англомовної аудиторії [Kulyk 2019], у цьому розділі ми зосередимося на тих 36 з них, авторами (або частиною колективу авторів) яких є науковці, що працюють в американських університетах і дослідницьких центрах. Побіжно зазначимо, що другу найчисельнішу групу – 20 статей – становлять тексти науковців із Британії, а решта текстів належать авторам із Німеччини, Росії, України, Естонії, Швеції, Фінляндії, Норвегії та кількох інших країн (із кожної не більше як п'ять публікацій). Розподіл текстів американських авторів за категоріями журналів подібний до розподілу всього масиву наукових статей (див. Табл. 1). Хронологічний розподіл теж такий само, як і серед усіх статей, хіба що більше вирізняється пік 2019 року, тим прикметніший, що аналіз охоплював лише сім перших місяців цього року.

Таблиця 1. Розподіл наукових статей американських авторів за категоріями журналів та роком публікації

Категорія журналів	Регіональних досліджень		Етнополітики й націоналізму		Міжнародних стосунків		Порівняльної політології	
Кількість статей	23		5		6		2	
Рік публікації	2014	2015	2016	2017	2018	2019		
Кількість статей	3	7	6	3	7	10		

Другу частину корпусу становлять статті з двох впливових американських журналів політичних коментарів, «Foreign Affairs» (Закордонні справи) та «The National Interest» (Національний інтерес), що їх видають авторитетні аналітично-лобістські структури з досить відмінною політичною орієнтацією: Рада з міжнародних стосунків (Council on Foreign Relations) у Нью-Йорку та Центр за національний інтерес (Center for the National Interest) у Вашингтоні. Перший із цих центрів і, відповідно, журналів залучає до співпраці широке коло авторів із різними поглядами, натомість другий переважно орієнтується на прибічників так званого реалістичного підходу до зовнішньої політики, який наголошує важливість прагматичних, а не ідеалістичних міркувань, тобто захисту насамперед національних інтересів, а не демократії, прав людини чи національного самовизначення. Відповідно, перший журнал набагато частіше публікує критичні щодо Росії й, отже, прихильні до України статті, тоді як другий зазвичай закликає до співпраці з Росією, насамперед у тих ділянках, де це відповідає інтересам США (і сам Центр, і його журнал деякі дослідники вважають одним із каналів російського впливу на американську політику [Smagliu 2018]). Оскільки в цих журналах дуже мало статей зосереджується на українсько-російському конфлікті й водночас дуже багато авторів побіжно згадують Україну в розмові про американську та світову політику й безпеку, то в доборі статей для аналізу застосовано інший критерій. Використовуючи джерельну базу ABI/INFORM Global, ми зробили пошук за

ключовим словом “Ukraine” і вибрали з результатів пошуку всі статті (а не книжкові рецензії чи листи до редакції) за період від січня 2014 до грудня 2019 років, де про Україну йдеться в контексті сучасної внутрішньополітичної ситуації в країні або, набагато частіше, міжнародної ситуації довкола України (а не, скажімо, історичних подій чи екологічних проблем). Позаяк обидва журнали, хоч і мають читачів у всьому світі, досить чітко спрямовані на американську аудиторію, то в цьому випадку ми не обмежували аналіз лише публікаціями американських авторів, маючи на увазі, що тексти експертів і політиків з інших країн є питомою частиною дискурсу, яким ці журнали впливають на думку політикуму, експертного середовища та зацікавленої громадськості Сполучених Штатів. Таким чином ми відібрали 89 текстів із «Foreign Affairs» та 78 – із «The National Interest», хронологічний розподіл яких подано в Табл. 2. Як і можна було очікувати, в ненаукових текстах не було такої затримки реакції на події, як у наукових, ба більше, можна говорити про певне зниження останніми роками інтересу «The National Interest» конфлікту в Україні й довкола неї, почасти пояснюване зниженням динаміки конфлікту порівняно з бурхливими подіями 2014 року.

Таблиця 2. Розподіл аналітично-публіцистичних статей у журналах «Foreign Affairs» та «The National Interest» за роком публікації

Рік публікації	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Кількість статей у «Foreign Affairs»	12	14	21	13	11	19
Кількість статей у «The National Interest»	12	17	14	15	11	9

Називання

Першим етапом аналізу розглядуваних текстів є з’ясування того, як у них називають конфлікт на Донбасі та довкола нього. Як наголошують дослідники дискурсу, називання представлених явищ є важливим складником їх репрезентації, що чинить істотний, хоч і не завжди помітний ідеологічний вплив [Fairclough

1989: chap. 5; Кулик 2010: 68-72]. Різні варіанти називання чіткіше виявляються в науковій частині нашого корпусу, дібрані до якої статті здебільшого зосереджуються на процесах в Україні, а не згадують їх лише побіжно, як більшість статей із журналів коментарів. Водночас автори багатьох наукових статей розглядають не тільки конфлікт на Донбасі, а й загальніші процеси, частиною яких він є, зокрема ситуацію в Україні та стосунки між Україною та Росією (а нерідко також Заходом), починаючи з Євромайдану, анексії Криму та проросійських протестів у південно-східних областях навесні 2014 року. А для аналітично-публіцистичних статей правилом є саме розгляд ширшої міжнародної картини, в якій ситуація на Донбасі та в Україні постає лише як один з елементів. Тому вживані в текстах обох типів назви можуть стосуватися або всієї сукупності подій від Євромайдану до поточного етапу війни на Донбасі та міжнародної політики щодо його врегулювання, або тільки деяких із них, і вибір авторів на користь тієї чи іншої назви може відбивати не лише ідеологічну позицію, а й ширший або вужчий фокус аналізу. До того ж автори зазвичай уживають в одному тексті різних назв, не пояснюючи причин такого вибору й поєднання, тому про ці причини можна тільки здогадуватися (зокрема, серед них майже напевно є суто стилістичні міркування, як-от намагання уникати надмірної повторюваності). Але для нашого аналізу інтерес становить насамперед те, як вибір певної назви чи назв впливає на обрамлення розглядуваної ситуації, тобто представлення її як узаємодії між певними акторами, що чинять певні дії. А з різних елементів обрамлення нас найбільше цікавить представлення російської держави чи як активного учасника подій в Україні, чи як стороннього спостерігача.

І в наукових, і, особливо, в ненаукових текстах найчастіше вживаним висловом на позначення конфлікту на Донбасі та ситуації довкола нього є «Ukraine crisis». Цей вислів можна перекласти як «українська криза», за аналогією з «суецькою», «сирійською» та багатьма іншими кризами, котрі англійською мовою позначаються сполученням двох слів, перше з яких граматично є іменником, але перед іншим іменником виконує функцію

прикметника. Як і в інших таких назвах, «українська криза» може означати й кризу довкола України, й кризу в Україні, й обидва цих виміри, тож вибір на користь якогось із цих варіантів тлумачення треба робити залежно від контексту, в якому цей вислів уживається, хоч і контекст не завжди цілком прояснює, яке саме значення мається на увазі. Коли цей вислів з'явився в міжнародному політичному та медійному обігу відразу після російського захоплення Криму, він позначав насамперед кризу міжнародних стосунків і міжнародної системи безпеки, спричинену очевидним порушенням однією державою суверенітету й територіальної цілісності іншої. Водночас продовження російської інтервенції в інших регіонах України та її переростання в кривавий конфлікт на Донбасі, по суті війну між українською армією та збройними формуваннями з місцевих сепаратистів і російських вояків, не лише поглибило кризу довкола України, а й увиразнило кризу в Україні, котра, на думку деяких оглядачів, почалася ще під час Євромайдану чи принаймні на останньому його етапі, який ознаменувався усуненням від влади законно обраного президента країни. Тому вислів «українська криза» дедалі частіше позначав обидва виміри, й у багатьох випадках саме внутрішньоукраїнський був головним або навіть єдиним, який мовці мали на увазі. Цю двозначність із різним співвідношенням важливості значень відбиває поширене вживання паралельно з «Ukraine crisis» двох інших, досить подібних висловів: «Ukrainian crisis» (його українським відповідником теж є «українська криза») та «crisis in Ukraine» («криза в Україні»), у першому з яких також поєднуються ці два значення, але з виразнішим внутрішнім складником, а в другому, очевидно, саме цей складник є визначальним. Те, що зазвичай ці два вислови вживаються впереміж із першим, тобто як синонімічні до нього, вказує або на уявлення мовців про нерозривне поєднання внутрішнього та зовнішнього вимірів кризи, або ж просто на недбалість їхнього мовлення, нечутливість до мовних нюансів. У кожному разі, синонімічне вживання нетотожних понять не дає змоги чітко розрізнити випадки окреслення «української кризи» як міжнародної та як внутрішньополітичної.

Розподіл назв у нашому корпусі потверджує цю загальну тенденцію, хоч і різною мірою для різних типів статей. Як видно з Табл. 3, вислів «Ukraine crisis» ужито в 6 з 36 наукових статей американських авторів, «Ukrainian crisis» – також у 6 (зокрема в двох – водночас із «Ukraine crisis»), а «crisis in Ukraine» – у 4 (зокрема в двох – водночас із першим із двох попередніх висловів і ще в одному – водночас із другим). У статтях із коментарних журналів перевага першого вислову є виразнішою. У «Foreign Affairs» його вжито у 18 текстах із 89 (у 5 з них – водночас із якимось із двох інших висловів), тоді як другий – лише у 2, а третій – у 9. Для «The National Interest» відповідні показники становлять 10 (із них 2 – з паралельним уживанням), 5 та 7 (із загальної кількості 78). Відмінності між науковими й ненауковими статтями спричинені, як видається, більшим зосередженням перших на ситуації в Україні, для якої, отже, вони добирають також інші, конкретніші назви (див. нижче), тоді як у других про Україну йдеться мимохідь, тож про неї говорять якнайзагальніше, здебільшого покриваючи одним висловом водночас зовнішньо- та внутрішньополітичний виміри. До того ж статті в коментарних журналах розглядають переважно зовнішньополітичні та безпекові проблеми, де «українська криза» постає однією з тих, із якими мають справу американські політики й аналітики – поряд із сирійською, іранською, кризою біженців тощо. Прикметно, однак, що навіть при переважно зовнішньополітичному фокусі в обох журналах коментарів так часто вживають назву «криза в Україні», яка виразно наголошує внутрішньополітичний вимір. Крім нечутливості до мовних нюансів, таке начебто нелогічне вживання зумовлюється, можна припустити, бажанням частини авторів наголосити кризовий характер ситуації всередині України, щоб порадити американським та іншим західним політикам або допомогти українській владі подолати цю кризу, або, навпаки, менше перейматися підтримкою безперспективної України й не псувати шансів на співпрацю з Росією. Друга тенденція особливо характерна для «The National Interest», серед редакторів і авторів якого переважають, як уже згадано, прибічники прагматичного порозуміння з Москвою. Чи не найвиразніше демонструє це

поєднання зовнішньо- та внутрішньополітичних вимірів описуваної кризи в текстах цього журналу той факт, що в обох випадках, коли її названо «кризою щодо України» (crisis over Ukraine), автори водночас говорили й про «кризу в Україні». У текстах «Foreign Affairs» аж такого разючого поєднання не було.

Таблиця 3. Розподіл статей у наукових і коментарних журналах за назвами конфлікту в Україні та довкола України

Назва конфлікту	Наукові журнали	Foreign Affairs	The National Interest
Українська криза (the Ukraine crisis)	6	18	10
Українська криза (the Ukrainian crisis)	6	2	5
Криза в Україні (the crisis in Ukraine)	4	9	7
Український конфлікт (the Ukraine conflict, the Ukrainian conflict)	3	2	6
Конфлікт в Україні, поточний/збройний/ військовий конфлікт в Україні (the [ongoing/armed/military] conflict in Ukraine)	4	7	6
Конфлікт у східній Україні, збройний/насильницький конфлікт у східній Україні (the [armed/violent] conflict in eastern Ukraine)	2	2	0
Конфлікт на Донбасі, збройний/ військовий/ насильницький конфлікт на Донбасі (the [armed/military/violent] conflict in the Donbas, the Donbas conflict)	8	3	2
Російсько-український конфлікт, українсько-російський конфлікт (the Russian/ Russo-Ukrainian [Russia-Ukraine] conflict, the Ukrainian-Russian conflict)	6	0	0
Війна в Україні, гібридна/опосередкована/прихована війна в Україні (the [hybrid/proxy/covert] war in Ukraine)	1	6	5
Війна в східній Україні, опосередкована війна в східній Україні (the [proxy] war in eastern Ukraine)	1	7	3

Війна на Донбасі, гібридна війна на Донбасі (the [hybrid] war in the Donbas, the Donbas war)	7	0	0
Російсько-українська війна (the Russo-Ukrainian [Russia-Ukraine] war)	4	0	0
Російська війна проти України (Russia's war against Ukraine)	1	2	1
Війна (war) з якимись іншими означеннями/уточненнями	4	0	0
Російська агресія проти України / в Україні (the Russian aggression against/in Ukraine)	1	26	7
Російське вторгнення в Україну, вторгнення Путіна/Кремля/Москви в Україну (the Russian [Putin's/the Kremlin's/Moscow's] invasion of Ukraine)	1	12	6
Російське вторгнення в Україну (the Russian incursion into Ukraine)	0	4	4
Російське втручання в Україні / східній Україні / на Донбасі (the Russian intervention in Ukraine / eastern Ukraine / the Donbas)	2	7	11
Російське провокування (сепаратистського/проросійського/ збройного) повстання / підбурювання до повстання в східній Україні (Russia's fomenting/ instigating of separatist/pro-Russian rebellion/ revolt/insurrection in eastern Ukraine)	0	3	1
Російська підтримка (проросійських/сепаратистських) повстанців/сепаратистів у східній Україні (Russia's support for/to [pro-Russian/separatist/secessionist/Russian-allied] rebels/separatists in eastern Ukraine)	4	5	9
Російське захоплення Криму (the Russian seizure of Crimea)	3	7	6
Російська окупація Криму (the Russian occupation of Crimea)	1	5	0
Російське вторгнення в Крим (the Russian invasion of Crimea)	2	8	3
Російська анексія Криму (the Russian annexation of Crimea)	16	26	9

Другою поширеною назвою є різні вислови зі словом «конфлікт», яке є досить загальним і безоцінковим, щоб відповідати потребам авторів із різними політичними й аналітичними

орієнтаціями, хоча загалом його частіше вживають щодо ситуації в Україні, ніж довкола неї. І в наукових, і в аналітичних статтях докладно описувану або мимохідь згадувану ситуацію нерідко називали «українським конфліктом» (як і подібний вислів щодо кризи, цей вислів уживано у двох версіях: «Ukraine conflict» та «Ukrainian conflict») або ж «конфліктом в Україні», в другому випадку з можливими уточнювальними прикметниками «збройний», «військовий», «насильницький» чи просто «поточний», тобто конфлікт, який іще триває (ongoing). Принаймні один із цих висловів ужито в 7 статтях із наукових журналів, 9 – із «Foreign Affairs» та 12 – із «The National Interest». У деяких текстах застосовано точніше географічне окреслення: «конфлікт у східній Україні» та «конфлікт на Донбасі», часом із одним із тих самих уточнювальних прикметників. Варто зауважити, що якщо про конфлікт «в Україні» чи «в східній Україні» статті різних жанрів говорили приблизно однаково часто, то локалізація «на Донбасі» притаманна насамперед науковим статтям, які здебільшого розглядали ситуацію в Україні, а не в міжнародних стосунках. Ще разючішу відмінність між двома типами статей демонструє доповнення назви конфлікту уточненням, яке явно вказує на роль Росії як однієї з його сторін: про «російсько-український» чи «українсько-російський» конфлікт ішлося в шести наукових статтях і жодній ненауковій. Утім, слід уточнити, що на активну роль Росії вказували насамперед автори з України та української діаспори, які часом додавали означення «українсько-російська» також до назви «криза».

Ще одним, трохи менш поширеним окресленням подій на Донбасі та в Україні загалом є слово «війна», яке наголошує передусім збройний вимір протистояння й водночас певну його інтенсивність, завдяки чому воно має сильніше емоційне звучання, ніж «криза» чи «конфлікт». У цьому разі теж можливі різні локалізації – «в Україні», «в східній Україні» та «на Донбасі», – а також різноманітні уточнення, які вказують на характер війни, якот «гібридна» чи «опосередкована» (проху). Не дивно, що перейняті міжнародними стосунками автори з «Foreign Affairs» та «The National Interest» зазвичай вказують на стосунок війни до цілої

країни чи всієї її східної частини (11 і 10 текстів відповідно), тоді як автори присвячених саме цьому конфліктові наукових статей «прив'язують» її до Донбасу (7 текстів), чим, зокрема, відрізняють події в тому регіоні від ранішого протистояння в Криму. Водночас наведені в Табл. 3 частоти вживання показують, що з-поміж двох коментарних журналів «Foreign Affairs» більш схильний окреслювати збройне протистояння в Україні як війну (15 текстів – проти 9 у «The National Interest»), що може бути пов'язане з його більшою прихильністю до України та намаганням привернути увагу до її опору російському зазіханню на її територію. Водночас чітке наголошення російської участі чи навіть ініціативи у війні – «російсько-українська війна» чи «російська війна проти України» – частіше зустрічається в наукових статтях, ніж у коментарних, хоча до нього, знову ж таки, вдаються головно українські та діаспорні автори.

Хоч би як суттєво відрізнялися розглянуті вище назви за класифікацією інтенсивності та географічного засягу описуваних подій, усі вони (окрім явного окреслення кризи/конфлікту/війни як «російської-української») мають ту спільну рису, що можуть позначати й міждержавне протистояння, й суто внутрішній конфлікт. Водночас кілька інших уживаних у статтях нашого корпусу назв чітко вказують не тільки на міждержавний російсько-український характер конфлікту, а й на роль Росії як його ініціатора, тобто нападника, від якого Україна має захищатися. В коментарних статтях такі назви вживаються набагато частіше, ніж у наукових: насамперед, мабуть, через прагнення авторів і редакторів цих останніх зберегти наукову неупередженість і відстороненість. Але серед двох журналів коментарів більш схильними до таких «проукраїнських» окреслень є автори «Foreign Affairs», особливо якщо йдеться про різко критичні щодо суб'єкта цих дій слова «агресія» та «вторгнення» (*invasion*), що зустрічаються в майже половині розглядуваних текстів із цього журналу. Натомість у прихильнішому до Росії «The National Interest» її роль у подіях на території України частіше окреслюють м'якшим словом «втручання» (*intervention*). Крім того, в низці текстів обох типів видань роль Росії кваліфіковано лише як «підтримку» «повстанців» (чи

«сепаратистів») або ж самого «повстання». Автори статей у «The National Interest» удаються до цієї обережної формули активніше, ніж у «Foreign Affairs», зате в цьому останньому частіше говорять про російське «провокування» повстання чи «підбурювання» до нього, що, знову ж таки, підтверджує репутацію другого журналу як критичнішого до Росії, ніж перший.

Хоча репрезентації подій лютого-березня 2014 року в Криму не є фокусом нашого дослідження, в більшості розглядуваних текстів вони нерозривно пов'язані з представленням ситуації на Донбасі невдовзі після того, тож варто також сказати, як автори цих текстів називають те, що сталося в Криму. Тут також можна побачити велику різницю між підходами авторів «Foreign Affairs», з одного боку, та «The National Interest» і наукових журналів, з другого. Зокрема, в першому випадку набагато частіше зустрічаються критичні щодо Росії вислови «захоплення» та «вторгнення», тоді як у двох інших групах безумовно переважає менш емоційно забарвлене окреслення «анексія», привабливість якого для авторів різних видань зумовлюється, можна припустити, насамперед його вживанням у резолюції ООН та заснованих на ній документах багатьох інших організацій і урядів. Утім, навіть і в цьому випадку деякі автори додають жорсткості своїй оцінці, кажучи про «незаконну анексію», а деякі інші (особливо російські, яким часом надають свої сторінки журнали коментарів), навпаки, воліють казати про «реінтеграцію» або «повернення» Криму.

Підсумовуючи аналіз уживаних назв, звернімо увагу на те, якою мірою вони явно вказують на активну роль Росії в конфлікті на території України. Якщо йдеться про Крим, то частка таких текстів становить по суті 100% (винятком є два тексти, автори яких надали перевагу евфемізмам «реінтеграція» та «повернення»). Щодо Донбасу спектр уживаних назв ширший, а отже, більше можливостей наголосити або, навпаки, притлумити російське втручання. У трьох частинах нашого корпусу бачимо дуже різну міру наголошування: той чи інший вислів, який чітко вказує на російське втручання, вживано менш як у чверті (8 із 36) статей із наукових журналів, у майже половині (38 із 78) – із «The National Interest» та близько двох третин (57 із 89) – із «Foreign Affairs». Як

уже зазначалося в обговоренні конкретних назв, на готовність критично оцінювати роль Росії впливає і політична орієнтація видання й окремих авторів (цим зумовлюється різниця між двома журналами коментарів), і особливості стилю різних видань, зокрема авторська дистанція від аналізованих подій (у наукових журналах вона зазвичай більша, ніж у коментарних). Утім, окреслення ролі Росії та інших акторів визначається не тільки вживаними назвами, а й певним обрамленням розглядуваних подій, до аналізу якого ми звернемося в наступному підрозділі.

Обрамлення

Дослідники дискурсу, зокрема медійного, називають обрамленням певний погляд на представлюваний об'єкт або явище. Наголошуючи одні аспекти й оминаючи або притлумлюючи інші, кожна рамка ставить описувані події та явища в певний контекст, а отже, спонукає аудиторію тлумачити їх таким, а не іншим чином [Entman 1993; Кулик 2010: 110-115]. Тому в текстах, які зосереджуються на ситуації на Донбасі та/чи в Україні загалом, ми аналізуватимемо саме ступінь наголошення певних аспектів та його вплив на інтерпретацію представленої ситуації. Це стосується насамперед статей із наукових журналів, автори яких більш чи менш докладно аналізують або принаймні перелічують ті чи інші аспекти української ситуації. Натомість тексти в коментарних журналах, що переймаються міжнародними проблемами та згадують Україну лише між іншим, не розглядають докладно жодних аспектів української ситуації, а лише згадують деякі події в короткому представленні цієї ситуації. Саме це згадування одних подій, а не інших, у певній послідовності та, завдяки різним граматичним і семантичним сполучникам, у певному зв'язку одна з одною ми аналізуватимемо як певний спосіб обрамлення представленої ситуації в текстах цього жанру.

Автори статей, зосереджених на недавній ситуації в Україні, найчастіше розглядають такі аспекти (перелічуємо в хронологічному порядку): Євромайдан, (само)усунення від влади президента Януковича, формування нового прозахідного режиму, захоплення Криму російськими військовиками без розпізнавальних знаків,

анексія Криму Російською Федерацією, проросійські демонстрації та насильницькі акції проти органів української влади в південно-східних областях, збройний конфлікт між українською армією та сепаратистськими угрупованнями на Донбасі, повномасштабне воєнне протистояння між українськими та російсько-сепаратистськими військами (що досягло найбільшої інтенсивності в серпні 2014 – лютому 2015 років і відтоді триває з нижчою інтенсивністю, але постійними зіткненнями), зусилля західних держав спонукати українську та російську влади домовитися про перемир'я (наслідком яких стали перші та другі мінські домовленості вересня 2014-го та лютого 2015-го). Не в кожному тексті йдеться про всі аспекти, тим паче не всім їм надано однакової уваги. Свідомо чи несвідомо вибираючи певні аспекти для розгляду та наголошування, автори, згідно з застосовуваною в цьому дослідженні концептуалізацією, якраз і пропонують певну інтерпретаційну рамку.

В текстах нашого корпусу бачимо кілька головних варіантів вибору. В першому випадку ситуацію в Україні представляють як *не спровоковану агресію з боку Росії*. Відповідно, наголошеними аспектами є захоплення й анексія Криму, провокування Росією сепаратистських виступів на південному сході, використання російської зброї й участь російських найманців у нападах на українські військові частини на Донбасі, а потім масштабна присутність російських військових формувань у цьому регіоні та їхня вирішальна роль у запобіганні спробам української армії повернути захоплені території під контроль київської влади. У тих текстах, які зосереджувалися на міжнародному вимірі ситуації, наголошено також західні санкції, накладені (як виглядало з оповіді, цілком справедливо) у відповідь на російську агресію. Водночас зв'язок між російським втручанням та ранішими подіями в самій Україні, зокрема скиненням Януковича та обранням прозахідного президента й уряду, в цьому обрамленні або не згадано, або явно чи неявно подано як вигаданий російським керівництвом задля виправдання своїх злочинних дій.

Наведімо два приклади такого обрамлення з наукової частини нашого корпусу. Перший текст, опублікований уже 2014 року, охоплює розвиток подій лише до анексії Криму:

Внаслідок протестного руху Євромайдану та втечі президента України [Януковича] в Києві прийшов до влади уряд, зорієнтований на Європейський Союз. Російський уряд зреагував на це розміщенням військовиків без знаків розрізнення, які мали підтримати проведення на [кримському] півострові сепаратистського референдуму [Biersack, O'Leary 2014: 247].

У другій статті, яку написано зовсім недавно, представлення ситуації охоплює також події на Донбасі та найдокладніше розглядає саме їх, указуючи й на російське сприяння донбаському сепаратизмові, й на його місцеві корені:

Нинішню війну між проросійськими сепаратистами та українськими силами на Донбасі багато хто вважає російською агресією щодо України. Витоки цієї війни принаймні почасти лежать у самоусуненні колишнього президента Януковича з посади внаслідок дедалі більшого тиску з боку протестів на Майдані в листопаді 2013 – лютому 2014 років. У відповідь на Януковичеву втечу в деяких містах Донбасу, насамперед Донецьку, Луганську та Харкові, вибухнули протести проти Майдану. Водночас російські військовики швидко захопили Кримський півострів, і в березні 2014-го Федеральні збори Росії дали згоду на анексію Криму. Невдовзі після того підтримувані Росією сепаратисти в Донецькій та Луганській областях почали насильницьки захоплювати тамтешні будівлі органів влади та поліцейні дільниці. У відповідь київський уряд розпочав офіційну військову кампанію – так звану Антитерористичну операцію (АТО) – проти повстанців. У Харкові повстання придушено 8 квітня, коли українські військові формування відвоювали всі розташовані в місті урядові будівлі. А от у Донецьку та Луганську сепаратисти, маючи російське озброєння та поради російського військового персоналу, зберегли свої позиції. Через кілька тижнів, 11 травня 2014 року, сепаратисти провели референдуми про незалежність, що проголосили народження

Донецької та Луганської народних республік (ДНР і ЛНР, відповідно). Відтоді насильницькі дії між підтримуваними Росією сепаратистськими силами й українським військом призвели до вбивства близько 13 тисяч, поранення аж 33 тисяч... та вигнання зі своїх домівок понад півтора мільйона осіб... [Lennon, Adams 2019: 656-657].

У журналах коментарів представлення ситуації в Україні здебільшого коротше й пов'язане з іншими агресивними діями Росії, а також із реакцією Заходу на ті дії та погіршеними внаслідок цього стосунками між Росією та Заходом. Ось два приклади зі статей різних років у «Foreign Affairs», де це обрамлення застосовували досить часто:

Російський президент Владімір Путін захопив Крим, вів опосередковану війну в східній Україні та погрожував членам НАТО біля кордонів Росії [Thornberry, Krepinevich 2016]¹.

Спочатку держави-члени [ЄС] різнилися в реакціях на російську анексію Криму в березні 2014 року, але постійне втручання Москви у східній Україні та збиття над територією України у липні 2014-го літака Малайзійських авіаліній, який виконував рейс №17 (що майже напевне зробили підтримувані Росією сепаратисти) принесло дуже потрібну демонстрацію єдності [Matthijs, Klemen 2015].

Друге поширене обрамлення подає російські дії в Криму й на Донбасі як *правомірну відповідь на загрози інтересам Росії*. В текстах, зосереджених на ситуації в Україні чи її стосунках із Росією, таке обрамлення зазвичай означає наголос на насильницькому скиненні законно обраного президента Януковича, порушенні прав російськомовних громадян із боку націоналістично налаштованого керівництва держави, що його привів до влади

¹ Для коментарних журналів ми не вказуємо номер сторінки, на якій уміщено цитований уривок, оскільки використовували електронні публікації без поділу на сторінки.

Майдан, та небажання цього керівництва вести діалог з учасниками протестів у південно-східних областях. Ось приклад із наукової статті про Путінову політику щодо України:

Спроба [українського] уряду провести «антитерористичну» операцію проти протестувальників [на Донбасі] збільшила [їхню] недовіру до уряду та посилила тиск до межі громадянської війни. Мірою того, як Україна занурювалася в громадянську війну, Москва не могла далі покладатися задля захисту своїх інтересів на м'яку силу й застосувала різні способи політичного та економічного тиску на Київ, аби він почав переговори з протестувальниками [Tsygankov 2015: 285].

Натомість у статтях, що розглядають передусім міжнародні стосунки, дії Росії на території України постають відповіддю не так самій Україні, як Заходові, зокрема його намаганням утягти Україну в свою геополітичну орбіту без огляду на стурбованість Росії наближенням західних військово-політичних структур безпосередньо до її кордонів. Як приклад зачитуємо одну зі статей у журналі «The National Interest»:

У Європі Вашингтон та його європейські союзники прискорили велику кризу в стосунках із Росією, намагаючись вирвати Україну з московської орбіти й зробити її бастионом Заходу на порозі Росії. Ключовими складниками цієї тупої політики було розширення ЄС і НАТО, поєднане зі сприянням демократії, що по суті означало встановлення прозахідних лідерів у таких країнах, як Україна – а можливо, й у самій Росії. Не дивно, що Росія рішуче опиралася західним спробам перетягти на свій бік Україну, яка тепер [у результаті] охоплена громадянською війною [Heilbrunn 2015; зацитовано висловлювання американського політолога Джона Міршаймера].

Нарешті, третє обрамлення взагалі не звертає уваги на Росію, представляючи ситуацію в Україні як *внутрішній конфлікт* між центральною владою та проросійськими (або й просто

російськомовними) повстанцями, щодо якого в деяких текстах навіть уживано окреслення «громадянська війна». В деяких наукових статтях, які аналізують конфлікт на Донбасі, його представлено саме так. На відміну від обрамлення «неспровокована агресія», в цьому випадку події на Донбасі є не продовженням російської інтервенції, розпочатої в Криму, а безпосередньою реакцією мешканців регіону на зміну влади в Києві, як бачимо в статті 2015 року про витоки донбаського сепаратизму:

... політичне відчуження й сепаратизм розвинулися серед частини східних українців під час та після протестів на Майдані з двох причин: по-перше, зацікавленості людей у збереженні торговельних зв'язків із Росією та, по-друге, посилення ностальгії за радянською добою внаслідок дедалі більшого впливу радикально-націоналістичних крайніх правих сил у Києві та пов'язаного з цим антиросійського, етнічно ексклюзивного націоналістичного дискурсу [Giuliano 2015: 520].

В іншому випадку цього обрамлення анексію Криму мимохідь згадано, але пов'язано з подіями на Донбасі лише через часовий зв'язок, який, утім, може неявно вказувати й на причинно-наслідковий. У кожному разі, як головну причину протестів на Донбасі тут указано не російське підбурювання, а внутрішньоукраїнське протистояння між елітами: тими, що внаслідок перемоги Майдану прийшли до влади на національному рівні, та іншими, які намагалися зберегти контроль над південно-східними регіонами, використовуючи масові протести як важіль тиску на Київ:

Після перемоги Майдану та анексії Криму 2014 року, східну Україну охопили проросійські, антикиївські демонстрації. Центральна влада зрештою змогла відновити контроль усюди, за винятком Донецької та Луганської областей, які залишилися під контролем сепаратистів. В обох регіонах сепаратисти заснували самопроголошені «держави», Донецьку та Луганську Народні Республіки, яких світ не

визнає, але які мають монопольний політичний контроль у межах своїх гаданих кордонів. [Buckholz 2019: 151].

Водночас у низці наукових і ненаукових текстів не можна впевнено констатувати застосування одного з трьох указаних обрамлень, бо в них бракує окреслення характеру конфлікту (як міжнародного чи внутрішнього) й/або окреслення його витоків (тобто відповіді, чи була це неспровокована агресія а чи правомірна відповідь на загрозу). У деяких із цих текстів узагалі дуже мало йдеться про Україну, тож можна сперечатися, чи варто було залучати їх до нашого корпусу на підставі формальних причин (зокрема, вживання слова «Україна», внаслідок якого ці тексти з'явилися в результатах пошуку). Але й там, де автори говорять про українську ситуацію трохи більше й виразніше, вони не завжди класифікують її за тими критеріями, які ми поклали в основу виділення інтерпретаційних рамок. Здебільшого так відбувається тому, що ця ситуація цікавить авторів лише з погляду її врегулювання зусиллями політиків і дипломатів США та інших західних країн, для яких вона є лише однією з багатьох проблем, що потребують їхньої уваги. Найбільше таких текстів у «The National Interest», для редакторів і багатьох авторів якого «українська криза» є прикрою перешкодою на шляху до нормалізації стосунків між Заходом і Росією, тож вони переймаються головно тим, як знайти прийнятний для обох сторін спосіб нормалізації (неявно припускаючи, що Україна теж муситиме той спосіб прийняти). Обрамлюючи ситуацію довкола України як *конфлікт між Росією та Заходом*, такі автори пишуть (зазвичай дуже коротко) або про «змагання з боротьби між Вашингтоном і Москвою» [Allison 2017], або про «нові підходи до пошуку врегулювання в Україні» [Burt 2017], або про зв'язок між зусиллями на врегулювання в Україні та Сирії: «Вашингтон міг би ближче працювати з Москвою в Сирії, якби йому вдалося домогтися від Кремля поступок в Україні» [Kaplan 2016].

Нарешті, в нечисельній групі текстів ситуацію довкола Донбасу та/чи Криму обрамляють як *конфлікт між Росією та Україною*, але без указування його ініціатора та винуватця, що їх,

автори, можна припустити, вважають або добре відомими, або неважливими. Наприклад, із цієї статті в «The National Interest» зрозуміло, що слушним є не лише перше припущення, а й друге:

Більшість порушень безпеки, що виникли по периметру Європи, включно зі звичайними територіальними суперечками між Росією та її сусідками Грузією й Україною, не є великими загрозами, що зачіпають суттєві американські інтереси [Carpenter 2019].

А в іншій статті з цього журналу відмова визначати слушну й неслухну позицію стає способом перегляду усталеного визначення, згідно з яким Крим є законно українським, російські претензії на нього – безпідставними, а анексія – порушенням міжнародних норм. А отже, автор ставить під сумнів саму застосовність цих норм до неоднозначного конфлікту, для якого він натомість пропонує дивну класифікацію «передправовий»:

... заплутаний статус Криму має витоки в політичних і демографічних зв'язках між російською й українською республіками радянських часів, тому Москва не погоджується з думкою, що статус Криму має чітко спиратися на кордони, встановлені 1991 року [Khanna 2018].

На завершення цього підрозділу наведемо розподіл статей у трьох частинах корпусу за застосовуваними в них обрамленнями ситуації в постмайданній Україні та/чи довкола неї. В кількох текстах цю ситуацію згадано надто коротко й малоінформативно, щоби схарактеризувати цю згадку в категоріях обрамлення, тому ми заносимо їх у категорію «невизначених». Водночас досить багато текстів, насамперед тих, які докладно розглядають конфлікт на Донбасі, застосовують відразу дві різні рамки, наприклад, бачачи в цьому конфлікті й російську агресію, і внутрішній протест проти зміни влади в Києві. В таких випадках ми зараховуємо текст до тієї категорії, визначальне для якої обрамлення в ньому виражено найчіткіше. Хоча таке зведення різних обрамлень до одного головного підважує точність кількісного аналізу, він корисний насамперед як демонстрація значних відмінностей між

науковими й ненауковими текстами та між двома журналами коментарів (див. Табл. 4). Представлення конфлікту в Україні як агресії з боку Росії переважає в усіх трьох частинах корпусу, але наукові статті вирізняються частішим його обрамленням як внутрішнього конфлікту між центральною владою та налаштованими проти неї групами в південно-східних областях. Розподіл у двох коментарних журналах характеризується, як і можна було очікувати, набагато вищою, ніж у наукових виданнях, часткою статей із наголосом на конфлікті між Росією та Заходом, у якому Україна є лише одним із багатьох теренів. Хоча застосування обрамлень у цих двох журналах досить подібне, «Foreign Affairs» трохи більше наголошує неспровоковану російську агресію, тоді як «The National Interest» частіше пояснює російське втручання попередніми діями України та Заходу або ж описує ситуацію як конфлікт між Росією й Україною без визначення винуватців і жертв, що підтверджує характеристику цих видань, зроблену вище на підставі аналізу назв.

Таблиця 4. Розподіл статей у наукових і коментарних журналах за обрамленнями ситуації в Україні та довкола України

Обрамлення конфлікту	Наукові журнали	Foreign Affairs	The National Interest
Неспровокована агресія	26	52	37
Правомірна відповідь на загрозу	1	5	9
Внутрішній конфлікт	8	0	1
Конфлікт між Росією та Заходом	0	28	22
Конфлікт між Росією та Україною	1	3	8
Невизначене	0	1	1

Мовні засоби творення обрамлень

Тепер придивімося уважніше до того, якими засобами творяться перелічені вище обрамлення – крім, звісно, явних тверджень, що окреслюють ситуацію в Україні й довкола неї в дусі визначальної тези відповідного обрамлення (скажімо, говорячи про

те, що Україна зазнає агресії з боку Росії або що Росія та Захід змагаються одне з одним за вплив на Україну). Найочевиднішим із цих засобів є, власне, таке чи інше *називання* конфлікту: наприклад, назви «агресія», «вторгнення» чи «захоплення» зазвичай указують на рамку неспровокованої агресії, хоча вона може бути й другорядною порівняно з рамками правомірної відповіді чи конфлікту між Росією та Заходом. Так само слова про «змагання з боротьби між Вашингтоном і Москвою» [Allison 2017] вказують на представлення ситуації як конфлікту між Заходом і Росією (до того ж спортивна метафора натякає на конфлікт за певними правилами та з рівними умовами для сторін), а посилання на опір Росії «західним спробам перетягти на свій бік Україну» [Heilbrunn 2015] спонукають тлумачити цей опір як правомірну відповідь на загрозу. Додані до назв означення й доповнення можуть посилювати або послаблювати творене враження, таким чином підкріплюючи або, навпаки, підважуючи навіюване тлумачення. Наприклад, кваліфікація анексії Криму як «незаконної» [Trimbach, O'Leary 2015: 493] доповнює рамку неспровокованої агресії, натомість подвійна назва «анексія/реінтеграція» [Laruelle 2015: 88, 89] розмиває чітку оцінку, пропонуючи радше рамку неоднозначного російсько-українського конфлікту, ніж гідної осуду агресії.

Іншим важливим засобом є граматичні форми, які так чи інак модифікують значення слів, уживаних на позначення описуваних дій. Серед найвиразніших за своїм ефектом форм дослідники називають *модальність*, зокрема вживання основних дієслів із доповненнями «мусить», «не може не» тощо, які подають описувану дію відповідного актора як безальтернативну, там чином применшуючи його відповідальність за негативні дії або й узагалі виправдовуючи їх. Як приклад можна назвати наведене вище твердження про те, що «Москва *не могла* далі покладатися задля захисту своїх інтересів на м'яку силу й застосувала різні способи політичного й економічного тиску на Київ» (курсив наш). У цьому разі виправдальний ефект посилюється оминанням згадки про застосований водночас із політичним і економічним ще й військовий тиск, тобто ведені (чи принаймні підтримувані) Росією воєнні дії проти України, а також уживанням евфемізму «тиск»

замість жорсткіших варіантів «погрози», «втручання» тощо. У тому самому тексті автор також пояснює російське втручання в українські справи під час Євромайдану тим, що «Путін *не міг* ігнорувати тих, хто просив у Росії захисту» (курсив наш), хоч і обґрунтовує цю гадану безальтернативність не інтересами українських шукачів захисту, а його власними політичними інтересами: мовляв, у разі відмови захищати російськомовців Сходу та Півдня України йому довелося би заплатити «високу ціну зменшення підтримки Путінових претензій на лідерство в Євразії» [Tsygankov 2015: 285]. Можна сказати, що це обґрунтування великою мірою нівелює ефект модальності, бо представляє Путінові дії як безальтернативні лише з огляду на його власні інтереси.

Не менш важливим складником обрамлення може бути *номіналізація*, тобто заміна дієслів відповідними іменниками, яка позбавляє граматичної необхідності вказувати суб'єкта описуваної дії, а отже, дає змогу приховати його суб'єктність і, зрештою, відповідальність. Продемонструймо різницю в способі представлення суб'єктів і їхніх дій на прикладі двох уже цитованих речень: одного дієслівного й одного номіналізованого. В першому реченні – «Російський президент Владімір Путін захопив Крим, вів опосередковану війну в східній Україні та погрожував членам НАТО біля кордонів Росії» [Thornberry, Krepinevich 2016] – Путін є очевидним суб'єктом негативно маркованих дій, що спонукає покладати на нього відповідальність за ситуацію, до якої вони призвели. В другому випадку – «Більшість порушень безпеки, що виникли по периметру Європи, включно зі звичайними територіальними суперечками між Росією та її сусідками Грузією й Україною, не є великими загрозами, що зачіпають суттєві американські інтереси» [Carpenter 2019] – граматичними суб'єктами постають не особи чи колективи, а абстрактні поняття, а реальних суб'єктів дій, яких ці номіналізації стосуються, цілком приховано. Звичайно, часто-густо суб'єкта можна легко виснувати з контексту, але в багатьох випадках він не настільки зрозумілий, щоби з певністю приписати номіналізовані стани тим чи іншим акторам. Так, в останньому прикладі навряд чи можна напевно сказати, хто ж порушив чи порушує безпеку по периметру Європи.

Мабуть, найменш помітним граматичним засобом, що суттєво впливає на обрамлення представлених процесів, є *наділення суб'єктністю абстрактних понять*, які не пов'язані явно з певними дієсловами й тому не дають змоги «відчитати» справжніх суб'єктів прихованих за тими поняттями дій. У нашому корпусі таким суб'єктивізованим поняттям найчастіше є «криза», яку багато авторів не лише наділяють здатністю до дії, а й роблять первісним дієвцем, відсуваючи реальних акторів на другий хронологічний і причинно-наслідковий план. У тексті про німецьку зовнішню політику читаємо, що «Меркель від самого початку відіграла важливу роль у відповіді на українську кризу» [Pond 2015], де граматична форма приховує той факт, що західні актори насправді відповідали на дії акторів із Росії, які й спричинили кризу. Подібним чином автор тексту про російсько-американські стосунки твердить, що це «криза в Україні підштовхнула дві сторони до краю прірви» [Legvold 2014] – а не конфронтаційні дії однієї зі сторін, на які друга вважала за потрібне гостро зреагувати. Нарешті, стаття про проект «Новоросії» описує контекст його постановня так: «Криза врядування, що виникла в Україні в лютому 2014 року, спричинила широку кризу європейських структур безпеки, коли російський уряд відповів анексією Криму та підтримкою сепаратистських настроїв у південно-східній Україні» [O'Loughlin et al. 2017: 140]. Тут одна криза спричиняє іншу, хоч посередником у цьому зв'язку постає російський уряд, який, утім, відповідає не на дії якихось українських акторів, а на кризу в Україні, що виникла начебто сама собою. Суб'єктивізація абстрактних понять нівелює загалом похвальне розрізнення між двома кризами, що їх багато інших авторів змішують до купи в понятті «Ukraine crisis». За такого змішування в деяких текстах можна прочитати навіть про «втручання Росії в українську кризу» [Lukyanov 2016], так ніби Росія не спровокувала цю кризу, а допомагала розв'язувати.

Політичні рекомендації

Останнім етапом нашого аналізу є розгляд політичних рекомендацій, що їх автори статей висновують із певного

представлення ситуації в Україні й довкола неї. Власне, в наукових статтях таких рекомендацій здебільшого немає, бо їхні автори ставлять за головну мету пояснити, що й чому відбулося або відбувається, а не порадити політикам, що вони мають із цим робити. Натомість в аналітичних статтях, спрямованих насамперед на політичну й експертну аудиторію, рекомендації є важливим або навіть головним елементом. Утім, в обох типах текстів певний спосіб називання й обрамлення конфлікту навіює думки про можливі шляхи його розв'язання, тобто бажані дії учасників конфлікту та тих акторів, які можуть на них уплинути. Скажімо, наголос на вирішальній ролі місцевих еліт у розвитку сепаратизму в південно-східних областях указує не лише на внутрішні причини конфлікту на Донбасі, а й на доречність тиску українського уряду та його західних партнерів саме на ці еліти, зокрема, впливових тамтешніх олігархів [Buckholz 2019]. Натомість обрамлення конфлікту як брутального порушення суверенітету України Росією натякає, що Захід мав би насамперед тиснути на Москву [Clem 2014].

Якщо говорити про наукову частину корпусу, то нечисленні статті про власне конфлікт на Донбасі більш чи менш явно пропонують заходи, що мають посприяти лояльності тамтешнього населення до української влади та зменшити їхню прихильність до сепаратистських «республік» [Giuliano 2018; Lennon, Adams 2019]. Так само рідкісні тексти про політику Росії щодо України вказують на її контрпродуктивність, тобто зменшення внаслідок воєнних дій можливостей для політичного й культурного впливу, таким чином натякаючи на бажаність відмови від першого складника на користь двох інших [D'Anieri 2019a]. А в кількох статтях, які аналізують політику Заходу щодо цього конфлікту, вона постає або як відповідь на неспровоковану російську агресію, або ж як реалізація західного намагання вирвати Україну з російської геополітичної орбіти й затягти на свою. Відповідно, в першому випадку автори явно чи неявно пропонують західним лідерам посилити тиск на Росію, а в другому, навпаки, припинити на неї тиснути й почати домовлятися [D'Anieri 2019b; Tsygankov 2015]. Втім, обидва ці обрамлення зазвичай супроводжуються висновком про те, що конфлікт довкола України завдав стосункам між Росією та Заходом

настільки великої шкоди, що повернення до нормального стану в осяжному майбутньому малоімовірно [Bechev 2015; D'Anieri, Kuzio 2019].

Натомість у журналах коментарів політичні рекомендації зазвичай висловлюються явно, посідають чільне місце й адресовані не керівникам України чи Росії, а урядам США та їхніх союзників у НАТО. Ба більше, в статтях нашого корпусу ці рекомендації не завжди стосуються ситуації в Україні й довкола неї, адже для авторів тих журналів, як уже зазначалося, вона є лише одним із конфліктів у різних частинах світу, якими ті уряди мусять перейматися. Якщо йдеться про західну стратегію саме щодо цього конфлікту, то рекомендації аналітиків переважно спрямовані на пошук оптимального поєднання в західній політиці двох необхідних складників: з одного боку, покарання Росії за агресивні дії та стримування від їх продовження й розширення, а з другого, співпраці з нею з тих питань, де це відповідає інтересам обох сторін. Відмінності між пропонованими способами поєднання полягають насамперед у різному співвідношенні цих складників: для одних авторів вирішальне значення має перший, для інших – другий, а ще для інших вони важать приблизно однаково.

У першій групі статей бачимо чіткий наголос на потребі продовження або навіть посилення рішучих дій у відповідь на російську агресію в Україні (а також у Сирії та інших частинах світу). Таких статей більше у «Foreign Affairs», хоча й там вони аж ніяк не домінують, натомість у «The National Interest» вони є радше винятком. Закликаючи до рішучої політики щодо Росії, автори мають на меті не так змусити Москву припинити інтервенцію в Україні, як запобігти її агресивній поведінці в міжнародних стосунках загалом. Як сказано в одній зі статей у «Foreign Affairs»: «Умиротворення Росії в питанні України чи поступки вимозі визнати довколишні території її сферою впливу створили б жахливий прецедент і підважили б становище США у світі» [Rumer et al. 2017]. З цією думкою перегукується пропозиція групи авторів «The National Interest»:

Чітка політика США щодо Росії має включати санкції у відповідь на російську анексію Криму, неперервну військову інтервенцію в Україні та втручання в американські і європейські вибори. Якщо вони не платитимуть болючої та постійної ціни за свої дії, Путін і його оточення вирішать, що їм нема чого боятися реакції Вашингтона та його союзників, якщо Москва покриватиме ці дії хоч найтоншою пеленою заперечення [Miller et al. 2018].

В ранішій статті цього журналу пропонується не обмежувати американську реакцію збереженими або посиленними санкціями, а подбати також про посилення захисту прилеглих до російських кордонів членів НАТО:

Обама повинен показати Путінові, що Америка не боїться задирак. Вашингтон має зберігати економічні санкції проти Росії та бути готовим зробити їх набагато жорсткішими, якщо Путін або далі підважуватиме підписані Росією договори про контроль над озброєнням, або ж погрожує ще більше розширити російські кордони. Сполучені Штати також мають розташувати по цілому батальйону в кожній із балтійських держав, зі штаб-квартирою бригади в одній із них. Але й це не все. Ще одну бригаду треба розташувати в Польщі [Zakheim 2015].

На протилежному кінці спектра рекомендацій стоять ті автори, які бачать проблему не в надто м'якій відповіді США на російські дії, а в надто жорсткій. Ці автори, що їх частіше друкує «The National Interest», заперечують потребу рішучої підтримки України (особливо військової) не тільки або й не стільки тому, що вважають російські дії виправданими з огляду на ранішні дії Заходу, який нехтував російськими інтересами в регіоні. Частіше такі заперечення ґрунтуються на уявленні про неефективність або навіть контпродуктивність жорсткої відповіді Заходу, тобто нездатність таким чином змусити Росію відмовитися від втручання в Україні. Неефективність зазвичай доводять тим, що російське втручання триває, попри санкції, або навіть розширюється, адже після Криму Росія вторглася на Донбас, а потім доповнила

українську інтервенцію сирійською. Водночас деякі автори переконані, що Захід не зможе допомогти Україні взагалі жодними засобами:

Жодна зовнішня сила й жоден пакет допомоги не можуть розв'язати проблеми України чи компенсувати її питому вразливість до дій Росії. Так само не покращило б ситуації надання летальної зброї мужнім, але погано оснащеним воякам-добровольцям і корумпованим державним структурам, навпаки, воно її ще більше погіршило б [Kotkin 2015].

Іншою підставою заперечувати доречність активної підтримки є теза про неважливість України для американських інтересів, з огляду на яку Сполучені Штати, мовляв, не мають витратити на неї дорогі ресурси, а тим паче ставити під загрозу інші, пріоритетніші завдання. У найрадикальнішому й найцинічнішому формулюванні ця теза стосується не тільки України, а й багатьох інших охоплених конфліктами куточків світу:

Чи залишиться Боснія єдиною, а чи поділиться на мусульманську міні-державу й сербську республіку, чи добре правління буде в Східному Тиморі, Україна чи Росія має законне право на Крим – усе це не має обходити Сполучені Штати. Навряд чи такі питання матимуть помітний вплив на американську безпеку, свободу або економічний розвиток. Вашингтон повинен обмежити свою роль рутинним дипломатичним втручанням на маргінесі, а іноді уникати навіть його [Carpenter 2015].

Натомість Росію такі автори вважають досить важливою для міжнародних стосунків загалом і врегулювання певних конфліктів зокрема, тому пропонують Сполученим Штатам шукати з нею взаємовигідного порозуміння. Одним із предметів цього порозуміння мало би бути припинення війни на Донбасі, задля якого чимало аналітиків пропонують відмовитися від неприйнятної для Росії перспективи євроатлантичної інтеграції України:

У майбутніх переговорах із Росією щодо війни в східній Україні американські урядовці мають запропонувати відмову НАТО від політики відкритих дверей. Якщо ця стратегія

не змусить Кремль припинити погрози членам НАТО, Сполучені Штати завжди зможуть повернутися до перевереної політики стримування [Kühn, Volpe 2017].

Особливо схильні до таких рекомендацій «реалісти» з «The National Interest», у якому аж півтора десятка статей пропонували ті чи інші рецепти порозуміння з Росією «щодо» (по суті, коштом) України. Більшість авторів цих рецептів ладні поступитися не лише євроатлантичними прагненнями України, а й її територіальною цілісністю та здатністю реально контролювати частину своєї номінальної території. В найрадикальніших формулюваннях ішлося навіть про відверте визнання неважливої для Заходу України частиною сфери впливу Росії. При цьому автори не соромилися вживати принизливого терміну «фінляндизація», доводячи, що позбавлення Фінляндії після Другої світової війни права вибирати свою зовнішньополітичну орієнтацію було набагато кращим варіантом, ніж позбавлення країн Східної Європи права проводити будь-яку самостійну політику взагалі:

... більшість реалістів сказали б, що якщо НАТО не готове воювати за відновлення цілісності України – а таку готовність на Заході категорично заперечують, – то єдиною надією на врегулювання є компромісна домовленість, яка пов'язує реінтеграцію [сепаратистського] анклаву в Україну з визнанням російських інтересів у цій країні. Як погодиться навіть багато хто з лібералів, це мало би передбачати широку автономію для східної України, згоду відмовитися від інтеграції всієї країни до Заходу через такі інституції, як НАТО і ЄС, та символічний внутрішній статус, як-от визнання російської мови другою державною, – що сукупно, по суті, зробило б цю країну «сферою впливу» Росії.

Нейтралізація України означала б те, що під час «холодної війни» називали «фінляндизацією». Це слово було принизливим. Проте реалісти сказали б, що це був досить добрий компроміс порівняно з можливою альтернативою [Betts 2015].

Варто зазначити, що прибічники порозуміння з Росією не обов'язково заперечують або виправдовують її агресивні дії в Україні й деінде. Навіть автор щойно зацитованої рекомендації «фінляндизувати» Україну цілком визнає російську інтервенцію, хоч і зауважує, що «Москва утрималася від завоювання настільки великої частини України, як могла б завоювати», а натомість створила «патову ситуацію довкола невеликого сепаратистського анклаву» [Betts 2015]. От якби вона погрожувала загарбати всю Україну, то Захід, мовляв, уже не мав би чого втрачати, надаючи Києву летальне озброєння, а так доцільніше спробувати замирити Путіна, щоб той не пішов далі. Автор іншої статті в «The National Interest» явно вказує на «анексію Криму та розчленування України, а потім дедалі агресивнішу поведінку в Сирії», але тлумачить ці дії Москви з розумінням і повагою: як «неспростовне свідчення» того, що «Росія повернулася [на міжнародну арену] – після принизливої капітуляції в “холодній війні” 1989 року та після здійсненої в час війни революції 1917 року, яка вкрала в країні назву». На його думку, це повернення створило передумови для «нового перезавантаження» в стосунках із Москвою, в якому «Росія має конструктивно співпрацювати [зі США] в деяких питаннях, зокрема щодо України» [Serfaty 2016]. Пишучи восени 2016-го, він пропонував Обамі поквапитися й за останні місяці свого президентства досягти з Путіним компромісу, що спирався б на мінські угоди. Питання про те, чи замирення Росії не спонукатиме її до ще масштабнішої агресії, ці автори не ставлять. Деякі з них відрізняють російські інтервенції в Україні, Грузії чи Сирії від можливих атак на балтійських або центральноєвропейських членів НАТО, наголошуючи, що в другому випадку США та НАТО мають бути готовими дати рішучу відсіч [Betts 2017]. Інші не говорять про відсіч навіть у цьому випадку, мабуть, не маючи певності, що Захід повинен воювати за ці, так би мовити, не зовсім західні країни.

Висновки

Проведений аналіз показує, що конфлікт в Україні та довкола України й зумовлене ним погіршення стосунків між Росією та

Заходом є предметом досить активного зацікавлення американських академічних науковців і експертів аналітичних центрів. З одного боку, десятки наукових текстів аналізують різні аспекти війни на Донбасі, хоч більшість із них опубліковано в журналах регіональних досліджень, тоді як провідні журнали з політології та міжнародних стосунків цією темою цікавляться мало. З другого, аналітичні статті у впливових журналах політичних коментарів, говорячи про виклики, на які мають відповідати лідери США та інших країн Заходу, звертають більш чи менш пильну увагу на ситуацію в Україні й довкола. Тексти обох типів демонструють широкий спектр політичних позицій, аналітичних орієнтацій і мовних засобів. У цьому розділі проаналізовано відмінності на трьох рівнях: називання конфлікту, обрамлення його як того чи іншого типу взаємодії між певними акторами та рекомендацій для політиків і урядовців, насамперед американських.

Попри велике розмаїття вживаних назв, автори наукових і ненаукових статей найчастіше називають конфлікт в Україні й довкола неї «українською кризою», поєднуючи в цьому вислові значення кризи довкола України та кризи в Україні, з тим чи іншим (не пояснюваним і, здається, не завжди чітко усвідомлюваним) співвідношенням складників. Інше часто вживане в обох типах текстів окреслення складної ситуації в Україні й довкола – «конфлікт» – теж, можна припустити, приваблює авторів своєю багатозначністю, що робить його сумісним із різними політичними, аналітичними й стильовими перевагами. Досить часто говорять також про «війну», вказуючи цим на певний характер та інтенсивність протистояння, але не конче ідентифікуючи його причини й учасників. Але якщо зосереджені на українській ситуації статті в наукових журналах вказують ареал конфлікту й війни досить точно – «на Донбасі», – то для зацікавлених міжнародними стосунками авторів коментарних журналів ці явища відбуваються загалом «в Україні» чи щонайбільше «в східній Україні». Крім того, наукові журнали, демонструючи нейтральний підхід до аналізованого конфлікту, уникають окреслювати його емоційно навантаженими назвами на кшталт «агресія», «вторгнення» чи «захоплення», тоді як журнали коментарів не

бачать потреби цуратися таких слів, адже мають на меті не лише пояснити ситуацію, а й спонукати до певного впливу на неї. Водночас між двома розглянутими журналами коментарів теж є суттєва різниця в частоті використання таких назв, найімовірніше зумовлена різною політичною орієнтацією. Зокрема, прихильність «The National Interest» до курсу на співпрацю з Росією відбивається в небажанні рішуче засуджувати дії Москви в Україні та інших конфліктних регіонах.

Такі чи інші обрамлення описуваної ситуації зазвичай доповнюють інтерпретацію, до якої спонукають уживані назви, хоча інколи й підважують її. Загалом у текстах нашого корпусу обрамлення ситуації в Україні й довкола неї розташовуються між двома полюсами, на одному з яких цю ситуацію тлумачать як неспровоковану агресію з боку Росії, а на іншому – як її правомірну відповідь на загрозу своїм інтересам. Перше обрамлення застосовано набагато частіше, ніж друге, що свідчить про загалом проукраїнську позицію авторів розглядуваних статей. Водночас деякі з-поміж зосереджених на Україні наукових статей узагалі не беруть до уваги російське зовнішнє втручання, тлумачачи ці події як внутрішній конфлікт між центральною владою та невдоволеним її політикою населенням східних і південних регіонів. Натомість у журналах політичних коментарів часто розглядають ситуацію в Україні як вияв глобального конфлікту між Росією та Заходом, що розгортається також в інших країнах. На рівні обрамлень також бачимо суттєві відмінності між двома журналами коментарів: якщо у «Foreign Affairs» майже всі статті інтерпретують описувані події як російську агресію чи конфлікт між Заходом і Росією, то в «The National Interest» досить багато авторів підтримують версію правомірної відповіді Москви на реальну загрозу або ж просто подають ситуацію як російсько-український конфлікт, не вказуючи агресора та жертву, а отже, не обтяжуючи Росію відповідальністю за її дії. Затьмаренню російської відповідальності служать різні засоби, серед яких особливої уваги заслуговує суб'єктивізація абстрактних понять, зокрема «кризи», що позбавляє необхідності називати реальних виконавців захованих під цими абстракціями дій.

Керуючись певним тлумаченням ситуації в Україні й довкола неї, автори спрямованих на практичну політику аналітичних коментарів дають більш чи менш докладні рекомендації керівникам Сполучених Штатів та інших держав Заходу. Ті автори, що представляють цю ситуацію як російську агресію, зазвичай пропонують підтримувати або навіть посилювати санкції проти Москви та зміцнювати обороноздатність членів НАТО, зокрема географічно наближених до Росії балтійських і центрально-європейських держав. Натомість прибічники думки, що Росія лише відповідала на загрозу своїм інтересам, яку вбачала в нечутливих діях Заходу, радять не посилювати тиску, який усе одно не змусить Москву відмовитися від впливу на Україну, а шукати компромісу щодо припинення війни на Донбасі в обмін на відмову від інтеграції України в НАТО та внутрішні поступки Києва сепаратистськи налаштованим регіонам. До порозуміння з Москвою здебільшого закликають і автори, які вважають конфлікт в Україні лише одним із виявів геополітичного змагання Росії та Заходу, хоч деякі з них переконані, що Захід не має йти на поступки, бо це заохотило б російське керівництво до дальших агресивних дій. Знову ж таки, прибічників рішучої відсічі російській агресії набагато більше серед авторів «Foreign Affairs», натомість більшість статей у «The National Interest» пропонують той чи інший рецепт порозуміння з Росією ціною інтересів України.

Підсумовуючи, можемо констатувати, що більшість авторів розглядуваних наукових і аналітичних статей демонструють проукраїнську позицію, тобто не погоджуються з підставовими тезами російського дискурсу щодо подій у постмайданній Україні та більш чи менш явно пропонують західним політикам підтримувати Україну й тиснути на Росію. Проте ця підтримка аж ніяк не є одноставною. Частина авторів тлумачить конфлікт на Донбасі як внутрішній і тому вважає, що задля його розв'язання Київ перш за все має піти на поступки південно-східним регіонам. Інша частина, визнаючи важливу або навіть вирішальну роль російського втручання, все одно не бачить сенсу в протистоянні США з Росією задля захисту суверенітету України, що його ці автори не вважають важливим для американських інтересів. Хоча більшість

ключових політиків обох провідних партій не поділяє цієї позиції, до неї досить близький президент Трамп, особливо після того, як його спроба використати українську владу у внутрішньоамериканській політичній боротьбі спричинила скандал, який «запустив» процедуру імпічменту. Тому ідея порозуміння з Росією чинитиме певний вплив на американську політику, надто якщо Трампа, попри спробу імпічменту, буде переобрано на другий термін. Утім, навряд чи реалізація цієї ідеї найближчим часом зайде так далеко, щоби призвести до відмови від двопартійного консенсусу про підтримку України.

Додаток 1

Перелік аналізованих наукових журналів, за категоріями

Регіональні дослідження

Communist and Post-Communist Studies
East European Politics
East European Politics and Societies and Cultures
Europe-Asia Studies
Eurasian Geography and Economics
Post-Soviet Affairs
Problems of Post-Communism

Етнополітологія

Ethnic and Racial Studies
Ethnopolitics
Nationalism and Ethnic Politics
Nations and Nationalism
Nationalities Papers
Studies in Ethnicity and Nationalism

Міжнародні стосунки

Geopolitics
International Security
International Studies Quarterly
Journal of Conflict Resolution

Journal of Peace Research
Security Studies

Порівняльна політологія
Comparative Political Studies
Comparative Politics
World Politics

Література

Кулик Володимир. 2010. Дискурс українських медій: ідентичності, ідеології, владні стосунки. Київ: Критика.

Entman Robert M. 1993. Framing: toward clarification of a fractured paradigm. *Journal of Communication* 43: 4, 6-27.

Fairclough N. 1989. *Language and Power*. London: Longman.

Kulyk Volodymyr. 2019. Western scholarship on the “Donbas conflict”: naming, framing, and implications. *PONARS Eurasia memo* 632. <https://www.ponarseurasia.org/memo/western-scholarship-donbas-conflict-naming-framing-and-implications>.

Smaglyi Kateryna. 2018. Hybrid Analytica: Pro-Kremlin Expert Propaganda in Moscow, Europe and the US: A Case Study on Think Tanks and Universities. The Institute of Modern Russia. https://static1.squarespace.com/static/59f8f41ef14aa13b95239af0/t/5c6d8b38b208fc7087fd2b2a/1550682943143/Smaglyi_Hybrid-Analytica_10-2018_upd.pdf.

Цитовані джерела

Allison Graham T. 2017. Destined for war? *The National Interest* 149, 9-21.

Bechev Dimitar. 2015. Understanding the contest between the EU and Russia in their shared neighborhood. *Problems of Post-Communism* 62: 6, 340-349.

Betts Richard K. 2015. The realist persuasion. *The National Interest* 139, 46-55.

Biersack John, O’Lear Shannon. 2014. The geopolitics of Russia’s annexation of Crimea: narratives, identity, silences, and energy. *Eurasian Geography and Economics* 55: 3, 247-269.

Buckholz Quentin. 2019. The dogs that didn't bark: elite preferences and the failure of separatism in Kharkiv and Dnipropetrovsk. *Problems of Post-Communism* 66: 3, 151-160.

Burt Richard. 2017. A Grand strategy for Trump. *The National Interest* 149, 5-8.

Carpenter Ted Galen. 2015. The case for a moral realism. *The National Interest* 140, 51-58.

Carpenter Ted Galen. 2019. The end of the affair. *The National Interest* 161, 53-60.

Clem Ralph S. 2014. Dynamics of the Ukrainian state-territory nexus. *Eurasian Geography and Economics* 55: 3, 219-235.

D'Anieri Paul. 2019a. Gerrymandering Ukraine? Electoral consequences of occupation. *East European Politics and Societies and Cultures* 33: 1, 89-108.

D'Anieri Paul. 2019b. Magical realism: assumptions, evidence and prescriptions in the Ukraine conflict. *Eurasian Geography and Economics* 60: 1, 97-117.

D'Anieri Paul, Kuzio Taras. 2019. Ukraine after five years of conflict. *Eurasian Geography and Economics* 60: 1, 1-5.

Giuliano Elise. 2015. The social bases of support for self-determination in East Ukraine. *Ethnopolitics* 14: 5, 513-522.

Giuliano Elise. 2018. Who supported separatism in Donbas? Ethnicity and popular opinion at the start of the Ukraine crisis. *Post-Soviet Affairs* 34: 2-3, 158-178.

Heilbrunn Jacob. 2015. What is America's purpose? *The National Interest* 139, 19-45.

Kaplan Robert D. 2016. The devil you know. *The National Interest* 146, 12-17.

Khanna Parag. 2018. Avoiding World War III in Asia. *The National Interest* 156, 47-54.

Kotkin Stephen. 2015. The resistible rise of Vladimir Putin: Russia's nightmare dressed like a daydream. *Foreign Affairs* 94: 2, 140-153.

Kühn Ulrich, Volpe Tristan. 2017. Keine Atombombe, bitte: why Germany should not go nuclear. *Foreign Affairs* 96: 4, 103-112.

Laruelle Marlene. 2015. Russia as a «divided nation», from compatriots to Crimea. *Problems of Post-Communism* 62: 1, 88-97.

Legvold Robert. 2014. Managing the new Cold War: what Moscow and Washington can learn from the last one. *Foreign Affairs* 93: 4, 74-84.

Lennon Olena, Adams Gregory. 2019. All is quiet on the Russian front: ceasefires and the pursuit of legitimacy by self-proclaimed “republics” in Ukraine. *Eurasian Geography and Economics* 60: 6, 656-683.

Lucyanov Fyodor. 2016. Putin's foreign policy: the quest to restore Russia's rightful place. *Foreign Affairs* 95: 3, 30-37.

Matthijs Matthias, Klemen R. Daniel. 2015. Europe reborn: how to save the European Union from irrelevance. *Foreign Affairs* 94: 1, 96-107.

Miller James N., Fontaine Richard, Velez-Green Alexander. 2018. Averting the warpath. *The National Interest* 154, 73-84.

O'Loughlin John, Toal Gerard, Kolosov Vladimir. 2017. The rise and fall of “Novorossiya”: examining support for a separatist geopolitical imaginary in southeast Ukraine. *Post-Soviet Affairs* 33: 2, 122-144.

Pond Elizabeth. 2015. Germany's real role in the Ukraine crisis: caught between East and West. *Foreign Affairs* 94: 2, 173-177.

Rumer Eugene, Sokolsky Richard, Weiss Andrew S. 2017. Trump and Russia: the right way to manage relations. *Foreign Affairs* 96: 2: 12-19.

Serfaty Simon. 2016. Transatlantic Tribulations. *The National Interest* 145, 57-66.

Thornberry Mac, Krepinevich Andrew F., Jr. 2016. Preserving Primacy: A Defense Strategy for the New Administration. *Foreign Affairs* 95: 5, 26-35.

Trimbach David J., O'Lear Shannon. 2015. Russians in Estonia: is Narva the next Crimea? *Eurasian Geography and Economics* 56: 5, 493-504.

Tsygankov Andrei. 2015. Vladimir Putin's last stand: the sources of Russia's Ukraine policy. *Post-Soviet Affairs* 31: 4, 279-303.

What is next for Donald Trump? 2017. *The National Interest* 147, 5-24.

Zakheim Dov S. 2015. Restoring American preeminence. *The National Interest* 136, 29-38.

**Між абстрактною теорією та практичною політикою:
погляд на українсько-російський конфлікт у британських
наукових та експертних публікаціях**

Микола Рябчук

Британські аналітичні центри приділяють досить велику увагу політичній ситуації в Україні, особливо після Євромайдану та початку неоголошеної, «гібридної» російсько-української війни. За кількістю публікацій про Україну Британія помітно випереджає всі інші країни Західної Європи, за винятком, можливо, Німеччини. Що ж до змісту цих публікацій, то вона виглядає куди «про-українськішою», менш амбівалентною, ніж усі інші країни «старої» Європи, безпечно віддаленої від Росії. В цьому сенсі британська аналітика подібніша до американської, ніж до німецької чи, тим більше, французької, обтяжених різними історичними ресентиментами та проросійськими упередженнями.

Ця подібність має, вочевидь, політичне підґрунтя, адже Об'єднане Королівство традиційно є найближчим союзником Сполучених Штатів. Не останню роль відіграє й мовно-культурна спорідненість, яка сприяє функціонуванню спільного інтелектуального простору, в якому ті самі видавництва публікують ті самі книжки одночасно в обох країнах, а фахівці обговорюють їх водночас у британських та американських часописах, витворюючи великою мірою спільний академічний дискурс.

Негативним аспектом цієї близькості є відносна слабкість британських наукових журналів: майже всі вони мають нижчі рейтинги від провідних американських, тому саме в американських журналах намагаються друкуватись у першу чергу найамбітніші британські дослідники. Саме тому ми приділяємо британським науковим часописам дещо менше уваги, ніж продукції найповажніших аналітичних центрів: чи то йдеться про короткі аналітичні записки й коментарі на їхніх веб-сайтах, чи про ґрунтовніші аналітичні доповіді й статті, часто продюковані також у паперовій формі.

З цієї ж самої причини ми долучили до корпусу аналізованих текстів також публікації британських авторів в американських наукових журналах, відбиваючи тим уже згадувану синкретичність англо-американського академічного простору і водночас даючи змогу помітити певні відмінності між цими двома групами наукових публікацій. Крім того, з усього масиву британських наукових часописів ми виокремили в окрему групу три двомісячника – «International Affairs» («Міжнародні справи»), «Survival» («Безпека», дослівно «Виживання») та «RUSI Journal» («Журнал Королівського інституту безпекових досліджень»), – на які припадає лівова частка публікацій про Україну (переважно прихильних) і які, на відміну від інших часописів, інституційно афілійовані з науково-аналітичними центрами. Як наслідок, працівники цих центрів (штатні, асоційовані чи гостьові) складають помітну частку їхніх авторів, а сам дискурс цих видань виглядає дещо відкритішим, прямішим, без надмірної «політкоректності» та фальшивої обережності, порівняно з більшістю інших британських журналів. Маємо, отже, три приблизно однакові за кількістю публікацій групи (23-28 статей у кожній), які можемо не лише проаналізувати як цілісний масив, а й більш-менш об'єктивно зіставити між собою.

Для аналізу ми переглянули 15 британських наукових журналів 2014-2019 років (див. Додаток 1), які за своїм тематичним профілем мусили б так чи інакше звернути увагу на конфлікт на Донбасі та, у зв'язку з цим, на ширшу проблему українсько-російських взаємин, реакцію на конфлікт із боку міжнародної спільноти та його вплив на ситуацію в регіоні й світі. За цими критеріями ми відібрали 53 статті, які в назві, абстракті або ключових словах указують на конфлікт на Донбасі, українсько-російські стосунки та/чи політику Заходу з цього приводу. Проте загальна кількість статей, що містять принаймні побіжну згадку (в різних контекстах) про війну на Донбасі, анексію Криму, українсько-російський конфлікт та міжнародну реакцію на «українську кризу» є значно більшою – понад сто текстів. Ми врахували їх, досліджуючи називання конфлікту, проте обмежилися меншою

кількістю (53 статті), вивчаючи його дискурсивне обрамлення та політичні висновки (в інших статтях, де конфлікт згадується лише побіжно, для такого дослідження все ж таки замало матеріалу).

Крім того, як уже зазначалося, ми долучили до аналізованого масиву 23 статті британських авторів з американських наукових журналів – не лише з огляду на синкретичність англо-американського академічного простору, а й з огляду на той безпосередній вплив, що його мають британські дослідники на своє британське середовище: чи то в університетах, де викладають, чи в аналітичних центрах, де проводять дослідженнями (і часто репродукують свої американські публікації на персональних або ж інституційних сайтах).

Що ж до власне аналітичних центрів, які так чи інакше займаються у Великій Британії українською проблематикою, то ми обрали для розгляду восьмеро найавторитетніших, із найвищими міжнародними рейтингами [McGann 2019: 55-60]. Насамперед це два державних, тобто субсидованих урядом центри – Міжнародний інститут стратегічних досліджень (International Institute for Strategic Studies, IISS) та Королівський Об'єднаний інститут оборонних і безпекових досліджень (Royal United Services Institute for Defence and Security Studies, RUSI). А також недержавний (попри оманливий натяк у назві) Королівський інститут міжнародних відносин (Royal Institute of International Affairs) – ушанований Chatham House, заснований сто років тому в Лондоні. Саме вони є видавцями трьох згаданих вище наукових журналів, але також великої кількості експертних матеріалів (аналітичних доповідей, розвідок, записок, коментарів), які ми розглядатимемо окремо, в одному масиві з публікаціями інших аналітичних центрів.

Це зокрема: Європейська рада з міжнародних справ (European Council on Foreign Relations, ECFR) та Центр європейських реформ (Centre for European Reform, CER), котрі активно аналізують поточну українську політику в європейському та євроінтеграційному контексті; Товариство Генрі Джексона (Henry Jackson Society, HJS), котре вивітлює українську проблематику в рамках свого

Центру російських та євразійських студій; Лондонська школа економіки (London School of Economics, LSE), котра друкує багатосторінкові аналітичні розвідки (центр LSE IDEAS) та короткі коментарі (EUROPP blogs), присвячені зокрема й Україні; а також експертні групи британського кабінету міністрів та парламенту, котрі у 2014-2019 роках підготували кілька ґрунтовних аналітичних доповідей, присвячених Україні. Крім того, ми включили до огляду ще три важливі аналітичні розвідки Інституту Легатума (Legatum Institute), присвячені різним аспектам інформаційної війни Росії проти інших держав, зокрема України, та подібне дослідження від експертів Королівського коледжу (King's College). З міркувань зручності, ми не стали виносити їх в окрему класифікаційну рубрику, а долучили натомість до матеріалів LSE як жанрово та змістово найспорідненіших.

Хронологічний розподіл публікацій про Україну у британських наукових часописах та в матеріалах аналітичних центрів (Табл. 1) відбиває значне зацікавлення українською проблематикою відразу після російської агресії в Криму й на Донбасі (у часописах воно проявилось з певним запізненням з огляду на триваліший час написання й приготування до друку академічних текстів); відтак певний спад цього інтересу у 2016-2017 роках (ймовірно, через загальну втому від «напівзамороженого» конфлікту, але, напевно, також через перемикання уваги на актуальнішу для британців проблематику Брекзиту); і врешті знов поступове збільшення інтересу в останні два роки, причому у випадку наукових журналів цей інтерес виявився навіть вищим, ніж на початку конфлікту, тимчасом як випадку аналітичних центрів – дещо нижчим. На це теж може бути логічне пояснення: аналітичні центри реагують на актуальні події, тож за всіх імовірних сьогоднішніх несподіванок українсько-російських конфлікт не сягає все ж таки рівня 2014-2015 років; натомість академічні дослідження потребують певної часової дистанції та аналітичного матеріалу, якого накопичилось на сьогодні, безумовно, більше, ніж було п'ять років тому.

Таблиця 1. Розподіл публікацій за роками: статті в наукових журналах та аналітичні доповіді, розвідки, записки й коментарі в публікаціях дослідницьких центрів

	Походження та характер матеріалів	2014	2015	2016	2017	2018	2019	Разом
1	Публікації у британських наукових журналах (див. Додаток 1)	1	4	6	4	6	7	28
2	Публікації у британських журналах, що їх видають науково-дослідні центри («Survival», «International Affairs» та «RUSI Journal»)	2	3	3	3	5	9	25
3	Публікації британських авторів в американських наукових журналах	2	2	6	4	5	4	23
	Всього публікацій у наукових журналах	5	9	15	11	16	20	76
1	Публікації Королівського інституту міжнародних стосунків (без журналу «International Affairs»)	7	7	5	4	5	9	37
2	Публікації Міжнародного інституту стратегічних досліджень (без журналу «Survival»)	0	7	1	3	5	2	18
3	Публікації Королівського інституту оборонних і безпекових досліджень (без «RUSI Journal»)	13	2	5	2	9	4	35
4	Публікації Європейської ради з міжнародних справ	58	22	10	8	8	14	120
5	Публікації Центру європейських реформ	5	1	3	1	0	3	13
6	Публікації Центру російських і євразійських досліджень Товариства Генрі Джексона	2	6	2	0	1	1	12
7	Публікації Лондонської школи економіки*	3	1	5	5	0	4	18
8	Аналітичні матеріали експертних груп Британського парламенту та Кабінету міністрів	1	2	1	3	1	1	9
	Всього публікацій дослідницьких центрів	89	48	32	26	29	38	262

* До рубрики включено також три тематично споріднені аналітичні розвідки Інституту Легатума та одну – Королівського коледжу, які стосуються російських інформаційних воєн.

Називання

Правильне розуміння речей і подій великою, якщо не вирішальною мірою залежить від їхнього правильного називання. Українсько-російські стосунки від самого початку, тобто від перших років чи навіть днів незалежності були позначені безліччю недомовленостей, двозначностей та евфемізмів. У певному сенсі українсько-російська війна стала своєрідним наслідком цієї масштабної амбівалентності, за якої кожна сторона не лише підтримувала певні ілюзорні уявлення другої сторони, а й сама ставала жертвою власних уявлень. Ні українці, ні росіяни в основній своїй масі навіть не пробували проблематизувати мовні кліше на кшталт «інтеграція», «братні народи», «спільна історія», «близьке зарубіжжя», хоча розуміли їх дедалі більш по-різному. Фактично обидві країни витворили два різних віртуальних простори, несумісних з реальністю, а ще більше – між собою.

Війна оприявнила цю амбівалентність у щонайекстремальнішій формі, протилежні означення та інтерпретації подій ідеально достосувались до ідеологічних преференцій тих чи тих українських, російських та міжнародних мовців. Називання війни «громадянською» чи, навпаки, «українсько-російською» стало чи не найрадикальнішим показником таких преференцій. У наукових текстах, де автори зазвичай намагаються не виявляти своїх ідеологічних уподобань (чи принаймні не робити цього надто прямо), термінологічні нюанси набувають особливого значення – майже як у міжнародній дипломатії.

В англійській і деяких інших західних мовах одним із таких показників, що в першому наближенні може (хоча й не конче) засигналізувати ймовірну ідеологічну орієнтацію автора, є вживання терміну «Ukrainian crisis» (чи «crisis in Ukraine») на противагу нейтральнішому «Ukraine crisis». В одному випадку йдеться про кризу насамперед або й винятково в Україні, – кризу, в якій Україна є імпліцитно головним (або й єдиним) актором; натомість у другому випадку йдеться про ширший міжнародний контекст – кризу (насамперед) довкола України. В обох випадках термін перекладається українською (та іншими слов'янськими мовами) як «українська криза»; тож варт відразу зауважити, що і в

англомовних текстах ті автори, для яких англійська мова не рідна, значно слабше розрізняють відмінності між «Ukraine crisis» і «Ukrainian crisis» і значно частіше вживають їх взаємозамінно, навпереміш.

Паралельне вживання обох термінів подибуємо і в англомовних авторів, але тут воно зазвичай відбиває певні нюанси думки, ракурси або ж є наслідком непрямого, деколи полемічного цитування інших авторів. Так чи так, а суто кількісний аналіз показує значно інтенсивніше вживання терміну «Ukrainian crisis» у британських журналах порівняно з американськими чи навіть із тими трьома британськими, що їх видають аналітичні центри і що їх ми виокремили в окрему підгрупу (Табл. 2). Остання відмінність цілком зрозуміла, беручи до уваги, що аналітичні центри найвиразніше преферують термін «Ukraine crisis» супроти «Ukrainian crisis» і ця настанова виявляється не лише в їхніх експертних матеріалах, а й (хоч і меншою мірою) в наукових журналах, які вони видають.

Значно складніше пояснити частіше вживання терміну «Ukraine crisis» британськими авторами в їхніх «американських» публікаціях порівняно з власне британськими. Припущення про більшу термінологічну упередженість британських журналів порівняно з американськими не підтверджується аналізом загального масиву американських публікацій (див. розділ Володимира Кулика). Співвідношення між термінами «Ukraine crisis», «Ukrainian crisis» та «crisis in Ukraine» (6 - 6 - 4) в американських журналах майже те саме, що й у британських – без урахування публікацій у трьох специфічних журналах, що їх видають аналітичні центри (7 - 5 - 5). Подібним, до речі, є співвідношення між уживанням цих термінів і в експертних публікаціях обох країн: і там, і там «Ukraine crisis» уживається значно частіше, ніж «Ukrainian crisis».

Найлогічніше припустити, отже, що маємо справу зі специфічним контингентом британських авторів, які своїм слововжитком відрізняються й від британського, й від американського «середнього» рівня. Сам факт публікації у престижніших американських журналах може вказувати на дещо більшу амбіційність та конкурентоздатність цих авторів. Непрямим чином це припущення

підтверджує й погляд на їхній загальний доробок: українська тематика для більшості з них не є принагідною, а отже й їхня компетентність в українських питаннях, скоріш за все, є дещо вищою, ніж у колег-русистів чи компаративістів, які звертаються до українських тем лише okazіонально. (Тут варто підкреслити, що всі перелічені чинники не детермінують апріорі вищої компетентності й точнішого слововжитку, лише роблять їх статистично вірогіднішими, – що, власне, й відбиває кількісний аналіз).

Таблиця 2. Розподіл статей у наукових журналах та експертних публікаціях за назвами конфлікту в Україні та довкола України (американські журнали; британські журнали; британські журнали, афілійовані з аналітичними центрами; та експертні публікації британських аналітичних центрів)

Назва конфлікту / Джерело публікації	Ам. журн.	Брит. журн.	IA+S+ RUSI	Think tanks
Українська криза (the Ukraine crisis)	17	7	11	90
Українська криза (the Ukrainian crisis)	9	5	5	20
Криза в Україні (the crisis in Ukraine)	6	5	7	35
Український конфлікт (the Ukraine conflict, the Ukrainian conflict)	5+8	3+2	3+2	30
Конфлікт в Україні, поточний/збройний/військовий конфлікт в Україні (the ongoing/armed/military conflict in Ukraine)	9	3	4	37
Конфлікт у східній Україні, збройний/насильницький конфлікт у східній Україні (the armed/violent conflict in eastern Ukraine)	5	0	1	20
Конфлікт на Донбасі, збройний/військовий/насильницький конфлікт на Донбасі (the armed/military/violent conflict in the Donbas, the Donbas conflict)	14	9	1	30
Російсько-український конфлікт, українсько-російський конфлікт (the Russian/Russo-Ukrainian, Russia-Ukraine conflict, the Ukrainian-Russian conflict)	3	0	0	7

Війна в Україні, гібридна/опосередкована/прихована війна в Україні (the hybrid/proxy/covert war in Ukraine)	4	1	7	25
Війна в східній Україні, опосередкована війна в східній Україні (the [proxy] war in eastern Ukraine)	1	0	0	8
Війна на Донбасі, гібридна війна на Донбасі (the [hybrid] war in the Donbas, the Donbas war)	7	2	1	30
Російсько-українська війна (the Russo-Ukrainian, Russia-Ukraine war)	1	0	0	4
Російська війна проти України (Russia's war against Ukraine)	0	0	0	2
Війна (war) з якими-сь іншими означеннями/уточненнями undeclared	1	0	0	1
Російська агресія проти України / в Україні (the Russian aggression against/in Ukraine)	1	0	1	9
Російське вторгнення в Україну, вторгнення Путіна/Кремля/Москви в Україну (the Russian [Putin's/the Kremlin's/Moscow's] invasion of Ukraine)	2	0	1	9
Російське втручання в Україні / східній Україні / на Донбасі (the Russian intervention/meddling/interference in Ukraine / eastern Ukraine / the Donbas)	3	5	8	8
Російське провокування (сепаратистського/проросійського/ збройного) повстання / підбурювання до повстання в східній Україні (Russia's fomenting/instigating of separatist/pro-Russian rebellion/revolt/insurrection/insurgence in eastern Ukraine)	5	3	2	2
Російська підтримка (проросійських/сепаратистських) повстанців/сепаратистів у східній Україні (Russia's support for/to [pro-Russian/separatist/secessionist/Russian-allied] rebels/separatists in eastern Ukraine)	23	8	8	22

Російське захоплення Криму (the Russian seizure of Crimea)	1	0	1	9
Російська окупація Криму (the Russian occupation of Crimea)	0	0	1	12
Російське вторгнення в Крим (the Russian invasion of Crimea)	0	1	0	6
Російська анексія Криму (the Russian annexation of Crimea)	18	9	10	99
Російська інкорпорація Криму (the Russian incorporation of Crimea)	0	0	1	4

Подальший аналіз термінологічних преференцій у різних виданнях лише підтверджує наші попередні спостереження щодо найбільшої готовості саме експертних, практично-зорієнтованих середовищ називати речі їхніми власними іменами, без квазидипломатичної евфемізації та постійного пошуку «золотої середини» між правдою і неправдою. Саме тут – і лише тут – поряд зі стандартним для всіх окресленням російських дій щодо Криму як «анексії» вжито також «політично некоректні», з погляду наукових журналів, терміни «захоплення», «вторгнення» та «окупація». Саме тут значно частіше, ніж у британських журналах, говориться про російську підтримку так званих «повстанців» чи «сепаратистів», і саме тут уживаються іноді терміни, яких британські журнали воліють узагалі не вживати: «російсько-українська війна», «російська війна проти України», «російська агресія/вторгнення в Україну» тощо.

На цьому тлі дещо вирізняються більшою термінологічною точністю публікації британських авторів в американських часописах, зокрема коли йдеться про визнання російської ролі в розпалюванні й підтримуванні конфлікту і, взагалі, про його дискурсивне обрамлення. Натомість «проросійська» термінологія частіше зустрічається у британських виданнях, хоча виразно пропагандистський, суто «кремлівський» характер вона має лише в текстах власне російських авторів: бачимо тут і «повернення Криму» [Arbatova 2019], і «хаос в Україні, спричинений західною політикою», і «підтриманий Заходом заколот проти законної, демократичної обраної влади» [Lukin 2016]. Західні автори

віддають данину «проросійській» термінології менш відверто, найчастіше через уживання терміну «громадянська війна» / «громадянський конфлікт», нерідко при тому допускаючи й уживання інших термінів, які з окресленням «громадянська війна» досить кепсько узгоджуються: «російська зухвала агресія», «окупація суверенної української території» [Charap 2017a], «приховані форми окупації східної України» [Malyarenko, Wolff 2018], «російська військова присутність», «російські регулярні й нерегулярні військові сили в Україні» [O'Hanlon 2017] тощо.

Суперечлива термінологія є лиш частиною значного складнішого, нюансованішого обрамлення конфлікту, яке спробуємо докладніше розглянути у наступному розділі.

Обрамлення

Західні інтерпретації подій в Україні репрезентують досить широкий спектр поглядів, на одному кінці якого – однозначно й беззастережно проукраїнська позиція, на другому – така сама чітка (хоч і обрамлена деколи ритуальними застереженнями, а частіше – замовчуваннями) позиція проросійська. При цьому варто відразу зазначити, що більша частина таких текстів походить із двох джерел: спеціального числа журналу «European Politics and Society» (17:4, 2016) під характерною назвою «Україна в кризі» та зі статей російського авторства у журналі «Survival». Перший феномен пояснюється, скоріш за все, специфічними вподобаннями гостьового редактора-упорядника EPS – одіозного американського політолога Ніколая Петро, котрий залучив до публікації в основному близьких собі за поглядами авторів. Другий феномен – загадковіший, зважаючи на суто пропагандистський характер деяких текстів, як, наприклад, стаття Александра Лукіна [Lukin 2016], котрі мусили б автоматично дискваліфікуватися в будь-якому поважному науковому часописі. Можливо, причиною тут – не лише надто широке розуміння редакцією засад академічного плюралізму, а й певні інституційні, ще з ельцинських часів, зв'язки британського Міжнародного інституту стратегічних досліджень, котрий видає «Survival», та московського Інституту світової економіки й міжнародних відносин, звідки походять найодіозніші автори.

Між цими крайніми полюсами розташовані неоднозначні, більш нюансовані, а частіш – суперечливі й плутані погляди, серед яких найбільший і найхарактерніший масив складають погляди так званих «реалістів» – авторів, які зазвичай не мають ілюзій ані щодо путінського режиму, ані щодо суті українсько-російського конфлікту, проте роблять із цього по суті проросійські висновки: про потребу знайти компроміс із Путіним, визнати за Росією право на сферу впливів («особливих інтересів») та не боротися за країни, які не становлять для Заходу особливої цінності. До цієї позиції, яку можна креслити як раціоналізований цинізм, прилягає також квазі-об’єктивістська позиція авторів, котрі імітують «однакову» відстороненість і від російської, і від української точок зору, що на практиці означає, однак, релятивізацію всіх критеріїв, розмивання межі між агресором та його жертвою, й покладання однакової вини на всі сторони конфлікту, причому основними дієвцями тут виступають Росія та Захід («однаково» відповідальні), тимчасом як Україна виступає всього лиш пасивним об’єктом зовнішніх маніпуляцій.

Кожна із цих позицій (ідеологій) відбивається у специфічній інтерпретації українських подій специфічними мовними засобами, які ми постараємось тут стисло оглянути.

Проукраїнська позиція домінує тотально в експертних публікаціях британських аналітичних центрів, відчутно переважає в публікаціях британських авторів у американських наукових журналах і меншою мірою, але теж переважає в британських наукових журналах, – де друкуються й зарубіжні, зокрема американські вчені. Ця позиція може бути окреслена деколи однією фразою: «російська агресія», «окупація», «російсько-українська війна». Деколи – ширшим означенням так званої «української кризи» (чи, власне, в цьому випадку, «кризи довкола/з приводу України»): «Події «української кризи» (Ukraine crisis) охоплюють протести Євромайдану 2013-2014 років, усунення від влади президента Віктора Януковича, російську анексію Криму, та вибух конфлікту на Донбасі, де українські урядові війська протистоять сепаратистським бойовикам (militias), підтримуваним Кремлем» [Szostek 2018]. А деколи – й докладним викладом основних подій:

Росія відповіла на прихід в Україні до влади прозахідних лідерів каральними жорстко-силовими діями. На додаток до економічного та енергетичного тиску Росія всерйоз замахнулася на українську державність. Найдраматичнішим виявом цього стала анексія Криму у березні 2014 року. Після цього Росія спробувала повторити подібний сценарій на південному сході України... Але він спрацював лише на Донбасі, де Росія підтримала сепаратистські сили, змальовуючи їх як вияв місцевого масового повстання й заперечуючи власну причетність. Ця «гібридна війна» цілеспрямовано затирає межі між регулярними, контрольованими державою збройними силами та місцевими бойовиками й найманцями... Обман не вдався, конфлікт переріс в українсько-російську війну [Delcour, Wolczuk 2015: 469].

Деякі автори вважають за потрібне представити коротко також історію українсько-російських взаємин (особливо багато таких текстів з'являлося на початку конфлікту, у 2014 р.), – про «глибоке історичне коріння теперішньої кризи» [Braithwaite 2014], хоча насправді більшість обмежується поверховими і, на жаль, тривіальними твердженням про історичну близькість/спорідненість обох народів. Теза про істотну відмінність їхніх політичних культур практично не знаходить відбиття у британських текстах, тож уявлення про українську інакшість читач може скласти лише імпліцитно з окреслення деяких російських реалій, що з українськими явно не збігаються: «Основи російської державності, які формувалися століттями: жорстке авторитарне правління, підпорядкування економіки політичним і військовим цілям, репресивна правоохоронна система, злиття церкви з державою, месіанська ідеологія, імперська закордонна політика, мілітаризм» [Arbatova 2019: 12]. Чи:

Український ідеологічний проект – це проект побудови політичної спільноти на основі національних культурних традицій (проект націєтворення), тимчасом як основний російський політичний дискурс спрямований на побудову

міцних державних інституцій (проект державотворчий). До того ж російська ідеологія трактує українців і росіян як дві частини єдиної соціально-культурної спільноти, тимчасом як українська націєтворча ідеологія трактує Росію як ворожого Іншого. Таким чином російсько-український конфлікт триватиме з різною мірою інтенсивності в багатьох сферах [Kiryukhin 2016: 438].

Крім наголошування російських імперських амбіцій як головного, первинного джерела «української кризи» [Melvin 2014], дехто з дослідників відзначає також притаманний російським елітам комплекс меншовартості щодо Заходу [Neumann 2016] та реальну або уявну важливість України для гіпотетичної реалізації їхніх велидержавних амбіцій і подолання комплексів [MacFarlane, Menon 2014]. При цьому помітно, що «проукраїнські» (умовно кажучи) автори більше наголошують саме на російській імперськості як глибинній причині конфлікту [Freedman 2014b], тимчасом як «проросійські» – на примордіальній спорідненості України з Росією [Petro 2016] та її унікальній важливості для імперського проекту [Lieven 2018]. Власне, щодо останньої тези між дослідниками нема великих розбіжностей, проте – на відміну від проросійських авторів, котрі ставляться до російських претензій на Україну «із розумінням» [Melvin 2014], – «проукраїнські» автори відкидають їх як несумісні з новочасними правовими засадами.

Багато хто виводить джерела кризи з російського реваншизму, цитуючи при тому путінську сумнозвісну тезу про розпад СРСР як «найбільшу геополітичну катастрофу ХХ століття» й нагадуючи про характерне для російського президента і його середовища розуміння міжнародних відносин як «конкурентної боротьби» в дарвіністському стилі [Szostek 2017], а також про давню схильність радянських еліт до конспіраційного мислення, у світлі (чи, радше, сутінках) якого всі події в Україні – від приготування Угоди про асоціацію до Євромайдану й повалення уряду Януковича – є ланцюжком однієї великої змови країн Заходу проти Росії [Freedman 2014b: 12].

Російське ставлення до пострадянських республік завжди відбивало віру в ієрархічність, радше ніж суверенну рівність. Новою після 2014 року стала лише форма, в якій те ставлення виявлялось [...] У гіперцентралізованій авторитарній державі застосування міжнародного права істотно залежить від психологічних та інтелектуальних особливостей національного лідера. Це, своєю чергою, вказує на стратегічну культуру спецслужб, в якій формувався Путін і яка відродилась у багатьох аспектах останнім часом, особливо в його третій президентський термін. Путін, як сказали б конструктивісти, інтерналізує та відбиває особливості свого ширшого соціального середовища, російської культурної та соціальної свідомості й радянської спадщини [Allison 2015].

У цьому контексті – зважаючи на перелічені чинники (ресентимент щодо Заходу, конспіраційне мислення, великодержавні амбіції та засадниче невизнання суверенітету пострадянських республік, зокрема України) – російська реакція на зміну влади у Києві була достатньо логічною, хоч і не надто раціональною. Властиво, вона й не могла бути раціональнішою, оскільки засновувалася на цілій низці хибних уявлень: від параноїдальної віри в західну антиросійську змову до не менш хворобливого переконання, що українці та росіяни – «один народ». Невипадково Ангела Меркель після розмови з Путіним мусила не зовсім дипломатично визнати, що він перебуває в «іншій реальності» [Baker 2014].

Ірраціональність російської поведінки не лишалася непоміченою багатьма дослідниками. Так, ще у травні 2014 року Лоренс Фрідман писав, що ослаблена Україна й поділений Захід – невеликий зиск для Росії від кримської операції порівняно з вірогідними втратами: «У найкращому для Москви випадку Україна залишиться збанкрутілою державою (failed state), неспроможною досягти національної єдності та економічного відродження. У найгіршому для Москви сценарії – Україна відродиться під західним покорительством і створить разючий контраст до

власної російської політико-економічної стагнації. Росія вже втратила Україну як конструктивного партнера у великому геополітичному проекті, і її ширший вплив у колишньому радянському просторі помітно зменшився» [Freedman 2014a: 32].

Цю саму тезу, тільки гостріше, з характерним для багатьох «реалістів» сарказмом (чи навіть цинізмом) повторили й Семюел Шарап та Кійт Дарден: «Велика російська/російськомовна спільнота в Україні служить інтересам Росії куди краще, перебуваючи за її межами, ніж стаючи тягарем у разі включення в ці межі. Без кримських виборців Янукович не виграв би президентських виборів 2010 року. Лише маючи велику російськомовну, проросійськи налаштовану спільноту в Україні, Росія могла бути певна, що Україна залишатиметься її близьким паринером в економічних і безпекових питаннях. Здобути Крим і втратити Україну – навряд чи це можна назвати раціональною оборудкою» [Charap, Darden 2014: 12].

У травні 2014 той самий Шарап зробив зі сказаного логічний висновок про неминучість подальшої ескалації конфлікту:

Росія не зупиниться на досягнутому, тому що здобуття Криму й утрата решти України – аж ніяк не прийнятний для неї результат. Інакше кажучи, Росія не вторглася в Крим заради його анексії. Вона це зробила у розпачливій спробі забезпечити в Україні свої інтереси, які сягають далеко за межі півострова. Коли президент Путін прийняв рішення послати спеціальні війська, десантників та інших спецпризначенців у Крим, він намагався не допустити перетворення стратегічної поразки у Києві на стратегічну катастрофу: кошмарний для Росії сценарій повного її витіснення з України Заходом... Наївно вважати, що Путін задовольниться самим лише Кримом... Не дивно, що відразу після анексії Росія перейшла до посилення тиску на український уряд [Charap 2014a: 86-87, 89].

Захоплення Криму російськими спецформуваннями та приєднання його до Російської федерації спричинило широку дискусію в експертно-науковому середовищі, зосереджену голов-

ним чином на трьох проблемах: особливостях кримської спецоперації, легітимності анексії Криму й вірогідних наслідках цих подій для України, Росії та світу. Оскільки анексія була офіційно засуджена на рівні Організації об'єднаних націй, про її легітимність західні науковці – навіть проросійської орієнтації – прямим текстом зазвичай не пишуть. У британських журналах це роблять лише російські автори – на щастя, нечисленні. Їхні західні однодумці виявляють свою позицію переважно в амбівалентній формі, заявляючи то про складну історію півострова й неоднозначність його статусу [O'Hanlon 2017: 11], то про суперечність між правом народів/меншин на самовизначення та принципом національного суверенітету й територіальної цілісності [Sakwa 2015], а то й просто заступаючи слово «анексія» більш розпливчатим словом «поглинення» (absorption) чи демонстративно розбиваючи процес на два окремих етапи, де позірна легітимність одного етапу імпліцитно підсилює вкрай сумнівну легітимність другого: *«референдум та подальша анексія»* [MacFarlane, Menon 2014: 95; курсив наш].

До честі британських авторів слід зазначити, що абсолютна більшість із них, зокрема й «реалісти», котрі прагматично наполягають на потребі «домовитися» з Росією, ставляться все ж таки скептично до всіх путінських (і пропутінських) аргументів, які легітимізують анексію Криму. Деконструкції цих аргументів присвячено низку статей, причому найбільше уваги приділено саме проблемі гаданого «самовизначення»: ймовірно, тому, що з теоретичного погляду вона найскладніша, а отже, й найцікавіша для вчених. Ще кілька аргументів не відкидаються апіорі, проте трактуються як надумані. Так, гадана потреба безпеки та стратегічної переваги на Чорному морі спростовується тим фактом, що на час російського вторгнення Україна мала позаблоковий статус, Чорноморський флот безперешкодно виконував безпекові функції, а оренда його бази у Севастополі була офіційно продовжена до 2042 року з можливістю подальшої пролонгації [Allison 2014: 1255]. Ще сумнівнішим виглядає аргумент про «відновлення історичної справедливості»: його застосування в міжнародній практиці, як зазначають дослідники, могло б узагалі зруйнувати весь сьогоднішній світоустрій [Allison 2017, 526].

Аргумент «самовизначення» привертає увагу вчених у випадку Криму, ймовірно, не лише через теоретичну складність, а й через його особливо інтенсивне вживання російською (та про-російською) пропагандою, зокрема з посиланням на «косовський» прецедент. (При цьому, як дотепно зауважив Рой Елісон, Росія хоча й нарікає на «подвійні стандарти», проте сама досі не визнала незалежності Косова, дарма що за «кримською» логікою давно вже мусила б це зробити. Так само, додамо, як мусила б за тою ж логікою визнати незалежність Ічкерії, де «воля народу», на яку росіяни у випадку Криму часто посилаються, була підтверджена не лише референдумом, а й тривалим збройним опором).

Британські дослідники назагал визнають право народів на самовизначення, проте вказують водночас на його екстраординарний характер: це право, по-перше, може застосовуватися лише в крайньому випадку, коли всі інші засоби розв'язання конфлікту вже випробувано й вичерпано [Allison 2017], і по-друге, воно має реалізовуватися після тривалого та всебічного обговорення, під міжнародним наглядом, із суворим дотриманням заздалегідь погодженої процедури та з прийняттям обома сторонами на себе певних зобов'язань і до, і після сецесії [Burke-White 2014:71].

У випадку Криму не було ані жодної надзвичайної ситуації (на відміну від Косова, де серби здійснювали реальний геноцид албанців – із сотнями жертв і десятками тисяч біженців), ані не було належно дотримано жодної процедури (як, скажімо, у випадку підписання Біловезьких угод, мирного розлучення Чехії та Словаччини чи шотландського та квебекського референдумів). Цікаво, що британські дослідники взагалі не обговорюють питання, яке українським колегам видається важливим: чи існує взагалі «народ Криму» як потенційний суб'єкт самовизначення. Для британської правової свідомості панівна у нас етнонаціональна парадигма, вочевидь, неістотна: кожна людина сама визначає свою належність до тої чи тої спільноти, а отже й суб'єктність спільноти визначається самими її членами, а не сторонніми арбітрами. Так само неістотні для них і символічні, тобто неправові (а фактично – антиправові) аргументи, на які покликаються росіяни: «відновлення історичної справедливості» та

«возз'єднання» російськомовного/російськоетнічного анклаву з «батьківщиною».

З британського погляду, анексія Криму нелегітимна саме тому, що суперечить міжнародному праву, міжнародним і міждержавним угодам. Для ревізії цих угод мали б заіснувати певні екстраординарні обставини, хоча навіть тоді така ревізія не може відбуватись односторонньо, вона потребує певного міжнародного посередництва/арбітражу. Росія не навела жодних переконливих доказів якихось системних утисків чи переслідувань росіян/ російськомовців у Криму [Allison 2017]; навпаки – регіональної автономії там ніхто не скасовував, російська мова залишалася панівною (дискримінованими під цим оглядом були радше кримські татари та україномовні українці), при владі в Симферополі залишався «демократично обраний» ще за часів Януковича уряд, що його фактично повалили «зелені чоловічки».

Російський пропагандистський міф про «фашистську хунту» в Києві та її наміри влаштувати «геноцид» російськомовців не витримує, з погляду британських дослідників, жодної критики, як і пропагандистська плітка про «заборону» російської мови київськими «путчистами». Втім, коли б навіть мовна проблема була реальною, зауважує один з авторів, вона аж ніяк не створює екстраординарної ситуації, котра б вимагала негайного відокремлення тої чи тої території. Таке трактування мовних проблем, пише він, переводить самовизначення з категорії надзвичайних заходів у розряд тривіальних, потенційно застосовних до будь-якої меншини у світі [Burke-White 2014: 70].

Навіть ті автори («реалісти»), які не виявляють особливих проукраїнських нахилів, стверджують однозначно:

В Україні не було жодних дій проти російського населення. Жодних нападів на цивільних росіян у Криму. Центральний київський уряд не застосовував сили для придушення етнічних росіян у Києві, Харкові, Донецьку чи інших русофільських регіонах країни. У відповідь на демонстрації в Симферополі, столиці Криму, українська влада не вживала сили. Вона не перешкоджала російським націо-

налістичним групам влаштовувати мітинги й демонстрації... Реакція української влади на події в Криму була стриманою й обережною [Charap, Darden 2014, 11].

На відміну від анексії Криму, щодо нелегітимності якої в британських академічних колах існує досить широкий консенсус, російська участь у війні на Донбасі є питанням контроверсійнішим. Не в тому сенсі, що хтось її заперечує: навіть російські автори воліють або обходити це питання, або вдаватись до евфемізмів на кшталт «заохочення збройного сепаратизму на Донбасі» [Arbatova 2019]. Контроверсійність походить головно з факту досить широкої (хоч і не настільки широкої, як того б хотілося Кремлю) участі місцевого населення у збройному та незбройному опорі центральній київській владі. Саме ця обставина дає багатьом авторам підставу трактувати конфлікт як внутрішньоукраїнський («громадянський»), незалежно від міри участі в ньому росіян.

Крайній, майже карикатурний вираз такої позиції знаходимо (поза російськими авторами) у Пола Робінсона, котрий стверджує, що Росія «аж ніяк не розпалювала повстання на Донбасі, щоб дестабілізувати Україну, ревізувати міжнародний лад чи захопити територію». Вона всього лиш «вимушено реагувала на події, які первісно розгорталися практично без її участі. Її основною метою було спонукати український уряд до безпосередніх переговорів із повстанцями задля досягнення стабільного миру на основі забезпечення у певній формі спеціального статусу для Донбасу в межах України. Вона використовувала також свій вплив на повстанців, щоб схилити їх до співпраці в рамках мирного процесу, започаткованого в Мінську. Російські цілі – вельми обмежені й не становлять серйозної загрози європейській безпеці» [Robinson 2016: 506].

Втім, коли йдеться про фактичний бік справи, між британськими авторами, як і між більшістю зарубіжних, немає істотних розбіжностей:

Збройний конфлікт на Донбасі почався 6 квітня 2014 року з захоплення урядових будинків у Донецьку й Луганську...

озброєними чоловіками, які оголосили референдум з приводу відокремлення від України. Протягом наступного тижня озброєні групи захопили відділення поліції та служби безпеки у Краматорську, Слов'янську та інших містах регіону... Український уряд відповів 13 квітня «антитерористичною операцією»... Попри початкові невдачі, українські сили взяли під контроль великий індустриальний центр Маріуполь та відвоювали до середини червня майже весь південь Донецької області... Мірою наближення фронту до Луганська й Донецька Росія посилила військову допомогу повстанцям (insurgents), а наприкінці серпня ввела регулярні війська, щоб зупинити український наступ... Підписання Мінського протоколу 5 вересня зменшило інтенсивність конфлікту й стабілізувало контактну лінію між двома сторонами, проте так і не забезпечило повного припинення вогню [Kudelia 2019: 281-282].

Ідеологічні відмінності між авторами проявляються в інтерпретаційних стратегіях: наголошуванні одних фактів та оминанні інших, формуванні й переформатуванні контекстів, розставленні акцентів, доборі слів (як, наприклад, у називанні бойовиків «повстанцями» в наведеній вище цитаті), чи в застосуванні багатьох інших мовно-стилістичних засобів. Говорячи про дії Росії в Криму й на Донбасі, «проукраїнські» автори згадують «безумовне порушення багатьох угод, які гарантували непорушність європейських кордонів та мирне розв'язання суперечок» [Brown 2019: 150; див. також Freedman 2014a: 24; Yost 2015: 505], натомість «проросійські» воліють у цю слизьку правову проблематику не заглиблюватись (хіба що на рівні косовського, іракського чи іншого «прецеденту» – за логікою: «а Захід теж так робить!..») – хоча з тої логіки незрозуміло, чому саме Україна повинна розплачуватися за нібито неправові дії Заходу). «Проросійські» автори зазвичай відповідають на аргументи супротивників асиметрично – пояснюючи, наприклад, що Росія не могла не порушити міжнародного права, тому що зовнішні зловорожі сили

фактично її до цього примусили: «Переважно нескоординоване «четвірне розширення» НАТО, Євросоюзу, американського ліберально-демократичного впливу вкупі з поширенням інтересів Туреччини та держав Перської затоки на російську сферу впливів і безпеки спонукало Москву не лише до анексії Криму та політико-військового втручання у східній Україні на початку 2014-го, а й до масштабної військової інтервенції в Сирії від серпня 2015 року». Визнаючи небезпеку цих дій для всього світового ладу, автор поблажливо їх трактує як таку собі захисну реакцію: «запобіжний» чи «випереджувальний (preclusive) імперіалізм» [Gardner 2016: 490].

Втім, «проросійські» автори теж подеколи апелюють до правових норм – коли це відповідає їхнім ідеологічним стратегіям. Ідеться не лише про сумнівне право на «самовизначення» у випадку Криму, а й про безсумнівну, на їхній погляд, нелегітимність Майдану та усунення від влади Віктора Януковича – «демократично обраного президента», як вони синхронно повторюють у всіх публікаціях [Lukin 2016; Robinson 2016; Норф 2016; Ryzhkov 2019]. До честі їхніх «проукраїнських» опонентів, вони не ухиляються від цього незручного запитання, наголошуючи найчастіше поступову само-делегітимізацію Януковича та його режиму, започатковану безліччю нелегітимних кроків, що передували Майдану, й завершену розстрілом протестувальників та подальшим викриттям неймовірної навіть за пострадянськими мірками корупції, яка зробила Януковича неприйнятним навіть для його власного електорату з півдня та сходу [Freedman 2014a: 29; Kuzio 2016; Allison 2017: 540].

Другий характерний мотив у текстах «проросійських» авторів, які висвітлюють «українську кризу», – це наголошування участі праворадикалів у Євромайдані, післямайданному уряді (роль «праворадикалів» чи навіть «неофашистів» виконують тут представники партії «Свобода») та в подальших бойових діях на Донбасі у складі добровольчих батальйонів. Це додає переконливості їхньому головному аргументу – про внутрішньо-український (громадянський) характер конфлікту: «Саме внутрішні чинники, зокрема страх російського та російськомовного населення перед праворадикалами, спричинилися до громадянської

війни, а не лише російське підбурювання та збройна підтримка конфлікту» [Ishchenko 2016: 469].

З наведеним твердженням можна було б, у принципі, погодитися, коли б автор згадав про суто медійний, індукований тою ж таки Росією та її агентурою характер «страху», для якого насправді не було жодних підстав. По-перше, тому, що роль праворадикалів у всіх тих подіях була пропагандистськи перебільшена [Freedman 2014b: 22; Seely 2017: 43; Noutcheva 2018: 322]. А по-друге, тому, що жодної загрози для «російськомовного» населення українські праворадикали не становили й не становлять: досить часто вони й самі є «російськомовними» й зазвичай не ототожнюють політичну лояльність із мововжитком [Kuzio 2016].

Ігнорування медійного, наративного, пропагандистського компоненту російських спецоперацій у Криму, на Донбасі і взагалі в Україні – характерна прикмета проросійського висвітлення відповідних подій у наукових текстах. І навпаки, саме «про-українські» автори приділяють цьому аспектові українсько-російської війни велику увагу. Втім, чимало пишуть про це також «реалісти», найчастіше – у дослідженнях так званих «гібридних воєн». Показово, що «проросійські» дослідники до цієї проблеми, як і медійної (пропагандистської), інтересу не виявляють. Вони якщо й згадують деколи термін «гібридна війна», то лише аби ствердити, що всяка війна є «гібридною» (бо ж використовує як мілітарні, так і немілітарні засоби), а також – щоб заперечити принагідно істотні відмінності у використанні цих засобів між Росією та Заходом, чи, скажімо, між Росією й Україною [Katchanovski 2016].

А тим часом майже жоден серйозний текст про українсько-російський конфлікт («українську кризу») не обходиться без бодай побіжної згадки про «гібридну війну» та дедалі ширше й спритніше використання в ній (дез)інформації: «Росія ‘виграла’ Крим, надавши пріоритет підривній інформаційній кампанії перед військовою операцією» [Thornton 2015, 40]; «Російський успіх пояснюють умілим застосуванням засобів гібридної війни» [Freedman 2014b, 22]; «Хоча чимало уваги уже приділено використанню військових сил без розпізнавальних знаків, ключовим елементом

операції була складна й багатопланова інформаційна кампанія, спрямована на поширення потрібного [для Росії] нарративу, який встановлював бажані для неї рамки дискусії, виправдовував її дії вдома й за кордоном і забезпечував їх правовою та нормативною легітимністю» [Ambrosio 2016: 467]; «Термін ‘інформаційна війна’ стосується стратегічного використання інформації й дезінформації для досягнення політичних та військових цілей. Інформація тут стає зброєю, а голови громадян – полем бою. Яскравим прикладом такої війни стало поширення провідними російськими медіями суперечливих кремлівських заяв з приводу анексії Криму» [Golovchenko et al. 2018: 976];

Активні заходи у рамках гібридної війни охоплюють широкий спектр неконвенційних засобів, зокрема інформацію та дезінформацію, економічні маніпуляції, викрадення людей, використання парамілітарних і терористичних груп, політичні вбивства... Більшість цих засобів не є чимсь новим, проте їхнє застосування містить важливу новизну в трьох ключових аспектах: російська гібридна війна істотним чином зорієнтована на російськомовне населення в колишньому СРСР та за його межами; деяких її елементів, насамперед кібернетичних, раніше не існувало; та, найістотніше, сьгоднішній російський режим навчився дуже вправно поєднувати конвенційні (мілітарні) й неконвенційні (гібридні) засоби [Seely 2017: 46].

Ще на самому початку російської інвазії в Україні Лоренс Фрідман пояснював надзвичайну важливість вдало обраного нарративу для успіху тої чи тої стратегії: «Саме слова обрамлюють кризу та вказують на її характерні аспекти. Підчас кризи, коли розуміння намірів ключових акторів є життєво важливим, нарративи набувають особливого значення. Урядові заяви вивчаються значно уважніше, ніж за нормальних обставин... Підхід Путіна до цієї проблеми – продукувати найрізноманітніші версії, аби лиш вони пасували до потреб конкретної ситуації, не надто дбаючи про їхню злагодженість та правдоподібність» [Freedman 2014a, 30]. «Російські стратеги усвідомлюють важливість інформаційних операцій як

засобу протидії наративам своїх опонентів і водночас мобілізації громадської думки у власній країні... В альтернативному наративі вони поєднали твердження про незаконний фашистський характер уряду в Києві та його повну відповідальність за конфлікт і за конкретні трагедії (як збиття малайського авіалайнера чи обстріл цивільних об'єктів на Донбасі) з утвердженням величчя, винятковості та легітимності російських інтересів» [Freedman 2014b: 22].

Всі ці пропагандистські зусилля, як зауважив інший дослідник, були досконало скоординовані й підпорядковані конкретним операційним завданням. Показовим можна вважати таврування української влади як неонацистської чи фашистської з метою загальної дестабілізації ситуації в країні. Кампанія мала справді серйозні наслідки, з огляду на символічну й емоційну вагу вжитих термінів у радянському й пострадянському просторі та ментальності:

Ці ярлики виконували відразу три функції. По-перше, пов'язували сьогоднішніх проросійських бойовиків із антифашистською боротьбою, усправедливлюючи тим самим їхні дії. По-друге, ускладнювали для росіян можливу критику бойовиків через побоювання бути ототожненим із «фашистами». І по-третє, ці ярлики та символи стали частиною ширших, культурно та історично закроених, пропагандистських зусиль, спрямованих на знищення морального авторитету української держави. Це було свого роду «насильство супроти розуму», покликане зруйнувати суспільну тканину, посіяти почуття безнадії та розпачу, спонукати Україну до фактичного прийняття власної поразки [Seely 2017: 43].

Ці зусилля, на думку експертів, не принесли Кремлю бажаного успіху – ані в Україні, де більшість населення залишилася лояльною своєму урядові, ані на міжнародній арені, де більшість країн засудила російську агресію. Правдивого успіху вдалося досягти лише у власній країні: завдяки жорсткому контролю над засобами інформації, придушенню опозиції та нагнітанням шовіністичної, мілітаристської, антизахідної істерії [Freedman

2014b: 23]. До певної міри можна вважати успіхом також вплив на західних політиків: не в тому сенсі, що кремлівська пропаганда схилила їх до путінської «альтернативної» версії подій, а в тому, що спонукала їх прийняти путінський блеф і шантаж за чисту монету, тобто повірити в російську рішучість і готовість іти до кінця у конфронтації з Заходом, хоч би й ціною остаточного ядерного взаємознищення [Kroenig 2015: 50, 55]. В такий спосіб Кремлю вдалось істотно обмежити підтримку з боку Заходу для України, особливо мілітарну [Freedman 2014b: 11, 24-25].

Назagal серед експертів переважає думка, що Росія своєю агресією досягла радше протилежних результатів, ніж тих, на які сподівалася: «Всупереч російському дискурсу, Україна аж ніяк не «збанкрутіла держава» (failed state), навпаки – конфлікт на Донбасі гальванізував суспільство й державні структури перед обличчям безпрецедентної зовнішньої загрози, підштовхуючи до реформ» [Delcour, Wolczuk 2015: 472]; «Путінські економічні й безпекові загрози мали протилежний ефект, зміцнюючи прозахідні демократичні сили в Україні та сприяючи прийняттю вимог ЄС щодо економічних та політичних реформ» [Boerzel 2015: 527]; «Конфронтація проклала шлях реформам... Росія дала їм поштовх навіть у тих галузях, де відносно слабкі стимули з боку ЄС були недостатніми для того, щоби призвести до секторальних змін» [Ademmer et al. 2016]; «Анексія Криму та агресія на Донбасі зробили інтеграцію з Росією абсолютно неприйнятною (non-starter) для політичних еліт у Києві, лишаючи європейську інтеграцію як єдину можливу опцію» [Dubovyk et al. 2019].

Своїми діями Росія не лише парадоксальним чином зміцнила Україну, а й ослабила у ній власні впливи: «Російська агресивна політика в Криму й на Донбасі підважила її м'який політичний вплив в Україні після 2014 року» [Noutcheva 2018: 325]; «Анексувавши Крим і створивши конфлікт на Донбасі, Росія фактично вдарила по власних економічних інтересах та по своєму авторитеті на міжнародній арені» [Samokhvalov 2015: 1390];

Намагання генерувати контрреволюційний рух провалилися скрізь, окрім Криму... Було ще кілька спроб, зокрема

в Одесі, проте вони не отримали розвитку. Врешті довелося зосередитись на Донбасі... Втрата цих територій підриває суверенітет і територіальну цілісність України, проте решта країни залишається ворожою до Росії й перебуває поза її засягом... Це виявляє фундаментальну суперечність у російських цілях від самого початку: між можливістю взяти шмат України під свій контроль або навіть анексувати та бажанням установити контроль над усією країною, щоб запобігти небажаним для Росії рішенням, – зробити те, що колись називали «фінляндизацією» [Freedman 2014b: 13].

Серед інших проблем, що їх експерти й науковці жваво обговорюють у зв'язку з конфліктом на Донбасі, не останнє місце займає проблема регіональної та національної ідентичності – як можливого чинника конфлікту (що непрямом підтверджує концепцію «громадянської війни») або ж, навпаки, як своєрідного лакмусового папірця, що ту концепцію спростовує, демонструючи другорядність та/або позитивну динаміку ідентичнісних суперечностей. У цьому питанні проукраїнськи зорієнтованим науковцям протистоять не лише «проросійські» автори, а й більшість так званих «реалістів». Найдокладніше їхні аргументи виклав Семюел Шарап у статті «Привид громадянської війни» (2015), доводячи, що країнам Заходу не варто перейматися можливим повторенням «кримської» чи «новоросійської» спецоперації на своїй території, тому що в жодній країні НАТО нема таких сприятливих умов для російської гібридної агресії, як в Україні:

Донбас має спільні з Росією мову, історичні й культурні традиції. Він пов'язаний із Росією тісними міжлюдськими контактами. Російські бізнесові й розвідувальні мережі глибоко пронизують регіон. Російські військові володіють майже досконалим знанням про місцевість і мають, з огляду на «прозорий» тисячкілометровий кордон, майже безперешкодний доступ до театру бойових дій. Слабка українська влада практично повністю зникла на сході після революції. Одне слово, східна Україна була чи не єдиним місцем поза кордонами Росії, де Москва могла успішно

підтримувати повстання, а події початку 2014 року зробили Україну ще вразливішою. Суто гіпотетично спробуйте собі уявити появу «маленьких зелених чоловічків» де-небудь у Львові, традиційній домівці українського націоналізму на заході країни. Скоріш за все, вони б закінчили свою кар'єру на вуличних ліхтарях, а не на чолі збройного повстання... А проте й на Донбасі, попри вкрай сприятливі обставини, Росія не впоралася самими лише гібридними методами і мусила врешті ввести регулярні війська [Charap 2015: 54-55].

«Реалісти» не мають однозначного визначення конфлікту, і це відбиває зокрема й уживана ними термінологія: з одного боку, ніхто з них не заперечує вирішальної ролі Росії в розпалюванні й підтримуванні конфлікту; а з іншого боку, вони трактують його все ж таки як громадянську війну, тому що в основі його – громадянський конфлікт, якому Росія «всього лише» надала конфронтаційнішого, масштабнішого, збройного характеру. На відміну від авторів проросійської ідеологічної орієнтації, які будують свої аргументи на кремлівських «альтернативних» фактах (і, як наслідок, мають проблеми в поважних наукових часописах, відкритих до плюралізму, але не до пропаганди), «реалісти» оперують в основному тими самими фактами, що й «проукраїнські» автори, лише по-іншому інтерпретують очевидні для обох сторін двозначності.

Для авторів «проукраїнської» орієнтації «історичні та ідентичнісні чинники, економічні проблеми й відчуження [жителів Сходу] від нового уряду в Києві» є істотним, але не головним поясненням вибуху сепаратизму на Донбасі навесні 2014 року. Куди важливішим вони вважають «російське спонсорство» та колаборацію місцевих еліт [Averge, Wolczuk 2016: 553]. «Війна, яка у почалася 2014 року, була не громадянською війною, доповненою іноземною інтервенцією, а процесом, каталізованим і посиленням місцевими елітами та Росією, із залученням місцевого населення; історія та ідентичність були підставовими, елементарними чинниками, недостатніми самі по собі для вибуху війни. Потрібні були ще два чинники: еліти, які вможливили протести й посприяли їхній

ескалації, та російське вторгнення, яке вирішальним чином перетворило громадянський конфлікт на реальну війну» [Wilson 2016: 643-644].

Без російської інтервенції – спершу медійно-пропагандистської, згодом диверсійно-мобілізаційної і врешті мілітарної – конфлікт на Донбасі завершився б, як і всі інші українські конфлікти, зокрема й найподібніший до теперішнього (із подібною роллю місцевих еліт, проте без аналогічної ролі Росії) – 2005 року, після Помаранчевої революції. «Нема жодних доказів масової підтримки місцевим населенням парамілітарних груп, які захоплювали на Донбасі адміністративні будівлі, – на відміну від підтримки населенням Євромайдану. У деяких містах півдня й сходу проурядові, антисепаратистські демонстрації збирали чимало людей. Загальне враження – жителі Сходу хотіли би більшої автономії від Києва, проте не мали особливого бажання приєднуватись до Росії» [Freedman 2014a: 22].

Подібна відмінність між «реалістами» та «проукраїнськими» авторами простежується і в їхніх підходах до можливого розв'язання конфлікту та, зокрема, до Мінських протоколів. На рівні звичайного фактажу й одні, й другі визнають вимушений характер угод та (на відміну від «проросійських» авторів) їхню реальну суть: російському керівництву не йдеться про досягнення миру, а лише про встановлення контролю над Україною. З цих об'єктивних засновків дослідники роблять, однак, різні висновки: якщо для «проукраїнських» авторів будь-яке обмеження суверенітету виглядає неприйнятним, і їхні політичні рекомендації зводяться до продовження боротьби, тобто посилення міжнародного тиску на Росію та політичного, військового й економічного зміцнення України, то пропозиції «реалістів» передбачають різні форми «обмеженого» суверенітету задля досягнення компромісу з Росією. Докладніше ми це обговоримо далі, в підрозділі «Політичні рекомендації», а тим часом зупинімося коротко на специфічних дискурсивних прийомах, до яких удаються декотрі автори для приховування своїх ідеологічних (головно «проросійських») пререференцій.

Дикурсивні засоби

«Проросійські» автори, як уже зазначался, мають проблему з публікацією своїх текстів у серйозних наукових журналах тою мірою, якою, подібно до Путіна, перебувають в «іншій реальності» й спираються на «альтернативні факти», поширювані кремлівською пропагандою. Віддаль між цими реальностями була настільки великою, що її неможливо подолати жодними «альтернативними інтерпретаціями», – доводячи, скажімо, що росіяни не збивали малайського авіалайнера, не труїли Скріпаля чи не брали участі у війні на Донбсі у складі спецформувань та регулярних військ. Такі заяви може робити Путін і його політична обслуга, проте цього не можуть всерйоз повторювати поважні академічні видання.

Трапляються, звісно, винятки, як, наприклад, уже згадувана безсоромно-пропагандистська стаття Александра Лукіна у журналі «Survival» [Lukin 2016] чи каламутний текст Івана Качановського про «грузинських снайперів», привезених нібито закулісними керівниками Майдану спеціально для розстрілу протестувальників та подальшої ескалації насильства: щоб повалити Януковича і самим дорватися до влади [Katchanovski 2016: 480].¹ Проте кожен такий виняток має окреме, специфічне пояснення і з'являється саме як виняток, а не правило. Інша річ, що на Заході, як і скрізь, не бракує видань, готових друкувати будь-що – там, власне, й процвітають подібні конспіраційні та пропагандистські тексти.

Тим часом в академічних журналах «проросійські» автори, закорінені в «іншій реальності» й водночас обмежені в можливостях пропагування «альтернативних фактів», котрі ту реальність підтримують, вдаються до двох основних риторичних прийомів: (а) представляють усі паскудства, які робить російський режим, як усього лиш вимушену реакцію на зовнішні виклики і загрози [Sakwa 2015: 553]; та (б) переконують, що всі ці паскудства

¹ В цій та інших журнальних статтях Качановський пише просто про «майданівських снайперів». Плітку з медведчуківської газети «Вести» про їхнє нібито «грузинське» походження («від Саакашвілі») він поширює лише у своїх доповідях [див. Katchanovski 2015; Katchanovski 2017].

є всього лиш повторенням/імітацією того, що роблять інші країни, зокрема західні [Duncombe, Dunne 2018: 29]. Одна риторична стратегія реалізується в обґрунтуванні легітимної сфери впливів та «спеціальних інтересів», яких Росія не може не боронити від агресивних і лицемірних суперників [Forsberg, Mäkinen 2019]; друга – в затиранні будь-яких істотних відмінностей між позицією й діями Росії та інших країн [Hopf 2016]. Одна риторика проголошує: «може, Росія й чинить зло, проте такий світ: якщо вона цього не зробить, то зроблять інші, супроти неї»; друга каже: «нема ні чорного, ані білого, є лиш різні відтінки сірого, тож яка різниця». Обидві стратегії досить зручні, оскільки часто й великою мірою збігаються з позицією «реалістів», і тому проросійську ідеологічну позицію можна видавати за позицію «позаідеологічну», такий собі чистий «прагматизм».

Але оскільки при реалізації цих стратегій часто доводиться ставити в один ряд речі різної моральної чи правової якості, мовці раз-у-раз удаються до евфемізмів: «*Жорстка відповідь* Росії на угоду України про вільну торгівлю з Євросоюзом зумовлена головно тим, що з Москвою не проконсультувалися ще до початку переговорів» [Samokhvalov 2015: 1382; тут і далі курсив мій. – М.Р.]; «поштовхом до російського *втручання* в Україні було намагання Заходу втримати Україну на шляху європеїзації» [Lankina, Watanabe 2017: 1528]; «позиція й *поведінка* Москви великою мірою зумовлені бажанням Кремля здобути міжнародне визнання» [Polese et al. 2016: 362]; «Захід повинен усвідомити російський спосіб мислення (Russian mindset), щоб по-справжньому зрозуміти мотиви її наступальної (assertive) *поведінки*» [Lindley-French 2014: 36]; «Російська [імперська] ідентичність не є достатнім поясненням російської *поведінки* в Україні. Щоб її зрозуміти, мусимо взяти до уваги й інші події: підтримку Заходом протестувальників на Майдані, порушення Заходом досягнутих у лютому 2014 року угод із Москвою про перехідний уряд в Україні на чолі з Януковичем і проведення в листопаді дострокових виборів, наявність в Україні невдоволених росіян і, певно, найголовніше, односторонню впродовж понад десятиліття політику США у міжнародних справах» [Hopf 2016: 227].

Якщо перекласти наведені вище цитати з евфемістичної мови на нормальну, то треба було б сказати, що «російська поведінка в Україні» – це загарбання Криму й війна на Донбасі, «російське втручання» – це найманці, гроші, зброя, регулярні війська й оскаженіла антиукраїнська пропаганда, а «жорстка відповідь» – це 13 тисяч убитих на Донбасі та близько двох мільйонів біженців. І тоді в читача мимоволі може виникнути запитання: а чи є така «поведінка», таке «втручання» й така «відповідь» адекватною реакцією на небажання України «проконсультуватися» з приводу підписання *торгової* угоди з іншим партнером?

Іншим взірцем евфемізації може слугувати стаття Анни Матвєєвої (Університет Глазго), де вона пояснює зокрема, що «західна частина СНД – це регіон, у якому відбувається зіткнення Росії з Євросоюзом довкола спірного сусідства», – хоча насправді Євросоюз не вважає сусідство «спірним» і не прагне ніякого «зіткнення», його вплив полягає лише в привабливості політичної й економічної моделі («м'якій силі»), а не на примусі й шатажі, як це бачимо з боку Росії. «Українська криза, – пише далі вона, – дала Росії ідеологію, заповнивши вакуум ельцинського періоду... Криза 2014 року порушила [disrupted] російсько-українські стосунки, лишивши Москву відповідальною за Донбаський конфлікт». Слово «криза» магічним чином заступає тут набагато конкретніші й реальніші чинники: в одному випадку – путінську антизахідну пропаганду, котра, власне, й дала Росії нову «ідеологію»; у другому випадку – російську причетність до творення тої «кризи», котра постає тут якимсь самостійним актором, котрий узявся невідомо звідкіль, зруйнував українсько-російські стосунки та ще й обтяжив Росію (незаслужено) відповідальністю за Донбас. І нарешті, квінтесенцією евфемізації, що буквально сягає рівня путінської хуцпи, стає теза про «російське керівництво, яке настроєне зберігати терплячість, аж поки Україна не перетвориться з екзистенційного поля бою між Росією й Заходом на країну, що розвивається й потребує міжнародної допомоги» [Matveeva 2018: 712, 714, 721, 724], – так, ніби це не сама Росія перетворила її на «поле бою», і то не лише із Заходом, а й – насамперед – із самою Україною.

Взагалі, евфемізація слова «криза» (або «конфлікт») є надзвичайно поширеним явищем, причому найхарактернішим для авторів проросійської ідеологічної орієнтації. Як і в наведеній вище цитаті з Матвєєвої, абстрактний термін номіналізується, тобто стає універсальним заміником конкретних дієвців, забезпечуючи їм анонімність і водночас розгрішення від конкретних дій: «Криза в Україні 2014 року *призвела* до російської окупації та анексії Криму та її збройної участі у війні на сході України» [Forsberg, Naukkala 2015: 2]; «Українська криза *спровокувала* путінський режим відкинути ліберальну взаємозалежність на користь неліберального суверенного державництва» [Averge 2016: 718]; «Внутрішній конфлікт в Україні, що вибухнув 2014 року, *започаткував* зовнішню кризу в стосунках Росії з головними акторами європейського безпекового ладу» [Davies 2016: 726]; «Криза в Україні та, *як наслідок*, тертя з Росією змінили геостратегічний контекст, у якому діє Північноатлантичний альянс» [Lindley-French 2014: 36]; «Руйнування безпекового ладу, що постав у Європі після закінчення “холодної війни”, стало як *причиною*, так і *наслідком* кризи в Україні» [Sakwa 2015: 553].

У деяких авторів номіналізація набуває гротескних, майже автопародійних форм: «Вибір України на користь асоціації з Євросоюзом та угоди про вільну торгівлю, замість членства в Євразійському митному союзі, що його пропагує Росія, занури в країну в хаос та призвів до найсерйознішої безпекової кризи в Європі від часів “холодної війни”» [Molchanov 2016: 522]. Тобто, не Путін, не Кремль, не російська вояччина занурили Україну в «хаос», порушили дюжину міждержавних і міжнародних угод та спричинили своїми діями масштабну континентальну кризу, а таки Україна, котра *вибрала* собі «неправильного» торгового партнера.

Іншою, менш очевидною формою затирання суті того, що відбулось, і приховування конкретних дієвців є квазіхронологічний перелік подій, який імпліцитно трансформує часову послідовність у причинно-наслідкову: «Відмова Януковича від угоди з ЄС дала поштовх цілій низці подій: протестам на Майдані, падінню уряду, російській анексії Криму, дестабілізації в Східній Україні, російській інтервенції на боці повстанчих сил у Донецькій і Луганській

областях та розмаїтим спробам розв'язання конфлікту» [MacFarlane, Menon 2014: 103]. Насправді реальний причинно-наслідковий зв'язок тут існує лише між відмовою від угоди та студентськими протестами. А проте він творить відчуття подібного зв'язку й між наступними частинами хронологічного ланцюжка, затираючи тим самим реальні причини й анексії, й дестабілізації, й інтервенції.

Подібну двозначність, навіть поза волею автора, створюють фрази на кшталт: «Українська криза була почасти *спричинена* спробою Євросоюзу реалізувати Східне партнерство – регіональну ініціативу для шести пострадянських держав, – не шукаючи московського благословення» [Charap et al. 2017: 34]. Чи: «Внутрішні політичні обставини в Україні – протести на Майдані та, як наслідок, зміна режиму в Києві й прозахідна орієнтація нового українського уряду – *підштовхнули* Путіна до інструменталізації потужної ідеї націоналізму в Криму» [Hughes, Sasse 2016]. Або: «Конфлікт довкола України став *наслідком* зіткнення двох регіональних стратегій: російської, спрямованої на побудову Євразійського союзу, та євросоюзівської, втіленої у Східному партнерстві» [Arbatova 2019: 20]. (Про кардинальну відмінність між цими «стратегіями», з яких одна ґрунтується винятково на м'якій силі, а друга – на виламуванні рук та посиленні «зелених чоловічків», авторка, зрозуміло, не згадує).

В таких текстах навіть безневинний сполучник «і/та» використовується подеколи для свідомої чи несвідомої містифікації. Наприклад, фразу «політична нестабільність *та* військовий конфлікт, що розвинулися в Україні від кінця 2013 року» [Іпані 2019: 20], можна зрозуміти двома способами: або нестабільність і конфлікт розвинулися самі собою, з невідомих причин і незалежно одне від одного, або ж військовий конфлікт став продовженням – і хронологічним, і причинно-наслідковим – політичної нестабільності. В обох випадках ключова роль Росії та Путіна залишається поза кадром, – хоч насправді без неї жоден конфлікт в Україні не став би «воєнним».

З іншої розповіді ми довідуємось, що «Руслан Коцаба, західноукраїнський журналіст, був заарештований і звинувачений

у державній зрадї за виступи проти військового призову *та* називання війни на Донбасі громадянською» [Katchanovski 2016: 455]. Сполучник «та» підступно поєднує тут цілком різні речі, імплікуючи враження, буцімто «журналіста» (блогера) переслідували за висловлення своєї думки. Насправді в українських мас-медіях, зокрема у програмах приязних до Москви телевізійних каналів, подібні думки й висловлювання не є рідкістю, і ніхто їх там (поки що) не криміналізує. Натомість саботаж військового призову карається в усіх країнах, і то не лише під час війни. Маніпуляція потрібна тут авторові для розгортання подальшої сумнівної тези про затруєність українського населення офіційною пропагандою:

«Громадська думка щодо війни перебуває великою мірою під впливом урядової пропаганди та медійного висвітлення, яке в основному відтворює відповідну урядову позицію щодо конфлікту... Українці поділяють пропагований українською владою та мас-медіями погляд на війну на Донбасі як війну між Україною та Росією» [Katchanovski 2016: 455]. Так само й мас-медії – всього лише «слідують» за відповідною позицією уряду, а якщо не слідують, то – дає зрозуміти автор – поділяють долю «ув'язненого журналіста» Руслана Коцаби. В такий спосіб автор дискредитує/знецинює українську громадську думку (яка не збігається з його поглядами на конфлікт), натомість російську громадську думку цитує без жодних згадок про вплив тамтешньої пропаганди. Про характерне для таких авторів ігнорування ролі російських мас-медій у розпалюванні й підтримуванні конфлікту ми вже згадували, проте не менш характерним для них є також намагання поставити українську та російську «пропаганди» на одну дошку, а висвітлення конфлікту в українських і російських мас-медіях представити як «однаково» фальшиве. При цьому ігнорується не лише вельми різна інтенсивність цих «пропаганд», різна відповідальність стосовно фактів, а й кардинально відмінний суспільний та інформаційний контекст, у якому вони оперують: достатньо відкритий і плюралістичний в українському випадку й жорстко-авторитарний у російському.

Політичні рекомендації

Для експертних середовищ політичні рекомендації є важливою частиною їхньої праці, тимчасом як науковці роблять їх порівняно рідко. Найактивніше в цьому жанрі виступають дослідники-«реалісти»: ймовірно, тому, що рекомендаційний репертуар і «проукраїнських» експертів, і «проросійських» є значно вужчим. Одні усвідомлюють неприйнятність для України тих «компромисів», яких добивається Путін, а отже й безперспективність переговорів із ним в осяжному майбутньому; другі – воліють прямо не говорити про суть бажаних для Путіна «компромисів» і тому найчастіше маскують свої пропозиції під риторику «реалістів».

Найдокладніший перелік можливих розв'язань конфлікту чи, радше, реакцій на нього запропонували Еліас Гьотц та Каміль-Рено Мерлен у статті «Росія й питання світового ладу», що є вступом до укладеного ними спеціального числа журналу «European Politics and Society» (20:2, 2019). Там вони виокремлюють три основні (на їхню думку) інтерпретаційні підходи до російської поведінки: один із них ґрунтується на розумінні Росії як реваншистської держави, що прагне помститися Заходові за поразку в «холодній війні» та втрату імперії (розпад СРСР як «найбільша геополітична катастрофа ХХ ст.»); другий вважає Росію жертвою західної експансії, твердячи, що вона захищає свої легітимні інтереси; третій трактує Росію як агресивно-ізоляціоністську державу, що вирішує насамперед внутрішні проблеми й намагається захиститися від зовнішніх впливів.

Відповідно до цього вони розглядають три можливі стратегії Заходу щодо Росії. У першому випадку Сполучені Штати та їхні європейські союзники повинні опиратися російському ревізіонізму, втілюючи політику стримування та відсічі. Це означає, зокрема, розширення дипломатичних зусиль, спрямованих на ізоляцію Москви, запровадження жорсткіших санкцій та нарощування присутності НАТО у Східній Європі й країнах Балтії. Крім того, Захід повинен забезпечити військову підтримку пострадянським державам, які протистоять Росії, – Грузії та Україні – й надати їм зброю.

У другому випадку наголос має бути на визнанні російських легітимних інтересів та примиренні з ними. Це означає передусім відмову від будь-яких планів розширення НАТО й шанобливе ставлення до російських інтересів у її географічному сусідстві. Насамперед це стосується України та держав Південного Кавказу. Навіть не визнаючи їх російською сферою впливу, Сполучені Штати та їхні союзники повинні дотримуватися політики невтручання у тих країнах, які Москва вважає критично важливими для своєї безпеки. Санкції проти Росії мають бути скасовані, тому що вони лиш посилюють російський антизахідний націоналізм і підштовхують Путіна до ще агресивніших і провокативніших дій щодо України та інших східноєвропейських держав.

І нарешті, у третьому випадку вироблення адекватної політики щодо Росії виглядає найпроблематичнішим. Бо якщо кремлівський режим справді самоізоляціоністський, примирення з ним нічого не дасть, бо він усе одно шукатиме й провокуватиме нові конфлікти задля виправдання свого ізоляціонізму. Але й конфронтація та нарощування санкцій навряд чи матимуть успіх, бо ж тільки підтвердять тезу Кремля про ворожий Захід і доцільність ще більшої самоізоляції в обложеної фортеці. Більш-менш оптимальною політикою в цій ситуації мало би стати поєднання стримування з обмеженою співпрацею. З одного боку, Захід міг би підтримувати з Росією торгово-економічні стосунки – як колись із СРСР, а з іншого – зміцнювати НАТО й обмежувати російську підривну діяльність на міжнародній арені.

Щодо самих авторів цього огляду, то вони визнають вразливість усіх трьох стратегій, проте вбачають у кожній із них раціональне зерно й пропонують урахувати всі три викладені ними перспективи при виробленні відповіді на той чи той конкретний виклик. Таким чином, рецепт фактично зводиться до пошуку середнього арифметичного між опором російській агресії та капітуляцією [Götz, Merlen 2019: 135-146]. Приблизно в тому ж самому руслі витримані пропозиції більшості «реалістів». З одного боку, вони визнають неправомірність російських дій і потребу певном чином Росію стримувати; а з іншого – наполягають на поступках, деколи досить значних, обґрунтовуючи свої пропозиції трьома аргументами: (а) Росія все одно не відступить, бо ставки в

грі для неї занадто високі – значно вищі, аніж для Заходу, – тож подальше протистояння може перерости в повномасштабну війну, навіть термоядерну, на можливість якої раз-у-раз натякає Путін; (б) від санкцій і конфронтації зазнають збитків усі, тож краще поганий мир, ніж добра війна; (в) Україна не здатна себе боронити, бо надто слабка, корумпована, внутрішньо поділена й інфільтрована російською агентурою, а Захід не настільки в ній зацікавлений, щоб іти на серйозні жертви й виконувати роботу за самих українців.

Останній аргумент особливо часто звучав на початку війни, у 2014-2015 роках. Так, невдовзі після розгрому українських військ під Іловайськом Семюел Шарап писав, що Україна мусить погодитися з вимогою Путіна й надати Донбасові якнайширшу автономію, бо без нього не виживе: «На Донбасі живе 15% українського населення, регіон створює 16% національного валового продукту, 25% промислової продукції та 27% загального українського експорту... Час працює не на Україну. Її економіка перебуває на межі колапсу, підтримувана лише масивними позиками МВФ. Якщо повстання триватиме ще й у 2015 році, на Україну чекає повний дефолт» [Charap 2014b: 229]. Через півроку, після Дебальцева, він повторив цю саму тезу з тими самими економічними викладками (знову нічого не кажучи про мізерну додану вартість донбаського позірно велетенського валового продукту) у спільній статті з Джеремі Шапіро, доповнивши її ще апокаліптичнішим пророцтвом: «Путінські танки можуть і не окупувати Київ, проте нова «холодна війна» перетворить Україну на сповнений насильства, хронічно дестабілізований економічний смітник, такий собі Судан над Дніпром» [Charap, Shapiro 2015: 42].

Сьогодні таких прогнозів поменшало: аргумент про приреченість України та нездатність себе боронити вже не висловлюється, натомість друга його частина – про неготовість, нездатність чи небажання Заходу ефективно її підтримувати – озвучується й далі. В контексті політичних рекомендацій на окрему увагу заслуговує критика міжнародних інституцій (слухна) та заклики їх реформувати (невиразні). «Дефекти політики Східного

партнерства оприявнилися в неспроможності гарантувати Україні безпеку; здатність ЄС до дій була обмежена як браком засобів, так і російською протидією... Питання вдосконалення ОБСЄ та залучення НАТО до підтримання в Україні безпеки потребує докладнішого вивчення й обговорення... Наразі можна лише констатувати, що ЄС, ООН, НАТО й ОБСЄ зіткнулись у випадку України з величезною розбіжністю між потребами та спроможністю (capability-expectations gap), що виявляється в несумірності дедалі стрімкішого зростання безпекових викликів та обмежених можливостей цих міжнародних організацій [Maass 2019: 613, 621].

Квінтесенцією «реалістичного» підходу до розв'язання конфлікту можна вважати статтю Майкла О'Ганлона «Межі НАТО: нова безпекова архітектура у Східній Європі»:

Російські порушення [міжнародного права] в Криму можуть на практиці бути пробачені – як вияв доброї волі з боку Заходу й визнання специфічних історії та характеру переважно російського в етнічному сенсі регіону. Реалістично було би просто відкласти питання вбік, з тим, що й надалі ні США, ні інші держави Заходу не визнаватимуть анексії, але й не трактуватимуть її як перешкоду до поліпшення стосунків... Українську громадянську війну буде закінчено, російську присутність усунено під ефективним наглядом. Мінські угоди таким чином буде реалізовано, Донбас отримає певну автономію в складі України, ворожнеча закінчиться... Буде досягнуто порозуміння, що Росія не втручатиметься мілітарно, відкрито чи таємно, на території суверенних держав задля створення подібних проблем у майбутньому. НАТО, зі свого боку, не пропонуватиме більше членства жодній нейтральній чи позаблоковій державі. Більше за те, в рамках нової безпекової архітектури НАТО мусить відкликати обіцянку майбутнього членства для України і Грузії, зроблену 2008 року. Ці поступки компенсуються новою Східноєвропейською безпековою архітектурою (EESA), яка надійно гарантуватиме суверенітет східноєвропейських держав [O'Hanlon 2017: 11-12].

Фактично ці пропозиції зводяться до такої собі «фінляндизації» Східної Європи – ідеї, близької багатьом «реалістам» [Forsberg, Naukkala 2015; Jones, Smith 2015; Wolff 2015]. А проте на практиці, як проникливо зауважує Рой Елісон, ця ідея більше схожа на «нову Ялту» – угоду 1945 року між СРСР та західними союзниками, яка фактично віддала всю повоєнну Східну Європу під контроль Сталінові [Allison 2015: 537]. Пропозиція «реалістів» у кращому разі наївна, у гіршому – цинічна й безвідповідальна, оскільки не враховує принаймні двох чинників. По-перше – прихильність Путіна до гри з нульовою сумою та готовість порушувати будь-які угоди, химерно викручуючи їхнє тлумачення на свою користь або вдаючи «непричетність». А по-друге – неготовість самих східноєвропейських країн прийняти таке розв'язання, яке б обмежувало їхній суверенітет і принижувало національну гідність.

Прикметно, що й сам О'Ганлон усвідомлює вкрай сумнівний, з морального погляду, характер своїх пропозицій, а все ж намагається цю аморальність раціоналізувати:

Запропонована модель може декого на Заході шокувати як безпринципна чи навіть гірше. Вона дає змогу Владіміру Путіну, який придушив у Росії політичне й громадянське суспільство та спровокував непотрібні конфлікти на власних кордонах, пишатися роллю російського лідера, котрий буцімто зупинив наступ НАТО, поклавши нарешті край його розширенню. А проте мусимо бачити й ширшу картину. Дати Путіну дрібку самовдоволення – не настільки велике лихо, як зростання загрози війни та продовження поганих стосунків із Росією, яке унеможливує співпрацю у розв'язанні інших важливих для обох стрін проблем [O'Hanlon 2017: 13-14].

Проблема (а)моральності пропонованих компромісів, схоже, непокоїть багатьох «реалістів», і вони намагаються знайти на неї більш-менш переконливу відповідь. Дейвід Джонс і М. Сміт закликають, наприклад, розрізняти «абстрактну етику, яка оцінює дії за їхньою відповідністю моральним законам, та етику політичну, яка оцінює дії за їхніми політичними наслідками»:

У контексті довколаукраїнської кризи 2013-2015 років європейські політики вхопилися за фальшиву надію, боцімто діалог, закон і зважені санкції можуть принести розв'язок. А тим часом настала пора покладатись не на абстрактні норми, а на стратегію, здійснювану в кожному конкретному випадку на основі оцінки не лише переваг втручання, а й його практичних і моральних обмежень... [У сучасному хаотичному світі] державоцентричне, історично партикулярне, засноване на холодному розрахунку політичне мислення може служити західним демократіям краще, ніж абстрактні, універсальні, аксіоматичні норми. На противагу нормативному абстрактному теоретизуванню, розсудлива державна політика достосовує мораль і закон до обставин та інтересу [Jones, Smith 2015: 936, 952].

Менш радикальний рецепт замирення з Росією пропонує Стен Ринінг. Він визнає, що Захід може відмовитися від підтримки України, але не від своїх ліберальних принципів, на яких заснований, і тому мусить знайти тривкий компроміс між ліберальними цінностями та практичною (силовою) політикою. «Західні країни можуть і мусять відмовитися від прагнень реформувати російські інституції, тому що ця політика надто небезпечна й водночас не надто важлива для більшості країн Заходу. Натомість зречення України може спричинити розкол у західній спільноті. Воно веде до збурення, не до стабілізації. Найкраще – обрати довготермінову стратегію: поставити західні перспективи України в залежність від успіху її внутрішніх реформ, які, поза сумнівом, не будуть швидкими, і водночас шукати порозуміння з Росією, визнавши українське питання відкритим – таке собі дипломатичне перемир'я (ceasefire)» [Rynning 2015: 551].

Для більшості експертів, однак, таке «перемир'я» виглядає вкрай проблематичним – як з огляду на специфіку путінського режиму, так і на символічну й практичну важливість для цього режиму встановлення контролю над Україною. Проте висновки вони з цього роблять протилежні. Семюел Шарап і Джеремі Шапіро вважають, що країнам Заходу, зокрема США, рано чи

пізно «доведеться робити вибір між новою «холодною війною» та облаштуванням нового безпекового ладу в Європі» (відповідно до побажань Путіна, в дусі Ялти-2), тому що неможливо поєднати санкційний тиск на Росію за її дії в Україні та конструктивну співпрацю з Росією в інших важливих для Заходу глобальних питаннях. «Цей новий лад потребуватиме важких компромісів. Щоб покласти край російській інтервенції в сусідніх країнах, Захід мусить визнати її особливу роль і припинити подальше розширення НАТО й ЄС у регіоні. Цю пігулку буде важко проковтнути будь-якому американському президентові. А проте альтернатива – нова «холодна війна» – це ще гірший вихід для США, Росії, Європи й насамперед України. Час почати переговори з Москвою» [Charap, Shapiro 2015: 43].

Про неможливість стабільного компромісу так само писав і Лоренс Фрідман: «На жаль, Україна занадто слабка, щоб утриматись як незалежний буфер... Вона може або здійснити реформи, щоби зблизитися з ЄС, або зблизитися з Росією, щоби уникнути реформ, або ж просто розділитися навпіл...» Проте його висновки та рекомендації були протилежні:

В кінцевому підсумку, Радянський Союз програв «холодну війну» через безперспективну ідеологію. Державний соціалізм не витримав змагання з ліберальним капіталізмом. З цієї ж самої причини політична економія Україна може опинитись тепер у центрі суперечки. Це та галузь, де Захід має важелі, щоби примусити Київ зайнятися серйозними проблемами боргу, корупції, поганого врядування, занепакої інфраструктури та браку економічних реформ. Риторика Путіна – ностальгійна й націоналістична, тож не варто сподіватись від нього співпраці у розв'язанні міжнародних проблем найближчим часом. Якщо теперішнє протистояння стане знову, як і під час «холодної війни», змаганням різних соціально-економічних систем, Захід може виграти [Freedman 2014a: 28-29, 32-33].

Допомога чи навіть спонукання України до здійснення радикальних соціально-економічних реформ повинні, на думку,

«проукраїнських» експертів, поєднуватися з посиленням санкційного тиску на Росію [Christie 2016], не виключаючи навіть можливості мілітарної конфронтації [Auer 2015: 953]. В кожному разі, західні політики не повинні апріорі (як це робив Барак Обама) заявляти, що «українська криза» не може мати військового розв'язання [Freedman 2014a: 30] або що НАТО ніколи не боронитиме збройно не-членів Альянсу: бо «навіть якщо це правда, завжди краще залишити Путіну трохи непевності в його калькуляціях» [Kroenig 2015: 59].

Висновки

Українсько-російський конфлікт та окремі його аспекти – анексія Криму, війна на Донбасі, політичне, дипломатичне та інформаційне протиборство, а також наслідки для Європи, світу, окремих країн і міжнародних організацій – викликають значний інтерес у британському науковому та експертно-аналітичному середовищі і знаходять відбиття у досить численних публікаціях (близько сотні наукових статей і майже 300 експертно-аналітичних матеріалів за 2014-219 роки). У більшості цих публікацій переважає прихильна до України й критична щодо Москви позиція, хоча співвідношення таких публікацій у різних виданнях є різним. Якщо в експертно-аналітичних текстах, зорієнтованих на вироблення практичних рекомендацій і реалізацію конкретної політики, перевага «проукраїнських» інтерпретацій є абсолютною, то в наукових виданнях їм помітно протистоять позиції так званих «реалістів» і, меншою мірою, поодиноких російських та відверто проросійських авторів.

Специфіка наукових видань допускає лише непряме вираження авторських ідеологічних позицій, оскільки ідеалом для них є максимальний об'єктивізм, тобто авторський самоконтроль і відповідальне ставлення як до фактів, так і до термінів, означень та інтерпретацій. Ця вимога створює особливі труднощі для російських та проросійських авторів – тою мірою, якою вони намагаються будувати свої аргументи на «альтернативних» тобто сфальсифікованих та зманіпульованих «фактах», поширюваних Кремлем. Імовірно, тому таких авторів у наукових виданнях порів-

няно небагато, і зазвичай їм доводиться приховувати свою пряму ідеологічну позицію під виглядом амбівалентнішого «реалізму».

Для цього вони послуговуються специфічними мовними засобами, серед яких найефективнішими є евфемізація та номіналізація, оскільки дають змогу заступити конкретних політичних акторів абстрактними категоріями, а їхні конкретні дії – абстрактними процесами, до яких ті актори ніби й не мають стосунку. Водночас, поряд із приховуванням ідеологічної позиції, певні мовні засоби потрібні й для її ненастирливого виявлення: таким сигналом «для своїх» може бути термін «приєднання» (Криму) чи «інкорпорація» замість «анексії»; «громадянська війна» (на Донбасі), а не «українсько-російська»; «повстанці», а не «бойовики», тощо.

«Реалісти» теж часто вдаються до евфемізмів та номіналізації, проте їхня мета – не приховування певних політичних симпатій чи антипатій, а радше приховування чи пом'якшення аморальної суті своєї позиції, котра зводиться, в остаточному підсумку, до визнання права сили над силою права. Саме ця, а не «проросійська» позиція становить найбільшу загрозу українським інтересам на Заході, котрий настроєний до Кремля загалом скептично, проте так само скептично, хоч і з інших причин, настроєний і до України. Щоб змінити цю настанову, не досить апеляцій до моральних засад, які в «реальній» політиці діють слабо. Україна повинна переконати скептиків не лише в тому, що вона має рацію, – вони це зазвичай знають, – а й у тому, що може бути сильною, реформованою, ефективною.

Додаток 1. Перелік британських наукових журналів, охоплених цим оглядом (у дужках зазначено кількість публікацій – всього 59, у яких принаймні побіжно згадується українсько-російський конфлікт; до аналізу залучено 28)

1. British Journal of Politics and International Relations (1)
2. Contemporary Politics (11, зокрема спеціальне тематичне число «Russia, the West, and the Ukraine crisis: three contending perspectives»)
3. Democratization (5)
4. European Politics and Society (10, зокрема спеціальне тематичне число «Ukraine in crisis»)

5. International Relations (2)
6. Journal of Contemporary European Studies (4)
7. Journal of Slavic Military Studies (3)
8. Political Quarterly (1)
9. Political Studies (1)
10. Politics (6, зокрема спеціальне тематичне число «Soft Power of Hard States»)
11. Russian Politics (8)
12. Small Wars & Insurgencies (5)

Використані джерела

Ademmer Esther, Delcour Laure, Wolczuk Kataryna. 2016. Beyond Geopolitics: An introduction to the impact of the EU and Russia in the «contested neighborhood». *Eurasian Geography and Economics* 57:1, 1-18.

Allison Roy. 2014. Russian ‘deniable’ intervention in Ukraine: how and why Russia broke the rules *International Affairs* 90: 6, 1255–1297.

Allison Roy. 2017. Russia and the post-2014 international legal order: revisionism and realpolitik. *International Affairs* 93:3, 519–543.

Ambrosio Thomas. 2016. The rhetoric of irredentism: The Russian Federation’s perception management campaign and the annexation of Crimea. *Small Wars & Insurgencies* 27:3, 467-490.

Arbatova Nadezhda, Dynkin Alexander. 2016. World Order after Ukraine. *Survival* 58:1, 71-90.

Arbatova Nadezhda. 2019. Three Faces of Russia’s Neo-Eurasianism. *Survival* 61:6, 7-24.

Auer Stefan. 2015. Carl Schmitt in the Kremlin: the Ukraine crisis and the return of geopolitics. *International Affairs* 91:5, 953–968.

Averre Derek. 2016. The Ukraine Conflict: Russia’s Challenge to European Security Governance. *Europe-Asia Studies* 68:4, 699–725.

Averre Derek, Wolczuk Kataryna. 2016. Introduction: The Ukraine Crisis and Post-Post-Cold War Europe. *Europe-Asia Studies* 68:4, 551-555.

Baker Peter. 2016. Pressure Rising as Obama Works to Rein in Russia. *New York Times*, 2.03.2014. Boerzel Tanja. 2015. The noble west and the dirty rest? Western democracy promoters and illiberal regional powers. *Democratization* 22:3, 519-535.

Braithwaite Rodric. 2014. Russia, Ukraine and the West. *RUSI Journal* 159: 2, 62-65.

Brown Chris. 2019. The promise and record of international institutions. *International Relations* 33:2, 143–156.

Burke-White William. 2014. Crimea and the International Legal Order. *Survival* 56:4, 65-80.

Charap Samuel. 2014a. Ukraine: Seeking an Elusive New Normal. *Survival* 56:3, 85–94.

Charap Samuel. 2014b. The Ukraine Impasse. *Survival* 56:5, 225–232.

Charap Samuel and Darden Keith. 2014. Russia and Ukraine. *Survival* 56:2, 7–14.

Charap Samuel. 2015. The Ghost of Hybrid War. *Survival* 57:6.

Charap Samuel, Shapiro Jeremy. 2015. Consequences of a New Cold War. *Survival* 57:2, 37–46.

Charap Samuel, Drennan John, Noël Pierre. 2017. Russia and China: A New Model of Great-Power Relations. *Survival* 59:1, 25–42.

Christie Edward Hunter. 2016. The Design and Impact of Western Economic Sanctions against Russia. *RUSI Journal* 161: 3, 52-64.

Cormac Rory Cormac, Aldrich Richard. 2018. Grey is the new black: covert action and implausible deniability. *International Affairs* 94: 3, 477–494.

Davies Lance. 2016. Russia's 'Governance' Approach: Intervention and the Conflict in the Donbas. *Europe-Asia Studies* 68:4, 726–749.

Delcour Laure, Wolczuk Katarzyna. 2015. Spoiler or facilitator of democratization?: Russia's role in Georgia and Ukraine. *Democratization* 22:3, 459-478.

Dubovyk Volodymyr, Kakachia Kornely, and Lebanidze Bidzina. 2019. Defying marginality: explaining Ukraine's and Georgia's drive towards Europe. *Journal of Contemporary European Studies* 27:4.

Duncombe Constance, Dunne Tim. 2018. After liberal world order. *International Affairs* 94:1, 25–42.

Forsberg Tuomas, Haukkala Hiski. 2015. The End of an Era for Institutionalism in European Security? *Journal of Contemporary European Studies* 23:1, 1-5.

Forsberg Tuomas, Mäkinen Sirke. 2019. Russian Discourse on Borders and Territorial Questions – Crimea as a Watershed? *Russian Politics* 1:4, 211-241.

Freedman Lawrence Freedman. 2014a. Ukraine and the Art of Crisis Management *Survival* 56:3, 7-42.

Freedman Lawrence. 2014b. Ukraine and the Art of Limited War. *Survival* 56:6, 7-38.

Galeotti Mark. 2016. Hybrid, ambiguous, and non-linear? How new is Russia's 'new way of war'? *Small Wars & Insurgencies* 27:2, 282-301.

Gardner Hall. 2016. The Russian annexation of Crimea: regional and global ramifications. *European Politics and Society* 17:4, 490-505.

Golovchenko Yevgeniy, Hartmann Mareike, Adler-Nissen Rebecca. 2018. State, media and civil society in the information warfare over Ukraine: citizen curators of digital disinformation. *International Affairs* 94:5, 975-994.

Götz Elias, Merlen Camille-Renaud. 2018. Russia and the question of world order. *European Politics and Society* 20:2, 133-153.

Hopf Ted. 2016. 'Crimea is ours': A discursive history. *International Relations* 30:2, 227-255.

Hughes James, Sasse Gwendolyn. 2016. Power ideas and conflict: ideology, linkage and leverage in Crimea and Chechnya. *East European Politics* 32:3, 314-334.

Ikani Nikki. 2019. Change and Continuity in the European Neighbourhood Policy: The Ukraine Crisis as a Critical Juncture. *Geopolitics* 24:1, 20-50.

Ishchenko Volodymyr. 2016. Far right participation in the Ukrainian Maidan protests: an attempt of systematic estimation. *European Politics and Society* 17:4, 453-472.

Jones David and Smith M.L.R. 2015. Return to reason: reviving political realism in western foreign policy. *International Affairs* 91:5, 933-952.

Katchanovski Ivan. 2015. The «Snipers' Massacre» on the Maidan in Ukraine. *Annual Meeting of the American Political Science Association*, San Francisco, September 3-6. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2658245.

Katchanovski Ivan. 2016. The Separatist War in Donbas: A Violent Break-up of Ukraine? *European Politics and Society* 17:4, 473-489.

Katchanovski, Ivan. 2017. The Maidan Massacre in Ukraine: Revelations from Trials and Government Investigations. *The 22th*

Annual World Convention of the Association for the Study of Nationalities, New York, May 4-6. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2994347

Kiryukhin Denys. 2016. Russia and Ukraine: the clash of conservative projects. *European Politics and Society* 17:4, 438-452. <https://doi.org/10.1080/23745118.2016.1154130>

Kroenig Matthew. 2015. Facing Reality: Getting NATO Ready for a New Cold War. *Survival* 57:1, 49-70.

Kudelia Serhiy. 2019. How they joined? Militants and informers in the armed conflict in Donbas. *Small Wars & Insurgencies* 30:2, 279-306.

Kuzio Taras. 2016. Ukraine's Other War: The Rule of Law and Siloviky After the Euromaidan Revolution. *The Journal of Slavic Military Studies* 29:4, 681-706.

Lankina Tomila, Watanabe Kohei. 2017. "Russian Spring" or "Spring Betrayal"? The Media as a Mirror of Putin's Evolving Strategy in Ukraine. *Europe-Asia Studies* 69:10, 1526-1556.

Lanoszka Alexander. 2016. Russian hybrid warfare and extended deterrence in eastern Europe. *International Affairs* 92: 1, 175-195.

Lieven Anatol. 2018. The Dance of the Ghosts: A New Cold War with Russia Will Not Serve Western Interests. *Survival* 60: 5, 115-140.

Lindley-French Julian. 2014. Ukraine: Understanding Russia. *RUSI Journal* 159:3, 36-39.

Lukin Alexander. 2016. Russia in a Post-Bipolar World. *Survival* 58:1, 91-112.

Maass Anna-Sophie. 2019. From Vilnius to the Kerch Strait: wide-ranging security risks of the Ukraine crisis. *European Politics and Society* 20:5, 609-623.

MacFarlane Neil, Menon Anand. 2014. The EU and Ukraine. *Survival* 56:3, 95-101.

Malyarenko Tatyana, Wolff Stefan. 2018. The logic of competitive influence-seeking: Russia, Ukraine, and the conflict in Donbas. *Post-Soviet Affairs* 34:4, 191-212.

Matveeva Anna. 2018. Russia's Power Projection after the Ukraine Crisis. *Europe-Asia Studies* 70:5, 711-737.

McGann James. 2019. 2018 Global Go To Think Tank Index Report. *TTCSP Global Go To Think Tank Index Reports* 16. https://repository.upenn.edu/think_tanks/16.

Melvin Mungo. 2014. Sevastopol: Crimean Citadel from Potemkin to Putin. *RUSI Journal* 159: 3, 70-76.

Molchanov Mikhail. 2016. Choosing Europe over Russia: what has Ukraine gained? *European Politics and Society* 17:4, 522-537.

Neumann Iver. 2016. Russia's Europe, 1991–2016: inferiority to superiority. *International Affairs* 92: 6, 1381–1399.

Noutcheva Gergana. 2018. Whose legitimacy? The EU and Russia in contest for the eastern neighbourhood. *Democratization* 25:2, 312-330.

O'Hanlon Michael. 2017. NATO's Limits: A New Security Architecture for Eastern Europe. *Survival* 59:5, 7-24.

Oliker Olga. 2017. Putinism, Populism and the Defence of Liberal Democracy. *Survival* 59:1, 7-24.

Pänke Julian. 2015. The Fallout of the EU's Normative Imperialism in the Eastern Neighborhood. *Problems of Post-Communism* 62:6, 350–363.

Petro Nicolai. 2016. Why Ukraine and Russia Need Each Other. *Russian Politics* 1:2, 184–202.

Petro Nicolai. 2018. How the West Lost Russia: Explaining the Conservative Turn in Russian Foreign Policy. *Russian Politics* 3:3, 305–332.

Polese Abel, Kevlihan Rob, Ó Beacháin Donnacha. 2016. Introduction: hybrid warfare in post-Soviet spaces, is there a logic behind? *Small Wars & Insurgencies* 27:3, 361-366.

Robinson Paul. 2016. Russia's role in the war in Donbass, and the threat to European security. *European Politics and Society* 17:4, 506-521.

Rynning Sten. 2015. The false promise of continental concert: Russia, the West and the necessary balance of power. *International Affairs* 91: 3, 539–552.

Ryzhkov Vladimir. 2019. Russia and the European Union: Crisis and Prospects. *Survival* 61:3, 139-164.

Sakwa Richard. 2015. The death of Europe? Continental fates after Ukraine. *International Affairs* 91: 3, 553–579.

Sakwa Richard. 2016. Back to the Wall: Myths and Mistakes that Once Again Divide Europe.

Russian Politics 1:1, 1–26.

Sakwa Richard. 2019. Russian Neo-Revisionism. *Russian Politics* 4:1, 1-21.

Samokhvalov Vsevolod. 2015. Ukraine between Russia and the European Union: Triangle Revisited. *Europe-Asia Studies* 67:9, 1371–1393.

Seely Robert. 2017. Defining Contemporary Russian Warfare: Beyond the Hybrid Headline. *RUSI Journal* 162:1, 40-49.

Siddi Marco. 2018. An evolving Other: German national identity and constructions of Russia. *Politics* 38:1, 35–50.

Szostek Joanna. 2017a. The Power and Limits of Russia's Strategic Narrative in Ukraine: The Role of Linkage. *Perspectives on Politics* 15:2, 379-395.

Szostek Joann. 2017b. Revolution in progress? *East European Politics and Society* 31:4, 909-922.

Szostek Joanna. 2018a. Nothing Is True? The Credibility of News and Conflicting Narratives during 'Information War' in Ukraine. *International Journal of Press/Politics* 23:1, 116-135.

Szostek Joanna. 2018b. The Mass Media and Russia's 'Sphere of Interests': Mechanisms of Regional Hegemony in Belarus and Ukraine. *Geopolitics* 23:2, 307-329.

Thornton Rod. 2015. Responding to Russian Information Warfare. *The RUSI Journal* 160:4, 40-48. Umland Andreas, Romanova Valentyna. 2019. Decentralising Ukraine: Geopolitical Implications. *Survival* 61:5, 99-112.

Wilson Andrew. 2016. The Donbas in 2014: Explaining Civil Conflict Perhaps, but not Civil War. *Europe-Asia Studies* 68:4, 631–652.

Yost David. 2015. The Budapest Memorandum and Russia's intervention in Ukraine. *International Affairs* 91: 3, 505–538.

**Україна як обставина:
дискурсивний аналіз називання та обрамлення
російсько-українського конфлікту в німецьких
науково-аналітичних колах**

Катерина Зарембо, Маріанна Фахурдінова

Вступ

На відміну від низки інших західноєвропейських країн, у Німеччині політичні кола виявляють значний інтерес до російсько-українського конфлікту. Він обумовлений у першу чергу тим, що Німеччина безпосередньо залучена до врегулювання конфлікту, ще 2014 року увійшовши до Нормандського формату. Понад те, німецьке керівництво не раз поставало в ролі не «нейтрального брокера», а захисника міжнародного права та суверенітету й територіальної цілісності України. Зокрема, канцлерка Німеччини Ангела Меркель доклала чимало особистих зусиль до переговорів про врегулювання, а непохитна позиція Німеччини щодо санкцій проти Росії була запорукою їхнього утримання впродовж уже понад п'яти років. Окрім того, за роки української незалежності в Німеччині були розбудовані українознавчі осередки (переважно, але не винятково в структурі аналітичних центрів) та експертиза з українських студій: ціла низка німецьких експертів пильно та системно стежать за подіями в Україні, володіють українською мовою.

Своєю чергою, російсько-український конфлікт став головним маркером останніх років, який формував сприйняття України в колах німецьких українознавців, та й серед населення загалом. За даними дослідження, проведеного Німецьким товариством з міжнародної співпраці (Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit, GIZ), Україна у Німеччині асоціюється з чотирма «К»: Кримом, війною (німецькою «Krieg»), кризою та корупцією¹ –

¹GIZ. Ukraine Through German Eyes. Images and Perceptions of a Country in Transition. 2018. [https://www.giz.de/en/downloads/Ukraine%20Through%20German%20Eyes_en%20\(spread\).pdf](https://www.giz.de/en/downloads/Ukraine%20Through%20German%20Eyes_en%20(spread).pdf).

а отже, принаймні дві асоціації з чотирьох кореняться в подіях останніх шести років. Німецький інтелектуальний часопис «Osteuropa» (Східна Європа) у травні 2014 року видав номер, присвячений подіям в Україні, з аналогічними «ключовими словами» у назві: «Випробування. Україна: конфлікт, криза, війна». При цьому, безперечно, в науково-експертних колах експертиза з української проблематики є глибшою, а розуміння подій в Україні та навколо неї – нюансованішим. Визначення нюансів ставлення, проблематизації та обрамлення російсько-українського конфлікту в німецькій науковій та аналітичній спільноті і є завданням цього розділу.

Методологія: обґрунтування вибору джерел для аналізу

Загальний корпус наукових, аналітичних та аналітично-публіцистичних текстів, виданих у 2014-2019 роках та доречних для аналізу в межах цього дослідження, становить сотні одиниць. При цьому варто відзначити, що в німецькому контексті межа між «науковим» та «аналітичним» дискурсом дещо розмита: у багатьох аналітичних центрах вимогою для працевлаштування є наявність наукового ступеня, а їхні працівники видають як аналітичні, так і наукові тексти. Зауважимо, що в цьому дослідженні у визначенні «німецького дискурсу» джерело публікації тексту має перевагу над національністю автора/-ки. Іншими словами, якщо текст авторства іноземного дослідника/-ці виданий у німецькому науковому журналі або німецьким аналітичним центром, він зараховується до корпусу текстів для аналізу, натомість публікації німецьких дослідників в іноземних виданнях – ні.

Так, для цього розділу було переглянуто усі випуски 11 рецензованих німецькомовних наукових журналів за період від січня 2014 до грудня 2019 років²: чотири журнали видавництва «Springer» («Zeitschrift für Politikwissenschaft») (Журнал політичних наук³), «Politische Vierteljahresschrift» (Політичний щокварталь-

² Авторки висловлюють вдячність Сюзан Стюарт, Андреасу Умланду та Домініку Зоннлайтеру за консультації щодо вибору джерел для аналізу.

³ До 2016 року виходив у видавництві Nomos.

ник), «Zeitschrift für Vergleichende Politikwissenschaft» (Журнал порівняльної політології), «Zeitschrift für Außen- und Sicherheitspolitik» (Журнал зовнішньої політики та політики безпеки)), три журнали видавництва «Nomos» («Zeitschrift für Internationale Beziehungen» (Журнал міжнародних відносин), «Zeitschrift für Politik» (Політичний журнал), «S+F (Sicherheit und Frieden)» (S+F (Безпека та мир))), а також «SIRIUS – Zeitschrift für Strategische Analysen» (Журнал стратегічного аналізу) видавництва «De Gruyter», заснований 2017 року, «Leviathan» (Левіафан), який видається спільно видавництвом «Nomos», Вільним університетом Берліну, Гумбольдтським університетом та Школою урядування Герті, «Neue Politische Literatur» (Нова політична література) Дармштадського технічного університету та «Südosteuropa. Journal of Politics and Society» (Південно-Східна Європа. Журнал про політику та суспільство) Лейбніцького інституту досліджень Східної та Південної Європи.

Щодо аналітичних центрів, то первинний перелік обраних для аналізу аналітичних установ становив 14 позицій:

1. Німецький інститут з питань міжнародної політики та безпеки (Stiftung Wissenschaft und Politik; SWP).

2. Німецьке товариство зовнішньої політики (Deutsche Gesellschaft für Auswärtige Politik; DGAP).

3. Центр східноєвропейських і міжнародних досліджень (Zentrum für Osteuropa- und internationale Studien; ZOiS).

4. Інститут європейської політики (Institut für Europäische Politik; IEP).

5. Німецька асоціація східноєвропейських досліджень (Deutsche Gesellschaft für Osteuropakunde e.V.; DGO-Berlin).

6. Центр «Ліберальний модерн» (Zentrum Liberale Moderne; LibMod).

7. Європейська Рада з міжнародних відносин, Берлінський осередок (European Council on Foreign Relations; ECFR Berlin).

8. Фонд Конрада Аденауера (Konrad-Adenauer-Stiftung; KAS).

9. Фонд Ганса Зайделя (Hanns-Seidel-Stiftung; HSS).

10. Фонд Фрідріха Еберта (Friedrich Ebert Stiftung; FES).

11. Фонд Еразма Роттердамського (Desiderius-Erasmus-Stiftung; DES).

12. Фонд Фрідріха Науманна (Friedrich-Naumann-Stiftung; FNS).
13. Фонд Розі Люксембург (Rosa-Luxemburg-Stiftung).
14. Фонд Гайнріха Бьоля (Heinrich Böll Stiftung).

Однак, за результатами моніторингу, не всі центри з первинного переліку було відібрано для аналізу з низки причин. Так, наприклад, після аналізу публікацій Центру «Ліберальний модерн», стало зрозумілим, що здебільшого публікації центру становлять короткі тексти гостьових експертів або журналістів, схожі радше на коментар чи коротку статтю, ніж на аналітичний матеріал. Таким чином, центр не відповідав критеріям 4 і 5: науковість та наявність власної бази експертів. Берлінський офіс європейського аналітичного центру ECFR не містив аналітики про Україну, а сам центр належить скоріше до міжнародних, аніж до власне німецьких.

Відтак, на основі першого етапу моніторингу ми відібрали найпридатніші для аналізу центри за такими критеріями:

1. основна тематична спрямованість центру – міжнародні відносини та зовнішня політика;
2. присутність центру в рейтингу топ-200 аналітичних центрів у Західній Європі відповідно до Global Go To Think Tank Index Report 2018;
3. наявність української тематики серед переліку головних досліджуваних тем центру;
4. науковість центру – переважання аналітичних матеріалів над публіцистичними статтями, коментарями та інтерв'ю;
5. наявність бази власних постійних працівників-аналітиків;
6. незалежність та незаангажованість.

Таблиця 1. Відповідність відібраних аналітичних центрів визначеним критеріям

	1	2	3	4	5	6
SWP	✓	✓	✓	✓	✓	✓
DGAP	✓	✓	✓	✓	✓	✓
ZOIS	✓		✓		✓	✓
IEP	✓	✓	✓	✓	✓	✓
DGO	✓		✓	✓		✓

За результатами такого відбору до нашого огляду потрапили доробок Німецький інститут з питань міжнародної політики та безпеки (SWP), Німецьке товариство зовнішньої політики (DGAP), Центр східноєвропейських і міжнародних досліджень (ZoiS), Інститут європейської політики (IEP), Німецька асоціація східноєвропейських досліджень (DGO-Berlin) (див. Табл. 1).

Німецький інститут з питань міжнародної політики та безпеки (SWP) є незалежним аналітичним центром, не пов'язаним із жодною політичною партією або іншою групою інтересів. Створений у 1962 році, цей аналітичний центр є одним з найстаріших аналітичних центрів у ФРН. Аналітичні роботи SWP спрямовані на консультивання Бундестагу та федерального уряду Німеччини з питань зовнішньої політики та політики безпеки. SWP також консультує осіб, відповідальних за ухвалення рішень у міжнародних організаціях, членом яких є Німеччина (насамперед Європейського Союзу, НАТО та Організації Об'єднаних Націй)⁴. У рейтингу аналітичних центрів за 2018 рік «Global Go To Think Tank Index Report», SWP посідає 19 місце⁵. У центрі українською тематикою займаються такі аналітики як Сюзан Стюарт, Забіне Фішер, Вольфганг Ріхтер, Уве Гальбах, Штеффен Галлінг та інші.

Німецьке товариство зовнішньої політики (DGAP) теж є незалежною, не прив'язаною до жодної партії та некомерційною організацією, яка має на меті сприяти ухваленню рішень та розумінню німецької зовнішньої політики й міжнародних відносин. Фінансується за рахунок внесків своїх членів, проектних коштів та коштів від спонсорів і меценатів, включаючи, серед іншого, Міністерство закордонних справ, «Deutsche Bank» та Фонд Роберта Боша. Заснований 1955 року в Бонні, центр має великий досвід роботи в аналітичному середовищі. DGAP публікує щомісячний журнал «International Politics», а також є одним із організаторів форуму ЄС-Росія⁶. У рейтингу аналітичних центрів

⁴ Stiftung Wissenschaft und Politik. <https://www.swp-berlin.org/>.

⁵ 2018 Global Go To Think Tank Index Report. https://repository.upenn.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1017&context=think_tanks.

⁶ Deutsche Gesellschaft für Auswärtige Politik. <https://dgap.org/de>.

за 2018 рік «Global Go To Think Tank Index Report», DGAP посідає 38 місце⁷. Українською проблематикою у центрі займаються Штефан Майстер (до 2019 року), Вільфрід Ільге, Крістіна Герасімов, українка Ірина Солоненко та інші.

Центр східноєвропейських і міжнародних досліджень (ZOiS) – позиціонує себе як міжнародний і міждисциплінарний науково-дослідний інститут. ZOiS зосереджений на суспільно значущих соціальних дослідженнях саме в регіоні Східної Європи і на їх поширенні в політичному, медійному та громадському просторах. Центр існував ще за часів «холодної війни», але у 2000-х роках був закритий. З початком російської агресії в Україні за рішенням Бундестагу центр було відкрито знову для збільшення експертизи щодо Східної Європи. ZOiS фінансується Міністерством закордонних справ ФРН.⁸ Серед експертів центру, які пишуть про Україну, варто відзначити Гвендолін Зассе.

Інститут європейської політики (IEP) – німецький дослідницький центр з питань зовнішньої та європейської політики, що базується в Берліні. Також є незалежною неурядовою організацією. IEP був заснований 1959 року та є одним із найстаріших центрів досліджень у галузі зовнішньої та європейської політики в Німеччині⁹.

Німецька асоціація східноєвропейських досліджень (DGO-Berlin) є найбільшим об'єднанням дослідників Східної Європи у німецькомовному середовищі. DGO було створено як форум для дискусій та аналізу політики, суспільних настроїв і культури Центральної та Східної Європи ще на початку XX століття. DGO випускає міждисциплінарний журнал «Osteuropa» (Східна Європа), який аналізує суспільства Східної Європи в порівняльній перспективі. Журнал перебуває на перетині науки, аналітики та журналістики. Центр також випускає журнал «Länder Analysen»

⁷ 2018 Global Go To Think Tank Index Report. https://repository.upenn.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1017&context=think_tanks.

⁸ Zentrum für Osteuropa- und internationale Studien. <https://www.zois-berlin.de/>.

⁹ Institut für Europäische Politik. <http://iep-berlin.de/>.

(Аналізи країн), в якому автори регулярно проводять аналіз, наводять статистику й відтворюють хронологію подій щодо таких країн, як Росія, Польща, Україна, Білорусь, а також деяких країн Кавказу та Центральної Азії¹⁰. Керівником та одним із аналітиків центру, який займається питаннями України, є Рупрехт Поленц. Серед інших аналітиків, що досліджують українську тематику, – Габріеле Фрайтаг.

Корпус даних: кількісний аналіз

Перегляд *наукових журналів* виявив 14 статей, які стосуються російсько-українського конфлікту, при цьому прикметно, що вони зосереджені тільки у 4 із зазначених 13 видань: «Zeitschrift für Außen- und Sicherheitspolitik» (5 статей), «SIRIUS» (6 статей, з них дві – один і той самий текст німецькою та англійською мовами), «S+F (Sicherheit und Frieden)» (2 статті, 1 з яких – збірка коротких аналітичних текстів 7 авторів¹¹) та «Politische Vierteljahresschrift» (1 стаття). При цьому більшість зі статей припадають на 2016-2018 роки, що вочевидь пов'язано з видавничими циклами журналів та потребою часу на рефлексію, якої вимагають наукові тексти (див. Табл. 2).

Таблиця 2. Розподіл наукових статей німецьких видавництв за роком публікації

2014	2015	2016	2017	2018	2019
2	1	3	4	3	1

Щодо *добробку аналітичних центрів*¹², то для аналізу було обрано німецькомовні й англомовні публікації таких жанрів:

¹⁰ Deutsche Gesellschaft für Osteuropakunde e.V. <https://www.dgo-online.org/>.

¹¹ Оскільки кожен з текстів є самобутнім аналітичним матеріалом та висловлює позицію окремого автора (які не завжди узгоджуються між собою), у цьому розділі вони рахуватимуться як окремі одиниці аналізу.

¹² Попередня скорочена версія аналізу німецького дискурсу навколо російсько-українського конфлікту на прикладі матеріалів німецьких

академічна стаття, аналітична записка та коротка аналітична записка. В межах дослідження ми не розглядали інтерв'ю експертів, їхні публіцистичні статті, коментарі у пресі тощо. Всього в ході роботи було проаналізовано 67 аналітичних матеріалів, пов'язаних із темою російсько-українського конфлікту. Варто вказати, що головним чином публікації з цієї тематики забезпечує Німецький інститут з питань міжнародної політики та безпеки (SWP), який створює левову частку матеріалів, пов'язаних з українсько-російським конфліктом (41 із 67 проаналізованих).

Що стосується динаміки інтересу німецьких авторів до конфлікту, то з Табл. 3 видно, що найбільше увага була прикута до подій в Україні протягом 2014 року, а потім інтерес ущухав. Так, на 2015 рік кількість публікацій, пов'язаних з українсько-російським конфліктом, скоротилась удвічі: з 26 2014 року до 11-13 у 2015-2016 роках. Протягом наступних років відбувалося дальше скорочення публікацій.

Таблиця 3. Кількість публікацій, пов'язаних з українсько-російським конфліктом, за аналітичними центрами та роками¹³

Аналітичний центр	2014	2015	2016	2017	2018	2019	Всього для аналітичного центру
SWP	17	8	10	1	3	2	41
DGAP	6	3	3	2	3	2	19
ZOIS	N/A	N/A	N/A	1	1	1	3
IEP	3	0	0	1	0	0	4
Всього	26	11	13	5	7	5	67

аналітичних центрів була викладена у магістерській роботі Маріанни Фахурдінової «Російсько-український конфлікт у працях німецьких аналітичних центрів у 2014-2019 роках», захищеній у 2019 році на кафедрі зовнішньої політики та міжнародних відносин Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

¹³ Доробок DGO обраховується окремо як корпус присвячених конфлікту статей видання «Osteuropa» (нижче).

Графік 1. Динаміка інтересу німецьких дослідників до російсько-українського конфлікту

Окремий корпус текстів для аналізу становить часопис «Osteuropa», який видає Німецька асоціація східноєвропейських досліджень. Як зазначалося вище, журнал є міждисциплінарним та перебуває на перетині науки, аналітики й журналістики. У 2014-2019 роках вийшло чотири випуски «Osteuropa», присвячені конфліктові в Україні: №1, 2014 («В ім'я народу. Революція та реакція»), №5-6, 2014 («Випробування. Україна: конфлікт, криза, війна»), №9, 2014 («Небезпека розмитих граней. Росія, Україна та війна на Донбасі») та №1, 2015 («Розрив. Україна, Росія, Донбас»). З них було відібрано та проаналізовано 14 статей, які безпосередньо стосувалися конфлікту.

Називання та обрамлення російсько-українського конфлікту проаналізовані кількісно в усіх трьох корпусах текстів, якісний аналіз проведено лише для наукових статей та аналітичних матеріалів.

Називання конфлікту

Назви, вживані на позначення подій на Сході України, наведено у Табл. 4. При цьому зауважимо, що кількість уживань цих назв перевищує кількість проаналізованих джерел: адже нерідко в одному тексті, синонімічно або ні, могло вживатися декілька назв. Ця та наступні таблиці покликані надати не так математично точну розбивку за взаємовиключними категоріями, скільки продемонструвати тренди у називанні конфлікту та залучених до нього сторін.

Таблиця 4. Розподіл наукових та аналітичних текстів за назвами конфлікту в Україні та довкола України

Назва конфлікту	Наукові статті	Аналітичні публікації	Osteuropa ¹⁴
Ситуація/події в Україні/ на Сході України (situation/events in Ukraine/ the East of Ukraine)	0	7	0
Випадок України (Ukrainian case)	1	2	0
Події/ескалація/протести на Майдані / рух Євромайдану (events/escalation/protests in Maidan / Euromaidan movement)	0	7	1
Революція в Україні (revolution in Ukraine)	0	1	0
Українська криза (Ukraine-Krise; Ukraine crisis)	4	19	0
Криза в (Східній) Україні (Krise in der (Ost-) Ukraine; crisis in (Eastern) Ukraine)	1	12	0
Криза навколо України (Krise um die Ukraine; crisis over Ukraine)	0	3	0
Український конфлікт (Ukraine-Konflikt; Ukrainian conflict)	4	10	1
Конфлікт в (Східній) Україні (Konflikt in der (Ost-) Ukraine; conflict in (Eastern) Ukraine)	1	11	1

¹⁴ Враховувалися терміни, використані у резюме статей.

Конфлікт навколо України (Konflikt um die Ukraine; conflict over Ukraine)	1	4	0
Російсько-український конфлікт (Russland-Ukraine-Konflikt; Russian-Ukrainian conflict)	1	3	0
Війна/бойові дії в (Східній) Україні (Krieg in der (Ost-) Ukraine; war/fighting in (Eastern) Ukraine)	1	10	0
(Збройний) конфлікт/війна на Донбасі (Donbas-Konflikt/Krieg; armed conflict/war in Donbas)	2	6	0
Російська операція / війна Росії/Москви в Україні (Russian operation / Russia's/Moscow's war in Ukraine)	0	6	1
Прихована/військова російська інтервенція в Україну/на Схід України (verdeckte/militärische Intervention aus Russland; the military intervention in Ukraine/the East of Ukraine)	4	10	0
Проросійська сепаратистська діяльність на Сході України / підтримка Росією сепаратистів на Сході України (pro-russische separatistische Aktivitäten in der Ostukraine)	2	12	2
Втручання у внутрішні справи та порушення територіальної цілісності України Росією (Russian violation of Ukraine's territorial integrity)	1	6	0
Дії Росії/Москви у (Східній) Україні (Actions / Russian/Moscow's activities in (Eastern) Ukraine)	0	6	0
Дестабілізація (Східної) України Росією (Destabilisierung der Ostukraine; Russian destabilization in (Eastern) Ukraine)	0	5	3
Введення/вторгнення російських військ на Схід України (deployment/invasion of Russian troops in Ukraine)	0	3	0
(Російська) неоголошена/асиметрична/гібридна/нової форми війна на Донбасі/в Україні ((russische) unerklär-	5	4	3

te/asymmetrische/hybride/neuartige Krieg im Donbas)			
Збройна агресія Росії проти України /на сході України (militärischer Gewalt/Aggression durch Russland gegen die Ukraine / im Osten der Ukraine)	4	5	1
Війна з Росією та проросійськими сепаратистами у Східній Україні (der Krieg mit Russland und den prorussischen Separatisten in der Ostukraine)	1	0	0
Боротьба з Росією (Kampf mit Russland)	0	0	1
Донбаське вторгнення (Donbas-Intervention)	1	0	0
Антитерористична операція проти повстанців (Anti-Terror-Operation gegen die Rebellen)	0	0	1
Анексія Криму (Annexion der Krim, annexation of Crimea)	11	42	7
Російське вторгнення в Крим / введення російських військ в Крим / військові дії в Криму (Russian invasion of Crimea/ Russian troop movements in Crimea)	1	6	0
Кримська криза (Krim-Krise, Crimea crisis)	2	4	1
Поглинення/приєднання Криму Росією (Einverleibung der Krim in die Russische Föderation; seuccession of Crimea)	1	3	0
Російська окупація Криму/ частини України (Russian occupation of Crimea/ of part of Ukraine)	0	3	3
Події у Криму (Actions/developments in Crimea)	0	2	0
Від'єднання Криму (Separation der Krim)	1	0	0
Сепаратистська діяльність у Криму (separatist endeavors in Crimea)	0	1	0

Перше спостереження, яке впадає в око щодо німецького наукового дискурсу: загальновідомий троп на позначення подій в Україні 2014-2019 років, «українська криза», не є для нього типо-

вим. Натомість, «конфлікт» та «війна» (чи то в Україні, чи то Росії проти України) фігурують, як видно з таблиці, значно частіше.

При цьому фокус на Україні – «криза в Україні», «конфлікт в Україні», «український конфлікт» – інтерналізує події на Сході України за формою, а не за суттю. У низці статей вони вживаються синонімічно разом із формулюванням «російсько-український конфлікт», «інтервенція», тощо. Як свідчать наведені показники, кількість випадків називання подій із зазначенням ролі Росії переважає кількість випадків, де такого називання немає. Так, у Шнекенера [Schneckener 2016] у статті «Гібридна війна в часи геополітики? Щодо інтерпретації та характеристики конфлікту на Донбасі» синонімічно вживається низка термінів: «гібридна війна», «конфлікт на Донбасі», «українська криза», «донбаське вторгнення» та «російсько-український конфлікт».¹⁵ Аналогічно, Ергарт [Erhart 2016], пишучи про «війну в Україні», досить докладно описує російське залучення на Донбасі у вигляді «зелених чоловічків», добровольців та військових ГРУ. Цельнер [Zellner 2014], говорячи про «український конфлікт», провадить: «Росія анексувала Крим, втрутилася, почасти неочевидним чином, у Східну Україну, тисне на країну в різний спосіб та цілком очевидно готова вдатися до військової агресії».

Загалом прикметно, що німецькі автори досить категоричні в означеннях: як видно з Табл. 2, терміни «вторгнення», «війна» та «агресія» кількісно переважають семантично нейтральніші слова «конфлікт» та «криза».

Щодо анексії Криму, то тут спостерігається ще більша термінологічна та позиційна одностайність. Жодна з проаналізованих наукових статей не містить обґрунтування правомірності анексії, понад те, два проаналізовані тексти [Motyl 2015; Umland 2018] присвячено розвінчанням аргументів на користь цього твердження, а ще декілька [Teutmeyer 2014; Malek 2014; Zellner 2014, тощо] прямо визначають анексію як порушення міжнародного права.

¹⁵ Варто відзначити, що у фокусі статей Ергарта та Шнекенера стоїть власне питання називання конфлікту на Донбасі та викликів, які становить це називання для політики та науки.

Переходячи до аналізу називання конфлікту німецькими *аналітиками*, варто насамперед зауважити, що для них характерне використання м'яких та евфемістичних термінів на позначення подій в Україні та навколо неї в 2014-2019 роках. Так, наприклад, широко вживаними були словосполучення «ситуація в Україні», «події в Україні», «дії Росії в Східній Україні», «події в Криму» тощо на позначення російської агресії та російсько-української війни. Це відображає обережність не лише експертного дискурсу, але й зовнішньої політики ФРН у цілому, для якої характерними є фундаментальний пацифізм, прагнення до діалогу та примирення, спроби зрозуміти усіх учасників конфлікту, зокрема Росію («Russlandverstehen») тощо.

У Табл. 3 видно, що на позначення Євромайдану німецькі дослідники здебільшого вживали вислови «протести в Києві», «події на Майдані», «Євромайдан», «рух Майдану» тощо. Сильніше слово «революція» вжито лише один раз. Для характеристики влади використовувалися слова «жорсткі репресії проти протестувальників».

Дії Росії на Кримському півострові німецькі дослідники майже одноставно називали анексією, хоча в кількох випадках ужито назву «окупація». Як синоніми використовувалися також «розвиток подій у Криму» та «кримська криза». Таким чином, німецькі науковці й аналітики одноставні щодо того, що дії Росії були неправомірними та прямо порушували міжнародне право.

Що стосується ідентифікації конфлікту на Сході України, то назви були дуже різноманітними та подекуди суттєво варіювалися навіть у межах одного тексту. Це свідчить про те, що в німецькому дискурсі складно простежити певні чіткі кореляції між називанням та обрамленням конфлікту, особливо у трикутниках «українська криза»-«криза в Україні»-«криза навколо України» та «український конфлікт»-«конфлікт в Україні»-«конфлікт навколо України», які нерідко вживаються взаємозамінними синонімічними рядами. Окрім цих шістьох, серед термінів, що використовувалися на позначення подій в Україні, були як зовсім нейтральні («випадок України», «ситуація в Україні»), так і ті, що містили оцінку цих подій. До тих, які відзначали роль Росії, належать: «втручання Росії у внутрішні справи України» та «порушення суверенітету й

територіальної цілісності України», «введення російських військ на Схід України», «дії Росії в Україні», «військово-матеріально-технічна підтримка Росією сепаратистських сил на сході України», «інтервенція Росії» тощо. Ті, які позначають внутрішній вимір конфлікту: «проросійська сепаратистська діяльність на сході України», «боротьба з повстанцями», «сепаратистська діяльність у Криму».

Таким чином, для позначення подій в Україні німецькі аналітики та науковці здебільшого використовували назви, які відзначали роль Росії в конфлікті. Цікаво, що на початку бойових дій на сході України синонімія понять була дуже великою, а чим довше конфлікт тривав, тим чіткішими ставали поняття. Якщо 2014-го та на початку 2015 року переважали назви «конфлікт», «криза», «дії Росії», то терміни «російська війна», «війна на Донбасі» або «українсько-російська війна» почали застосовуватись лише від середини 2015 року. Це свідчить про те, що на початку протистояння було незрозумілим, невизначеним, але з плином часу німецькі аналітики набули чіткішого розуміння, що відбувається на сході України та хто бере в цьому участь.

Обрамлення конфлікту

Як видно з Табл. 5, німецькі наукові й аналітичні видання переважно обрамлюють події 2014-2019 років в Україні як міждержавний (російсько-український) конфлікт, нехай і неоголошений, гібридний, нового типу тощо.

Таблиця 5. Розподіл статей у наукових виданнях та публікацій аналітичних центрів за обрамленням ситуації в Україні та довкола України¹⁶

Обрамлення конфлікту	Наукові статті	Аналітичні публікації	Osteuropa
Внутрішній конфлікт	4	6	4
Конфлікт між Росією та Україною	15	39	13
Конфлікт між Росією та Заходом	4	22	3
Невизначене	2	0	0

¹⁶ Зауважимо, що, як і у Табл. 4, зазначені в Табл. 5, 6 та 7 категорії для низки авторів не є взаємовиключними.

Загалом у проаналізованому науковому корпусі спостерігається майже повна однастайність щодо ролі Росії та України у конфлікті. Тоді як у декількох статтях ідеться про вимір конфлікту між Росією та Заходом [Zellner 2014; Heinemann-Grüder 2018; Parkhalina 2014] (щоправда, у тексті Пархаліної йдеться скоріше про кризу, аніж про конфлікт), жодна з проаналізованих статей не подає конфлікт як *винятково* внутрішній, хоча декілька [Schneckener 2016; Heinemann-Grüder 2018; Birckenbach 2014] пишуть про наявність у ньому внутрішнього виміру. Так, Шнекенер характеризує три виміри конфлікту:

Війна на Донбасі також є частиною більшого комплексу конфліктів із місцевим, міжрегіональним та міжнародним аспектами. З одного боку, це результат двостороннього російсько-українського конфлікту, на який також накладається напруженість між Росією та Заходом (ЄС / США). З іншого боку, він демонструє локальну динаміку та логіку, що, в свою чергу, впливає на інші виміри конфлікту.

З погляду неореалістично забарвленої геополітики, логіка конфлікту навколо України надзвичайно проста: анексія Криму та війна на Донбасі є результатом конкуренції за "зони впливу" в географічному просторі між ЄС-Європою та Росією, які пов'язує між собою конкуренція різних політичних моделей (західно-ліберальна проти євразійсько-авторитарної) [Schneckener 2016].

Ганне-Маргрет Біркенбах вбачає цілих п'ять «ліній конфлікту»: внутрішньоукраїнські, зовнішньополітичні конфліктні лінії України, конфліктні лінії всередині Заходу, конфліктні лінії всередині Росії та загальноєвропейські [Birckenbach 2014].

Цікаво, що Андерс Ослунд, уживаючи недвозначну термінологію щодо конфлікту – «російська агресія проти України», – тим не менш також оперує поняттями, які вказують на наявність у конфлікту внутрішнього виміру: «З військового погляду, Росія взяла донбаських повстанців під командування російської регулярної армії» [Aslund 2018].

У доробку *аналітичних центрів* розуміння конфлікту як внутрішньоукраїнського також зустрічалося в меншості публікацій

(див. Табл. 5). Втім, тут важливо зазначити, що ті роботи, в яких цей конфлікт позиціонувався саме таким чином, обмежені часовими рамками лютого-вересня 2014 року. В інші роки таке обрамлення конфлікту вже не зустрічалося.

У третині проаналізованих аналітичних публікацій автори визначали конфлікт як геополітичний, тобто такий, що виходить поза межі двосторонніх відносин України та Росії: «Росія та Захід втягнуті у конфлікт за майбутній світовий порядок» [Meister et al 2018]. При цьому різні дослідники бачили це питання дещо під різними кутами: одні – як джерело кризи між Росією та Заходом, інші – як позитивний чинник змін, можливість для ЄС і НАТО «прокинутися».

У першому випадку сприйняття конфлікту авторами варіювалось від «розчарування у політиці примирення» [Meister 2015] та «поштовху до припинення діалогу й дружніх відносин із Росією» до «відправної точки для нової Холодної війни» та «катализатора нової гонки озброєнь» [Meier 2014]. Втім, не один дослідник зауважував, що російсько-український конфлікт є не просто поштовхом і причиною кризи, а радше ескалацією поганих відносин між Європою та США з одного боку й Росією з іншого, оскільки Росія порушувала міжнародні договори та випробовувала реакцію НАТО і європейських держав на свої дії задовго до початку українсько-російського конфлікту [Meier 2014].

У другому випадку в контексті НАТО йшлося про те, що російсько-українська війна стала поштовхом до розвитку та реформування альянсу, поновлення розмов про збільшення витрат на оборону, можливість модернізуватись та посилити трансатлантичну співпрацю і солідарність. «Насправді можна помітити, що згуртованість у НАТО зросла від моменту анексії Криму Росією. Держави-члени демонстративно об'єднали зусилля, щоб вияви свою солідарність із новими членами, такими як Польща та країни Балтії» [Major, Puglierin 2014]. Що стосується ЄС, то для нього конфлікт став можливістю поновити дискусію щодо оборонної політики та створення стратегічної автономії, а питання санкцій стало тестом на європейську солідарність та співпрацю.

Обрамлення Росії

Визначення обрамлень Росії та України в аналізованих джерелах було певним викликом, оскільки дослідники вкладають ясні й очевидні сенси в конфлікт, а не в кожную зі сторін. Утім, обережні спроби усе ж з'ясувати певні ролі та характеристики, що їх німецькі автори приписують Росії та Україні, подано в Табл. 6 і 7 відповідно.

Таблиця 6. Обрамлення Росії у німецьких наукових статтях та аналітичних публікаціях

	Наукові статті	Аналітичні публікації	Osteuropa
Сторона конфлікту (нейтральна конотація)	2	0	1
Агресор	8	29	10
Партнер Заходу	0	1	0
Ворог Заходу	0	4	0
Потенційна загроза або виклик для Заходу	1	11	0
Порушник міжнародного права й прав людини	3	16	3
Чинник змін світового порядку	2	0	0
Фактор, який потрібно брати до уваги (необхідність рахуватися з Росією)	3	7	0
Невизначено	3	0	2

У більшості випадків (див. Табл. 6) німецькі *аналітики* сприймають Російську Федерацію як *агресора*, тобто сторону конфлікту, яка його розв'язала. Інші трактування: нападник, сторона, що анексувала частину української території, спонсор одного з учасників. Як показали результати аналізу обрамлення конфлікту, в абсолютній більшості випадків німецьке аналітичне середовище сприймає російсько-український конфлікт як міждержавний (за участі України та Російської Федерації) або як геополітичний (протистояння Захід-Схід), і лише в поодиноких випадках як внутрішній.

У низці випадків Російська Федерація сприймається як *порушник міжнародного права та прав людини*. При чому це стосується не лише зовнішньої, але й внутрішньої політики. Таке обрамлення, безперечно, має негативний сенс, і в цьому контексті німецькі аналітики дистанціюють Росію від Європи та західного світу, сприймаючи її як «щось відмінне». Для позначення Росії аналітики використовували поняття «авторитарна держава» [Major, Puglierin 2014], «самозамкнена держава, яка протиставляє себе західному світові» [Halbach 2014], «держава, що характеризується девестернізацією» тощо.

У деяких роботах Російська Федерація зображується як *ризик, тобто потенційна загроза або виклик*, однак радше не для самих ЄС та НАТО як таких, а для європейської та трансатлантичної єдності. Таке обрамлення спрямоване у майбутнє й свідчить про те, що РФ все ще не сприймається як опонент чи ворог, лише як виклик: «Росія вже не є партнером, а якщо продовжуватиме ескалацію, може стати опонентом» [Major, Puglierin 2014]. Водночас низка робіт засвідчує, що конфлікт в Україні змусив деяких дослідників по-іншому подивитись та переосмислити відносини з Росією, відмовитись від ідеалізованого та вигаданого розуміння того, що безпеки й миру в Європі можна досягти, співпрацюючи з Росією, без протистояння з нею:

Криза в Криму суттєво похитнула переконання Берліна в тому, що безпека в Європі може існувати лише за умов співпраці з Росією, а не ворожнечі з нею, оскільки спільна безпека вимагає готовності Росії мислити поза сферами впливу й іграми з нульовою сумою [Halbach 2014].

Водночас мало хто сприймає РФ як глобальну силу, однак *необхідність рахуватися з інтересами Росії* простежується у певній частині аналітичних робіт. Втім, причиною таких настроїв є радше не захоплення Росією як глобальною силою, а бажання зберегти безпеку в Європі та не допустити широкомасштабного конфлікту, запобігти насильству. Стюарт в аналітичному документі «ЄС, Росія та все менш спільне сусідство» пише:

Залишаючись відкритим до діалогу з Росією для пояснення своїх цілей, ЄС повинен ураховувати ймовірну реакцію Росії при плануванні власних дій: не для того, щоб уникнути протидії або антагонізму з Росією за будь-яку ціну, а щоб бути готовими до потенційних наслідків [Stewart 2014].

Звичайно, не всі автори мають таке прагматичне й нейтральне ставлення. Це залежить також і від часових рамок. Так, наприклад, під час подій на Майдані (на початку 2014 року) в риториці німецьких аналітичних центрів прослідковувалася теза, що російський фактор потрібно враховувати при вибудовуванні політики навколо Східного партнерства. Думка про те, що Росію потрібно «брати до уваги», «враховувати її позиції» тощо, перебувала у німецькому дискурсі ще деякий час, однак із часом почала зникати. В цьому контексті важливим було також розуміння Росії як змінотворчого фактору в регіоні та руйнівника старого порядку.

Лише у кількох аналітичних публікаціях Російську Федерацію сприймають як *ворога або опонента*. Характерно, що образ її як ворога містився здебільшого в матеріалах, що стосувалися НАТО, його нової політики та майбутнього двосторонніх відносин. У тому, що стосується трансатлантичних відносин та трансатлантичної єдності, навіть на думку німецьких аналітиків Росія є опонентом.

Неочікуваним та цікавим є результат у категорії «*партнер*». Усього лише в одній публікації зазначалося, що Росія все ще залишається партнером для Заходу: «Одне досить часте запитання щодо ролі Росії полягає в тому, чи є вона партнером або опонентом у Центральній Європі, і відповідь залишиться незмінною: Росія є і тим, і іншим» [Böttger 2014]. Втім, тут потрібно зауважити, що, поперше, публікація, з якої походить цитата, була видана в березні 2014 року, тобто навіть до початку військових дій на Сході України. По-друге, автор усе ж таки вказує на подвійний характер відносин з Росією: окрім партнера, вона водночас є й опонентом.

Щодо *наукового* німецького дискурсу, то хоча німецькі науковці схильні визнавати конфлікт на Сході України як

міждержавний, Росія не завжди зображується в наукових статтях як агресор. Як видно з Табл. 6, у німецькому науковому дискурсі Росія постає у різноманітних ролях – як негативних, так і нейтральних. Важливо зауважити, що навіть ті автори, які обстоюють важливість діалогу та залучення Росії [Kühn 2016] або критикують Україну [Heinemann-Grüder 2018], визнають роль Росії у конфлікті. Так, Кюн, який закликає до врахування думки Росії щодо розширення НАТО, стверджує: «Потрібно сказати абсолютно чітко: Росія розтопала в Україні Гельсінський Прикінцевий акт» [Kühn 2016: 155]. Гайнеман-Грюдер, який критикує уряд Петра Порошенка за брак розслідування «насильства на Майдані, насильства правих екстремістів в одеському Будинку профспілок 2 травня 2014 року та військових злочинів українських добровольчих батальйонів», пише, що в Україні йдеться про «війну з Росією та проросійськими сепаратистами у Східній Україні» [Heinemann-Grüder 2018].

Деякі автори також розглядають Росію як чинник змін світового порядку: наприклад, як актора, який повернув НАТО її колишню роль з погляду політики сили («ihre alte, machtpolitische Perspektive») [Teutmeyer 2014: 437]. Потребу рахуватися з Росією та не виключати її з діалогу також обстоює низка авторів [Kühn 2016; Parkhalina 2014; тощо].

Обрамлення України

У цілому роль Росії у проаналізованих наукових та аналітичних текстах окреслена значно чіткіше, ніж роль України (див. Табл. 7). Утім, у значній кількості наукових статей роль України найточніше можна охарактеризувати як «невизначену» [наприклад, Parkhalina 2014; Reuber 2014; Kühn 2016, тощо]. Хоча факт конфлікту/кризи в Україні у таких статтях згадується, Україна постає в них скоріше як тло, на якому розгортаються відносини між Заходом і Росією, аніж як суб'єкт міжнародних відносин. Окрім того, в жодному науковому чи аналітичному тексті Україна не зображується як партнер Німеччини чи то Заходу, що, знову ж таки, свідчить про її об'єктивізацію у

німецькому дискурсі, аніж суб'єктність. Рекомендації щодо дій власне України зустрічаються тільки в одному випадку: Біркенбах міркує про шляхи врегулювання конфлікту через зміни в Україні («автономія за прикладом Південного Тироля, перетинання зон вільної торгівлі, двомовність (вочевидь, маються на увазі дві державні мови – К.З., М.Ф.), федералізація, децентралізація, нейтральний статус»), не приділивши ані рядка аналізу інтересів України (щоправда, автор зазначає, що усі вони є суперечливими) [Birckenbach 2014].

Таблиця 7. Обрамлення України у німецьких наукових статтях та аналітичних публікаціях

	Наукові статті	Аналітичні публікації	Osteuropa
Партнер	0	0	0
Жертва агресії	7	6	8
Сторона конфлікту (нейтральна конотація)	2	46	0
Нестабільна держава, фактор ризику	1	11	3
Держава, що дотримується міжнародного права (на відміну від Росії)	0	4	0
Невизначено	10	0	1

У більшості аналітичних публікацій Україну розуміють як *одну зі сторін конфлікту* (див. Табл. 7). І хоча її роль чітко не визначається, все ж із контексту зрозуміло, що, на відміну від Росії, Україна цей конфлікт не розпочинала. Аналогічно, обрамлення України в науковому дискурсі як «жертви» впливає не так із чіткої риторики авторів щодо ролі України, як із того, що Росія зображується в їхніх текстах як агресор. Парадоксально, але позиція України краще прописана в тих текстах, які не обрамлюють Україну як жертву, а переказують позицію української

держави: у такому випадку *позиція «жертви» подається як позиція однієї зі сторін.*

Так, наприклад, Шнекенер, який, нагадаємо, розглядає конфлікт і як внутрішній, і як міждержавний, викладає позиції «сторін конфлікту» за принципом «точок зору»:

Поки озброєні угруповання на Донбасі малюють образ "повстання" "проросійського" населення, яке, як очікується, призведе до відриву від України, російський уряд (Путін) говорить про "громадянську війну" в результаті "державного перевороту", який підтримує Захід, що ставить під загрозу "права" російськомовного населення. З іншого боку, українська сторона вважає себе жертвою втручання та агресії з боку Росії, якій потрібно протидіяти шляхом "антитерористичної операції" [Schneckeneger 2016: 587].

Окрім того, у низці випадків Україну все ж розглядають як *нестабільну державу*, тобто ненадійного корумпованого партнера з недемократичним урядом, слабкою армією та відсутністю стратегічного бачення. У деяких статтях таке бачення переказується як стереотипне й тут-таки розвінчується [Simon 2019], натомість в інших воно подається як об'єктивне [Heinemann-Grüder 2018].

Роль Німеччини

Попри те, що Німеччина входить до Нормандського формату та відіграє провідну роль у переговорах щодо врегулювання, у німецьких *наукових* статтях розглядається скоріше роль Заходу, ніж власне Німеччини, у врегулюванні конфлікту. Більш-менш німецько-орієнтованими у своєму аналізі є Кюн, який розглядає російсько-український конфлікт крізь призму німецької *Ostpolitik* та її ідеолога Егона Бара, та Сімон у статті під назвою «Україна: фактор подразнення в німецько-російських відносинах». Якщо Кюн на основі аналізу дає досить узагальнені рекомендації – «захист власних цінностей, реалістичний погляд на факти та здатність критично вести діалог із Москвою» [Kühn 2016: 156], – то Сімон викладає критичний погляд на позицію Німеччини щодо

України та закликає до солідарності з Україною, відзначаючи при цьому, що погіршення відносин із Росією є цьому неминучою ціною [Simon 2019: 60].

Серед *аналітичних* публікацій німецьких авторів власне врегулюванню конфлікту була присвячена менш ніж п'ята частина публікацій. Здебільшого в цьому контексті йшлося про санкції: їх різновиди, ефективність та, звичайно, доцільність продовження. У цьому питанні думки аналітиків суттєво відрізнялись: одні пишуть про те, що санкції неефективні, адже шкодять економіці ЄС, призводять до зростання ізоляціонізму в Росії та підтримки Путіна населенням тощо, натомість інші наполягають на тому, що режим санкцій потрібно зберегти. Однак тих і інших об'єднує думка про те, що саме завдяки санкціям вдалося стримати Росію від дальшої окупації території України, а також від подібних нападів в інших державах: «Завдяки санкціям російське керівництво буде діяти з більшою обережністю, якщо подібні напади відбудуться в Республіці Молдова або в Грузії» [Meister, Puglierin 2015].

Що стосується міжнародних форматів врегулювання конфлікту, до яких безпосередньо долучена Німеччина, то Нормандському формату не присвячено жодної публікації, а Мінським домовленостям – лише дві. На думку авторів, мінські домовленості – єдиний можливий наразі варіант вирішення конфлікту, тому їх необхідно переглянути та перезапустити переговорний процес [Stewart 2016]. Виконання мінських угод повинно розпочатися з повноцінного припинення вогню, роззброєння обох сторін, виведення російських військ з української території та звільнення всіх заручників. Згадувалася також ідея розширити Нормандський формат: «ЄС повинен продовжити санкції проти Росії, підштовхнути сторони до відновлення обговорення Мінську-2 та розширити «Нормандський формат», включивши у нього США» [Kostanyan, Meister 2016].

Втім, варто зазначити, що тематиці врегулювання було присвячено багато коментарів та публіцистичних статей, тобто німецькі аналітики все ж таки приділяють цьому питанню певну увагу. Що стосується місця Німеччини у врегулюванні конфлікту,

то хоча окремих аналітичних матеріалів із цієї теми було, знову ж таки, ледь одна-дві, у більшості публікацій, присвячених російсько-українському конфліктові, розділ «Рекомендації» містив і настанови для Німеччини. Втім, бачення заходів, яких варто вжити, суттєво відрізнялось від документа до документа та варіювалась у межах кількох протилежностей: «посилення санкцій – зняття санкцій», «розрив із Росією – діалог із Росією», «збільшення власної обороноспроможності – розбудова довіри». Наприклад, Забіне Фішер писала про те, що «Німеччина та Європа повинні примусити Київ скасувати його економічне ембарго щодо Росії» [Fischer 2019], натомість Маргарете Кляйн радила Німеччині «продовжувати підтримувати зусилля НАТО» [Klein 2018]. Єдине, в чому були однакові усі аналітики, так це в тому, що позиція ЄС та ФРН щодо Росії повинна бути збалансованою. Навіть прихильники жорстких заходів, таких як продовження санкцій та політичний тиск на Росію, зауважували, що двері для переговорів потрібно завжди залишати відкритими та невпинно шукати шляхи відновлення довіри між усіма сторонами.

Висновки

Німецький науково-аналітичний дискурс щодо російсько-українського конфлікту є ілюстрацією гібридного характеру цього конфлікту: на його позначення, нерідко в межах одного й того самого тексту, вживається ціла низка термінів і термінологічних кластерів, побудованих навколо концептів «криза», «конфлікт», «війна», тощо. Попри перевагу термінології, яка позначає міждержавний (російсько-український) характер конфлікту, очевидно, що для німецького дискурсу притаманне врахування й внутрішнього виміру конфлікту (додатково до міждержавного), а також локалізація конфлікту через формули, які позначають місце конфлікту («криза в Україні /навколо України», «український конфлікт», тощо), але не згадують його учасників. Це свідчить не так про «проросійську» позицію носіїв дискурсу, скільки про усталеність дискурсу на позначення подій в Україні 2014-2019 років.

Прикметно, що обрамлення Росії та особливо Україні є розмитішим, а подекуди й відсутнім. У деяких текстах автори навіть не ставили собі за мету дати оцінку діям і ролі України та Росії у конфлікті, натомість розглядати певну теоретичну чи практичну проблему *на тлі* російсько-українського конфлікту. Особливо очевидним був брак суб'єктності України як учасника міжнародних відносин: у низці наукових та аналітичних текстів Україна обрамлювалася скоріше як обставина, а не як повноцінний гравець і тим більше не як партнер Німеччини.

Насамкінець подамо несподіване спостереження, що хоча німецькі науковці та аналітики й приділяли належну увагу ролі Німеччини у врегулюванні конфлікту, їхні рекомендації передбачали дії Німеччини радше не як учасника Нормандського формату, а як держави-лідера ЄС, тобто стосувалися не посередницької діяльності, а забезпечення єдності серед держав-членів. Незважаючи на суттєву розбіжність у рекомендаціях, їхнім спільним знаменником була настанова залишати двері для діалогу з Росією відчиненими: у цьому політика німецького експертного середовища збігається з позицією німецького уряду, яку він провадив упродовж 2014-2019 років.

Використані джерела

Наукові статті

Åslund Anders. 2018. Die ökonomischen Kosten der fortbestehenden russischen Aggression gegen die Ukraine. *SIRIUS* 2: 4, 352–365.

Birckenbach Hanne-Margret. 2014. Mut zum Freiden. Anregungen zur Konfliktbearbeitung. In: *Blinde Flecken im Diskurs über den Ukraine-Konflikt. S+F Sicherheit und Frieden* 32: 3, 215-227

Ehrhart Hans-Georg. 2016. Unkonventioneller und hybrider Krieg in der Ukraine: zum Formenwandel des Krieges als Herausforderung für Politik und Wissenschaft. *Zeitschrift für Außen- und Sicherheitspolitik* 9: 2, 223-241. *Z Außen Sicherheitspolit*

Heinemann-Grüder Andreas. 2018. Was lehrt der Ukraine-Konflikt? *Zeitschrift für Außen- und Sicherheitspolitik? Z Außen Sicherheitspolit* 11, 521–531.

Kuhn Ulrich. 2016. Der Konflikt um die Ukraine: Was wir von Egon Bahr lernen können. *S&F Sicherheit und Frieden*, 34: 2, 151–156.

Malek Martin. 2014. Die Lage auf der Krim: Nationalitäten und „politische Stimmungen“. *Blinde Flecken im Diskurs über den Ukraine-Konflikt. S+F Sicherheit und Frieden* 32: 3, 215-227

Motyl Volodymyr. 2015. Annexion der Krim und Anwendung militärischer Gewalt durch Russland gegen die Ukraine: Gibt es eine völkerrechtliche Rechtfertigung dafür? *Zeitschrift für Außen- und Sicherheitspolitik* Z Außen Sicherheitspolit 8, 315–325..

Parkhalina Tatyana. 2014. Was treibt Russland an? Ein Blick auf innere und äußere Faktoren. *Blinde Flecken im Diskurs über den Ukraine-Konflikt. S+F Sicherheit und Frieden* 32: 3, 215-227.

Reuber Paul. 2014. Geopolitische Repräsentationen in den Medien. Alte Leitbilder oder neue Risikoszenarien? *Blinde Flecken im Diskurs über den Ukraine-Konflikt. S+F Sicherheit und Frieden* 32: 3, 215-227.

Schneckener Ulrich. 2016. Hybrider Krieg in Zeiten der Geopolitik? Zur Deutung und Charakterisierung des Donbass-Konflikts. *PVS Politische Vierteljahresschrift* 57, 586-613.

Simon Gerhard. 2019. Die Ukraine – Störfaktor der deutsch-russischen Beziehungen. *Zeitschrift für Außen- und Sicherheitspolitik* Z Außen Sicherheitspolit 12, 51–61.

Simon Gerhard. 2014. Die Ukraine. Ein gespaltenes Land? *Blinde Flecken im Diskurs über den Ukraine-Konflikt. S+F Sicherheit und Frieden* 32: 3, 215-227.

Teutmeyer Benjamin. 2014. Die Rollen der NATO in der Ukraine-Krise. *Zeitschrift für Außen- und Sicherheitspolitik* Z Außen Sicherheitspolit 7, 431–440.

Umland Andreas. 2018. Inwieweit war Russlands Anschluss der Krim historisch gerechtfertigt? Zur Problematik „realistischer“ Annexionsnarrative. *SIRIUS* 2: 2, 162–169.

Zellner Wolfgang. 2014. Ausweg aus der Krise. Anforderungen an eine westliche Russlandstrategie. *Blinde Flecken im Diskurs über den Ukraine-Konflikt. S+F Sicherheit und Frieden* 32: 3, 215-227.

Аналітичні публікації

Böttger Katrin. 2014. *Time to hit the reset button: The Eastern Partnership after the Vilnius summit and the role of Russia*. Institut für Europäische Politik, 20.03.2014. <http://iep-berlin.de/en/publications/focus-ukraine-three-new-publications-in-the-research-project-on-eastern-europe-and-central-asia/>.

Fischer Sabine. 2019. *The Donbas Conflict*. Stiftung Wissenschaft und Politik, 5.04.2019. <https://www.swp-berlin.org/en/publication/the-donbas-conflict/>.

Halbach Uwe. 2014. *Am Rande der Ukraine-Krise?* Stiftung Wissenschaft und Politik, 27.04.2014. <https://www.swp-berlin.org/publikation/krimtataren-nach-russlands-annexion-der-krim/>.

Klein Margarete. 2018. *Russlands Militärpolitik im postsowjetischen Raum*. Stiftung Wissenschaft und Politik, 19.09.2018. <https://www.swp-berlin.org/publikation/russlands-militaerpolitik-im-postsowjetischen-raum/>.

Kostanyan Hrant, Meister Stefan. 2016. *Ukraine, Russia and the EU*. Centre for European Policy Studies, 9.06.2016. <https://www.ceps.eu/ceps-publications/ukraine-russia-and-eu-breaking-deadlock-minsk-process/>.

Major Claudia, Puglierin Jana. 2014. *Eine neue Ordnung*. Deutsche Gesellschaft für Auswärtige Politik, 1.11.2014. <https://zeitschrift-ip.dgap.org/de/ip-die-zeitschrift/archiv/jahrgang-2014/november-dezember/eine-neue-ordnung>.

Meier Oliver. 2014. *Die nukleare Dimension der Ukraine-Krise*. Stiftung Wissenschaft und Politik, 1.10.2014. <https://www.swp-berlin.org/publikation/nukleare-dimension-der-ukraine-krise/>.

Meister Stefan, Puglierin Jana. 2015. *Perception and Exploitation. Russia's Non-Military Influence in Europe*, Deutsche Gesellschaft für Auswärtige Politik, 30.09.2015 <https://dgap.org/en/think-tank/publications/dgapanalyse-compact/perception-and-exploitation>.

Meister Stefan et al. 2018. *Between Old and New World Order*. Deutsche Gesellschaft für Auswärtige Politik, 20.09.2018. <https://dgap.org/en/think-tank/publications/dgapanalyse-compact/between-old-and-new-world-order>.

Meister Stefan. 2015. *How Russia Lost Germany (and How it Can Win It Back)*. *EU foreign policy and the Ukraine crisis*. Deutsche Gesellschaft für Auswärtige Politik, 27.03.2015. <https://dgap.org/en/think-tank/research-programs/robert-bosch-center-for-central-and-eastern-europe-russia-and-central>.

Stewart Susan. 2018. *Nur neue Sanktionen können Russland in der Schwarzmeerregion aufhalten*. Stiftung Wissenschaft und Politik, 20.12.2018. <https://www.swp-berlin.org/kurz-gesagt/2018/nur-neue-sanktionen-koennen-russland-in-der-schwarzmeerregion-aufhalten/>.

Stewart Susan. 2014. *The EU, Russia and a Less Common Neighbourhood*. Stiftung Wissenschaft und Politik, 3.01.2014. <https://www.swp-berlin.org/en/publication/the-eu-russia-and-their-neighbourhood/>.

Stewart Susan. 2016. *The Future of the Minsk Agreements*. Stiftung Wissenschaft und Politik, 14.03.2016. <https://www.swp-berlin.org/en/publication/the-future-of-the-minsk-agreements/>.

**Вічне повернення до «вічної Росії»:
виклики «української кризи» для французького
інтелектуального дискурсу**

Надія Коваль

Позиціонування Франції щодо російсько-українського конфлікту заслуговує на особливу увагу українських читачів із кількох причин. По-перше, ця держава бере чільну участь у механізмах, покликаних вирішити конфлікт, започаткувавши та підтримуючи разом із Німеччиною т. зв. Нормандський формат дипломатичних перемовин. По-друге, попри першорядну вагу Франції у зовнішньополітичних справах ЄС, а віднедавна й у вирішенні наших найнагальніших безпекових проблем, для зовнішньої політики України французький напрямок залишається малопріоритетним, виказуючи поверхове розуміння і політичних переваг партнера, і їхнього ідеологічного підґрунтя.

По-третє, у Франції історично склався малосприятливий для просування українського порядку денного підхід до регіону й особлива чутливість до культурно-історичних претензій та політичних пріоритетів Росії, яку за майже тридцять років незалежності України похитнути поки що не вдалося. Йдеться про ідеологічну ригідність «східної політики» Франції, яка десятиліттями не виходить поза рамки, вивчені принципами т. зв. «голлізму-міттеранізму». Пов'язана з іменами двох французьких президентів політика унезалежнення в рамках західних політичних союзів Франції без її виходу з них вимагала, серед іншого, посилювати зв'язки з СРСР/Росією задля послаблення впливу США. У контексті умовної «східної політики» це традиційно означало політику «Russia first» у стосунках із державами регіону, підтримку утворення буферної у політично-безпековому сенсі зони між ЄС і СРСР/РФ та симпатії до ідеї Великої Європи від Атлантики до Владивостока. Відповідно до цього тривкого налаштування, Франція скептично ставиться до безпосереднього розширення ЄС, не кажучи вже про НАТО, на схід Європи, що

прямо суперечить цілям європейської інтеграції України. Російська агресія проти Грузії у 2008 році не тільки не знищила таке налаштування: власне на ній закінчилася коротка спроба президента Ніколя Саркозі позбутися згаданої ідеологічної ригідності та здійснити проатлантичний розворот. Від того часу Саркозі став говорити, що вважає «абсолютно нормальним те, що Росія прагне захистити свої інтереси, інтереси росіян у Росії та російськомовців поза її кордонами» [цит. за Fason 2015: 120].

Вплив же російської агресії проти України на французьку зовнішню політику на початкових етапах був помітнішим. 2014 року президент Франсуа Олланд зайняв нетипово жорстку й проактивну позицію щодо РФ: доклався до впровадження санкцій, розірвав контракт на продаж РФ вертольотоносців типу «Містраль» і назагал активно поринув у дипломатичну діяльність. Він витримував цю лінію близько півтора роки, аж до терактів у Парижі в листопаді 2015-го, коли почав говорити про співробітництво з Росією задля вирішення конфліктів на Близькому Сході, які підживлюють міжнародний тероризм. А під час президентської кампанії 2017 року серед кандидатів уже спостерігалася неймовірна одностайність щодо пріоритетності франко-російських відносин: і в праворадикальній кандидатки Марін Ле Пен, і в її ліворадикального суперника Жана-Люка Меланшона, і у консерватора Франсуа Фійона. Обраний президентом Емманюель Макрон, який чи не найстриманіше говорив про РФ під час передвиборчої кампанії і навіть наважився розкритикувати маніпуляції в російських медіях, розпочав свою зовнішньополітичну діяльність із пишного прийому Путіна у Версалі, негайно запустив дві ініціативи зближення – економічного та між громадянськими суспільствами («Тріанонський діалог»), 2018 року відвідав економічний форум в Санкт-Петербурзі, а 2019-го активно сприяв поверненню російської делегації до Парламентської Асамблеї Ради Європи. Зрештою він публічно проголосив голлізм-міттеранізм основою власної політики та неодноразово висловлював бажання будувати у співпраці з Путіновою Росією новий багатополярний світовий порядок.

По-четверте, зважаючи на таке тло, на поточному етапі для Російської Федерації розвиток двосторонніх стосунків із Францією

є важливим напрямком зовнішньої політики, що вписується в стратегію розкитування єдності ЄС у чутливих для РФ питаннях. Це серед іншого передбачає налагодження максимальної кількості зв'язків і каналів впливу, унаочнених останніми роками (на додаток до стрімкого зміцнення економічних та політичних контактів між двома державами), відкриттям у центрі Парижа величезного Російського духовно-культурного православного центру (2016), лідерством російських студентів серед здобувачів подвійних дипломів у французьких університетах та безперешкодним виходом на французький медіаринок пропагандистських каналів «Sputnik» (2014) і «RT France» (2017). Не дивно відтак, що останніми роками спостерігався вибух дослідження різноманітних каналів російського впливу у Франції: через організації діаспори, економічні пов'язання, зв'язки в політичних партіях, культурні ініціативи [Vassié 2016, Hénin 2016, Schmitt 2017, Laruelle 2015, Demesmay 2016 та ін.] Водночас згадана література присвячена радше інституційним зв'язкам та мережам і по суті не аналізує науковий та аналітичний дискурс. У контексті університетів і аналітичних центрів, найбільша увага зазвичай приділяється відверто пропагандистському Інституту демократії та співпраці (Institut de la Démocratie et de la Coopération), який сконцентрований на організації заходів та присутності в медіях, а професійних текстів практично не публікує. В аналізі ж діяльності мейнстрімних аналітичних центрів переважає пошук непрямих свідчень можливих російських чи прихильних до налагодження контактів із Росією джерел фінансування, а не розбір головних ідей.

Втім, хоча ідеологічна ригідність та російські мережі впливу й позначаються на дискурсі про «українську кризу», цей вплив не є суто лінійним чи однозначним. Інтелектуальне життя Франції не залишилося осторонь безпекових викликів на сході континенту, а в професійному дискурсі щодо Росії та Східної Європи у 2014-2019 роках означилися різні позиції (водночас твердження про позірну симетричну дихотомію «проросійських» та «інших» середовищ [Kalika 2015: 73] вважаємо все ж полемічним перебільшенням). Різко зросла й кількість статей про Україну, хоча вони досі здебільшого мають вторинний та похідний від русистики

характер. Однак порівняно з ситуацією навіть десятирічної давнини¹ це вже значний прорив, який посилив українські студії у Франції. Що саме писали та як інтерпретували конфлікт французькі інтелектуали й наскільки політична одноставність відбивається на експертному рівні – дослідженню таких питань і присвячено цей розділ.

Джерела та методологія дослідження

Джерелами дослідження стали академічні статті та аналітичні тексти про російсько-український конфлікт, опубліковані у 2014-2019 роках. Добір академічних статей здійснено в базах даних cairn.info (абсолютна більшість), persée.fr, openedition.org та jstor.org за комбінаціями ключових слів французькою мовою «Україна», «український», «криза», «конфлікт», «війна» та з часовим обмеженням від березня 2014 року до кінця 2019 року. З отриманих результатів вручну відібрано статті, тематика яких напряму стосувалася російсько-українського конфлікту, окремого його аспекту або ж безпосереднього впливу на а) зміну динаміки у стосунках Франція-Росія; б) європейську безпекову архітектуру; в) майбутнє Східного партнерства; г) енергетичну безпеку Європи. Це дозволило максимально врахувати контекст, у якому зазвичай розглядається й оцінюється «українська криза» у Франції та виключити статті, загальна тематика яких далека від нашої проблематики. Надалі, щоб аналізувати власне внутрішньофранцузький дискурс, вибір було звужено до авторів, які мають афіліацію з якоюсь французькою академічною чи аналітичною інституцією.

На відміну від англо-американської традиції, французькі академічні статті значно менше теоретизовані, ближчі до коментарних та аналітичних текстів, а межі між статтями в академічних і науково-популярних журналах (*revues*) та в популярних журналах

¹ Коли авторка писала у 2010 році огляд французької україністики, релевантних статей набралось заледве півтора десятка, причому враховувалися й суто історичні розвідки, й більш наближений до сучасності аналіз. Див. Коваль Надія. 2011. Україна у французькому академічному дискурсі (на базі публікацій 2009-2010 років). *Україна модерна* 18, 395-410.

(*magazines*) доволі розмиті. Власне статті в останніх (зокрема «Le monde diplomatique» [Дипломатичний світ], «Les alternatives économiques» [Економічні альтернативи], «L'Histoire» [Історія]) в цьому аналізі не враховано, як і релевантні книги, які з'явилися на французькому книжковому ринку в розглядуваний період². Також, попри те, що деякі журнали видавали цілі тематичні випуски, присвячені окремим аспектам конфлікту³, коментарність багатьох статей сприяла тому, що вони розосереджені аж по 30 різних виданнях і масово з'явилися вже у 2014 році, без часової затримки, якої потребують ґрунтовніші дослідження. Зрештою наративний, коментарний чи навіть аналітичний характер багатьох статей сприяє тому, що їхній політичний складник доволі опуклий: із багатьох позірно академічних статей «стирчать вуха» політичних рекомендацій.

Кількісно найбільше статей було опубліковано в журналах «Les Champs de Mars. Revue d'études sur la guerre et la paix» («Марсові поля. Журнал досліджень війни і миру», видавець університет SciencesPo), «Politique étrangère» («Зовнішня політика», видавець аналітичний центр IFRI), «Esprit» («Дух», незалежне видання), «Revue d'études comparatives Est-Ouest», («Журнал компаративних студій Схід-Захід», університетське видавництво PUF), «Commentaire» («Коментар», незалежне видання), «Revue internationale et stratégique» («Журнал міжнародних відносин і стратегії», видавець аналітичний центр IRIS) та «Revue de Deux Mondes» («Журнал двох світів», незалежне видання). Всього ми розглянули 65 академічних статей.

Другу релевантну групу джерел склали аналітичні документи шести провідних аналітичних центрів у сфері дослідження

² Armandon Emmanuelle. 2016. *Géopolitique de l'Ukraine. Que sais-je ?* Presses Universitaires de France; Shukan Iouliia. 2016. *Génération Maïdan. Vivre la crise ukrainienne*. Paris, éditions de l'Aube; Daubenton Annie. 2014. *Ukraine. L'indépendance à tout prix*, Paris, Buchet-Chastel.

³ S'engager dans la guerre du Donbass (2014-2018). *Trajectoires individuelles et reconfigurations sociales Revue d'études comparatives Est-Ouest* 2018 : 2(2); Penser l'Ukraine après Maïdan. La crise ukrainienne et la reconfiguration des identités politiques. *Cahiers Sens public* 2014: 1-2(17-18); Les conséquences de la crise ukrainienne en Europe. *Les Champs de Mars* 2017 : 1(29).

зовнішньої політики та політики безпеки. Як і у випадку академічних статей, враховувалися здобутки постійних та асоційованих співробітників центрів, а не гостьові матеріали. Також з аналізу вилучено передруки статей у ЗМІ, підвантажені відеозаписи та інтерв'ю співробітників аналітичних центрів. Решту 44 документи – від стислих коментарів до ґрунтовних аналітичних доповідей – проаналізовано й кількісно, і якісно. Попри те, що наш аналіз зведений, тобто оцінює французький інтелектуальний дискурс як цілість, вважаємо за необхідне коротко представити обрані аналітичні центри та їхні оцінки російсько-українських взаємин.

Французький інститут міжнародних відносин (IFRI – Institut français des relations internationales, <https://www.ifri.org>) – заснований ще 1979 року провідний аналітичний центр світового рівня. За одним із рейтингів 2019 року, він посів третє місце в категорії «Найкращі аналітичні центри світу (окрім США)» та «Найкращі аналітичні центри з вивчення зовнішньої політики й міжнародних відносин», друге – «Найкращі аналітичні центри Західної Європи та 18 місце в категорії «Найкращі аналітичні центри з вивчення оборони та національної безпеки»⁴. В IFRI, який без перебільшення можна назвати найвпливовішим аналітичним центром Франції, Україну досліджують у межах програми «Росія – нові незалежні держави» під керівництвом Тат'яни Кастуєвої-Жан. IFRI видає щорічний аналітичний документ «Ramsès», а також академічний журнал «Politique étrangère». У 2014 році Центр видав колективну аналітичну записку «Україна. Криза починається», а згодом близько 15 різних текстів на вужчі теми.

Як найбільший і найвпливовіший французький аналітичний центр, IFRI намагається підтримувати репутацію неупередженої інституції. Втім, у контексті дослідження Росії ця неупередженість час від часу ставиться під сумнів. У серпні 2016 – лютому

⁴ Тут і далі йдеться про рейтингування зроблене у дослідженні McGann, James G. 2020. 2019 Global Go To Think Tank Index Report. *TTCSP Global Go To Think Tank Index Reports*, 17. https://repository.upenn.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1018&context=think_tanks.

2017 року навколо IFRI розгорівся невеликий скандал. Спричинила його публікація Центру Вілфріда Мартенса під назвою «Ведмідь в овечій шкурі: фінансовані російським урядом організації ЄС», де серед іншого з посиланням на анонімне джерело стверджувалося, що IFRI може бути прикладом непрямого впливу Росії через фінансування, а одним з таємних фінансувальників, відсутнім у звітах та списках партнерів організації, є «Газпром» [Vojtíšková et al. 2016:53-54]. IFRI опублікував різку відповідь⁵, у якій звинуватив Центр Вілфреда Мартенса в порушенні академічних та етичних стандартів. Центр видав відповідь на відповідь, де вже говорив про непрямі свідчення фінансування досліджень IFRI з інших російських джерел, на кшталт «Російського алюмінію»⁶. Розслідування газети «Libération» зробило менш радикальні висновки, натякаючи на фінансування IFRI французькими підприємствами, які мають бізнесові інтереси в РФ, та певну самоцензуру для збереження доступу до російських джерел, а в книзі Марселя Ван Герпена говориться про фінансування програми «Росія – нові незалежні держави» з боку енергетичної компанії «Total». Сам центр наполягає на незалежності власної аналітики та широкому складі жертводавців, проте проблема незалежності інституції, яка отримує державну субвенцію лише на 28% свого бюджету, а решту фінансує з приватних джерел, нікуди не зникає [Vaissie 2016: 317].

Важливо знати, що настільки впливовий центр зайняв дуже песимістичну позицію з самого початку російсько-українського конфлікту:

«Зникнення України як суверенного утворення – а ми близькі до цього як ніколи – прогримить на всю Європу. Тому що територією, яка від неї залишиться, буде дуже складно управляти, а це відкриває ризики довготривалої громадянської війни на кшталт тієї, що відбувалася на

⁵IFRI. Right of Reply, 31.01.2017. https://www.martenscentre.eu/sites/default/files/users-files/ifri_right_of_reply_en.pdf

⁶ WMCES Statement, 06.02.2017. https://www.martenscentre.eu/sites/default/files/users-files/wmces_statement.pdf.

Балканах у 1990-х роках. Росія не здатна самостійно управляти цим простором, а Захід не має жодного бажання серйозно в нього вкладатися. Якщо Україна виживе як така – а цього повинен бажати кожен, в тому числі й Росія, – то без Криму і в принаймні тимчасово підпорядкованому стані, у кращому випадку під опікою міжнародної домовленості, яка сприятиме її економічному відновленню та перевизначить її геополітичну позицію (між ЄС та Росією), а в гіршому випадку під прямим управлінням Росії, що неодмінно викличе спротив, і причому насильницький, усередині держави [IFRI 2014: 2].

Засновник Інституту Тьеррі де Монбріаль 2019 року заявив: «Я також критикую нову міні-Холодну війну з Росією, адже хоча з точки зору права анексія Криму неприйнятна, вже не кажучи про безлад на Донбасі, цілком очевидно, що засліплені ліберальною ідеологією західні потуги виявилися нездатними зрозуміти, які зі своїх інтересів росіяни вважають життєво важливими» [De Montbrial, Gomart 2019:46]. Тож навіть відклавши набік дискусію щодо потенційного російського фінансування, позиція представників найвпливовішого у Франції аналітичного центру виглядає доволі проблематичною.

Інститут міжнародних і стратегічних відносин (IRIS – Institut de Relations Internationales et Stratégiques, <https://www.iris-france.org>) також показує добрі результати у світовому рейтингу аналітичних центрів: 21 місце у категорії «Найкращі аналітичні центри Західної Європи», 17 – «Найкращі аналітичні центри з вивчення оборони та національної безпеки» та 29 – «Найкращі аналітичні центри з вивчення зовнішньої політики й міжнародних відносин». Водночас його заангажованість на користь розвитку стосунків Франції з Росією доволі очевидна. Співробітники цього інституту активно культивують зв'язки з колегами з РФ: зокрема, Арно Дюб'єн керує Франко-російською лабораторією в «МГИМО» при Франко-російській торговельній палаті, а директор напрямку «Росія-СНД» Жан де Глінясті був послом у РФ. Та й назагал Інститут регулярно проводить великі конференції з російськими

бізнесовцями та політиками, в т. ч. після початку російсько-української війни, а також одержує фінансування від підприємств, що мають бізнесові інтереси в Росії [Vaissie 2016: 314-316]. Журналістське розслідування газети «Libération», де йшлося про російські впливи на IRIS, викликало гнівну відповідь директора центру Паскаля Боніфаса,⁷ який не заперечує певної прихильності до проросійського дискурсу, але говорить радше про ціннісну основу альтернативних підходів до дослідження зовнішньої політики. Однак центр практично не видає аналітичних документів у відкритий доступ, а позицію його дослідників можна відслідкувати або за статтями у видаваному інституті «Журналі міжнародних відносин і стратегії» («Revue internationale et stratégique»), або за передруками чи відеофайлами виступів в пресі, які ми не враховуємо у кількісному аналізі.

Фундація стратегічних досліджень (FRS – Fondation pour la recherche stratégique, <https://www.frstrategie.org>) незалежний аналітичний центр, що спеціалізується на питаннях міжнародної безпеки й оборони, велику увагу приділяє військово-стратегічним питанням і не був помічений у контроверзах щодо можливого російського впливу. 2019 року Фундація здобула 82 місце в категорії «Найкращі аналітичні центри Західної Європи», 37 – «Найкращі аналітичні центри з вивчення оборони та національної безпеки». Конфлікт між Росією та Україною вона досліджувала в рамках географічного напрямку Росія/Євразія під проводом Ізабель Фокон.

Центр міжнародних досліджень (CERI – Centre de Recherches Internationales) при Інституті політичних студій (SciencesPo) – найбільш академічний аналітичний центр із широкою географіч-

⁷ Див. повну історію конфлікту: Millot Lorraine. Les universitaires complaisants, *Libération*, le 24 octobre 2014. https://www.liberation.fr/france/2014/10/24/les-universitaires-complaisants_1129045; Boniface Pascale, L'Iris "sensible aux sirènes de la Russie" ? C'est faux ! Ma réponse à "Libération" <http://leplus.nouvelobs.com/contribution/1279480-l-iris-sensible-aux-sirenes-de-la-russie-c-est-faux-ma-reponse-a-liberation.html>. *Le Nouvel Observateur*, le 18 novembre 2014; Millot Lorraine. Pascal Boniface maltraité par « Libération » ? Notre réponse, *Libération*, le 20 novembre 2014. https://www.liberation.fr/planete/2014/11/20/pascal-boniface-maltraite-par-liberation-notre-reponse_1146185

ною експертизою, який в згаданому рейтингу посів 6 місце серед усіх аналітичних центрів, афілійованих з університетами, та 42 місце в номінації «Найкращі аналітичні центри Західної Європи». Центр видає аналітичний щорічник «Regards sur l'Eurasie» («Погляди на Євразію»), де розглядає також українські питання й робить це в доволі збалансований та поінформований спосіб.

Фундація Робера Шумана (Fondation Robert Schuman, <https://www.robert-schuman.eu>), займає 104 позицію у номінації «Найкращі аналітичні центри Західної Європи», розглядає питання, пов'язані з функціонуванням Європейського Союзу та його політикою. Це одна з небагатьох організацій, яка розглядала українське питання у європейському контексті.

Інститут стратегічних досліджень Військової школи (IRSEM – Institut de Recherche Strategique de l'Ecole Militaire, <https://www.irsem.fr>), державний аналітичний центр при Міністерстві оборони, який цікавиться політичними та військово-стратегічними питаннями й займає 125 позицію серед «Найкращих аналітичних центрів Західної Європи». Він першим почав збирати думки дослідників про природу та різні аспекти «української кризи» (опублікувавши дві збірки думок експертів навесні 2014 року [IRSEM 2014a; IRSEM 2014b]) і надалі вивчав її тематично.

Окремо хочеться згадати ще два аналітичні центри, доробок яких не втрапив до нашого аналізу. По-перше, це *Фундація Жана Жореса* (Fondation Jean-Jaurès), пов'язана з Соціалістичною партією, що дала кільком українським інтелектуалам майданчик для донесення позицій до французької аудиторії. Іншим цікавим прикладом є *Інститут Шуазель* (Institut Choiseul, 124 місце серед найкращих аналітичних центрів Західної Європи), відомий у Франції укладанням рейтингів найперспективніших економічних лідерів «Шуазель 100», зокрема тим, що у 2015 році на чолі рейтингу став майбутній президент Емманюель Макрон. В нашому контексті важливо, що цей аналітичний центр, хоч він фактично не продукує публічної аналітики й функціонує як закритий клуб, перебуває на вістрі налагодження стосунків із Росією під егідою запущеного президентами Макроном і Путіним 2017 року

Тріанонського діалогу. Навесні 2019 року він підготував рейтинг «Шуазель 100 Росія». Центр видає журнал «Géoeconomie» («Геоeкономіка»), з якого ми аналізуємо одну статтю, але опускаємо інтерв'ю колишньої кримської прокурорки Наталії Поклонської «В душі я – Росія»⁸.

Називання конфлікту: кількісний та якісний аспекти

У кількісному аналізі ми досліджували слововжиток і у відібраних на основі вищеописаних критеріїв текстах, і серед усіх публікацій найбільшої французької платформи гуманітарних журналів cairn.info, які хоча б раз згадують конфлікт в Україні. Це дозволяє оцінити також називання конфлікту в ширшому середовищі науковців, які згадують його хіба що побіжно чи з ілюстративною метою. Зважаючи на те, що в одному тексті іноді вживається кілька термінів синонімічно, їхня кількість в таблиці більша, ніж число аналізованих публікацій

Назва конфлікту / Джерело публікації	Академічні журнали	Аналітичні матеріали	Загалом у базі Cairn.info
Українська криза (la crise ukrainienne)	39	15	177
Криза в Україні (la crise en Ukraine)	10	7	45
Український конфлікт (le conflit ukrainien)	12	3	91
Конфлікт в Україні (le conflit en Ukraine)	7	4	42
Конфлікт/війна/криза у східній Україні/на Донбасі (le conflit/guerre/crise à l'est de l'Ukraine/ dans l'est de l'Ukraine/en Ukraine orientale/dans le Donbass)	16	13	31
Повстання на Донбасі (l'insurgence, l'insurrection, la rébellion dans le Donbass)	13	2	33

⁸ « Dans l'âme, je suis la Russie ». Natalia Poklonskaya, propos recueillis par Marina Akhmedova, traduit par Julia Breen. *Géoeconomie* 2016: 4(81), 63-77.

Громадянська війна, в т.ч. загроза або можливість громадянської війни (guerre civile)	6	1	* (не визначено)
Російсько-український конфлікт/криза, українсько-російський конфлікт/криза (le conflit/la crise russo-ukrainien, le conflit/la crise ukraino-russe)	2	5	24
Російсько-українська війна, російська війна проти України (la guerre russo-ukrainienne, la guerre de Russie contre l'Ukraine)	1	1	9
Гібридна/опосередкована війна в Україні, на Донбасі (la guerre hybride/par procuration en Ukraine, dans le Donbass)	8	6	46
Російська агресія проти України / в Україні (l'agression russe contre l'/en Ukraine)	4	2	*
Російське вторгнення/окупація (l'invasion/l'occupation russe)	5	1	*
Російське втручання (l'interference/l'implication russe)	1	0	*
Російське провокування/ де-стабілізація (la provocation / la destabilisation)	2	1	*
Російська підтримка повстання/конфлікту на Донбасі* (le soutien russe/ de la Russie)	3	2	*
Російська окупація Криму (l'occupation de la Crimée)	1	0	7
Російське вторгнення в Крим (l'invasion de la Crimée)	2	1	8
Російська анексія Криму (l'annexion de la Crimée)	28	18	167
Російське приєднання Криму (le rattachement/ l'incorporation de la Crimée)	4	4	18

Передбачувано й цілком відповідно до тенденцій в інших країнах (див. інші розділи цієї збірки), «українська криза» у французькому дискурсі перетворилася на своєрідне окреслення за замовчуванням, що особливо помітно, якщо брати до уваги всі статті з бази даних, враховуючи ті, які згадують конфлікт лише побіжно (177 згадок про «українську кризу») і 91 про семантично близький і ще більш загострений на внутрішньому вимірі «український конфлікт» із відривом випереджають усі альтернативні варіанти). Це окреслення позірно нейтральне й пластичне: власне прикметник «українська» передбачає, що криза може бути й в Україні, й щодо України, а іменник «криза» достатньо загальний, щоб не входити в політичні, військові деталі чи опис основних акторів. Це окреслення може вживатися і в статтях, які чітко говорять про російське військове втручання, і в тих, які воліють говорити про громадянську війну, і в тих, які згадують конфлікт лише побіжно. Вона часто вживається синонімічно з цілим рядом інших окреслень, але також є лідером, коли автор зупиняється на одному означенні. Зрештою, «українська криза» оцінюється як багатокомпонентний феномен: для Одіне трьома складниками «української кризи» є «рух Євромайдану, анексія Криму та війна на Донбасі [Audinet 2018: 173].

Для французької мови не існує розділення на «Ukraine crisis» та «Ukrainian crisis», яке в англійській дозволяє тоншу гру щодо внутрішніх та зовнішніх вимірів конфлікту, тож загалом домінування «української кризи» / «українського конфлікту» підкреслює власне внутрішній вимір, найчастіше описаний як сепаратизм, повстання чи навіть громадянська війна або її реальна загроза. Анна Лебедева проблематизує це питання: «...Росії загалом удалося накинути власні терміни дискусії, зокрема окреслення ситуації як «української кризи», яка підкреслює внутрішній вимір, а також акцентуований інтерес до праворадикалів в Україні та мовних питань» [Lebedev 2015: 17-18].

Іншим виміром значення «української кризи» є те, що її часто розглядають власне як кризу в стосунках між великими гравцями, щось на кшталт «української кризи» у стосунках між Францією та Росією, між Росією та США і т. д. Деланое стверджує, що «за

виразом “українська криза” приховано кілька криз: потрійна політична, економічна та енергетична українська криза, а з іншого боку, криза в стосунках між євроатлантичною спільнотою та Росією [Delanoë 2014a: 40]. Рішар вважає, що «криза також є найновішим проявом зростання непорозумінь між Росією, ЄС та Сполученими Штатами в останнє десятиліття» [Richard 2014]. Подібним чином у ряді статей російсько-грузинська війна 2008 року характеризується як «грузинська криза» [Lefort 2014: 110; Doliger 2014: 10]. В такому прочитанні суть кризи менш важлива, ніж її вплив на «велику гру» провідних гравців, і саме вплив кризи на подальшу безпекову конфігурацію Європи чи навіть структуру міжнародних відносин у світі є одним із головних зацікавлень французьких дослідників.

В аналітичних же розвідках окреслення «українська криза» за частотою вживання фактично зрівнюється з географічно локалізованою кризою/війною/конфліктом на Донбасі або, як варіант, у Східній Україні. Саме цю частину «української кризи» французькі аналітики вважають такою, яку можна певним чином вирішити в рамках практичних рекомендацій і вплинути на хід подій, тож на ній і концентруються, чим додатково посилюють акцентуований на внутрішньополітичному вимірі наратив.

Натомість, навіть якщо у контексті «української кризи» доволі часто згадується анексія Криму, такі згадки переважно є суто ритуальними, перспективи повернення Україні Криму не розглядаються, або ж використовуються для пояснення/виправдання російської поведінки через (псевдо)історичні факти. Оскільки практично ніхто не розглядає анексію Криму з точки зору вирішення конфлікту, натомість її сприймають як *fait accompli*, нову стратегічну ситуацію, з якою треба рахуватися, то термін «анексія» назагал позбавлений будь-якого ціннісного навантаження й зустрічається і в критичних, і в поблагливих до дій РФ текстах. Лише у найвідвертіше апологетичних текстах щодо російської політики ми можемо зустріти терміни чи трактування на кшталт добровільного «приєднання» Криму до Росії [Crombois, Elagina 2018: 135] чи «повернення Криму в російське лоно» [Bros 2015: 67-68]; «Крим проголосив свою незалежність, а потім

приєднався до Росії» [Merle 2018: 129], «рух самозахисту Криму» [Richard 2014]. Втім, часом і «приєднання» використовується як нейтральний синонімічний термін у критичних до РФ публікаціях. Розвідки, присвячені кримським питанням, можуть стосуватися того, як саме змінилося життя в Криму після окупації [Iffly 2017], як змінилася стратегічна ситуація у Чорному морі після анексії Криму [Delanoë 2014a, 2014b], якими були енергетичні рушії анексії [Mazzucchi 2017] тощо.

Зрештою, власне двосторонній російсько-український вимір конфлікту у французькій аналітиці теж присутній (на відміну від грецької, див. відповідний розділ), однак в особливий спосіб. Фактично лише поодинокі тексти користуються окресленнями на кшталт агресія, окупація, вторгнення. Більшість надає перевагу нейтральнішій лексиці. Зокрема, слово «агресія» вживається або в цитатах, або в інтерпретаціях позицій інших акторів, і часто в негативному контексті, як намагання України чи інших союзників надмірно загострити конфлікт і примусити західних партнерів до не вигідних для них дій. Іншими словами, французькі інтелектуали не заперечують прямої ролі РФ, іноді навіть доволі детально описують її, однак «загортають» її в м'якші терміни. Навіть тексти, які жорстко оцінюють російську агресію, пишуть передовсім про повстанців чи сепаратистів на сході України, якими РФ чи то керує на пряму, чи то допомагає [Mendras 2014a, 2014b; Guillemolles 2019, Shukan 2017, 2018]. Порівняно часто зустрічається окреслення «гібридна війна» щодо дій РФ в Україні, зокрема в тих текстах, які стосуються військових чи стратегічних аспектів конфлікту [Lasconjaras 2016].

Радикальніший варіант такого дискурсу стверджує, що в Україні, за аналогією з Сирією, відбувається «громадянська війна, у якій повстанців підтримує зовнішня держава», а відтак порушення Росії – це всього лиш втручання у внутрішньо-український конфлікт, заборонений міжнародним правом, більше того, держави Заходу самі розхитують цей принцип невтручання своїми діями в Сирії [Corten, Verdebout 2014]. Найбільший екстремум – тенденційна стаття, яка намагається класифікувати «громадянську війну на Донбасі» як «неміжнародний збройний конфлікт» (*conflict armé non international*, CANI) [Khodalitzky 2016].

Крім називання самого конфлікту, цікавим у французькому дискурсі елементом є називання регіону, в якому цей конфлікт відбувається. Для французького дискурсу нормальним є окреслення Росії та колишніх радянських республік як Євразії, зокрема, щорічний бюлетень CERİ має назву «Погляди на Євразію». Звичним є термін «російський світ» – історичний журнал «Les cahiers de monde russe» («Зошити російського світу») власне так і окреслює регіон. Третій типовий для французів спосіб говорити про пострадянські держави Східної Європи – це окреслювати їх як «нові незалежні держави» (NEI, Nouveaux Etats indépendants) або говорити про них як про частину СНД (CEI, Communauté d'Etats indépendants), надаючи цьому утворенню додаткової суб'єктності. Це все вказує на те, що ментальна мапа французів щодо регіону має досить виразне (пост)радянське забарвлення. До певної міри це проблема спадковості: часто Україною (побіжно) займаються колишні або й чинні русисти та радянологи. Зрештою, навіть без називання регіону для французьких дослідників Україна – це зазвичай дуже молода пострадянська держава, і визначальність радянськості (яка для частини дослідників тотожна російськості) має ключове значення для пропонуванних рецептів. Втім, цей консенсус починає потроху ламатися: власне редакторка «Поглядів на Євразію» доходить висновку, що шляхи пострадянських країн кардинально розійшлися: «На рівні Євразії більше не спостерігається однакових доль. Пострадянський простір не є ні інтегрованим простором, ні спільним домом. Країни регіону мають надто відмінні політичні траєкторії та неоднаково реагують на різні події» [De Tinguay 2019: 8].

Ключові особливості обрамлення конфлікту у французьких текстах

Зрозуміти особливості називання конфлікту у французькому інтелектуальному полі допомагає дослідження загального обрамлення природи конфлікту, бачення регіону та його майбутнього, ситуації в Україні тощо. Українсько-російський конфлікт спричинив ситуацію, коли в контексті Франції, з одного боку, складно говорити про консенсус чи спільний наратив, адже з'явилися й

посилилися альтернативні тлумачення. З іншого боку, між традиційним і альтернативними наративами зберігається значна асиметрія значущості завдяки тягlostі традиції та вічному поверненню до принципів голлістсько-міттераністської політики. У цьому розділі ми структуруємо аналіз обрамлення відповідно до позицій, які найчастіше виникають саме в традиційному наративі, паралельно вказуючи на наявні альтернативи, а також на спільні характеристики текстів, незалежно від їхньої політичної спрямованості.

Уявлення про реактивну природу конфлікту

Як і в ряді інших держав, французькі інтелектуали приділяють значну увагу відповідальності Заходу за кризу та війну, яка нерідко виливається в засвоєну парадигму «російської реакції». Поширеним відтак є представлення конфлікту як Путінової реакції на недружні дії Заходу з особливою увагою до нераціональної, якщо не імперіалістичної політики Сполучених Штатів. Така критика Заходу зазвичай відсторонена (адже Франція традиційно прихильна до русоцентричного підходу до Східної Європи) та лоялістська (експерти назагал підтримують державну політику).

Абсолютним лідером серед уявлень про те, на що саме реагувала Росія, є розширення НАТО на схід. При цьому для французьких аналітиків та дослідників не існує позитивних сценаріїв входження України до НАТО, і різняться тільки глибина критики. Розширення НАТО зазвичай трактується як накинута Сполученими Штатами нераціональне й несправедливе рішення, яке порушує попередні домовленості з СРСР/РФ, є прямим втручанням у зону привілейованих інтересів чи то пак сферу впливу РФ, підсилює безпекові побоювання останньої та назагал погіршує європейську безпеку. Навіть найприхильніші тексти, які з симпатією ставляться до європейських перспектив України, все одно підкреслюють небажаність чи нераціональність поглиблення співпраці України з НАТО [De Tinguay, IRSEM 2014a: 8-9]. Проатлантична політика уряду України нерідко трактується як авантюристська, нераціональна й невідповідна бажанням українських громадян (немає посилянь на дані соціальних опитувань, які свідчать про переважну підтримку інтеграції в НАТО від початку війни).

Менш самоочевидною, але не менш тотальною є жорстка критика Східного партнерства. Якщо в Україні експертне середовище назагал схильне критикувати слабкість та неамбітність Східного партнерства, у Франції воно частіше представляється як нерациональна, провальна, «чисто бюрократична брюссельська конструкція» [Bujon de l'Estang 2014: 36], але водночас і як месіанська й ледь не агресивна політика ЄС, яка не врахувала геополітичних особливостей регіону та, знову ж таки, спонукала РФ до «відповіді». Тож поширеним докором у бік ЄС є «нездатність визнати свої помилки й запропонувати життєздатне та послідовне рішення» [Bayou 2015: 8]. Прихильники традиційного підходу повертаються до витоків політики сусідства та ретроспективно обстоюють необхідність вирішувати долю цього простору разом із Росією:

Російська реакція від часу запуску Європейської політики сусідства мусила застерегти європейських представників щодо потенційної стратегічної чутливості й надати перевагу встановленню зв'язку між стратегічним партнерством із Росією та Європейською політикою сусідства. Впровадивши таку опцію, ЄС від самого початку продемонстрував би свою волю до інклюзивності й не викликав би в Росії враження, що він бажає компартименталізувати стосунки у сусідстві, чи взагалі відсунути її на маргінес [Lavallée 2017: 113].

Зрештою, критика Східного партнерства увінчується твердженням про помилковість і навіть конфліктогенність підписання Угоди про асоціацію з ЄС з Україною в принципі, або принаймні способу її підписання, який не передбачав консультацій із РФ. У контексті підписання Угоди, популярними є звинувачення ЄС у тому, що він начебто поставив Україну перед неможливим вибором: ЄС чи РФ, чим начебто спровокував конфлікт і всередині держави, і на міжнародній арені. У найрадикальшому вираженні ця думка виглядає так:

Якби Європейська комісія обрала цей шлях [асоціацію України одночасно і з Європейським, і з Євразійським

Союзом – Н.К.], у Києві не відбувся б переворот, президентські вибори пройшли б нормально у грудні 2014 року, Крим залишився б у складі України, а сама вона не перебувала б у громадянській війні [Marchand 2019].

Необхідність такої політики зазвичай обґрунтовують нагальною потребою відмовитися від позірно лицемірних теоретичних принципів і цінностей та подивитися в очі реальності, яка іноді обмежує право націй на самовизначення чи на вільний вибір пріоритетів зовнішньої політики реальними силовими взаємовідносинами:

Європейський Союз ще від початку переговорів з Україною мав вести діалог із Росією, аби в останньої не виникло враження, що мало-помалу, в ім'я демократії, Захід відгризатиме від її давньої «зони впливу»; цей термін безумовно відгонить Realpolitik, але водночас він описує реальність, яку, попри найкращі наміри, у конфлікті ігнорувати неможливо [Vaillant 2014: 4].

Зрештою, до реакції РФ вимушують певні події в самій Україні, переважно Євромайдан чи вигнання президента Януковича, з особливим натиском на аргументи про розколотість держави, неможливість для РФ терпіти нестабільність на своїх кордонах, ігнорувати волю народу Криму чи закривати очі на репресії російськомовного населення Сходу [Vercueil 2014: 7]. З одного боку, така позиція робить наголос на опортунізмі Путіна, який ризикнув і скористався можливістю, а не проводив послідовну політику, з іншого боку, така «реакція» подається як доволі передбачувана:

Не конче треба це підтримувати, однак, як на мене, з погляду логіки неможливо стверджувати – якщо взяти до уваги націоналістичний і антиросійський характер політичних змін в Україні, дуже особливий історичний статус Криму та пов'язані з ним військові інтереси Росії, невизнання нової влади Києва у певних регіонах Донбасу (які масово голосували за Януковича), військову відповідь

на їхню вимогу автономії та надалі їхній запит на допомогу (і зрештою її отримання від Росії) – що політика Владіміра Путіна позначена печаттю непередбачуваності [Saint-Ouen 2014: 14].

Зрештою, на Захід покладається відповідальність не тільки за провокування самого конфлікту, а й за спосіб, у який РФ вирішила продемонструвати свою «реакцію». Цікавим моментом, який час від часу з'являється у французьких текстах, є здивування, а то й нарікання на непослідовність Росії, яка раніше начебто обстоювала повагу до міжнародного права, а 2014 року раптом сама його порушила, втративши претензію на моральну вищість [Giuliani 2015: 1]. Ідеться про релятивізацію російської агресії через посилення на політику Заходу (передовсім США), Косово, війну в Іраку, Афганістані тощо. Оцінюючи політику Путіна, Гомар вважає за потрібне вказати, що вона дуже подібна на політику президента США Джорджа Буша між 2000 і 2008 роками [Gomart 2015a: 37]. Стандарти міжнародного права трактуються як розмиті чи віддавна підважені іншими гравцями, а оцінки дій РФ із погляду цінностей – лицемірними. Такий підхід із розділенням відповідальності, з одного боку, дозволяє уникати жорстких, радикальних рішень, а з іншого – створює ілюзію контролю над ситуацією: бо ж видається, що якщо Захід змінить свою поведінку, то зміниться й уся ситуація. Іншими словами, треба просто припинити провокувати.

На додаток до парадигми реагування можна спостерігати прагнення до певної симетризації, тобто розподілення відповідальності за конфлікт або оцінку дій сторін у ньому чи то на РФ і Захід, чи то на РФ і Україну. Двома чільними стратегіями тут є прагнення до надмірної нейтральності в представленні конфлікту й порівняння часто непорівнюваних за засягом та інструментами речей. Прикладом першого може бути текст Селін Маранже:

Захоплення Криму, а тоді його приєднання до Російської Федерації 18 березня 2014 року виявилися величезним стратегічним сюрпризом та були сприйняті як виклик міжнародному порядку. З погляду Москви, військові акції, до яких Росія вдалася в Україні від 2014 року, вписуються в

захисну схему: вони мають на меті утримати захисний пояс навколо країни, що має перешкодити силам НАТО ще більше наблизитися до російських кордонів. З погляду Брюсселя та західних столиць, вони є свідомою атакою на принципи міжнародного права, які керують відносинами між державами... [Marangé 2017:15].

Прикладом другого може бути порівняння дискурсу телеканалів «Russia Today» та «Ukraine Today» (який закрився ще до виходу статті), задля якого автор відкинув термін «пропаганда», послуговуючись лише «публічною дипломатією» для обох сторін, таким чином вирівнюючи в правах обидва дискурси, попри декларативне визнання глибокої асиметрії в силах і засобах [Audinet 2018].

Реактивний підхід до дій РФ має своїм наслідком те, що дослідники спонсорованих та спровокованих Росією локальних конфліктів на пострадянському просторі, зокрема в Молдові, Грузії, а тепер уже й в Україні, схильні ігнорувати її провідну й ініціативну роль у цьому процесі. Натомість вони охочіше вивчають «де-факто держави» [Bachelet et al. 2017; Merle 2018] самі по-собі, як певну політичну особливість регіону, де Росія виступає вже не стільки рушійною силою конфлікту, скільки силою, яка сприяє дотриманню порядку.

Альтернативний дискурс теж не завжди вільний від парадигми реактивності, втім він підкреслює первинну відповідальність РФ за розгортання та підтримку конфлікту. Реакція РФ у таких дискурсах є радше приводом до агресії, а не її глибинною причиною, тому вони не містять ані виправдального підтексту [Armandon et al. 2014], ані сумнівів у тому, що Україна має право вийти з російської зони впливу, навіть дорогою ціною [Daubenton 2019] чи обрати шлях європейської інтеграції [Delcour 2016]. Можливе й пряме визнання того, що «одна з найбільших амбіцій її [РФ – Н.К.] зовнішньої політики – це зберегти свій вплив в колишньому СРСР. Москва не зупиняється перед використанням примусу – політичного, економічного, військового – для досягнення цієї мети» [Fason 2017a: 42]. Джульяні застерігає проти релятивізації порушень

міжнародного права, використання збройної сили та заборонених методів, тим більше це небезпечно для ЄС, який «збудований на основі права та за допомогою правових інструментів», а Путін порушив цілий ряд базових для правового порядку документів, тож «жоден аргумент не здатен виправдати таку трансгресію в очах міжнародного суспільства 21 століття» [Giuliani 2015: 1]. Зрештою, Ато застерігає від прямих політичних наслідків теорії реагування: «підтримувані частиною західних дослідників та фахівців тези, начебто Захід або НАТО відповідальні за українську кризу минулої зими через їхню підтримку проєвропейських рухів [...] чи через недотримання обіцянок не інтегрувати нових членів із Центральної та Східної Європи [...], справляють негативний вплив на спільну позицію щодо Владіміра Путіна [Hatto 2014]. Водночас, навіть критичні до дій РФ дослідники схильні все ж таки розглядати зменшення ролі ЄС у Східній Європі та зокрема необхідність реформувати Східне партнерство [Lepesant 2014; Foucher, Lepesant 2015; Delcour 2016].

Віра в обмеженість російської загрози

Реактивна парадигма домінує, але не монополізує французький дискурс, який в контексті конфлікту досить велику увагу приділяє військовим і стратегічним питанням, в тому числі й питанням ведення гібридної війни (кілька тематичних випусків журналів «Stratégique» та «Les Champs de Mars» є тому найкращим доказом). Тож французькі дослідники відзначають зміну балансу сил у Чорному морі [Delanoë 2014a, 2014b; Persegol 2016; Pétiñiaud 2017], оцінюють еволюцію боєздатності російської армії [Facon 2017b], відповідь НАТО та інших гравців [De Langlois 2014; Sheldon-Duplaix 2015; Lasconjarias 2017; Petersson, Vosman 2015], інформаційні війни [Nocetti 2015] тощо. Іншими словами, аналіз ситуації в термінах жорсткої сили й експансіоністської політики не є рідкісним.

Втім, якщо для ідеологічно насичених текстів характерний надмірний натиск, а іноді й абсурдизація ідеї реагування, то нейтральніші дослідники, які все ж визнають самостійну стратегію РФ, схильні розглядати російську загрозу як другорядну й

віддалену. У традиційному дискурсі склався своєрідний неформальний консенсус щодо того, що безпосередня жорстка загроза від РФ існує тільки для пострадянських країн, а твердження про її універсальність радше алармістські. На цьому ґрунтується побіжна критика центральноєвропейських держав, зокрема Польщі, за антиросійські налаштування, а часом і за імперіалістичну політику щодо України.

Російська загроза в баченні французьких інтелектуалів часто невелика, тому що в їхньому уявленні:

А) РФ *не хоче* буквального відновлення СРСР, не має імперіалістичних планів чи прагнення гегемонії. Насправді вона хоче лише послати меседж [Fallas 2016: 203], окреслити червоні лінії, отримати місце за столом [David 2017: 68], щоб її сприймали серйозно [Lasconjarias 2017: 62]. Контроль, який вона хоче отримати над колишніми сателітами, непрямий і описується у термінах впливу та права голосу, а не безпосереднього завоювання, а агресія є радше гібридною, підтримкою та стимулюванням сепаратизму й використанням невійськових інструментів.

Б) РФ як «бідна потуга» *не може* почати велику неядерну війну з НАТО, бо не має для цього ні економічної, ні військової (неядерної) спроможності, відтак вона робить акцент на гібридному складнику та регіональному застосуванні сили. «Таким чином, «обмежена війна» є єдиним інструментом у розпорядженні Владіміра Путіна, з допомогою якого той намагається змінити міжнародний порядок. По суті, вона є для нього замінником «великої стратегії» чи просто засобом «заново окреслити свій захисний пояс»⁹ [Gomart 2015: 31]. З іншого боку, певні виклики в повітряному чи морському просторі країн НАТО трактуються як «звичайна гра м'язами» [David 2017: 69].

В) Агресія РФ визначається *унікальним збігом обставин* (перевсім історично-геополітичного характеру, детальніше про це в наступному підрозділі), а відтак не здатна до поширення чи

⁹ Під терміном *glacis* або ж захисний пояс як правило маються на увазі пострадянські держави, які повинні створити певний «захист» для РФ від НАТО.

поглиблення. Росія – раціональний гравець, а подальша агресія може їй тільки нашкодити, тож імовірність її практично нульова. І загалом, видається, що в «українській кризі» «ніхто не хоче збройної конфронтації, за винятком праворадикальних рухів та ополчень» [Romer, IRSEM 2014a: 9].

Наслідком такого бачення є те, що частина французьких аналітиків не проти збереження непрямого впливу РФ у колишніх радянських республіках, а відтак популярним є підхід до проблем з РФ як таких, що мають комунікативний характер чи є результатом непорозумінь [Crombois, Elagina 2018; De Gliniasty 2015]. Звідси непропорційно сильний натиск на необхідність діалогу та переконання, що сторони недокомунікували або комунікували неправильно [Lefort 2014], тож діалог і комунікація допоможуть прояснити, що між ними немає нездоланих суперечностей у безпекових питаннях. Такий діалог має враховувати відмінності в сприйнятті та історико-культурний досвід кожної зі сторін і намагатися залучити опонента:

Маргіналізація незручних акторів ніколи не приносила бажаних результатів. Метою мирної стратегії завжди є інклюзія, за винятком тих, хто загрожує радикально зламати систему, а це не випадок Москви, яка всього лиш хоче місце за столом і вимагає його в безумовно невихований, але дуже чіткий спосіб [David 2017: 68].

Зважаючи на таку підкреслену жагу діалогу, критика санкцій значно поширеніша, ніж їх підтримка. Французькі інтелектуали стверджують, що санкції ніяк не сприяють вирішенню конфлікту на Сході України, не спонукають до зміни поведінки РФ, спричиняють надмірні втрати французьких підприємств, та й загалом, радше виглядають санкціями проти себе самих.

Також такий аналіз підкріплює політичну позицію, що загрозами від РФ на Сході Європи можна знехтувати заради нагальніших загроз для безпеки ЄС із близькосхідного та африканського напрямків, які, до того ж, вимагають співпраці з РФ. Це виказує те, що французькі аналітики переважно досі не мислять про європейську безпеку в ненаціональних термінах і не

демонструють солідарності або принаймні розуміння безпекових викликів не тільки Україні, а й центрально- та східноєвропейським державам ЄС, яких зазвичай звинувачують то в алармізмі, то в навмисному роздмухуванні загроз у власних інтересах.

Альтернативний дискурс звертає увагу на те, що демілітаризація країн Заходу є одним із головних чинників непрямого заохочення агресії ремілітаризованої останніми роками Росії: «без реальних військових потужностей країни Заходу не зможуть утримати Путіна від подальшого просування, намагань, до прикладу, дестабілізувати Фінляндію чи Балтійські країни, а без спільної політичної волі вони не здатні стати переконливою силою стримування» [Natto 2014]. Де Тангі пише, що «цей конфлікт, водночас постімперський та російсько-західний є надзвичайно небезпечним – найнебезпечнішим у цій частині світу від часу закінчення холодної війни та розвалу СРСР» [De Tinguay, IRSEM 2014a: 6]. Санкції в цьому дискурсі активно підтримуються, адже «лише тривка економічна й політична підтримка західних країн новій Україні, в тому числі у вигляді накладених на Росію жорстких санкцій, може примусити останню відмовитися від її дестабілізаційних маневрів» [Askerman 2014]. Більше того, «сумніви та брак наполегливості у прийнятті рішень у Європі та Сполучених Штатах, коли доходить до накладання санкцій, неодмінно посиляють контрпродуктивний сигнал: західні країни не готові платити належну економічну та стратегічну ціну відплати. А якщо економічна залежність перетворюється на аргумент на користь утримання від економічних санкцій, то вона перетворюється на заохочення» [Farghen 2014: 3].

Зрештою критика стосується стратегічного масштабу російської загрози:

Анексувавши Крим і продовжуючи тиснути на Україну, Володимир Путін переступив символічну та стратегічну межу, стерши досягнення сорока років стабілізації європейського порядку. Насправді президент Путін і низка його рішень останніми роками проводять свідому політику одностороннього ревізіонізму домовленостей [...] І оскільки така

політика безумовно триватиме, вона вимушує Захід (ЄС, НАТО й держави, які до них входять) переосмислити стратегічну ситуацію в Європі та європейську безпеку, яку радикально трансформувала українська криза [Grand 2018: 293].

І останньою важливою засторогою альтернативного дискурсу є небезпека зламати правила для інших чутливих випадків, зокрема Китаю чи Північної Кореї:

Анексія Криму Росією показала, що використання сили може спрацювати, посилаючи решті світу небезпечне послання, потенційні наслідки якого відчуватимуться в наступні десятиліття XXI століття. Якщо Росія досягне своїх територіальних цілей завдяки використанню сили, то що тоді завадить іншій ревізійній потужності зробити так само? На додаток до створення небезпечного прецеденту, російська «демонстрація сили» вочевидь заохотить подальші *fait accompli* та призведе до поновлення насилля, збільшуючи ризики на периферії Росії та в інших регіонах, де також наявні територіальні суперечки [Farghen 2014: 2].

Таким чином, альтернативні позиції щодо масштабів російської загрози по суті не відрізняються від переважних оцінок ситуації в чутливіших до російської агресії країнах. Різниця тільки в тому, що вони перебувають у відвертій меншості й після завершення виборчого циклу 2017 року не надихають зовнішню політику Франції.

Сприйняття України як країни без обличчя

Обидві панівні тенденції – реактивність російської політики та обмеженість загрози – зрештою приводять французьких інтелектуалів у хащі історико-культурних студій. Спокуса взятися за історичні й культурні аргументи балансує на тонкій ливні між поясненням мотивів Росії та виправданням її дій. Такі аргументи покликані пояснити, чому випадок України й особливо Криму є винятковим і потребує дипломатичних *ad hoc* інструментів, які по суті підвищуватимуть роль Росії в міжнародній політиці, а не

прямого застосування принципів міжнародного права чи жорстких і послідовних санкцій, спрямованих на її покарання та стримування. По-друге, вони підтримують думку про глибоку контекстуальність агресії проти України, через яку начебто не варто перейматися її подальшим поширенням, а натомість сконцентруватися на пошуку взаємовигідних рішень.

Розуміння того, чим є держава Україна, у французьких інтелектуальних колах вкладається у два основні тренди. Перший і старший з них – це трактування України як певного продовження Росії, яке раптом стало незалежним через збіг обставин, якщо не через інтриги ворогів. «У Франції Україну завжди розглядали через російську призму й описували як міст, як транскордонне продовження Російської Федерації» [Kalika 2015: 72]. Традиційно у Франції, як і в багатьох інших державах, доволі слабке уявлення про історію України з чітким ухилом до сприйняття російського трактування як об'єктивного. Широко поширені ідеї про нерозривні зв'язки російського й українського народів та особливе значення України для РФ у минулому й сучасності, культурне, політичне, економічне і ледь не психоаналітичне, присутні й у відверто русофільських, і в нейтральніших текстах.

Твердження про те, що для багатьох росіян сама незалежність України є абсурдом, що вона на їхній погляд узагалі не повинна існувати [Fallas 2016: 204], зазвичай не підкріплюються переконанням, що ця незалежність треба захищати, а атака в цьому напрямку розглядається не як реальність, а як віддалена можливість: «Можливо, в історичному розрізі Росія колись захоче відвоювати втрачені землі, і Україна стане для цього пріоритетним напрямком» [Andréani 2014: 289]. Зрештою, аналіз пояснює й майже виправдовує таке завоювання РФ самої себе:

Якщо Україна може існувати без Криму, російська інтервенція на Донбасі демонструє волю Кремля поновно втягти всю країну у свою орбіту. Україна пов'язана з Росією довготривалим зв'язком, як Шотландія з Англією або ж як Каталонія з Іспанією. Громадська думка росіян здебільшого не уявляє Росії без України, а частина українського

населення зберігає вірність своїй російській ідентичності, навіть якщо розмовляє українською [Drevet 2018: 97-98].

Окреме місце в теорії нерозривних зв'язків займає залізне переконання в російській належності Криму з погляду історичної справедливості. «Імпліцитно трактуючи Крим як окремішній випадок, представники Заходу всього лиш визнали очевидну річ: росіяни праві у цьому моменті, адже Крим був російським до 1954 року, дати його передачі Україні», – стверджує Андреані, паралельно звертаючись до національної історичної пам'яті й проводячи паралель між значенням Севастополя для росіян і значенням Вердена для французів [Andréani 2014: 289]. В інших текстах пригадується й Кримська війна, й оборона Севастополя 1942 року. Бачення французькими дослідниками історії Криму суто русоцентричне, а кримські татари, не кажучи вже про тамтешніх українців, узагалі не є ні гравцем, ні фактором. Логіка цього підходу стверджує, що, можливо, за нормами міжнародного права анексія Криму є порушенням, але з погляду історичної справедливості вона, як мінімум, заслуговує на розуміння. Історичні аргументи підкріплюються стратегічними: адже володіння Кримом забезпечує панування на Чорному морі та доступ до теплих морів. Зрештою, попри всю суперечливість, історичний аргумент є основним на користь того, щоб відкласти справу Криму вбік і не форсувати його повернення в Україну.

Однак важливе не тільки постулювання глибини чи нерозривності зв'язків, а те, що воно трактується як непереборна сила, як доля, з якої неможливо вирватися, причина, чому в Україні надзвичайно обмежені (якщо не відсутні) можливості інтеграції з ЄС і зовсім їх немає для інтеграції в НАТО. Нерозуміння значення України для російської ідентичності і спричиняє позірно невдалу політику ЄС в регіоні, а відтак ми повертаємося до тез про агресію у відповідь та неunikність пошуку компромісних розв'язань. В історичних трактуваннях також неважливо, чи справді Росія має якісь безпекові загрози, чи справді її ідентичність настільки сильно залежить від України – першочергове значення має те, що раз гравець, який принаймні має сили

та засоби для примусу в сусідніх країнах, так уважає чи каже, що вважає, то його уявлення перетворюються на соціальні факти.

Другий тренд уже відходить від цієї тотальності уявлюваної російськості України, але не до кінця знає, чим наповнити якийсь інше розуміння української ідентичності. Для нього характерне трактування України як випадкової, штучно зібраної з уламків різних імперій держави, позбавленої спільної ідентичності та позначеної численними внутрішніми конфліктами. Прихильники такого бачення не лише підкреслюють внутрішні джерела конфлікту, які РФ максимум використовує чи підтримує, а й форсують думку, що така композитна держава без власної ідентичності просто приречена бути мостом або ж буферною зоною між повноцінними цивілізаціями.

У такому баченні Україна трактується як доволі випадкова держава з випадковими кордонами, що не мала практично жодної історії до своєї несподіваної незалежності у 1991 році, позбавлена загальнонаціональної ідентичності й помережана численними «кордонами-привидами» [Von Löwis 2017]. Екерт пише про «національний проект, контури якого нечіткі, суперечливі та спірні як всередині, так і зовні кордонів» і підкреслює, що «країна Пограниччя» відзначена цією сингулярністю в європейському контексті» [Eckert 2017].

Уявлення про клаптиковість тягне за собою уявлення про своєрідну Велику Югославію на сході Європи, зі шитим у такий образ уявленням про її конфліктну природу. Для Андреані «українська криза сталася з запізненням на 20 років: 1994 року ЦРУ прогнозувало розвал України за югославською моделлю» [Andréani 2014: 287]. Лефор пояснює через образ Югославії пріоритети російської політики: «У російському баченні Україна на цьому етапі є великою Боснією, де території на Сході мають стати еквівалентом Республіки Сербської, абсолютно автономною та здатною нейтралізувати здатність приймати рішення на федеральному рівні» [Lefort 2014: 120]. Підкреслена внутрішня розділеність слугує аргументом проти вибору чіткої геополітичної орієнтації (начебто Східне Партнерство чи Угода про Асоціацію справді надто глибоко розділяють українське суспільство). Відтак це

посилило сприйняття, що «зародки розділеності та насильства зміцніли через російські дії» [Andréani 2014: 289].

Водночас, попри твердження про композитний і багатокультурний характер України, необхідність захисту національних меншин та їхніх мовних прав, неросійський складник цієї гаданої багатокультурності по суті майже не обговорюється: ані що власне складає українськість, її безпекові інтереси і побоювання, ні зв'язки з європейською культурою, ні спадок інших культур. Український складник часом представляють як насильницький, загрозливий для мовних і культурних прав меншин, передовсім російської (на відміну від Російської Федерації, яка начебто шанує та підтримує регіональні мови). Зрештою, гіперболізовано конструктивістському підходу до України протиставляється підкреслено есенціалістське та примордіалістське сприйняття «вічної Росії» (*la Russie éternelle*) з твердженнями на кшталт «Київська Росія – це російська протодержава» [Fallas 2016: 203].

Описані підходи до історико-культурних трактувань відображаються у політичних пріоритетах та рішеннях. Виявляється, якщо Україна розвернеться до Європейського Союзу, то для Росії втрапить сенс проєкт Євразійського Союзу, а це вимусить її «покинути напризволяще мільйони осіб російського походження, ризикнути тим, що одного дня НАТО просунеться ще далі й заволодіє незамінним для російських збройних сил військово-промисловим комплексом. Але передовсім це означає погодитися втратити значну частину своєї історичної та культурної ідентичності» [Fallas 2016: 203].

Чи то представлена як продовження вічної Росії, чи як перехрестя народів, Україна виходить територією без власних інтересів та безпекових побоювань. Якщо щодо Росії безкінечно повторюється трюїзм про її безпекові побоювання у зв'язку з розширенням НАТО, то безпекові побоювання України у зв'язку з російською агресією багатьох французьких інтелектуалів практично не цікавлять. До того ж цей зв'язок працює лише в один бік: не бракує пояснень, чому Україна важлива для російської історії, ідентичності, уявлень про безпеку, але значно менше пояснень, як сприймає ці зв'язки Україна та що ці держави не лише поєднує, а й розділяє.

Зрештою, Україна трактується не як об'єкт агресії, який потребує захисту, а як проблема чи перешкода: «Перетворившись на пріоритетне поле діяльності для нового російського ірредентизму та для політики відновлення потуги пана Путіна, Україна ставить під питання міжнародний порядок, який був більш чи менш успішно встановлений в останнє двадцятиріччя [Vujon de l'Estang 2014: 43]. «Україна перетворилася на вузол протиріч континенту», – вторить йому Де Глінясті [De Gliniasty 2015: 122].

Звідси переконання, що Україна історично склалася як держава з обмеженим суверенітетом і повинна такою залишатися. «Україна є державою-спадкоємицею накинutoї територіальної конфігурації, в системі вічно часткового суверенітету (аж досьогодні)» [Eckert 2017]. Незалежність України, її право вільно обирати союзи та вектори розвитку трактується як небезпека для континенту: «Від 1991 року, а точніше навіть сказати від 2014-го, всупереч бажанням Сполучених Штатів, її [України – Н.К.] повна незалежність не конкретизувалася» [Drevet 2018: 99]. Кульмінацією розважань про обмежений суверенітет України є твердження: «Суверенність, незалежність, територіальна цілісність є бінарними концептами, які не враховують проміжних ситуацій, настільки політично складних, як незалежна пострадянська Україна» [Andréani 2014: 292].

На противагу цим двом базовим трендам, альтернативний дискурс або взагалі не звертається до історичних аргументів як нерелевантних для оцінки ситуації, що дозволяє розглядати агресію чи європейську інтеграцію поза історичним туманом, або ж продукує статті-пояснення чи розвінчання популярних рішень наприклад щодо Голокосту в українському контексті [Ackerman, Lara 2017], які, втім, залишаються одиничними. Натомість серед цих дослідників останніми роками поширилася тенденція вивчення внутрішньополітичної ситуації в самій Україні [Daubenton 2018], окремих аспектів конфлікту [Sidos 2015; Boulègue 2016; Shukan 2017, 2018], електорального процесу [Boulègue 2019; Guillemoles 2019; Muraz 2019], перебігу окремих реформ [Facon 2017b] та навіть релігійної політики [Kastoueva-Jean, Audinet 2019]. Одначе міфологізованість та тенденційність відповідей на питання «Qu'est-

се que l'Ukraine?» (Що таке Україна?) у переважній більшості французьких текстів з проблематики конфлікту наводять на думку, що – на підтримку цього позитивного тренду – посилення комунікації з французькими дослідниками та ширшою публікою мало б стати одним із пріоритетів публічної дипломатії України.

Пропоновані розв'язання

У справі можливих рекомендацій щодо розв'язання конфлікту традиційний і альтернативний дискурси займають діаметрально протилежні позиції. Дискурс, який ми умовно назвали альтернативним, назагал зводиться до захисту чинного ліберального порядку, послідовної політики стримування РФ, солідарності всього ЄС перед обличчям російської загрози та необхідності підтримки України через застосування санкцій і дипломатичних методів тиску. Оскільки «альтернативні» тексти як правило захищають наявний порядок, у них складно знайти якісь оригінальні розв'язання. Так, Жанжен Вільмер чудово деконструє російський дискурс і розбирає російську агресію, а втім, не має конкретних пропозицій, як їй протидіяти [Jeangène Vilmer 2015]

Де Тангі писала ще 2014 року про потребу «амбітної та щедрої європейської політики, яка б відповідала вимогам ситуації та очікуванням українців», зокрема про необхідність підписання економічної частини Угоди про Асоціацію, надання безвізового режиму та назагал підтримки Європейським Союзом проєвропейських держав. Натомість вона радила більшу стриманість у питанні розширення НАТО, адже «розмахування червоною шматою перед очима правлячих російських еліт додатково посилить напругу», а питання внутрішнього устрою пропонувала залишити на розсуд самих українців: «Дати їм самим вирішити власну долю вочевидь буде найкращою послугою від зовнішнього світу» [De Tinguay, IRSEM 2014a:9].

Джульяні роком пізніше наголошував, що чітка, заснована на праві відповідь просто необхідна не лише для України, а й для самої Європи:

Молода спільна європейська дипломатія та її скромні намагання створити засоби спільної оборони не витримують, якщо не буде відповіді. Але понад це, саме на нашій державі лягає відповідальність за умов відсутності гідного довіри російського партнера. Їхня мовчанка означатиме їхню довготермінову відмову від управління безпекою європейського континенту та втрату суб'єктності у вирішенні суперечок, які, з огляду на цю кризу, тільки наростатимуть на континенті. [...] Анексія Криму насправді позначає для європейців кінець користання з «дивідендів миру» і новий виклик. Це, однак, не повинно послабити їхнього основоположного переконання, що право залишається найкращим інструментом урегулювання відносин між державами та між людьми [Giuliani 2015: 7].

Натомість традиційний дискурс, опираючись на три згадані особливості обрамлення, широкими мазками малює нове світле майбутнє європейсько-російських відносин та європейського безпекового порядку через замирення РФ шляхом компромісного діалогу. Переважає не просто націленість на дипломатичні шляхи вирішення конфлікту, а й визнання частини вимог РФ раціональними, а також готовність їх задовольнити: від перегляду принципів Східного партнерства [Gardner 2018; Lavallée 2017] аж до того, що на думку Гомара, «конфлікт в Україні спонукає переосмислити місце Росії в архітектурі європейської безпеки та в міжнародній системі» [Gomart 2015b: 82].

Таке замирення передбачає відмову або принаймні серйозне обмеження засобів політичного та економічного тиску на РФ, а натомість певну стратегічну домовленість щодо правил поведінки в так званому спільному сусідстві ЄС та РФ. Воно передбачає новий підхід до того, як Європейський Союз має вибудовувати стосунки з Росією. Йдеться передовсім про те, щоб знайти для Росії місце в Східному партнерстві та Угодах про Асоціацію, закріплюючи таким чином буферну зону між двома «гравцями», де Україна матиме «статус мосту між російським та західним полюсами Європи»:

Українське питання тільки починається. І про це питання треба мислити політично, поза проголошенням принципів. Аналітичні центри та політики повинні взятися за це завдання: уявити те, що за двадцять років може отримати статус східноєвропейського простору, який два геополітичних доміанти розглядатимуть як буфер. І ця криза принесла нам не фантазм використання сили, який ніколи нас не покидав, – вона нагадала нам про стару ідею контролю над простором, і зокрема над серединним простором, з обох боків» [David, IRSEM 2014a: 4].

На думку багатьох французьких аналітиків та науковців, «українську кризу» можна вирішити компромісним чином, визнавши права РФ на неформальну зону впливу на пострадянському просторі й обмеженість суверенітету України, адже «росіяни, можливо, змирились би з формальною незалежністю країни, але не з тим, що вона стане для них чужою чи, тим більше, ворожою» [Andréani 2018: 289].

Якщо справді перейматися долею України та сусідніх країн, треба мати спроможність надати змісту ідеї Великої Європи. Ідея Спільного дому кінця 1980-х років, проект Європейської конфедерації початку 1990-х років, а на початку нового століття невдалий старт партнерства між ЄС та Росією та сповнена розчарувань політика Східного партнерства – надто багато нагод було втрачено, аж поки тепер ми маємо розкіш почати спочатку. У конкретнішому вимірі, Велика Європа могла б набути більшої послідовності через процес посилення ОБСЄ, за умови, що вона покаже спроможність зробити внесок у вирішення української кризи [Saint-Ouen 2014: 24].

Окрім загальної ідеї посилення ОБСЄ, в такій буферній зоні варто сприяти тому, щоб країни Східного партнерства рівною мірою розвивали економічні та політичні стосунки з Європейським і Євразійським союзами. Конкретних рецептів, як це зробити і як можна симетризувати настільки різні з погляду структури, історії,

політичної та економічної ваги союзи, аналітики не дають, утім, заповідається необхідність діалогу між сторонами з цього приводу.

На цьому шляху французькі дослідники допускають виконання російських вимог до України. Нерідко, посилаючись і на побажання РФ, і на власні оцінки культурно-політичного розколу в Україні, вони висловлюються на користь федералізації, підвищення статусу російської мови, додаткового захисту російської меншини [Parmentier, IRSEM 2014a; De Gliniasty 2015]. Навіть найприхильніший аналіз не здатен вискочити з пастки цих *idées reçues*: одна зі статей, яка чітко говорить про російський імперіалізм та про його намагання розчленувати Україну, в т. ч. через федералізацію, у кінці приходиться до того самого висновку, що й полум'яні геополітики: «оптимістичний сценарій – рішення в результаті переговорів, яке може скористатися з федералізму та нейтралізації» [Bujon de l'Estang 2014: 44].

Підсумки

Франція як країна з потужною школою російських студій та доволі вагомим числом аналітичних інституцій у галузі зовнішньої політики та політики безпеки за п'ять із лишком років конфлікту спродукувала цілий корпус текстів, націлених на його осмислення або ж на дослідження окремих аспектів. Основними рисами умовно традиційного та домінуючого наративу про українсько-російський конфлікт є уявлення а) про цей конфлікт як про російську «реакцію» на певну політику «Заходу», б) про його обмеженість і другорядність серед викликів для французької та європейської безпеки, в) про іманентно обмежений суверенітет України з історично-культурних підстав. З огляду на ці три особливості, пропонувані розв'язання на поточному етапі обертаються навколо ідеї нової безпекової архітектури в Європі за участю РФ, яка перетворить Україну на буферну зону. Політика президента Макрона фактично піднімає такий дискурс на рівень обґрунтування державної політики.

Важливо, однак, розуміти, що таке налаштування має причиною не лише інерційну чи свідому русофілію, попри давні традиції симпатії до російської культури та історії, та особливу

увагу самої РФ до розбудови мереж впливу, в т. ч. й інформаційного, у цій країні. Воно відповідає тому, як Франція на даному етапі бачить свої національні інтереси, зокрема послаблення американського впливу в Європі, створення європейської оборони на противагу НАТО та, загальніше, створення багатополюсного світового порядку, в якому якщо не сама Франція, то принаймні Європейський Союз відіграватиме одну з ключових ролей. На цьому шляху Росія є для неї радше союзником, ніж суперником, тож дискурс, який в Україні може видаватися немислимим, у Франції відіграє провідну роль. Альтернативний йому дискурс, заснований на чіткішому усвідомленні російської загрози та з більшою увагою власне до України, наразі перебуває в меншості. Втім він активно розвивається й поширюється, тож цілком можливо, що так буде не завжди.

Література

De Montbrial Thierry, Gomart Thomas. 2019. What Is a Think Tank? A French Perspective. Etudes de l'IFRI, November 2019. https://www.ifri.org/sites/default/files/atoms/files/demontbrial_gomart_what_is_a_think_tank_2019.pdf

Demesmay Claire. 2016. 'There are Always Two Sides to the Truth': French Susceptibility to Russian Propaganda. *German Council on Foreign Relations, DGAPkompakt*, 4/2016. <https://dgap.org/en/article/getFullPDF/27570>.

Hénin Nicolas. 2016. La France russe: Enquête sur les réseaux de Poutine. Paris: Fayard.

Laruelle Marlene. 2016. France: Mainstreaming Russian Influence. *The Kremlin's Trojan Horses: Russian Influence in France, Germany, and the United Kingdom*. Report, Atlantic Council. P. 7–11. www.jstor.org/stable/resrep03685.5.

Laruelle Marlene. 2018. Russian Soft Power in France: Assessing Moscow's Cultural and Business Para-Diplomacy. *Carnegie Council for Ethics in International Affairs*, January 2018. https://www.carnegiecouncil.org/publications/articles_papers_reports/russian-soft-power-in-france/_res/id=Attachments/index=0/Le%20soft%20power%20Russe%20en%20France_2.pdf.

McGann James G. 2019. 2018 Global Go To Think Tank Index Report. *TTCSP Global Go To Think Tank Index Reports*. https://repository.upenn.edu/think_tanks/16.

Schmitt Olivier. 2017. Pourquoi Poutine est notre allie?: Anatomie d'une passion française. Lille: Hikari Édition.

Vaissie Cecile. 2016. Les Réseaux du Kremlin en France. Paris: Les petits matins.

Vojtíšková Vladislava, Novotný Vít, Schmid-Schmidfelden Hubertus et al. 2016. The Bear in Sheep's Clothing: Russia's Government-Funded Organisations in the EU. *European View* 15:357.

https://www.martenscentre.eu/sites/default/files/publication-files/russia-gongos_0.pdf.

Цитовані джерела

Ackerman Galia, de Lara Philippe. 2018. L'Ukraine, l'Europe et la mémoire de la Shoah. *Commentaire* 2018: 1(161), 211-218.

Ackerman Galia. 2014. Ukraine : Les arrières-pensées de Moscou. *Politique Internationale* 144 (été2014). http://www.politiqueinternationale.com/revue/read2.php?id_revue=144&id=1280&content=texte.

Andréani Gilles. 2014. Poutine et l'Ukraine. *Commentaire* 2(146), 287-292.

Armandon Emmanuelle, Delcour Laure, de Tinguy Anne. 2014. Un an de crise en Ukraine. *CERI-Sciences Po Rapport*, 01.12. <https://www.sciencespo.fr/ceri/sites/sciencespo.fr/ceri/files/Ukraine-DAS-CERI-de%CC%81c-2014.pdf>.

Audinet Maxime. 2018. Diplomatie publiques concurrentielles dans la crise ukrainienne. Le cas de RT et Ukraine Today. *Revue d'études comparatives Est-Ouest* 2(2), 171-204.

Bachelet Ariane, Duquesney Laura-Jane, Merle Thomas. 2017. Conflits de souveraineté et frontières contestées. *The Journal of Power Institutions in Post-Soviet Societies* 18. <https://journals.openedition.org/pipss/4303>.

Bayou Céline. 2015. Ukraine/Russie. Dimension gazière d'un conflit, note de la FRS n°16, juillet. <https://www.frstrategie.org/sites/default/files/documents/publications/notes/2015/201516.pdf>.

Boulègue Mathieu. 2016. Les perspectives politiques et militaires des accords de Minsk 2. *Note de la FRS* n°10/2016, mai. <https://www.frstrategie.org/publications/notes/perspectives-politiques-militaires-accords-minsk-2016>.

Boulègue Mathieu. 2019. Les élections présidentielles ukrainiennes de mars 2019. Enjeux du scrutin et stratégies des candidats. *IRSEM Note de recherche* no 71, 28.02. https://www.irsem.fr/data/files/irsem/documents/document/file/2979/NR_IRSEM_n71_2019.pdf.

Bros Aurélie. 2015. Relation gazière russo-ukraino-européenne: Un dialogue à réinventer. *Revue d'études comparatives Est-Ouest* 2 (46), 53-82.

Bujon de l'Estang François. 2014. Ukraine, Crimée, une restauration impériale. *Revue des Deux Mondes* juin, 25–44.

Corten Olivier, Verdebout Agatha. 2014. Les interventions militaires récentes en territoire étranger : vers une remise en cause du jus contra bellum? *Annuaire français de droit international* 60, 135-169.

Crombois Jean-François et Diana Elagina. 2018. La crise ukrainienne : un défi pour la diplomatie européenne. *Hermès, La Revue* 2 (81), 133-140.

Daubenton Annie. 2018. Les échéances démocratiques en Ukraine: une société entre les réformes et la guerre. *Regards sur l'Eurasie. L'année politique 2018/Les Etudes du CERI*, n° 241-242, février. P. 24-30 https://www.sciencespo.fr/ceri/sites/sciencespo.fr/ceri/files/Etude%20241_242.pdf.

David Dominique. 2017. Vivre avec la Russie. *Politique étrangère* 1(Printemps), 61-70.

De Gliniasty Jean. 2015. L'Occident et la Russie depuis 1989 : les grands malentendus. *Revue internationale et stratégique* 3(99), 117-124.

De Langlois Maurice. 2014. L'OTAN au lendemain de la crise ukrainienne. *IRSEM Note de recherche stratégique* n°11, septembre. https://www.irsem.fr/data/files/irsem/documents/document/file/843/NR_S_numero_11.pdf.

De Tinguy Anne. 2019. Introduction. Le postsoviétisme à nouveau contesté. *Regards sur l'Eurasie. L'année politique 2018/Les Etudes du CERI*, n° 241-242, février. P. 4-11. <https://spire.sciencespo>.

fr/hdl:/2441/6ute0sulma8ub80avj0k9pscps/resources/2019-02-de-tinguy-etude-241-242.pdf.

Delanoë Igor. 2014a. Les enjeux de la crise ukrainienne en mer Noire. *Revue internationale et stratégique* 4(96), 38-47.

Delanoë Igor. 2014b. La Crimée, un bastion stratégique sur le flanc méridional de la Russie, Note de la FRS n°14/2014, novembre. <https://www.frstrategie.org/sites/default/files/documents/publications/notes/2014/201414.pdf>.

Delcour Laure. 2016. La politique de voisinage de l'Union européenne face aux transformations politiques à l'Est. Dossier du CERJ, janvier. <https://www.sciencespo.fr/ceji/fr/content/dossiersduceji/la-politique-de-voisinage-de-l-union-europeenne-face-aux-transformations-politiques>.

Doliger Philippe. 2014. Le Triangle de Weimar à l'épreuve de la crise ukrainienne. *Allemagne d'aujourd'hui* 3 (209), 3-16.

Drevet Jean-François. 2018. L'Ukraine abandonnée ? *Futuribles* 6 (427), 93-104.

Eckert Denis. 2017. L'Ukraine ou les contours incertains d'un Etat européen. *L'Espace Politique* 3 (33). <https://journals.openedition.org/espacepolitique/4411>.

Facon Isabelle. 2015. La relation France-Russie à l'épreuve. *Annuaire Français de Relations Internationales* 16, 117-131.

Facon Isabelle. 2017a. Défense ukrainienne : une réforme difficile face à des défis multiples, *IFRI/Russie.Nei.Visions* n°101, mai. https://www.ifri.org/sites/default/files/atoms/files/facon_defense_ukrainienne_reforme_2017.pdf.

Facon Isabelle. 2017b. La menace militaire russe : une évaluation. *Les Champs de Mars* 21 (29), 31-57.

Fallas Thibault. 2016. Vladimir Poutine et la crise ukrainienne : excellent tacticien, piètre stratège? *Stratégique* 2 (112), 201-208.

Farghen Morgane. 2014. Implications of the Ukraine Crisis for Security, Non-Proliferation and Deterrence in North East Asia. *Note de la FRS* n°10/2014, mai. <https://www.frstrategie.org/sites/default/files/documents/publications/notes/2014/201410.pdf>.

Foucher Michel, Lepesant Gilles. 2015. Pour une nouvelle politique des voisinages. *Fondation Robert Schuman, Question*

d'Europe n°357, 18.05. <https://www.robert-schuman.eu/fr/doc/questions-d-europe/qe-357-fr.pdf>.

Gardner Hall. 2018. Point de vue. Ukraine : un nouveau plan. *Politique américaine* 1 (30), 167-185.

Giuliani Jean-Dominique. 2015. La Russie, l'Ukraine et le droit international. *Fondation Robert Schuman, Question d'Europe*, n°344, 16.02.2015. <https://www.robert-schuman.eu/fr/doc/questions-d-europe/qe-344-fr.pdf>.

Gomart Thomas. 2015a. Russie : de la « grande stratégie » à la « guerre limitée ». *Politique étrangère* 2 (Été), 25-38.

Gomart Thomas. 2015b. Les Conséquences Du Schisme Russo-Occidental. *Revue Des Deux Mondes*, février, 69–84.

Grand Camille. 2014. La Russie, l'Occident et la paix froide. *Commentaire*, 146: 2, 293-300.

Guillemoles Alain. 2019. L'Ukraine à l'heure du bilan. *Politique Internationale* 162(hiver). http://www.politiqueinternationale.com/revue/read2.php?id_revue=164&id=1792&search=&content=texte.

Hatto Ronald. 2014. L'OTAN et la crise ukrainienne. *CERI-Sciences Po*, 19.11. <https://www.sciencespo.fr/ceri/fr/content/l-otan-et-la-crise-ukrainienne>.

Iffly Catherine. 2017. Quelles perspectives pour la Crimée ? *Politique étrangère* 2(été), 129-142.

IFRI 2014. Brustlein Corentin, David Dominique, De Durand Etienne, Gomart Thomas, Kastoueva-Jean Tatiana, Laurence Nardon, Vivien Pertusot. Ukraine : la crise commence. *Notes de l'Ifri*, 20.05. https://www.ifri.org/sites/default/files/atoms/files/ifri_ifrinotedeli_friukrainelacrisecommente22_0.pdf.

IRSEM. 2014a. La crise ukrainienne vue par les chercheurs. Dossier rassemblé par Frédéric Charillon. *IRSEM Note de recherche stratégique* 6. [https://www.irsem.fr/data/files/irsem/documents/document/file/1019/NRS%20UKRAINE\(1\).pdf](https://www.irsem.fr/data/files/irsem/documents/document/file/1019/NRS%20UKRAINE(1).pdf).

IRSEM. 2014b. Analyse de la crise ukrainienne. Regards universitaires (vol. 2). *IRSEM, Note de recherche stratégique* 8. <https://www.irsem.fr/data/files/irsem/documents/document/file/1017/NRS%208%20Ukraine.pdf>.

Jeangène Vilmer Jean-Baptiste. 2015. Crimée : les contradictions du discours russe. *Politique étrangère* 1(printemps), 159-172.

Kalika Arnaud. 2015. Le brouillard manichéen de la relation franco-russe. *Revue Des Deux Mondes*, septembre, 67–76.

Kastoueva-Jean Tatiana, Audinet, Maxime. 2019. L'autocéphalie de l'Eglise orthodoxe ukrainienne et ses conséquences politiques. *CERI-Sciences Po, Observatoire international du religieux, bulletin* n° 27, mars. <https://www.sciencespo.fr/ceri/fr/oir/l-autocephalie-de-l-eglise-orthodoxe-ukrainienne-et-ses-consequences-politiques>.

Kastouéva-Jean Tatiana. 2015. Le système Poutine: bâti pour durer? *Politique étrangère* 2 (été), 53-65.

Khodolitzky Elsa. 2016. Le conflit ukrainien : Du basculement des événements Place Maïdan vers l'émergence d'un conflit armé dans le Donbass. *La Revue des droits de l'homme*, avril. <https://journals.openedition.org/revdh/2076?lang=es>.

Lasconjarias Guillaume. 2016. À l'Est du nouveau? L'OTAN, la Russie et la guerre hybride. *Stratégique* 1 (111), 107-117.

Lasconjarias Guillaume. 2017. Les initiatives de l'Otan depuis le début de la crise ukrainienne. *Les Champs de Mars* 1 (29), 59-81.

Lavallée Chantal. 2017. La politique européenne de voisinage à l'épreuve de la guerre en Ukraine. *Les Champs de Mars* 1 (29), 109-137.

Lebedev Anna. 2015. Les Ukrainiens au tournant de l'histoire européenne, *Études* 3(mars), 7-18.

Lefort Philippe. 2014. La crise ukrainienne ou le malentendu européen. *Politique étrangère* 2(été), 109-121.

Lepesant Gilles. 2014. La politique européenne de voisinage à l'épreuve de la crise ukrainienne. *Fondation Robert Schuman, Question d'Europe* n°327, 06.10. <https://www.robert-schuman.eu/fr/doc/questions-d-europe/qe-327-fr.pdf>

Lepesant Gilles. 2015. Entre européanisation et fragmentation, quel modèle de développement pour le territoire ukrainien? *Les études du CERI* N°212, 06/01. [https://www.sciencespo.fr/cei/sites/sciencespo.fr/cei/files/etude_212.pdf](https://www.sciencespo.fr/ceri/sites/sciencespo.fr/cei/files/etude_212.pdf).

Marangé Céline. 2017. Radioscopie du conflit dans le Donbass. *Les Champs de Mars* 1(29), 13-29.

Marchand Pascal. 2014. Le conflit ukrainien, des enjeux géopolitiques et géoéconomiques. *EchoGéo*. <https://journals.openedition.org/echogeo/13976>.

Mazzucchi Nicolas. 2017. Les enjeux énergétiques de l'annexion de la Crimée. *Les Champs de Mars* 1(29), 205-213.

Mendras Marie. 2014b. Défendre l'Ukraine. *Esprit* 410 (12), 5–8.

Mendras Marie. 2014a. Contrer l'offensive russe en Ukraine. *Esprit* 404 (5), 8–10.

Merle Thomas. 2018. Les États non reconnus de l'ex-URSS, des «conflits gelés» oubliés aux marges de l'Europe. *Les Champs de Mars* 1(30), 125-137.

Muraz Iris. 2019. Enjeux et perspectives de l'élection présidentielle ukrainienne. Fondation Robert Schuman, *Question d'Europe* n°508, 25.03. <https://www.robert-schuman.eu/fr/doc/questions-d-europe/qs-508-fr.pdf>.

Nocetti Julien. 2015. Guerre de l'information : le web russe dans le conflit en Ukraine. *IFRI : Focus stratégique*, n° 62, 30.09. https://www.ifri.org/sites/default/files/atoms/files/ifri_rnr_20_julien_nocetti_guerre_information_septembre_2015_0.pdf.

Persegol Thibault. 2016. La crise ukrainienne et la naissance d'une zone de confrontation militaire symbolique au-dessus de la mer Baltique entre l'OTAN et la Russie depuis 2014. *Stratégique* 1 (111), 149-176.

Petersson Magnus, Vosman Andres. 2015. European Defense Planning and the Ukraine Crisis: Two Contrasting Views. *IFRI : Focus stratégique*, n° 58, juin. https://www.ifri.org/sites/default/files/atoms/files/fs58petersson_vosman.pdf.

Pétiniaud Louis. 2017. Du « lac russe » au « lac OTAN » ? Enjeux géostratégiques en mer Noire post-Crimée. *Hérodote* 3-4 (166-167), 217-228.

Richard Yann. 2014. La crise de Crimée (mars 2014) : comment en est-on arrivé là? *EchoGéo*, <http://journals.openedition.org/echogeo/13917>.

Saint-Ouen François. 2014. Vers la nécessité de repenser la «Grande Europe». *L'Europe en Formation* 4 (374), 8-26.

Sheldon-Duplaix Alexandre. 2015. La Russie, la Flotte de la mer Noire et l'OTAN. *Stratégique* 2 (109), 153-167.

Shukan Ioulia. 2017. La réintégration politique du Donbass en Ukraine est-elle vouée à l'échec? *Les Champs de Mars* 1 (29), 195-203.

Shukan Ioulia. 2018. Émotions, liens affectifs et pratiques de soin en contexte de conflit armé. Les ressorts de l'engagement des femmes bénévoles dans l'assistance aux blessés militaires du Donbass. *Revue d'études comparatives Est-Ouest* 2 (2), 131-170.

Sidos Philippe. 2015. Une aide militaire à l'Ukraine : Réflexion stratégique. *IRSEM Note de recherche stratégique* n°21, juin. https://www.irsem.fr/data/files/irsem/documents/document/file/912/NR_S_n21_2015.pdf.

Vaillant Jérôme. 2014. Éditorial. Raidissement de l'Allemagne dans la crise ukrainienne. *Allemagne d'aujourd'hui* 4 (210), 3-4.

Vercueil Julien. 2014. L'ombre portée du conflit en Ukraine dans l'espace eurasiatique Panorama économique. *Tableau de bord des pays d'Europe centrale et orientale et d'Eurasie 2014/ Les études du CERI, Etude N°210*, 01.12. <https://halshs.archives-ouvertes.fr/halshs-01421918/document>.

Von Löwis Sabine. 2017. Frontières fantômes et ambivalence des espaces d'identification en Ukraine. *L'Espace géographique* 2 (46), 126-142.

**Політика «подвійного треку»:
італійська амбівалентність у концептуалізації
російсько-українського конфлікту**

Катерина Зарембо

Вступ

Після початку російсько-українського конфлікту Італія була однією з тих держав, яка неодноразово своїми діями та заявами політиків викликала занепокоєння в Україні. Йдеться, зокрема, про неодноразові заклики Італії до скасування санкцій проти Росії, запроваджених Європейським Союзом у 2014 році у відповідь на російську агресію в Україні. Італія активно обстоювала необхідність продовження діалогу та співпраці з Росією. Вже у березні 2015 року тодішній прем'єр Італії Матео Ренці відвідав Москву з офіційним візитом. Того ж року, у липні, Владімір Путін приїхав на всесвітню виставку «Експо» у Мілані, де, попри неофіційний характер візиту, зустрівся з президентом Італії Серджіо Маттареллою та Папою Римським Франциском. Уряд партії «Ліга» та руху «П'ять зірок» (2018-2019) не приховував своїх зв'язків із Росією – зокрема, партія «Ліга» у 2017 році підписала договір про співпрацю з партією «Єдина Росія», а питання зняття санкцій з Росії навіть стало частиною коаліційної угоди (утім, цей пункт угоди так і не було виконано).

Причини такої дружньої до Росії позиції Італії є комплексними. Так, з одного боку, Італія має історичні зв'язки з Росією. Партнерство і взаєморозуміння між Росією та Італією сягає початку ХХ століття, коли Італія та ще царська Росія підписали Ракконджіанську угоду, що мала на меті попередити однополярне домінування у Європі. Під час Другої світової війни Сталін та Муссоліні домовилися про визнання взаємних сфер впливу: для Італії – Середземномор'я, для СРСР – Центрально-Східна Європа. У післявоєнний період італійська Компартія, найбільша в Європі, мала з СРСР щільні зв'язки та сприяла розвитку антиамериканізму в Італії¹.

¹ Більше про італо-російські зв'язки можна прочитати у Зарембо, К. (2018) «Як протидіяти російському впливу в Європі: кейс Італії». Київ, Центр «Нова Європа». http://neweurope.org.ua/wp-content/uploads/2019/03/DP_draft_Italy_ukr_inet.pdf.

Понад те, і до, і після розпаду СРСР Італія перебувала під впливом російської «картини світу». Нині в Італії діють понад п'ятдесят осередків² – культурних та освітніх центрів, асоціацій, шкіл, фондів, кафедр у складі італійських університетів, – які популяризують російську культуру та, через неї, історіографію, тоді як бодай одного «Українського дому» в Італії і досі немає. Живлення інтересу до російської мови та культури, які є інструментами для просування порядку денного Росії в інших країнах, відбувається також за рахунок стипендій, які виділяє Росія на дослідження у сфері русистики – годі й казати, що з українського боку таких дотацій не надається. Щодо медійного тла, то в Італії псевдо-ЗМІ «Sputnik» та «Russia Today» вважаються цілком респектабельними виданнями, яким не гребують давати коментарі поважні італійські експерти.

З іншого боку, Італія, як бізнес-орієнтована країна, цінує Росію як економічного партнера. З Росії до Італії постачається 20% усієї споживаної нафти та 45% газу, окрім того, Росія входить до топ-13 імпортерів італійських товарів. Твердження про те, що через санкції, запроваджені через «українську кризу», Італія втрачає мільярди євро, не відповідає дійсності (про це нижче), однак є поширеною в Італії точкою зору.

За таких умов видається дивним, що Італія досі не заблокувала санкції Європейського Союзу проти України. Ба більше, санкції проти Росії було накладено саме за головування Італії у Раді міністрів ЄС (період її головування припав на липень-грудень 2014 року). Це є втіленням концепту «*doppio binario*» – «подвійного треку», – який є лейтмотивом італійської політики, зокрема, і щодо російсько-українського конфлікту. Як політика, «стратегія подвійного треку» визначається як «з одного боку, карати порушення міжнародного права та дотримувати зобов'язання перед євроатлантичними партнерами, а з іншого – залишати відчиненими двері для діалогу та співпраці з Москвою» [Fattibene 2016].

² Список організацій Русского мира в Италии. <https://russkiymir.ru/catalogue/catalog.php?country=5>.

Науковий та аналітичний дискурс Італії навколо російсько-українського конфлікту, з одного боку, відбиває цю інтелектуальну традицію, а з іншого – її пояснює. Відтак, викладений нижче аналіз наукових та аналітичних текстів із зазначеної тематики, виданих в Італії у 2014-2019 роках, є релевантним як для розбудови італійських студій в Україні, так і для розуміння різноманітності західних реакцій на цей конфлікт .

Методологія: обґрунтування вибору джерел для аналізу

Попри те, що після Брекзиту обсяг економіки та чисельність населення в Італії дозволятимуть їй претендувати на місце всередині «Великої трійки», поруч із Францією та Німеччиною, дискусія щодо зовнішньополітичних питань в Італії зосереджена у межах відносно вузького кола дослідницьких установ та наукових і аналітичних видань, що дозволяє скласти більш-менш вичерпний перелік доробку, присвяченого вивченню «української кризи» у 2014-2019 роках³.

Корпус публікацій, відібраних для аналізу в межах цього дослідження, складається з трьох частин: *академічних статей*, тобто публікацій, які вийшли в італійських рецензованих наукових журналах; *аналітичних документів*, підготовлених італійськими аналітичними центрами; та окремих *публіцистичних текстів*.

Пошук та відбір академічних статей здійснювався через веб-сайти ключових журналів та наукових асоціацій, які працюють у галузі політології, міжнародних відносин та славістичних студій⁴. До журналів, які приділяли увагу російсько-українському конфлікту, належать «The International Spectator» («Міжнародний

³ Авторка висловлює вдячність Катерині Піщиковій, Рікардо Алькаро, Джуліано Біфолькі та Елеонорі Тафуру за консультації щодо вибору джерел для аналізу.

⁴ У інших тематично дотичних виданнях – «Східна Європа» («Europa Orientalis»), «Славістичні студії» («Studi Slavistici»), «Євроазіатика» («Euroasiatica»), «Італійська соціологія» («Sociologia Italiana – AIS Journal of Sociology»), «Італійський журнал публічної політики» («Rivista italiana di politiche pubbliche») – публікацій щодо російсько-українського конфлікту виявлено не було.

оглядач»), англomовний рецензований журнал видавництва «Taylor & Francis», редакція якого існує на базі італійського аналітичного центру Інститут міжнародних справ (Istituto Affari Internazionali); англomовний «Rivista Italiana di Scienza Politica / Italian Political Science Review» («Італійський політологічний оглядач»), який до 2014 року належав до головного італійського наукового видавництва «Il Mulino», а з 2015 року видається «Cambridge University Press»; та правничий італомовний журнал «Diritti e Diritto Internazionale» («Права й міжнародне право») видавництва «Il Mulino». Варто зазначити, що тоді як останні два журнали здебільшого друкують італійських авторів, автори «The International Spectator» переважно іноземці. Втім, через відомість та авторитетність видання в Італії я приймаю ці публікації до аналізу «італійського дискурсу».

Аналітичний дискурс представлений доробком двох провідних італійських аналітичних центрів, які займаються питаннями зовнішньої політики: міланського Інституту досліджень міжнародної політики (Istituto per gli Studi della Politica Internazionale (ISPI), <https://www.ispionline.it/>, заснований 1934 року) та вже згаданого Інституту міжнародних справ (IAI, <https://www.iai.it/it>, заснований 1965 року; його чинна директорка Наталі Точчі працювала радницею Федеріки Могеріні у той час, коли вона обіймала посаду міністра закордонних справ Італії та Високого представника ЄС з питань зовнішньої політики та політики безпеки), який базується в Римі. У рейтингу найкращих аналітичних центрів Західної Європи, який укладає Пенсильванський університет, вони посідають 15-те та 17-те місце відповідно⁵, при цьому за кількістю публікацій, присвячених російсько-українському конфлікту, істотно переважає ISPI. Варто зазначити, що позиціонування їхнього доробку саме як аналітичного, а не наукового дискурсу, є досить умовним, позаяк чимало авторів їхніх звітів суміщають аналітичну та наукову діяльність і представляють цілу низку італійських (і не тільки)

⁵ McGann, James G. 2018 Global Go To Think Tank Index Report. University of Pennsylvania. https://repository.upenn.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1017&context=think_tanks.

університетів: Католицький університет Святого Серця (Мілан), Школа провідних досліджень імені Святої Анни (Піза), Міланський державний університет, Палермський університет, Римський університет «Ла Сап'єнца» тощо.

Третьою складовою частиною корпусу даних, проаналізованих у рамках цього дослідження, є публікації видання «Limes» («Лімес») – за означенням редакції, «італійського геополітичного журналу», який публікується щомісячно та, за словами впливового італійського дослідника Ріккардо Алькаро, «відіграє фундаментальну роль для розуміння того, як правлячий клас в Італії бачить відносини між Римом та Москвою»⁶. За рівнем впливу (головний редактор «Limes» Лучо Караччоло є членом стратегічного комітету Міністерства закордонних справ Італії) на італійський зовнішньополітичний дискурс та глибиною аналізу «Limes» є аналогом американських видань на кшталт «Foreign Policy» та «The National Interest» (а за обсягом статей нерідко перевершує окремі аналітичні продукти ISPI або IAI та залучає тих самих авторів та/або інших науковців), відтак я вважаю доречним залучити його доробок до корпусу даних для аналізу. У рамках цього дослідження було проаналізовано всі статті, дотичні до тематики конфлікту, які вийшли у друкованих виданнях «Limes» (сайт «Limes» публікує також інші статті в електронному вигляді, які не входять до щомісячних альманахів, однак їхня кількість не дозволяє зробити вичерпний аналіз).

Перш ніж перейти до власне аналізу концептуалізації російсько-українського конфлікту в італійському науково-аналітичному дискурсі, доречно зробити декілька методологічних зауваг. По-перше, у цій статті під «італійським дискурсом» я розумію в першу чергу італійське джерело публікації тексту, а не походження його автора/-ки. Це чутливе питання для італійського контексту (як, імовірно, й для інших західноєвропейських країн), де автори іноземного походження нерідко друкуються у національних виданнях та працевлаштовані в національних дослідницьких установах. По-друге, я свідомо того, що моя власна ідентичність як

⁶ Електронне листування з авторкою, 22 серпня 2019 року.

громадянки України (відтак, особи, яка перебуває всередині «української кризи») та дослідниці Італії й українсько-італійських відносин потенційно може накласти відбиток на мій аналіз італійських нарративів щодо чутливого для України питання. Задекларувавши цю обставину, я, однак, докладаю свідомих зусиль для забезпечення неупередженості та академічної нейтральності свого аналізу.

Корпус даних: кількісний аналіз

Загалом проаналізовано 90 текстів, із них 8 наукових, 42 аналітичних і 30 медійних⁷; 63 італійською та 27 англійською мовою.

Варто загалом відзначити, що інтерес до «української кризи», починаючи з подій Євромайдану, був незначним: про це, зокрема, красномовно свідчить те, що у рамках аналітичного проекту «Огляд міжнародної політики» («Osservatorio della Politica Internazionale»), який спільно здійснюється італійським парламентом та чотирма дослідницькими установами, пов'язаним з Україною питанням у 2014-2019 роках присвячено всього чотири записки: окремий звіт 2016 року, присвячений річниці підписання Мінських домовленостей, та три публікації 2014 року.

Абсолютна більшість публікацій, присвячених «українській кризі», вийшли у 2014-2015 роках, з них 28 – у лютому-травні 2014 року. До таких належить значна частка доробку ISPI, зокрема у вигляді експертних коментарів, а також випуск «Limes» квітня 2014 року «Україна між нами та Путіним», який є чимось на кшталт «українського досьє» з цілої низки політичних, історичних, суспільних та інших питань. Наприкінці 2014 року та у 2015 році з'явилися продукти глибшої рефлексії. До таких належать декілька статей у «International Spectator» та інших виданнях, а також три збірки (edited volumes), виданих ISPI та IAI: «Після Криму. Росія проти Європи?» [Ferrari 2014b], «Поза Україною: ЄС та Росія в

⁷ Маються на увазі тексти, відібрані для аналізу; пошук за ключовими словами охоплював значно ширший масив даних, із якого обиралися найдотичніші до теми дослідження тексти.

пошуках нових відносин» [Ferrari 2015a], «Відносини між Росією та Заходом у світлі української кризи» [Alcago 2015]. У проміжку з 2016 по 2019 рік публікації з'являлися зі зменшеною інтенсивністю: за чотири роки виявлено лише 9 аналітичних, 2 академічних та 10 публіцистичних матеріалів.

«Українська криза»: аналіз італійських наративів

Деномінація конфлікту

Для більшості італійських авторів найкомфортнішим терміном на позначення того, що відбувається в Україні від 2014 року, є «українська криза» (*la crisi ucraina*, який також взаємозамінно та синонімічно вживається поруч із «кризою України» (попри родовий відмінок іменника, без суттєвих відмінностей у значенні) та «кризою в Україні» (*la crisi dell'Ucraina*, *la crisi in Ucraina*) (див. Табл.1⁸). При цьому ці терміни вживаються на позначення цілої низки явищ, починаючи з подій Євромайдану [Mikhelidze 2014] та закінчуючи анексією Криму й конфліктом на сході України (Ferrari 2014b, Marrone et al. 2014, Ferrari 2015b, etc).

Таблиця 1. Розподіл проаналізованих текстів за назвами конфлікту в Україні та довкола України

Назва конфлікту	Наукові та аналітичні публікації	Limes
Ситуація/події в Україні (<i>la vicenda ucraina</i>)	1	0
Українське питання (<i>questione ucraina</i>)	2	0
Заплутана ситуація в Україні (<i>imbroglio Ucraino</i>)	1	0
Українська криза / криза України (<i>la crisi ucraina / Ukraine crisis / Ukrainian crisis / la crisi dell'Ucraina</i>)	26	7

⁸ При складанні переліку враховувалися усі вжиті у тексті терміни; відтак, кількість називань у таблиці перевищує кількість проаналізованих текстів. Мета наведеної таблиці – не так точний кількісний обрахунок, як ілюстрація термінологічних тенденцій італійського дискурсу.

Криза в (Східній) Україні (la crisi in Ucraina / crisis in Ukraine)	2	0
Криза навколо України (crisis over Ukraine)	1	0
Український конфлікт (the Ukrainian conflict / conflitto ucraino)	5	3
(Збройний) конфлікт в (Східній) Україні (conflitto in Ucraina / conflitto nel Ucraina sud-orientale / armed conflict in Ukraine's East)	3	0
(Збройний) конфлікт/війна на Донбасі (the armed conflict/war in Donbas)	5	6
Російське втручання в Україні (ingenerenza / coinvolgimento russa (-o) in Ucraina)	1	0
Проросійська сепаратистська діяльність на Сході України / підтримка Росією повстанців на Сході України (supporto fornito dalla Russia ai ribelli filo-russi)	10	1
Дестабілізація (Східної) України Росією (destabilizzazione delle regioni orientali da Russia)	2	0
(Збройне) вторгнення Росії на Схід України ([military] invasion / infiltration / intervention of Russia in Ukraine / intervento / infiltrazione nel sud-est di Ucraina da Russia)	10	0
(Російська) неоголошена/ гібридна війна на Донбасі/в Україні (hybrid / proxy / quasi war with Russia)	4	2
Російсько-українська війна (Russia-Ukraine war)	1	5
Російсько-український конфлікт (Russian-Ukrainian conflict)	3	0
Російсько-українська криза (the Russia-Ukraine crisis)	1	0
Російська агресія (Russian aggression)	2	0
(Громадянський) конфлікт між тими, хто підтримує ЄС і тими, хто підтримує Росію (scontro tra filo-europeisti e filo-russi)	1	0
Повстання на Донбасі (insurgency / insurrezione in the Donbas)	1	1

Боротьба з проросійськими повстанцями (lotta con i ribelli filorussi)	1	0
Громадянська війна (guerra civile)	2	3
Анексія Криму (l'annessione della Crimea / annexation of the Crimea)	24	5
Російське вторгнення в Крим (l'invasione russa della Crimea / intervento della Russia nella Crimea)	1	2
Кримська криза (crisi in Crimea)	2	0
Відокремлення Криму (secessione della Crimea)	4	1
Російська окупація Криму (occupazione russa della Crimea)	3	1
Російська агресія проти України у Криму (aggressione contro l'Ucraina nella Crimea)	1	0
Приєднання Криму до Росії (ricongiungimento della Crimea alla Russia)	1	0

Іншими уживаними термінами є: «протистояння між тими, хто за Європу, та тими, хто за Росію» [Giusti, Penkova 2014], «збройне повстання» або просто «повстання» [Giusti, Penkova 2014; Pedrazzi 2014; Merry 2015], «конфлікт у східній Україні/на Донбасі» [Makarychev 2018; Romanova 2019], «громадянська війна» [Cella 2014; Vezzosi 2016; Scaglione 2019], «конфлікт в Україні» [Biagini 2015], «український конфлікт» [Merry 2015], «заплутана ситуація в Україні» [Di Rienzo 2016] тощо.

Деякі терміни чітко вказують на роль Росії у конфлікті: «російське втручання в Україні» (яке італійською мовою існує і у варіанті «ingerenza russa», що є еквівалентом англійського «meddling», і «intervento russo», англійським аналогом якого є «intervention») [Carati 2014; Pedrazzi 2014; Claudin, de Pedro 2015; Pisciotta 2019], «російське вторгнення» (invasion) [Puglisi 2015a; Chivvis 2015], «гібридна війна з Росією» [Puglisi 2015c] та просто «гібридна війна» (як подекуди випливає з тексту [Orizio 2018], громадянського характеру), «російсько-українська війна» та «війна проти України через посередників» (proxy war) [Paul 2015], «російсько-український конфлікт» [De Maio 2016; Baev 2017],

«російсько-українська криза» [Sandalli 2016]. Термін «російська агресія» рідше вживається у прямому значенні [Pedrazzi 2014], частіше – в лапках, на позначення концепту, який прижився у міжнародному дискурсі, але з яким не погоджується автор [Ratti 2015; Di Rienzo 2016].

Головний тренд, який простежується в більшості публікацій, *полягає у визнанні тої чи іншої ролі Росії у конфлікті*: якщо не сторони конфлікту, то принаймні гравця, який втручається на боці «сепаратистів». Утім, практично в усіх проаналізованих публікаціях, тобто в тому числі тих, які визнають роль Росії у конфлікті, за рідкісними винятками, «інша», неукраїнська сторона конфлікту позначається як «повстанці» або «сепаратисти» – відтак, італійські автори у своїй абсолютній більшості визнають громадянський *складник* конфлікту на Донбасі та у Криму.

У низці випадків ці терміни – ті, які зображують конфлікт на сході України як внутрішній, і ті, які визнають роль Росії у конфлікті – для італійських авторів не є взаємовиключними. Так, наприклад, Розарія Пульзі у записці для Istituto Affari Internazionali про добровольчі батальйони, пише так: «[...] Україна наразі воює у двох війнах: одна на сході проти донбаських *сепаратистів* (курсив мій – К.З.), а інша у Києві, проти політичних лідерів та адміністративної бюрократії, яка змінилася тільки частково та, здається, не хоче або не може впроваджувати значні реформи» [Puglisi 2015a: 15]. Але вже через чотири сторінки її бачення ворога України змінюється: «Багато волонтерів сказали б, що вони боролися на Майдані за сучасну, ефективну, вільну від корупції державу. Тепер вони захищають її від *російського вторгнення*» [Puglisi 2015a: 19]. Аналогічно у Меррі в одному тексті співіснує «український конфлікт» та «російська агресія» [Merri 2015]. Іншими словами, для італійського дискурсу є прийнятним бачити в конфлікті на сході України і внутрішній, і зовнішній рівень: для італійських лідерів думок у цьому немає суперечності.

Крим як точка неповернення

Анексія Криму 2014 року викликала цілу низку публікацій в італійському науково-аналітичному середовищі [Pishchikova 2014;

Aragona 2014; Frusione 2014; Pastori 2014c; De Guttry 2014; Pedrazzi 2014; Tancredi 2014; Baranovsky 2015, тощо]. Типовими термінами на позначення подій, які відбулися у Криму в березні 2014 року, є «анексія» (найуживаніший термін, зустрічається щонайменше 29 разів), «окупація» [Pishchikova 2014], та «відокремлення» [Bellodi 2014; Baranovskyi 2015], у двох випадках вживається «кримська криза» [Baranovskyi 2015; Tancredi 2014]. Увагу привертають декілька тез, які червоною ниткою проходять по італійському науково-аналітичному дискурсі щодо Криму.

Референдум був нелегітимним та порушує міжнародне право. Низка італійських науково-аналітичних текстів, присвячених анексії Криму, були спрямовані на визначення легітимності того, що відбулося на півострові. Переважна більшість цих текстів визнають нелегітимність референдуму, однак і тут диявол криється у деталях. Так, декілька авторів тлумачать *результати* референдуму як легітимні [Pastori 2014c, Bellodi 2014]: «Референдум щодо незалежності Криму від України, який відбувся 16 березня 2014 року, підтвердив також кількісно силу сецесіоністських настроїв на півострові» [Pastori 2014c]. Дещо пізніше автор додає: «На формальному рівні юридична правомірність референдуму у Криму була оскаржена, а на політичному рівні його результат применшується унаслідок значного внутрішнього та зовнішнього примусу» [Pastori 2014c; див. також аналогічний ланцюжок у Bellodi 2014].

Два тексти, авторства Андреа де Гуттрі та Антонелло Танкреді відповідно, доводять нелегітимність референдуму як із погляду способу його проведення («умови, які характеризували голосування на референдумі, не були такими, щоб гарантувати «справжній» процес, здатний забезпечити вільне волевиявлення, як того вимагають відповідні конвенції міжнародних організацій» [De Guttry 2014]), так і з погляду неможливості застосування до кримської ситуації принципу Хартії ООН щодо права на самовизначення, який можна застосувати у випадку дискримінації населення, оскільки населення Криму не було дискриміноване з боку української держави [De Guttry 2014; Tancredi 2014]. Аналогічної думки щодо відсутності дискримінації російсько-

мовного населення у Криму дотримується і Владімір Барановський:

Що стосується Криму (та взагалі України), дискримінація на етнічному ґрунті (у першу чергу, на ґрунті вживання російської мови) стала дуже важливою темою. Чутливість Росії до цього питання є очевидною, але також очевидним є те, що воно було роздуте у кричущій невідповідності до того, що відбувалося насправді. Насправді ж практично *нічого* не відбувалося, а всі міркування стосувалися *можливої* дискримінації, роздутої майже до рівня геноциду [Baranovsky 2015: 278; курсив автора].

Приєднання Росії до Криму є остаточним та історично обґрунтованим. Попри те, що перша теза нібито суперечить другій, це не є перешкодою для їхнього майже рівноцінного представлення в італійському дискурсі (ще один прояв італійського підходу «*doppio binagio*», чи то пак амбівалентності). Джорджо Челла та Альдо Феррарі у випуску «*Limes*» 2014 року «Україна між нами та Путіним» опублікували цілу історичну розвідку щодо історії півострова. Зокрема, вони вважають: «виглядає, що, хоч ця динаміка і є неприйнятною з погляду міжнародного права, зупинити її або обернути навспак не можливо. За нинішніх умов, здається, не можливо навіть помислити про те, щоб майбутня доля Криму формувалася поза межами орбіти Москви. Як для Кремля, так і для більшості населення півострова йдеться про повернення до історичної, культурної та стратегічної *реальності* регіону» [Cella, Ferrari 2014]. Джанкарло Арагона, президент ISPI, перекоаний, що «*реалізм* вимагає прийняти той факт, що Крим дійсно назавжди вийшов з-під контролю Києва» [Aragona 2014]. Посилаючись на історичні обставини, Джорджо Фрусіоне стверджує, що «випадок Криму уособлює скоріше «повернення» до своєї батьківщини, Росії – після того, як Хрущов 1954 року «подарував» його Українській Радянській Соціалістичній Республіці – аніж вихід (*secessione*) зі складу незалежної України» [Fruscione 2014].

Італійська зовнішня політика, як не раз буде проілюстровано нижче, узагалі підходить до сприйняття світу за засадами

«реалізму» у традиційному політологічному значенні, за принципом «хто сильніший, той і має рацію». «Limes» від 2014 року почав друкувати мапи України, на яких Крим був позначений як територія Росії. У відповідь на звернення посла України в Італії Євгена Перелигіна, який висловив сподівання, що це є наслідком технічної помилки, головний редактор «Limes» Лучо Караччоло відповів так: «Мапа, на яку Ви посилаєтеся, відображає *фактичну реальність* (курсив мій – К. З.). Коли Крим із Севастополем повернеться під дійсний суверенітет України, тоді ми подбаємо про те, щоб надрукувати мапу, яка відображає цю дійсність» [Redazione Limes 2016].

Анексія Криму позначає точку неповернення у зовнішній політиці Росії, коли Росія свідомо та прямолінійно йде на порушення міжнародного права. За визначенням Владіміра Барановського, «Росія не буде слідувати за вами, коли вона не погоджується з тим, що ви робите», – таким був меседж Заходу щодо Косова. На момент кримської кризи формула вже стала іншою: «Росія робитиме те, що вважає за потрібне, незважаючи на будь-яку вашу незгоду, заперечення та протести» [Baranovsky 2015: 276]. Феррарі [Ferrari 2014c] звертає увагу на те, що, хоча ще нещодавно Росія обстоювала захист національного суверенітету, непорушність кордонів та незаконність застосування сили в односторонньому порядку, тепер її позиція розвернулася на 180 градусів.

Україна як пішак геополітики. Війна між Сходом та Заходом

В італійському дискурсі навколо російсько-українського конфлікту власне українській політиці та розумінню України та її реалій приділяється напрочуд мало уваги. Про це свідчить не тільки зміст, але й навіть назви тих наукових та аналітичних текстів, у тому числі декількох книг: «Крим: слабка Європа між діями НАТО та Росії» [Pastori 2014c], «Українська криза: економічна співпраця між Європою та Росією передусім» [Giusti 2014a], «Готуючись до холодного миру: відносини між США та Росією після України» [Ditrych 2014], «Після Криму. Росія проти

Європи?» [Ferrari 2014b], «Поза Україною: ЄС та Росія в пошуках нових відносин» [Ferrari 2015a], «Відносини між Росією та Заходом у світлі української кризи» [Alcaro 2015], «ЄС та Росія після Криму: чи є Україна проблемою?» [Claudin, de Pedro 2015], «Обама та Росія: від «перезапуску» до української кризи» [Di Rienzo 2016] тощо. У публікації Меррі [Merry 2015] «Що робити з українською кризою: дилеми трансатлантичної стратегії» Україна як зовнішньополітичний актор з'являється аж на сьомому (!) місці, після США, європейських держав, НАТО, ЄС, ОБСЄ та Росії, а у збірці «Відносини між Росією та Заходом у світлі української кризи» немає жодного розділу, присвяченого власне «українській кризі».

Це є віддзеркаленням вже згаданої «реалістичної традиції» в італійській зовнішній політиці, за якої Україна виглядає не так актором, як обставиною та/або плацдармом протистояння чи співпраці для великих геополітичних сил за вплив у регіоні: Росії, з одного боку, та Заходу (США, ЄС, НАТО), з іншої. Італійські автори нерідко відштовхуються від тез «реалістів» – Збігнева Бжезінського, Самуеля Гантингтона, Джона Міршаймера – у роз'ясненні ролі України в Європі, чи погоджуючись, чи полемізуючи з ними [Mikhelidze 2014; Gaiani 2014; Merlo 2014; Ferrari 2015b; Menotti 2014; etc]. Таке мислення, у поєднанні з традиційним італійським антиамериканізмом, призводить до появи наративів про *роль США та НАТО як провокаторів Росії до агресивних дій та про Україну – як позбавлену суб'єктності слабку державу*.

Томіслава Пенкова вважає, що «події в Україні – це внутрішній вимір більшої геополітичної боротьби за регіональний вплив, який відбувається між Сходом та Заходом» [Penkova 2014a]. Відтак, в «українській кризі» винен ЄС або США. Джусті та Пенкова переконані, що «ЄС припустився серйозної помилки, вирішивши підписати Угоду про асоціацію з тимчасовим урядом, що сформувався після усунення президента, який, попри тяжкі переступи, був демократично обраним. Такий крок Брюсселя не тільки сприяв дестабілізації країни, але зробив чинний уряд вразливішим, поглибивши розкол між тими, хто за ЄС, і тими, хто за Росією» [Giusti, Penkova 2014], «Саме намагання ЄС затягнути

Україну у свої обійми викликало таку реакцію Росії», переконаний Меррі [Merry 2015]. Еудженіо Ді Рієнцо вважає: «щоб надати об'єктивний висновок щодо легітимності політико-військової відповіді Путіна на потрясіння у Києві та їхні наслідки, потрібно пам'ятати, що найбільша відповідальність за створення української заплутаної ситуації (*l'imbroglio*) належить Сполученим Штатам та підзвітним їм “меншим акціонерам” НАТО» [Di Rienzo 2016]. Водночас Дотторі висновує:

Сьогодні вже можна підтвердити з відносною певністю, що Євромайдан не був наслідком спроби США протягнути Україну і, можливо, також Грузію до Північноатлантичного альянсу – мета, якої Німеччина та Італії перешкодили Джорджу Бушу досягнути у вже далекому 2008 році. Натомість Євромайдан став наслідком намагань двох угруповань європейських країн – Вишеградської четвірки та вартових розширеного Східного партнерства, – які були рішуче налаштовані затягнути на орбіту ЄС ті пострадянські країни, що залишилися поза межами Союзу [Dottori 2014a].

Деякі автори [Paří 2014; Fabbri 2014] навіть оперують поняттям *пастки*, яку США навмисне підготували для Росії: «Якщо Росія переконана (як багато хто в Європі думає і не наважується сказати), що цинічний державний переворот, організований США з навмисною метою спровокувати війну, відбувся в Україні, то вона (Росія – К.З.) повинна розуміти, що потрапляти в цю пастку не в її інтересах» [Paří 2014].

Деякі дослідників порівнюють дії Росію у Криму з діями НАТО в Косово, відтворюючи наратив про те, що *Росія всього лише чинить так само, як США та НАТО*. «Якщо військова окупація Криму та референдум 16 березня вважаються порушенням міжнародного права та цілісності суверенної держави, то НАТО та європейські країни, які підтримали бомбардування Югославії, здається, поводяться дуже лицемірно, звертаючись до міжнародного права тільки задля захисту певних інтересів» [Fruscione 2014]. Щодо України, то й тут дії Заходу та Росії розглядаються італійськими дослідниками як еквівалентні: «Зреш-

тою, роль гаранта [безпеки російськомовних громадян] була дуже подібною до ролі приборчника (*sostenitore*), яку Захід відігравав для Києва» [Penkova 2014b].

Прикметно, що навіть ті автори, які досить докладно й чи не поіменно перераховують учасників бойових дій на Донбасі з боку російських відомств, також протиставляють цьому участь іноземців, зокрема представників західних держав, на боці Збройних Сил України, таким чином нівелюючи для читача російську участь («Озброєні іноземці воюють заради захисту України» [Cella 2014]). В одній з аналізованих публікацій серед тих, хто бере участь у війні на Донбасі, перераховано стільки національностей, що у читача може скластися враження, буцімто на сході України триває «Третя світова війна у мініатюрі» [Orizio 2018].

Зрозуміти Росію

Відтак, питання, яке ставлять перед собою італійські науковці та аналітики, часто звучить не «як забезпечити дотримання міжнародного права в Європі» (вже не кажучи про «як досягнути відновлення територіальної цілісності й суверенітету України»), а «як Заходові та Росії знову порозумітися». Рекомендації, які наводять італійські дослідники, так чи інакше зводяться до того, щоб *зрозуміти Росію* [De Maio 2016]. «Відновлення політичної співпраці між Росією та Заходом (зокрема Європейським Союзом) має початися з розуміння, що нинішня українська криза – це найновіший наслідок глибокого та дедалі більшого взаємного непорозуміння», стверджує Альдо Феррарі [Ferrari 2015b]. Цілком у дусі постправди інший італійський автор перефразовує вислів тодішнього польського президента задля наголошення важливості порозуміння з Росією: «Якщо, як зазначив польський президент Броніслав Коморовський під час промови у Верховній Раді у квітні (2015 року – К.З.), не може бути стабільної Європи без вільної України, точно не може бути безпечного континенту без всеосяжного примирення з Росією» [Ratti 2015]. Вже згадувані дослідниці Джусті та Пенкова в дослідженні для італійського парламенту рекомендують «у жодних переговорах чи пошуках виходу з кризи не ігнорувати інтереси Росії» [Guisti, Penkova 2014].

Так, італійські автори роз'яснюють, що Росія вважає вступ України до ЄС загрозою для себе, оскільки це, мовляв, є першим кроком до вступу в НАТО [Biagini 2015; Romano 2018], відтак вона була змушена *реагувати* на події Євромайдану, тобто *захиститися* [Cantone 2016; Ileri 2014] або *захистити* (російськомовних громадян) – у цьому випадку декілька авторів оперують концептом «*responsibility to protect*» [Fabbri 2014; Baranovsky, Mateiko 2016]. Москва у минулому була «жертвою кошмару оточення», і її «налякала» політична динаміка в Україні [Aragona 2015], яка могла призвести до «ефекту доміно» в регіоні [De Maio 2016].

Одним із шляхів такого розуміння та забезпечення інтересів Росії у регіоні є український *нейтралітет* (зауважимо, саме нейтралітет, тобто відмова Україні у вступі в НАТО, а не відсутність перспективи членства у ЄС) – стала ідея, присутня як у ранніх публікаціях, так і в пізніших: «Нема сенсу далі дратувати Кремль. [...] Захід має запевнити Росію, що Україна не стане членом Північноатлантичного Альянсу» [Mikhelidze 2014]; «Рішенням, що привело б до подолання протистояння між ЄС та Росією, міг би бути підхід, за якого певні країни отримують підтримку, але не ставлять набуття членства у НАТО за свою офіційну мету» [Marrone et al. 2014].

Зрозуміти Україну

Мотивам та інтересам Росії в італійському науково-аналітичному дискурсі присвячено значно більше уваги, ніж мотивам та інтересам України як суверенної європейської держави. Рекомендації щодо, наприклад, нейтрального статусу для України або ж федералізації [Giusti, Penkova 2014] вочевидь не впливають з аналізу інтересів та потреб України – принаймні такий аналіз, як правило, не наводиться у проаналізованих текстах. За таких обставин Україні залишається роль «мосту», «посередника», «буфера» між Сходом та Заходом [Pastori 2014a], розділеної геополітичним вибором та власною історією країни [Marrone et al. 2014].

Варто визнати, що ціла низка проаналізованих матеріалів демонструє глибоке розуміння українських реалій, вийшовши далеко поза межі поширених стереотипів про Україну. Так, випуск

«Limes» від квітня 2014 року «Україна між Путіним та нами», присвячений Україні, у низці матеріалів досить ґрунтовно спростовує тезу про розділеність та слабкість України: сюди належить і стаття про українських футбольних вболівальників, які від Луганська до Карпат та Криму були єдиними у відстоюванні української незалежності й територіальної цілісності [Luchetta 2014]; і хроніка Євромайдану з цифрами щодо походження (як із заходу, так і зі сходу та центру України) та мови протестувальників (і українська, і російська), а також збалансованою оцінкою ролі ультраправих у протестах [Cantone 2014]; і історична розвідка із згадкою про Голодомор 1932-1933 років, авторства італійського історика – члена Асоціації українських студій в Італії [Bellezza 2014]; і дані щодо радянської русифікації Донбасу, який, як зазначає автор наприкінці дев'ятнадцятого століття на 52,4% складався з українців і тільки на 28,7% – з росіян [Scaglione 2014], тощо.

З науково-аналітичного доробку на тлі «intenditori di Russia» («тих, хто розуміє Росію») відрізняється, по-перше, низка публікацій Розарії Пульїзі [Puglisi 2015a; 2015b; 2015c], які демонструють глибинне вивчення проблематики волонтерського руху та волонтерських батальйонів у контексті реформи Збройних сил України. Вона, зокрема, спростовує твердження про те, що ультраправа ідеологія є панівною для волонтерських батальйонів, ілюструє різноманіття складу батальйонів за мовою (російська, українська), релігією та регіоном походження (існування кримського батальйону, до складу якого входять кримські татари, тощо). По-друге, варто відзначити розділ Кармен Клаудін та Ніколаса де Педру у книзі «Поза Україною: ЄС та Росія в пошуках нових відносин» [Claudin, de Pedro 2015], у якому викладено такі нюанси, як розбіжність між росіянами, носіями російської мови та проросійськими громадянами України («це три відмінні реальності, які часом, але далеко не завжди перетинаються»), тлумачать події на Донбасі як інструмент, за допомогою якого Кремль намагається захопити контроль на усю Україною, усвідомлюють та наголошують на успадкованій ідеї, носіями якої і тепер, як вважають автори, є багато хто на Заході, що Росія має на Україну особливі права, тощо.

Утім, таких публікацій в італійському дискурсі усе ж таки меншість. У випуску «Limes» поруч із проукраїнським пафосом під назвою «Померти за Європу» Оксани Пахльовської [Pachlovska 2014] надруковано також статті російського політолога Фьодора Лук'янова [Luk'janov 2014], Єгора Просвірніна, редактора сайту «Спутник і погром», який 2014 року підтримав так звану «Новоросію» [Prosvirnin 2014] (Лук'янов, з-поміж іншого, твердить, що Україна – така держава, яка не в стані робити геополітичний вибір, а Просвірнін переконує, що український націоналізм є однією з найбільших загроз для російської ідентичності), вже згадані статті Фабрі та Дотторі, які зображують Євромайдан як змову США проти Росії, статті, які проводять паралелі між українським націоналізмом та нацизмом [Carta 2014], тощо⁹. Такий «плюралізм думок» (іше один прояв італійського «подвійного треку»!) узагалі властивий італійському дискурсу, і не тільки «Limes». Так, аналітичний центр ISPI, який присвятив російсько-українському конфлікту найбільше публікацій у жанрі коментаря, додає дисклеймер, що викладені у них позиції є суто авторськими та не відбивають позицію ISPI. Це дозволяє публікації практично будь-якого змісту, навіть якщо автори розглядають те чи інше явища (як-от конфлікт на сході України) з кардинально різних позицій.

Італія: комплекс геополітичної меншовартості

Як зазначалося у вступі, Італія – одна з тих країн, яка від початку конфлікту та запровадження санкцій проти Росії голосно говорить про власну «ставку» – збитки, яких вона нібито зазнає

⁹ Варто зазначити, що позиція дослідника у першу чергу обумовлюється все ж таки його *ідентичністю*, а не національністю: наприклад, Андрей Макаричев (уродженець Росії, однак постійно працює в Естонії) у цілком проукраїнському дусі стверджує, що «проблема полягає не в тому, що НАТО нібито ігнорує цивілізаційну ідентичність Росії та її політичні наслідки, а у навмисному недотриманні Росією базових принципів міжнародного права, прикладом чого є анексія Криму та фактичне підбурювання воєнного сепаратизму у східній Україні. Відтак, хор голосів, які намагаються поставити очевидну ідею про культурну особливість Росії у центр суперечності між Росією та Заходом, створює димову завісу, яка відволікає увагу від справжніх причин нинішнього конфлікту між Росією та Заходом» [Makarychev 2018].

через російські контрсанкції проти ЄС. Насправді цифри, які лунають в італійському дискурсі, є значно перебільшеними, зокрема через сприйняття загального скорочення торгівлі як наслідку контрсанкцій (які стосуються обмеженого переліку типів товарів)¹⁰. Утім, у межах цього дослідження доречно проаналізувати, як в італійському дискурсі зображується позиція Італії щодо російсько-українського конфлікту.

На підставі здійсненого аналізу можна, по-перше, зробити висновок, що більшість публікацій присвячено позиції не Італії, а ЄС та/або НАТО. Частково це можна пояснити тим, що Україна – це країна, з якою Італія має справу в рамках євросоюзівського треку і більш схильна приєднуватися до консенсусної позиції ЄС, аніж мати власну¹¹. Іншою причиною, парадоксально, може бути певний комплекс меншовартості чи то пак другорядності, який подекуди простежується в італійському дискурсі: а саме, залежність Італії від США та Німеччини [Fattibene 2016; Dottori 2014b]. Прикметно, що низка публікацій присвячені саме аналізу політики та рекомендаціям для США щодо «української кризи» [Menotti 2014; Pastori 2014b], хоча рекомендації аналітичних центрів однієї країни урядам іншої не є типовою практикою.

По-друге, в італійському науково-аналітичному дискурсі навколо російсько-українського конфлікту тематика санкцій, а тим більше рекомендації щодо їхнього скасування (чи, навпаки, посилення), не дістають значного висвітлення. Натомість, ті матеріали,

¹⁰ Частка забороненого Росією імпорту становить менш як 1% італійського експорту сільгосппродукції, якщо порівнювати з цифрами 2013 року. Більше про вплив санкцій на італійську економіку див. у: Зарембо Катерина, Солодкий Сергій, Левонюк Тетяна. 2018. Хто перший: Які країни наважаться порушити єдність Європейського Союзу щодо санкцій проти Росії? Київ: Центр «Нова Європа». <http://neweurope.org.ua/analytics/htopershyj-yaki-krayiny-navazhatsya-porushyty-yednist-yevropejskogo-soyuzu-shhodo-sanktsij-proty-rosiyi/>; Tafuro Eleonora et al. 2019. Fact Checking: Russia e sanzioni. ISPI, 31 gennaio. <https://www.ispionline.it/it/pubblicazione/fact-checking-russia-e-sanzioni-22134>.

¹¹ Зарембо Катерина 2016. Аудит зовнішньої політики: Україна-Італія. Київ: Центр «Нова Європа». http://neweurope.org.ua/wp-content/uploads/2017/10/Aud_Ukr_Ital_ukr_net.pdf.

які приділяють увагу саме італійській позиції, дають певні роз'яснення політичного мислення Італії щодо конфлікту. Як пояснює Даніеле Фаттібене з ІАІ у записці для італійського парламенту, «Італія з великою обережністю підійшла до конфлікту в Україні, намагаючись дотримати складного балансу між спільною позицією, яку зайняла євроатлантична спільнота, та намаганням не надто підважувати політичні та економічні відносини з Москвою» [Fattibene 2016]. Дещо відвертішим є Джермано Дотторі, який у статті «Євромайдан: італійці надають перевагу росіянам» розлого аналізує цінність Росії для Італії та глибину італо-російських відносин, зокрема називає Італію «адвокатом Росії на Заході», а також без дипломатичних реверансів визнає: «Фактично, Рим продовжує протистояти перспективі, яка обов'язково передбачає компроміс між Європою та Росією. *Київ не вартий Москви* (курсив мій – К.З.). У наступні місяці, незважаючи на Євромайдан, Італія залишалася обережною» [Dottori 2014b]. В Італії є переконання, пояснює Б'яджині, що зовнішня політика Росії є «надійною» – так, можливо у країні й немає демократії, а в зовнішній політиці Росія вдається до агресивних заходів, зате у вирішальних моментах вона завжди поводитися «відповідально та по-партнерськи» [Biagini 2015]. Іншими словами, стратегічна цінність Росії для Італії така, що в контексті російсько-українського конфлікту Італія змушена сидіти на складному шпагаті: з одного боку, підтримувати євроатлантичну єдність, а з іншого – продовжувати розбудову відносин із Москвою.

Висновки

Аналіз італійського науково-аналітичного дискурсу щодо російсько-українського конфлікту дозволяє сформулювати висновки у вигляді «доброї» та «поганої» новини. «Добра новина» полягає у тому, що за майже тридцять років після розпаду СРСР в Італії вже з'явилося покоління лідерів думок, які намагаються донести українські наративи в Італії та розвінчати стереотипи щодо України як сфери впливу Росії або принаймні зрозуміти, що відбувається в Україні, з українських, а не російських джерел. Відтак конфлікт на Донбасі зображується у багатьох термінах, однак концепт «громадянської війни» не є панівним, хоча рідкісним є і зображення

його як конфлікту міждержавного. Скоріше, італійський дискурс подає ситуацію як «десь посередині»: як російську допомогу (у тому числі зброєю та вояками) місцевим сепаратистам.

Натомість, «поганою новиною» є те, що італійський дискурс і далі формується в дусі історичної традиції, за якої вважається, що у біполярному світі керують великі держави – США та Росія, а слабші держави, на кшталт України й навіть Італії, відіграють значно меншу роль. При цьому щодо суперечливих та неоднозначних для Італії питань – анексія Криму, роль Росії у війні на Донбасі, санкції щодо Росії тощо – в італійському дискурсі існує ціла низка прикладів «риторичної еквілібристики» у стилі «так, але ні»: на Донбасі проти України воює і Росія, і сепаратисти; Італія зберігає відданість НАТО, але й Росія – цінний партнер; анексія Криму є нелегітимною, але Крим російський назавжди, тощо.

Можна припустити, що причиною такого підходу є, з одного боку, інтелектуальна традиція в Італії, у якій щодо пострадянського простору домінували російські студії (і знання про Росію), тоді як студії щодо інших країн Східної Європи поза межами ЄС перебували у зародковому стані; з іншого – фокус зовнішньополітичних пріоритетів не у Східній Європі, а в регіоні Середземномор'я – відтак, для Італії припустимі певні компроміси щодо країн-сусідів ЄС на Сході, де вона не бачить себе важливим гравцем. Так чи інакше, позиції Італії щодо України притаманна певна амбівалентність, яка часто грає не на користь інтересам України, чи принаймні їхньому усвідомленню в італійських колах.

Використані джерела

Наукові та аналітичні публікації

Alcaro Riccardo (ed.). 2015. West-Russia relations in light of the Ukraine crisis. IAI research papers.

Aragona Giancarlo. 2014. La crisi in Ucraina e OSCE. ISPI. Commentary. 18.03.2014.

Baev Pavel. 2017. The Russia-Ukraine conflict as the main driver of new confrontation in Europe. ISPI. Commentary. 19.05.2017.

Baranovsky Vladimir, Mateiko Anatoly. 2016. Responsibility to Protect: Russia's Approaches. *The International Spectator* 51:2, 49-69.

Baranovsky Vladimir. 2015. From Kosovo to Crimea. *The International Spectator* 50:4, 275-281.

Biagini Antonello Folco. 2015. Quanto conta l'Ucraina per la Russia. Quanto conta la Russia per l'Italia. ISPI. Commentary. 16.04.2015.

Carati Andrea. 2014. Falsi miti 2: la guerra ibrida russa. ISPI. Commentary. 10.10.2014.

Cella Giorgio. 2014. Armati stranieri combattono per la difesa dell'Ucraina. ISPI. Commentary. 14.07.2014.

Chivvis Christopher. 2015. Deterrence in the New European Security Context. *West-Russia relations in light of the Ukraine crisis*. Riccardo Alcaro (ed.). IAI research papers. P. 33-48.

Claudin Carmen, de Pedro Nicolas. 2015. The EU and Russia after Crimea: Is Ukraine the Knot? *Beyond Ukraine. EU and Russia in Search of a New Relation*. Ferrari Aldo (ed.). ISPI, Edited volume. P. 13-29.

De Guttry Andrea. 2014. Crisi ucraina: quel referendum è illegittimo. ISPI. Commentary. 7.04.2014.

De Maio Giovanna. 2016. Russia's view of Ukraine after the crisis. IAI Working Papers 16 / 04 – February 2016.

Di Rienzo Eugenio. 2016. Obama e la Russia. Dal Restart alla crisi ucraina. Analysis ISPI. No. 302. Agosto 2016.

Ditrych Ondrej. 2014. Bracing for Cold Peace. US-Russia Relations after Ukraine. *The International Spectator* 49:4, 76-96.

Fattibene Daniele. 2016. Un anno da Minsk II: a che punto siamo? IAI/Osservatorio della politica internazionale. Note, 59 – marzo.

Ferrari Aldo (ed.) 2014b. *Oltre la Crimea. Russia contro Europa?* ISPI.

Ferrari Aldo. 2014a. Successi e rischi: bilancio negativo per il Cremlino. ISPI. Commentary. 1.10.2014.

Ferrari Aldo. 2014c. Crimea: una svolta per la politica estera russa? *Oltre la Crimea. Russia contro Europa?* Aldo Ferrari (ed.). *Oltre la Crimea. Russia contro Europa?* ISPI. P. 1-12.

Ferrari, Aldo (ed.). 2015a. *Beyond Ukraine. EU and Russia in Search of a New Relation*. ISPI.

Ferrari Aldo. 2015b. EU-Russia: What Went Wrong? *Beyond Ukraine. EU and Russia in Search of a New Relation*. Aldo Ferrari (ed.) *Beyond Ukraine. EU and Russia in Search of a New Relation*. ISPI. P. 29-44.

Fruscione Giorgio. 2014. Ucraina: la Crimea non è il Kosovo. ISPI. Commetary. 26.03.2014.

Giusti Serena, Penkova Tomislava. 2014. Quali Scenari per la crisi in Ucraina? *ISPI/Osservatorio di politica internazionale*. Approfondimenti. No 95. maggio.

Giusti Serena. 2014a. Crisi ucraina: tra Europa e Russia cooperazione economica über-alles. ISPI. Commentary. 7.04.2014.

Giusti Serena. 2015a. La crisi ucraina: un monito per l'Europa e per i vicini orientali. ISPI. Commentary. 1.04.2015

Giusti Serena. 2015b. La Politica europea di vicinato e la crisi in Ucraina. Documenti IAI 15 | 15 – luglio.

Makarychev Andrey. 2018. Normative and Civilisational Regionalisms: The EU, Russia and their Common Neighbourhoods. *The International Spectator* 53:3, 1-19.

Marrone Alessandro, Tessari Paola, De Simone Carolina. 2014. Italian Interests and NATO: From Missions to Trenches? Documenti IAI 14 | 12E – December.

Menotti Roberto. 2014. La crisi ucraina vista da Washington. *IAI/Osservatorio di politica internazionale*. Focus Euroatlantico No 6 – aprile/giugno.

Merry E. Wayne. 2015. Dealing with the Ukrainian Crisis: Transatlantic Strategy Dilemmas. IAI Working Papers 15 | 51 – December.

Mikhelidze Nona. 2014. Second Revolution on Euromaidan: What next for Ukraine? IAI Working Papers 14 | 03 – February 2014.

Pastori Gianluca. 2014a. Stati Uniti ed Europa alla prova del dialogo. ISPI. Commentary. 21.02.2014.

Pastori Gianluca. 2014b. Il dilemma di Washington in Ucraina. Realpolitik o promozione della democrazia? ISPI. Commentary. 5.03.2014.

Pastori Gianluca. 2014c. Crimea: un'Europa fragile tra gli attivismi di Nato e Russia. ISPI. Commentary. 17.03.2014.

Paul Amanda. 2015. The Eastern Partnership, the Russia-Ukraine War, and the Impact on the South Caucasus. IAI Working Papers 15 | 06 – February.

Paul Amanda. 2015. The EU in the South Caucasus and the Impact of the Russia-Ukraine War. *The International Spectator* 50:3, 30-42.

Pedrazzi Marco. 2014. Falsi miti 3: la liceità delle operazioni russe in Ucraina. ISPI. Commentary. 10.10.2014.

Penkova Tomislava. 2014a. Is Ukraine going to break apart? ISPI. Commentary. 27.02.2014.

Penkova Tomislava. 2014b. La strategia del Cremlino in Ucraina. *Oltre la Crimea. Russia contro Europa?* Aldo Ferrari (ed.) *Oltre la Crimea. Russia contro Europa?* ISPI. P. 13-31.

Pisciotta Barbara. 2019. Russian revisionism in the Putin era: an overview of post-communist military interventions in Georgia, Ukraine, and Syria. *Italian Political Science Review/Rivista Italiana di Scienza Politica*, 1-20.

Pishchikova Kateryna. 2014. Ukraine at the crossroads: Towards more unity or further disintegration? ISPI, Analysis No. 242.

Prodi Romano. 2018. Russia-Ucraina: verso l'escalation? ISPI. Il Mondo che verra'.

Puglisi Rosaria. 2015a. Heroes or Villains? Volunteer Battalions in Post-Maidan Ukraine. IAI Working Papers 15 | 08 – March.

Puglisi Rosaria. 2015b. A People's Army: Civil Society as a Security Actor in Post-Maidan Ukraine. IAI Working Papers 15 | 23 – July.

Puglisi Rosaria. 2015c. General Zhukov and the Cyborgs: A Clash of Civilisations within the Ukrainian Armed Forces. IAI Working Papers 15 | 17 – May.

Ratti Luca. 2015. After Maidan: Re-Starting NATO-Russia Relations. *Beyond Ukraine. EU and Russia in Search of a New Relation.* Aldo Ferrari (ed.) ISPI, Edited volume. P. 45-65.

Romanova Valentyna. 2019. What will the 2019 Ukraine Elections Spell for the Donbas Conflict? ISPI. Commentary. 06.02.2019.

Sandalli Maria Elena. 2016. Challenges to European Security: A Transatlantic Perspective. Documenti IAI 16 | 01 – January.

Tancredi Antonello. 2014. Crisi in Crimea, referendum ed autodeterminazione dei popoli. *Diritti Umani e Diritto Internazionale*, 8:2, 480-490.

Публіцистика

Bellezza Simone Attilio. 2014. Tridente contro falce e martello: gli usi della storia nell'Ucraina post-sovietica. *La Russia in guerra* – No

12. Limes. <http://www.limesonline.com/cartaceo/tridente-contro-falce-e-martello-gli-usi-della-storia-nellucraina-post-sovietica>.

Bellodi Leonardo. 2014. La legge del più forte. *Ucraina tra noi e Putin* – No 4. Limes. <http://www.limesonline.com/cartaceo/la-legge-del-piu-forte>.

Cantone Sergio. 2014. Cronaca di una rivoluzione improbabile. *Ucraina tra noi e Putin* – No 4. Limes. <http://www.limesonline.com/cartaceo/cronaca-di-una-rivoluzione-improbabile>.

Cantone Sergio. 2016. Il bluff degli Accordi di Minsk. *Russia-America, la pace impossibile* – No 9. Limes. <http://www.limesonline.com/cartaceo/il-bluff-degli-accordi-di-minsk?prv=true>.

Carta Maurizio. 2014. Il peccato originale di Kiev. *A chi servono i servizi* – No 7. Limes. <http://www.limesonline.com/cartaceo/il-peccato-originale-di-kiev>.

Cella Giorgio, Ferrari Aldo. 2014. Crimea, faro russo sul Mediterraneo. *Ucraina tra noi e Putin* – No 4. Limes. <http://www.limesonline.com/cartaceo/crimea-faro-russo-sul-mediterraneo?prv=true>.

Dottori Germano. 2014a. Anche Berlino ha perso a Kiev. *Ucraina tra noi e Putin* – No 4. Limes. <http://www.limesonline.com/cartaceo/anche-berlino-ha-perso-a-kiev>.

Dottori Germano. 2014b. Jevromajdan, gli italiani preferiscono i russi. *La Russia in guerra* – No 12. Limes. <http://www.limesonline.com/cartaceo/jevromajdan-gli-italiani-preferiscono-i-russi>.

Fabrizi Dario. 2014. Fomenta e domina. *Ucraina tra noi e Putin* – No 4. Limes. <http://www.limesonline.com/cartaceo/fomenta-e-dolina>.

Gaiani Gianandrea. 2014. Il mosaico dei vinti: viaggio nella guerra del Donbas. *La Russia in guerra* – No 12. Limes. <http://www.limesonline.com/cartaceo/il-mosaico-dei-vinti-viaggio-nella-guerra-del-donbas>.

Ilari Vigilio. 2014. Non è un torneo è canne. *2014-1914 L'eredità dei grandi imperi* – No 5. Limes. <http://www.limesonline.com/cartaceo/non-e-un-torneo-e-canne?prv=true>.

Luchetta Andrea. 2014. La partita degli ultras. *Ucraina tra noi e Putin* – No 4. Limes. <http://www.limesonline.com/cartaceo/la-partita-degli-ultras>.

Luk'janov Fëdor. 2014. Promemoria per l'Occidente: la Russia è tornata. *Ucraina tra noi e Putin* – No 4. Limes. <http://www.limesonline.com/cartaceo/promemoria-per-loccidente-la-russia-e-tornata>.

Merlo Simona. 2014. Unità, indipendenza, dialogo: l'appello delle chiese ucraine. *Ucraina tra noi e Putin* – No 4. Limes. <http://www.limesonline.com/cartaceo/unita-indipendenza-dialogo-lappello-delle-chiese-ucraine>.

Orizio Pietro. 2018. Ucraina, la guerra mercenaria. *Lo stato del mondo* – No 4. Limes. <http://www.limesonline.com/cartaceo/ucraina-la-guerra-mercenaria>.

Pachlovska Oxana. 2014. 2014, Morire per l'Europa. *Ucraina tra noi e Putin* – No 4. Limes. <http://www.limesonline.com/cartaceo/2014-morire-per-leuropa?prv=true>.

Prosvirnin Egor. 2014. Noi russi e i pericoli di un'Ucraina sciovinista e violenta. *Ucraina tra noi e Putin* – No 4. Limes. <http://www.limesonline.com/cartaceo/noi-russi-e-i-pericoli-di-unucraina-sciovinista-e-violenta>.

Redazione Limes. 2016. Lettera dell'ambasciatore d'Ucraina in Italia e risposta di Lucio Caracciolo. *Il Mondo di Putin* – No 1. Limes. <http://www.limesonline.com/cartaceo/lettera-dellambasciatore-ducraina-in-italia-e-risposta-di-lucio-caracciolo>.

Scaglione Fulvio. 2014. Gli oligarchi alla fiera dell'Est. *Ucraina tra noi e Putin* – No 4. Limes. <http://www.limesonline.com/cartaceo/gli-oligarchi-alla-fiera-dellest>.

Scaglione Fulvio. 2019. Lo stallo ucraino. *Antieuropa, l'imperio europeo dell'America* – No 4. Limes. <http://www.limesonline.com/cartaceo/lo-stallo-ucraino>.

Vezzosi Maurizio. 2016. L'oro nero del Donbas. *Il Mondo di Putin* – No 1. Limes. <http://www.limesonline.com/cartaceo/loro-nero-del-donbas>.

Фукідід у колгоспі тварин: грецький підхід до українсько-російського конфлікту

Надія Коваль

Вступ

Зважаючи на брак традиції, обмеженість ресурсів, мовні бар'єри та схильність звертати увагу передовсім на «великі» держави, Греція та грецька думка про Україну рідко стає предметом професійного зацікавлення, не кажучи вже про академічні дослідження. Однак для зовнішньої політики Європейського Союзу, де практично усі рішення ухвалюються шляхом консенсусу, поняття маленької країни є доволі умовним. Якщо до того, що 2014 року понад половину європейських депутатів від Греції проголосували проти ратифікації Угоди про Асоціацію України з ЄС, можна поставитися як до прикrostі, яку з лишком переважили голоси інших держав, то в питанні санкцій справа виглядає складніше.

Показовим моментом стало засідання Європейської ради наприкінці січня 2015 року, коли після обстрілу Маріуполя – міста, в околицях якого мешкає переважна більшість грецької меншини України, – Греція, поряд з іншими країнами, категорично виступила проти посилення санкцій. Слабка реакція ЄС не змогла запобігти подальшій російській атаці кінця січня – початку лютого 2015-го, що завершилася підписанням т. зв. других мінських домовленостей. Навіть якщо з певним скептицизмом сприймати заяви грецького міністра закордонних справ про його ключову роль у досягненні рішення щодо санкцій¹, непримиренна грецька позиція як мінімум посилила блок скептичних держав. Назагал, Греція була й залишається одним із тих гравців ЄС, які протягом українсько-російського конфлікту найпосплідовніше обстоювали необхідність примирливої політики щодо РФ, активного діалогу,

¹ Foreign Minister Kotzias' Interview on AMNA Web TV. *Hellenic Republic. Ministry of Foreign Affairs*, 01.02.2015. <http://www.mfa.gr/en/current-affairs/statements-speeches/foreign-minister-kotzias-interview-on-amna-web-tv.html>.

недоцільності санкцій, потреби спільної архітектури безпеки тощо².

Не менш важливим є й те, що прихильна до Росії риторика та політика має надзвичайно високий рівень схвалення грецького суспільства. Так, у вересні 2013 року 63% греків позитивно ставилися до Росії, а 2014-го, вже після військової агресії проти України, понад третина греків прихильно сприймала російське керівництво, хоча менш як чверть мало симпатії до європейських очільників³. 2014 року майже половина (49%) громадян Греції не схвалювала політики ЄС на підтримку українського уряду⁴, а в серпні 2015-го 62% не підтримували санкцій проти РФ.⁵ З плином часу позитивне ставлення лише посилилося: 2019 року 52% греків довіряє Володіміру Путіну⁶.

Такий стан справ спонукає дослідити, як саме функціонує серединна ланка між суспільними настроями та урядовою

² У своїй попередній роботі я проаналізувала, як сприймали «українську кризу» представники грецької влади та як ці сприйняття відбилися на політиці відповідних урядів у 2014-2017 роках. Див.: Koval Nadiia. 2017. Russia as an Alternative Security Provider: The Greek Perspective on the “Ukraine Crisis. *Ідеологія і політика* 1 (7) («Українська криза» в національних перспективах країн-членів ЄС), 131-167.

³ Pew Research Center. 2013. Global Opinion of Russia Mixed. Negative Views Widespread in Mideast and Europe. *Pew Research Center Survey Report*, 03.09. <http://www.pewglobal.org/2013/09/03/global-opinion-of-russia-mixed/>; Pew Research Center. 2014. A Fragile Rebound for EU Image on Eve of European Parliament Elections. EU Favorability Rises, but Majorities Say Their Voice Is Not Heard in Brussels. *Pew Research Center*, 12.05. <http://www.pewglobal.org/2014/05/12/a-fragile-rebound-for-eu-image-on-eve-of-european-parliament-elections/>.

⁴ German Marshall Fund. 2014. Transatlantic Trends: Key Findings 2014. Цит. за Petsinis Vassilis. 2016. Russophilia as a Component of National Populism in Greece. *Критика и гуманизъм*, 46, 291.

⁵ Esipova Neli, Ray Julie. 2016. Greeks Oppose Economic Sanctions Against Russia. *Gallup*, 25.08. http://www.gallup.com/poll/184811/greeks-oppose-economic-sanctions-against-russia.aspx?g_source=COUNTRY_GRC&g_medium=topic&g_campaign=tiles.

⁶ Pew Research Center. 2019. Merkel garners more confidence than other European leaders, *Pew Research Center Spring 2019 Global Attitudes Survey*, 09.10. https://www.pewresearch.org/global/2019/10/14/the-european-union/pg_10-15-19-europe-values-04-05/.

політикою, чому власне ухвалюються такі рішення та домінують відповідні настрої, іншими словами, який саме дискурс про Україну, Росію та поточний конфлікт формують грецькі інтелектуальні еліти.

Цікаво, що у 2015-2018 роках спостерігалось поєднання інтелектуальної традиції та політичної практики в одній особі. Йдеться про те, що міністром закордонних справ Греції в цей час був Нікос Коцьяс, професор міжнародних відносин Пірейського університету та автор книг про зовнішню політику, який приділяв особливу увагу розвитку стосунків Греції з новими центрами сили, Росією та Китаєм, і прихильно ставився до геополітичних концепцій загалом та російської ідеї євразійства зокрема. Відомим свого часу став епізод, коли він запросив з лекцією до Пірейського університету російського ідеолога євразійства Александра Дугіна. А 2014 року, ще до приходу в уряд, Коцьяс написав немало публіцистики, в якій зокрема пояснював російську інтервенцію в Криму як логічну поведінку наддержави, стверджував, що Німеччина перетворила країни на кшталт Греції та України на «боргові колонії», та говорив про український уряд як про неонацистську хунту. Зайнявши посаду, Коцьяс неоднократно посилався на власну геополітичну концепцію трикутника нестабільності «Україна – Лівія – Близький Схід», в центрі якого перебуває стабільна Греція, та немалу увагу присвятив розвитку відносин із Росією⁷.

Однак перебування при владі професора Коцьяса є радше винятком, ніж правилом, хоча, як ми побачимо нижче, його погляди вписуються в певну традицію, характерну для ширших кіл грецьких науковців-політологів. Тож у цьому розділі я розгляну, як концептуалізують російсько-український конфлікт грецькі інтелектуали, що опублікували відповідні й/або аналітичні тексти у 2014-2019 роках. Це дослідження матиме релевантність і для інших країн Південної Європи, які переймаються викликами

⁷ Детальніше див.: Koval Nadiia. 2017. Russia as an Alternative Security Provider: The Greek Perspective on the "Ukraine Crisis. *Ідеологія і політика* 1(7) («Українська криза» в національних перспективах країн-членів ЄС), 131-167.

кризи біженців більше, ніж загрозами на Сході Європи, і для яких усвідомлення російської загрози є мінімальним, а проникнення умовно проукраїнського дискурсу стикається з опором на місці, браком критичного ставлення до російського дискурсу та недостатньою активністю української сторони.

Взаємопроникнення й інтернаціоналізація науки та аналітики: вибір джерел для аналізу

Говорити про суто грецький науковий дискурс у контексті російсько-українського конфлікту доводиться доволі обережно, адже він до великої міри орієнтований назовні, а не всередину національної наукової спільноти: фактично лише одну дотичну до теми статтю за досліджуваний період опубліковано в національному фаховому виданні грецькою мовою [Ευαγόρου 2018]. Більшість дослідників намагається друкувати свої статті в міжнародних рецензованих журналах, а книги – у міжнародних видавництвах, і значно частіше англійською, ніж грецькою мовою. Науковці, які видали за досліджуваний період найбільше релевантних праць (Емануїл Караяніс, Філіпос Проедру, Стіліанос Сотіріу) нині представляють міжнародні інституції, хоча й далі беруть активну участь в інтелектуальному та медійному житті всередині країни. Відповідно, науковий дискурс указує не лише на особливості національної науки, а й на те, що саме грецькі автори вносять у міжнародний дискурс про «українську кризу».

До того ж у країні спостерігається доволі тісний зв'язок між науковими та аналітичними колами. Афілійований із «Грецькою фундацією європейської та зовнішньої політики» журнал «South-east European and Black Sea Studies» («Студії Південно-Східної Європи та Чорномор'я») може умовно вважатися «грецьким журналом», адже переважно друкує доробок грецьких авторів та активно цитується всередині країни. Однак і його редакція, і склад авторів, і видавництво інтернаціональні. Протягом досліджуваного періоду з'явилося два випуски журналу, присвячені українським питанням: «Глобальні та регіональні відлуння української кризи» (вип. 2, 2015) та «Українська криза: внутрішньо-державні та недержавні актори» (вип. 1, 2016), до яких 5 текстів написали

грецькі автори, 12 текстів – іноземні автори, а один вступний текст був мішаного авторства.

Подібним чином, видана під редакцією професора Констандіноса Філіса колективна монографія 2019 року «Погляд зблизька на Росію та її вплив у світі»⁸, у якій зразу кілька текстів зачіпає проблематику, дотичну до конфлікту РФ з Україною, широко представляє палітру і грецьких авторів (9 розділів та вступ), і запрошених авторів із РФ та інших країн (13 розділів). Зважаючи на розмиті границі національного й міжнародного, у цьому тексті ми аналізуватимемо позиції саме грецьких авторів, визначаючи їх за їхньою поточною афіліацією, або ж за значущою афіліацією в минулому та активною участю в інтелектуальному діалозі всередині країни. Тексти іноземних, у тому числі російських авторів, детально не аналізуватимемо, хоча їхня широка представленість безумовно впливає на грецький дискурс. Таким чином, для аналізу академічного дискурсу про українсько-російський конфлікт обрано 17 текстів грецьких авторів, що або розглядають конфлікт безпосередньо, або пропонують чітке його бачення в контексті розгляду іншої проблеми.

Аналітичний ландшафт Греції кардинально перетасувала фінансова криза 2008-2018 років. У результаті, немало аналітичних центрів втратили джерела постійного фінансування, перейшли на роботу за схемами грантових проектів і зрештою вимушені були закритися, уповільнитися у своїй роботі, або ж знизити рівень амбітності. Зокрема, восени 2014 року закrywся Грецький центр європейських досліджень (Ελληνικό Κέντρο Ευρωπαϊκών Μελετών, ЕКЕМ), який свого часу тісно співпрацював із Міністерством закордонних справ. Релевантний для нашої теми доробок обмежується п'ятьма активними аналітичними центрами:

1) *Грецька фундація європейської та зовнішньої політики* (ΕΛΙΑΜΕΠ, Ελληνικό Ίδρυμα Ευρωπαϊκής και Εξωτερικής Πολιτικής, <https://www.eliamer.gr>), приватна, втім, наразі найвпливовіша та найбільш представлена на міжнародній арені організація. Вона

⁸ Filis Constantinos (ed.). *A Closer Look at Russia and Its Influence in the World. Russian Political, Economic and Security Issues*. New York: Nova Science Publishers, 2019.

регулярно входить у щорічний рейтинг найкращих аналітичних центрів світу «Global Go To Think Tank Index Report», і 2019 року здобула 149 місце у номінації «Найкращі аналітичні центри світу», 62 – у номінації «Найкращі аналітичні центри Західної Європи», та 92 місце у номінації «Найкращі аналітичні центри з питань зовнішньої політики та міжнародних справ»⁹. ЕЛІАМЕП активно співпрацює з міжнародними аналітичними центрами та видає згаданий журнал «Студії Південно-Східної Європи та Чорномор'я». У період 2014-2019 років ЕЛІАМЕП підготувала сім релевантних аналітичних матеріалів, в тому числі «Стратегічну абетку кризи в Україні» директора Таноса Докоса [Ντόκος 2014], яка претендує на статус базового довідника основних термінів і понять, а також кілька матеріалів провідних працівників центру – Панайоти Манолі та Теодороса Цакіріса.

2) *Інститут міжнародних відносин Університету Пантейон* (IDIS, Ινστιτούτο Διεθνών Σχέσεων, www.idis.gr) є невеликим університетським аналітичним центром, що 2014 року підготував програмну аналітичну доповідь «Наслідки української кризи для міжнародної системи та вибір залучених гравців» [Filis, Dimopoulos, Karagiannopoulos 2014], опублікував доповідь «Криза України» [Δασκαλάκης 2016] та розвідку-блог про політику Греції в контексті «української кризи» [Βρεττός б.д.]. Науковий директор Центру Констандінос Філіс є провідним грецьким дослідником російської зовнішньої політики (саме він був редактором книги, згаданої в попередній секції), а також активно коментує україно-російські питання в грецьких ЗМІ.

3) *Грецький інститут стратегічних досліджень* (ΕΛ.Ι.Σ.ΜΕ, Ελληνικό Ινστιτούτο Στρατηγικών Μελετών, <http://www.elisme.gr>), невеликий приватний аналітичний центр, значну частину працівників якого складають (колишні) військові, видає аналітичні матеріали на тематику геополітики, безпекових та стратегічних студій. За досліджуваний період інститут опублікував 6 коротких матеріалів у своєму щоквартальному аналітичному часописі

⁹ McGann, James G. 2020. 2019 Global Go To Think Tank Index Report. *TTCSP Global Go To Think Tank Index Reports*, 17. https://repository.upenn.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1018&context=think_tanks.

«Προβληματισμοί» («Нагальні питання») та опублікував на сайті організації три доречних аналітичних матеріали й кілька передруків публіцистики з грецьких ЗМІ (останні в кількісному аналізі не враховувалися). Найпродуктивнішими експертами Е.І.Σ.ΜΕ з питання російсько-українського конфлікту були Іппократіс Даскалакіс та Дімітріс Закондінос.

4) *Дослідницький інститут європейських і американських студій* (Research Institute for European and American Studies, RIEAS, www.rieas.gr) має чіткий ухил у безпекові дослідження та студії розвідки. Центр видає академічний «Journal of Mediterranean and Balkan Intelligence» («Журнал середземноморської та балканської розвідки»), проте пов'язаних із нашою темою статей у ньому не було. Натомість до аналізу придалося 6 аналітичних матеріалів щодо різних аспектів російсько-українського конфлікту.

5) *Фундація Калліопі Куфі для поширення міжнародного права та права в галузі прав людини* (Іδρυμα Καλλιόπης Κούφα για την Προαγωγή του Διεθνούς Δικαίου και την Προστασία των Ανθρώπινων Δικαιωμάτων, <https://www.koufafoundation.org>) була утворена лише 2014 року, і її першою науковою подією став колоквіум «Криза в Україні», за результатами якого було опубліковано три аналітичні записки щодо «української кризи» з акцентом на міжнародне право та захист прав меншин [Αντωνόπουλος 2014; Γραμματικάς 2014; Προέδρου 2014].

Таким чином, загальний корпус релевантних публікацій складає 44 тексти, з них 17 наукових і 27 аналітичних; 26 англійською та 18 грецькою мовою. Матеріали, що стосувалися російсько-українського конфлікту, з'являлися кількома хвилями. У першій хвилі переважала гаряча аналітика: дві третини аналітичних текстів (18) постало 2014 року. Це передовсім тексти-пояснення, які намагалися охопити все: від причин виникнення конфлікту до методів його вирішення, від історичного контексту до правових аспектів. Три тексти можна вважати програмними щодо інтерпретації конфлікту станом на 2014 рік: «Стратегічна абетка кризи в Україні» [Ντόκος 2014b], «Питання, коментарі та думки щодо української кризи» [Δασκαλάκης 2014] та «Наслідки української кризи для міжнародної системи та вибір залучених гравців» [Filis, Dimopoulos, Karagiannopoulos 2014]. Другу хвилю

2015-2016 років визначили академічні публікації, зібрані в два тематичні випуски «Студій Південно-Східної Європи та Чорномор'я», а з аналітичних продуктів – доопрацьований текст Даскалакіса під новою назвою «Криза навколо України» [Δασκαλάκης 2016]. І перша, і друга хвилі в основному намагалися аналізувати «українську кризу» як таку. Зрештою, від 2017 року інтерес до теми згасав, публікації стали спорадичними й загальнішими. У 2018-2019 роках зацікавлення змістилося від України до майбутнього місця Росії на світовій сцені. Вийшло одразу дві великі книги [Filis (ed.) 2019; Sotiriou 2019], де інтерпретація українських питань наявна, але вже не має центрального характеру.

Загальний кількісний аналіз показує, що найпоширенішим і найуніверсальнішим окресленням була й залишається «українська криза» (ουκρανική κρίση, Ukrainian crisis; 20 текстів, на другому місці – «криза/конфлікт в Україні / на сході України» (κρίση στην Ουκρανία, crisis/conflict in (the East of) Ukraine; 8), тоді «громадянська війна / на межі громадянської війни» (εμφύλιο, civil war/brink of the civil war; 7) і «криза навколо України» (κρίση Ουκρανίας, Ukraine crisis; 6). Таким чином поширене в англомовній літературі окреслення «Ukraine crisis» не лише одне з найменш популярних серед грецьких авторів – його грецький варіант дослівно перекладається як «криза України», що може натякати на суто внутрішньоукраїнський характер конфлікту. В контексті Криму найбільш вживаним терміном є анексія (πρoσάρτηση/annexation), хоча зустрічаються й більш політично навантажені терміни: воз'єднання, інкорпорація тощо.

Водночас у грецькому дискурсі складно прослідкувати якісь чіткі кореляції між називанням та обрамленням конфлікту, особливо у трикутнику «українська криза» – «криза в Україні» – «криза України», які нерідко вживаються цілими взаємозамінними синонімічними рядами. Навіть один із найжорсткіших щодо оцінки втручання Росії текстів [Lampas 2016] жонглює різноманітними окресленнями від «вторгнення» та «інтервенції» до «конфлікту в Україні» (invasion, crisis in Ukraine, conflict in Ukraine, conflict in the Donbass region of Ukraine, conflict in Eastern Ukraine, Russian intervention in Ukraine). Однак вигадлива синонімія відображає радше той факт, що назагал спектр поглядів грецьких дослідників

на російсько-український конфлікт за нечисленними й непоказовими винятками вкладається в доволі стрункий, позбавлений внутрішніх дискусій континуум. У вузькому питанні анексії Криму теж немає прямої залежності між уживанням терміну «анексія» та способом обрамлення. Звісно, що автори, які говорять про «повернення півострова під російську юрисдикцію» [Siachamis 2015: 8] відображають відверто проросійське політичне налаштування. Однак і використання терміну «анексія» не конче позначає критичне налаштування: для багатьох авторів цей термін перетворився на нейтральний, незалежно від політичних оцінок відповідних подій.

Тому ризикну ствердити, що термінологія все ж таки відіграє другорядну роль для оцінки дискурсу грецьких політологів, а відтак зосереджується на основних способах помислення конфлікту. Ключовим елементом концептуалізації конфлікту є те, що грецькі аналітики зазвичай не розглядають його – або хоча б один із його вимірів – як двосторонній міждержавний, як російсько-українську війну, а натомість майже повністю зосереджуються на двох інших рівнях. По-перше, вони шукають джерела й способи вирішення конфлікту в історії та внутрішній політиці України. По-друге, розглядають його на рівні геополітичного суперництва великих гравців. На кожному з цих рівнів Росія в більш чи менш агресивний спосіб начебто реагує чи то на неприйнятну для неї поведінку України, чи то на намагання підступного Заходу забрати частину її традиційної сфери впливу.

Внутрішньополітичний вимір конфлікту

Радикальна інтерпретація політичної та суспільної розколотості України

Для грецьких аналітиків аксіомою, з якої вони починають аналіз, є уявлення про Україну як фундаментально розколоту (διχασμένη, divided) державу. Цей дискурс розколотості нерідко поєднується з більш чи менш відверто висловленим переконанням про випадковість та етнічну, соціальну й релігійну клаптиковість української держави та нації, – «найбільш нестабільної нації

Європи» [Tsakiris 2014b: 3]. У такому трактуванні Україна постає радше як територія, місце битви справжніх гравців, яку не може мати чіткого зовнішньополітичного вектора й потребує стабілізації серйознішими гравцями. «Основна проблема України», – пише Даскалакіс, – полягає в тому, що вона розташована на точці перетину та розламу тектонічних плит НАТО і Росії, православ'я і католицизму, Росії та Німеччини, Східної та Західної цивілізації» [Δασκαλάκης 2014: 13; 2016].

Перш за все сучасна Україна в розумінні грецьких інтелектуалів політично розколота на прихильників РФ і прихильників ЄС, культурно – на російськомовних і україномовних, та географічно на Схід і Захід. При цьому такі поділи по суті накладаються, і розкол зазвичай формулюється в термінах «україномовний проєвропейський захід» проти «російськомовного проросійського сходу». І якщо Ляропулос чітко окреслює це як троп російських інформаційних операцій [Liagoroulos 2019: 197], то Грамматикас намагається довести, що розвиток подій в Україні «поступово призвів до того, що дві етнічно відмінні групи (росіяни та російськомовні українці) сформували ідентичне бачення свого майбутнього» [Γραμματίκας 2014: 7]. Сотіріу ж намагається довести, що поділи в українському суспільстві не просто глибокі, а й незмінні: у випадку Криму та Донбасу політичні преференції не змінилися від початку 1990-х років, а отже російська агресія відіграє хіба що другорядну роль, виступаючи каталізатором насильства. Таким чином він розглядає Євромайдан як джерело неконтрольованого конфлікту між проєсівською та проросійською частинами країни, що зрештою вийшла на межу громадянської війни, тож наполегливо рекомендує децентралізацію як «ключ до ефективного й успішного процесу розбудови нації, який, у довготерміновому вимірі, зможе послабити (тривкі) регіональні політичні преференції [Sotiriou 2016: 65].

Твердження про непідйомний для ЄС тягар українських економічних та політичних проблем

Україна уявляється як глибоко кризова держава не лише на рівні стосунків між окремими групами населення, а й у всіх сферах

суспільного життя. Деякі оцінки української дійсності межують із визнанням нашої держави *failed state*, а особливо апокаліптичними були прогнози 2014 року. Манолі пише про «фіаско тривалої та болісної трансформації, що проявилось у провалі “Помаранчевої революції”, відсутності демократичних реформ, домінуванні корумпованої політично-економічної еліти» [Μανώλη 2014: 1]. Сяхаміс розважає про абсолютно дисфункційну систему, стверджуючи, що Україна – єдина пострадянська держава, яка так і не досягла стандартів життя радянського періоду [Siachamis 2015: 5]. На думку Сімеонідеса, внутрішня ситуація в країні нестабільна й політично нетривка, а збанкрутіла економіка принесе ще немало негараздів українському народові [Symeonides 2014a: 3]. Закондінос, як і Філіс зі співавторами [Zakonτινός 2014; 2015; Filis, Dimopoulos, Karagiannopoulos 2014: 31, 34] говорять про економічний колапс України.

Катастрофічна оцінка стану української економіки спонукає аналітиків до висновку про неunikність примирення з Росією: «хоча й знадобиться час, щоб український народ забув анексію Росією Криму, є висока ймовірність того, що він відкладе незгоди набік, адже оскільки економічне становище України постійно погіршується, і єдиним міжнародним гравцем, здатним полегшити український тягар, є Росія». Водночас, на переконання авторів, якщо Україна обере членство в Євразійському Союзі, «то Москва однозначно сприятиме зменшенню корупції, щоби зберегти життєздатність держави в майбутньому» [Filis, Dimopoulos, Karagiannopoulos 2014: 13-14].

Через ряд текстів можна прослідкувати більш чи менш відверто висловлену ідею, що економічно зруйнована Україна буде радше тягарем для змученої економічними кризами об'єднаної Європи, ніж цінним додатком. Втім, Докос уважає, що подолати внутрішні джерела кризи, а саме слабкість державних інститутів та глибоку недовіру до політичних еліт, можна, якщо ЄС запропонує суттєвішу економічну допомогу, підтримає антикорупційні зусилля та політичні реформи [Dokos 2014: 9].

Уявлення про тотальне домінування праворадикалів та порушення прав меншин

Надзвичайно багато уваги грецькі аналітики присвячують питанню праворадикалів як нібито визначального елементу української політичної сцени, делегітимізаційного елемента постмайданного уряду та сторони, що спричинила чи принаймні спровокувала розгортання конфлікту. Другим трендом є дослідження праворадикалів у недержавних військових формуваннях, що брали участь у бойових діях на Донбасі [Karagiannis 2016]. Втім, оскільки левова частка аналітики вийшла 2014 року, перший тренд отримав суттєво більше уваги.

Фактично лише Папасотіріу звернув увагу на те, що «зображення демонстрантів Майдану як передовсім неонацистів та фашистів було тривким елементом російської пропаганди, що призвів до значної кількості помилкових інтерпретацій окремих представників Заходу» [Papasotiriou 2019: 246]. Навіть дослідник російської пропаганди Ляропулос частково інтерналізує цей дискурс, стверджуючи, що «у своїх наративах Росія використовувала недоліки Заходу та України, політичну й економічну кризу в Україні та прискорила посилення націоналістичних і ксенофобських трендів, що часто спостерігаються у схильній до криз Україні» [Liagroulos 2019: 197].

Твердження про наявність праворадикалів в уряді загострено аж до масових звинувачень у неонацизмі: «троє членів уряду можна пов'язати з праворадикальними неонацистськими партіями» [Siachamis 2015: 7], «київський режим, який включає елементи з ледь прихованими фашистськими переконаннями» [Symeonides 2014b: 1], «у новому тимчасовому керівництві домінує праворадикальна, неонацистська партія “Свобода”, яка використовувала насильство проти безпекових підрозділів та небажання президента застосовувати жорсткі заходи проти демонстрантів» [Граццатікас 2014: 6].

Рівень абсурдності грецького дискурсу про домінування неонацистів в Україні можна проілюструвати текстом, автором якого є не полум'яний ідеолог проросійської маргінальної партії, а

шанований аналітик найпотужнішого аналітичного центру Греції та політичний радник багатьох посадовців та інституцій:

Правляча наразі коаліція є сплавом найбільш ультра-націоналістичних елементів західноукраїнського екстремуму на політичному ландшафті України, які пнуться зі шкіри, щоб зруйнувати крихкий баланс етнополітичної влади, який утримував разом пострадянську Україну... Ця коаліція шовіністичних – а у деяких випадках і неонацистських партій – не є політичними спадкоємцями Помаранчевої революції та не застосовуватиме центристський і примирницький підхід, здатний відвести країну від межі громадянської війни» [Tsakiris 2014a: 1].

Нормальність і поширеність подібних трактувань у грецькому дискурсі свідчить про брак базового розуміння політичних процесів в Україні, а також про повну довіру до російських джерел інформації. Твердження про наявність у владі праворадикалів-неонацистів та їхні дії, зокрема спроба скасування закону Ківалова-Колесниченка (трактована як заборона російської мови), а іноді й звинувачення в насильницькому початку збройних дій, інтерпретуються як джерело внутрішнього конфлікту в розділеному суспільстві та привід для втручання РФ – іноді як виправдання, іноді як пояснювальний чи застережний приклад.

«Якщо київські помірковані націоналісти не зможуть стримати ультранационалістичні воєнізовані формування та ізолювати «Свободу» та її політичних союзників, ймовірність другої російської інтервенції залишиться високою», застерігає Цакіріс [Tsakiris 2014b: 17]. Аналітична записка Граммати́каса намагається довести наявність масового переслідування меншин в Україні й обурена тим, що Комітет міністрів Ради Європи його не підтвердив, як йому видається, з політичних мотивів [Грамматі́кас 2014: 7-9]. Відтак у вину ЄС ставиться те, що «європейські країни запропонували по суті безумовну підтримку всім опозиційним силам, незалежно від їхньої ідеології та демократичності» [Dokos 2014: 3]. Філіс критикує зовнішню політику Греції, яка в першій половині 2014 року якраз головувала в ЄС: «З іншого боку, хоча

грецьке головування обережно діяло в українському питанні, воно не зайняло достатньо жорстку позицію щодо способу, в який вигнали Януковича, і не засудило екстремістські елементи, які підтримували тимчасовий уряд» [Filis 2017:3].

У такому трактуванні боротьба з українськими праворадикалами проголошується шляхом до вирішення питання анексії Криму. Так, Цакіріс у березні 2014 року стверджує, що існує дві можливі стратегії щодо анексії РФ Криму: одна обструктивна, тобто жорсткі санкції проти РФ, які недоцільні через економічні й енергетичні взаємопов'язання Росії та ЄС, а інша конструктивна: ізолювати «українських праворадикальних екстремістів», щоб позбавити Росію приводу до другої інтервенції [Tsakiris 2014b].

У матеріалах, опублікованих після дострокових виборів 25 травня 2014 року, тема небезпеки неонацизму на урядовому рівні поступово згасає; грецькі інтелектуали, тепер уже переважно науковці, починають активно цікавитися участю добровольців-праворадикалів у бойових діях на Донбасі. У тематичному випуску «Студій Південно-Східної Європи та Чорномор'я» представлено статтю Емануїла Караяніса, який провів інтерв'ю з українськими добровольцями та дійшов висновку, що їхнє рішення воювати в складі «прокіївських батальйонів» було зумовлене цілим рядом політичних, моральних та емоційних факторів. І якщо перехід до оригінальних досліджень на місцевому матеріалі можна лише вітати, історичні екскурси зраджують слабе володіння контекстом. Так, у статті стверджується, що антиросійська ОУН була створена у міжвоєнному Відні, проте «залишалася маргінальною силою аж до німецького вторгнення в Радянський Союз в 1941 році. Під харизматичним проводом Степана Бандери, ОУН увійшла в Західну Україну і спробувала сформувати пронимецьку державу в червні 1941 року. Після поразки Німеччини українські націоналісти заснували Українську повстанську армію та боролися проти радянського панування до середини 1950-х років» [Karagiannis 2016: 6-7]. Іншими словами, суто русоцентричне сприйняття історії України повністю ігнорує українсько-польський її аспект і викривлює базові історичні факти.

Переконання в неможливості справжнього європейського вибору України

Аксіома розколотості зумовлює переконання в тому, що проєвропейський вибір України як цілого не є можливим. Більше того, питання європейської інтеграції України в принципі не має для грецьких дослідників позитивного контексту. Відтак євроінтеграція часом трактується як штучний вибір для розколотої країни:

Протягом 20 років української незалежності після 1991 європейська опція ніколи не була очевидною. Навпаки, стратегічним вибором було балансування з невеликим відхиленням на початку президентства В. Ющенка одразу після Помаранчевої революції, коли вступ до ЄС та НАТО був першочерговою вимогою. Помилково, однак, уважати, що політика «балансування» між Росією та ЄС була нав'язана згори, чи краще сказати ззовні. Навпаки, вона відображала особливості країни, історичні та геополітичні умови» [Μανώλη 2014: 2-3].

Євроінтеграційна політика попередніх урядів трактується як нещира й імітаційна: «Київ не сформулював стратегії щодо ЄС. Політична еліта країни зайнялася часоємною, проєвропейською риторикою з одного боку, однак утримуючись від своїх зобов'язань та реформ, які потрібно було імплементувати» [Μανώλη 2014: 3].

У цьому контексті євроінтеграційний вимір Євромайдану по суті ігнорується. Сяхаміс стверджує, що «незважаючи на прапори ЄС на Майдані Незалежності й на динамічну реакцію опозиції до підписання Митного Союзу з Росією, Білоруссю та Казахстаном, громадська думка країни не підтримувала інтеграцію з ЄС» [Siachamis 2015: 6]. Цакіріс обурюється тим, що недостатньо легітимний, на його думку, постмайданний уряд «узяв курс, який мав би зблизити Україну з Європою, так начебто революція відбулася для того, щоб Україна підписала угоду про асоціацію з ЄС», і рекомендує «заморозити підписання угоди про асоціацію з ЄС до обрання нового, більш репрезентативного уряду», інакше «для Путіна стане неможливим зберегти обличчя й відступити з Криму» [Tsakiris 2014a: 1].

Оцінюючи рішення постмайданного уряду зосередитися на європейській інтеграції, грецькі дослідники говорять про те, що вони нереалістичні, нераціональні чи відображають виключно елітні розрахунки. Деякі впевнені, що «якщо Україна зрештою піде шляхом інтеграції в ЄС, вона поза жодним сумнівом підпаде під категорію бідної периферії» [Filis, Dimopoulos, Karagiannopoulos 2014: 12]. Відтак рішення України йти шляхом європейської інтеграції сприймається як нераціональна авантюра нерепрезентативного уряду, яка створює безпекові виклики для самої України та для ЄС. Цакіріс намагається довести, що економічна й енергетична залежність України від РФ настільки колосальна, що ні про яке відокремлення не може бути мови: «це жорстка реальність, яку випустило з уваги перехідне керівництво України» [Tsakiris 2014b:7]. Даскалакіс, розумуючи про болісні компроміси, на які вимушене буде піти українське суспільство, стверджує: «Це ще один класичний приклад того, як безвідповідальні дії та рішення, і внутрішньополітичні, і зовнішні, завели країну у трагічний глухий кут» [Δασκαλάκης 2017b].

Уявлення про несвропейський насильницький Євромайдан як джерело кризи

Аналіз внутрішньополітичного виміру увінчується фаталізмом щодо неунікненності конфлікту. За словами Манолі, «поява приводу для соціального вибуху та революції була лише питанням часу» [Μανώλη 2014:5].

Відтак, переважно дослідники вважають початком кризи Євромайдан: для частини це старт масових протестів у листопаді 2013 року, для інших – провал угоди від 21 лютого 2014-го та втеча Януковича, іноді описані в нейтральних термінах, однак нерідко і як антиконституційне повалення легітимної влади праворадикалами. Проєвропейський і мирний період Євромайдану перебувають у тіні, насильницькі епізоди монополізують дискурс, а відповідальність за насильство або симетризована, або навіть покладена на демонстрантів: «Зрештою плутанина, доповнена кривавими демонстраціями «за демократію» і посилена снайпе-

рами-провокаторами та «спеціальними підрозділами», що завдавали невинним смертоносних ударів, а потім звинувачували «російське втручання», попросту вийшла з-під контролю» [Symeonides 2014b: 1]; «Невдоволені олігархи, прозахідні депутати та нацистські елементи об'єдналися, щоб його [Януковича – Н.К.] скинути, і в лютому 2014-го їм це вдалося» [Zakontivos 2014: 35]; «Саме ця комбінація сили “народу” Майдану разом з ультра-націоналістичними партіями Західної України зруйнувала підтриману ЄС примирницьку пропозицію від 21 лютого, до якої ми тепер мусимо повернутися, щоб врятувати Україну та Європу від хаосу потенційного внутрішнього конфлікту» [Tsakiris 2014a: 2].

Підсумовуючи сприйняття внутрішньополітичного аспекту, очевидним є буквалістське слідування за російськими джерелами інформації та повне ігнорування української перспективи. Українські джерела для аналізу інформації використовуються надзвичайно вибірково, російські ж, навпаки, навіть лягають в основу відтворення й інтерпретації хронології подій [Filis, Dimopoulos, Karagiannopoulos 2014: 16-24]. Наявні проблеми України загострюються та доводяться до абсурду: Україна постає випадковою, клаптиковою державою, сповненою настільки сильних і непримиренних протиріч і розколів, що криза й конфлікт мусили трапитися самі собою, а Росія їх хіба що каталізувала. Проєвропейські нахили та бажання відокремитися від російської сфери впливу начебто нерепрезентативні, небезпечні і для України, і для Європи, тож оптимально для неї впровадити федеральний устрій та зовнішньополітичний нейтралітет (про це нижче). Варіації цього дискурсу можуть бути доволі м'яко сформульованими (Манолі, Докос, Даскалакіс), можуть змагатися з найполум'янішими пропагандистськими зразками (Сяхаміс, Сімеонідес), однак справжньою проблемою є відсутність контрдискурсу. Практично немає текстів, які б розглядали структуру українського суспільства в науковий спосіб, давали альтернативні інтерпретації української історії, пояснювали складність мовного питання чи принаймні адекватно відображали зовнішню політику України.

Зовнішньополітичний вимір конфлікту

Україна як об'єкт геополітичних змагань

Зовнішньополітичний вимір конфлікту відзначається уявленням про обмежену суб'єктність України. Вона постає як поле битви між ЄС, США, НАТО, з одного боку, та РФ, з іншого, як місце, інтереси й інтенції якого практично не мають значення. Тут вже не Україна ухвалює рішення, а її ставлять перед вибором або й перед фактом зовнішні гравці. Це війна за вплив на пострадянські країни Східної Європи між США/НАТО/ЄС/«Заходом» та РФ.

У цій геополітичній боротьбі за вплив критиці Заходу відводиться значно більше місця, ніж критиці російських дій, і найгостріше критикується НАТО. Саме його експансіоністська політика в російській зоні впливу та намагання відірвати Україну від Росії начебто створили ситуацію небезпеки, а підтримка проєвропейських революцій з боку США нераціональна, нестратегічна, зрештою несправедлива. Однак і політика ЄС критикується дуже жорстко, чи то за невдалу стратегію, чи то за її відсутність. Дуже критичним є ставлення до Східного партнерства як шкідливої ініціативи, яка підживила безпекові побоювання РФ. «Важливо відзначити, що Європейський Союз і його дії до цього часу однозначно сприяли виникненню та ескалації поточної кризи. [...] він, можливо, зробив величезну геополітичну помилку, намагаючись дистанціювати Україну від ексклюзивної російської сфери впливу [Filis, Dimopoulos, Karagiannopoulos 2014: 28].

Зрештою, досить негативно оцінюється політика держав «нової Європи». Філіс пише про те, як Польща та Балтійські держави по суті відповідальні за анексію Криму:

На додаток до їхнього антиросійського налаштування, яке проявляється у тривалому відчутті небезпеки та вимог захисту від США та ЄС, у подіях в Україні, які передували анексії Росією Криму, їхнє втручання й тиск примусили навіть найбільш обережні держави Заходу до відкритого втручання. Згідно з деякими оглядачами, навіть незаконне відокремлення Криму було захисним рухом із боку

Москви, яка побоювалася, що Київ спробує позбавити її прав у Чорному морі [Filis 2019: xv].

Таке тлумачення відображає розколи у сприйнятті загроз у межах ЄС і частково ілюструє причини кволого прогресу у створенні когерентної зовнішньої політики ЄС.

Нераціональність західного залучення: асиметрія значущості України для РФ та ЄС

Втручання Заходу і передовсім ЄС сприймаються не лише ревізійністськими й агресивними, а й безпідставними та позбавленими жодних вигід. Водночас, на думку грецьких аналітиків, Україна, і зокрема Крим, має ключове духовне та стратегічне значення для Росії: «Україну Росія віддавна вважала своїм життєвим простором, і їй складно допустити її перехід у західний табір» [Δασκαλάκης 2017a]. З іншого боку, для ЄС чи США вона начебто не має жодного значення, а відтак не вартує зусиль. «Втрата» України не зачіпає жодних безпосередніх інтересів Заходу» [Symeonides 2014b: 3]; «Росія змогла стримати Захід, попри те, що він сильніший суперник, адже ризикувала своїми життєвими інтересами в регіоні» [Siachamis 2015: 8]; «Росія вважає себе єдиною панівною силою на пострадянському просторі», а Путін «вважає Україну настільки важливою для Росії, що готовий вести заради неї відкриту війну, якщо це буде необхідно» [Filis, Dimoropoulos, Karagiannopoulos 2014: 33]. Зрештою, Докос пише, що «корені української кризи сягають 2004 року, а можливо навіть утворення незалежної України 1991 року» [Dokos 2014: 3].

В контексті постулювання неважливості України для Європи цікаво те, що попри твердження про розколотість нації, вона сприймається як культурно гомогенна. Грецькі аналітики мають що сказати про умовну «проросійську» частину, але не бачать в Україні ні європейського спадку, європейських елементів культури, ні справжньої проєвропейськості у громадській думці та налаштуванні еліт, згадуючи лише, що після Майдану до влади прийшли західноукраїнські праворадикали, які не підтримують європейських цінностей. Така сліпа пляма додатково посилює аргументи про недоцільність тіснішої співпраці між Україною та ЄС.

Психологізація мотивів РФ: від сприйняття до реагування

Втім, прямих звинувачень на адресу Заходу у свідомій агресії менше, ніж обґрунтування дій РФ історично-культурно-психологічними мотивами, тобто пояснення, що деякі дії Заходу, які йому самому видаються нормальними, в Росії сприймаються як агресивні та викликають агресивну реакцію. Звідси походить схильність розцінювати декларовані уявлення РФ як факти реальної політики: немовбито Захід не розуміє Росії та приймає нерациональні політичні рішення, а грецькі аналітики розуміють Росію краще й здатні усе пояснити як чесні посередники. Слово «сприйняття» / «уявлення» (αυτίληψη, perception) і його синоніми рутинно застосовуються, щоб пояснити логіку дій РФ, балансуючи на дуже тонкій грані між розумінням і виправданням. Наприклад: «у сприйнятті Росії, Україна не може бути частиною жодного розширення ЄС чи НАТО» [Symeonides 2014b: 3], «Путін не може дозволити собі виглядати слабким в українській кризі» [Dokos 2014: 8]; «європейська ініціатива очевидно недооцінила уявлювану важливість в російських очах дружньої чи в крайньому разі нейтральної України, яку віддавна вважають буферною державою» [Dokos 2014: 3], «намагання виманити Україну з російської сфери інтересів було сприйняте і є насправді прямою загрозою ключовим національним інтересам Росії, адже Росія вважає себе єдиною панівною силою на пострадянському просторі» [Filis, Dimopoulos, Karagiannopoulos 2014: 33]. Таким чином уявлення РФ перетворюються на соціальні факти і важливі політичні чинники, навіть якщо для них немає жодного правового підґрунтя. Часом можемо навіть спостерігати примат уявлень над реальністю: «Непряме розгортання російських збройних сил на Кримському півострові, хоча й до великої міри приховане під легендою кримського ополчення, є найпотужнішою провокацією для архітектури безпеки, що утворилася за останні двадцять років після закінчення “холодної війни”. Однак проблематичнішим у цій провокації є те, що вона є прямою відповіддю на уявлення, боцімто США намагалися повторити Помаранчеву революцію 2004 року» [Tsakiris 2014a: 1].

Через формулу «Москва сприймає» чи «Росія вважає» можна легітимізувати найфантастичніші речі. Автори часом утримуються

від коментарів і не роблять спроб пояснити суттєві розходження між уявленням і фактами: уявлення РФ є фактом реальної політики, навіть якщо воно не збігається з навколишньою дійсністю. Філіс стверджує: «Москва знаходить спільні риси у тому, як Вашингтон діяв щодо Помаранчевої революції в Україні 2014-го та у Венесуельській кризі 2019 року. В обох випадках, Росія звинувачує США у підтримці антиконституційних актів самопроголошеного президента: Ющенка в Україні та Гуайдо у Венесуелі» [Filis 2019: xii]. Зрештою баланс ваги уявлень і агресії перевертається з ніг на голову: «навіть якщо реакція Путіна була результатом його сприйняття, що Захід перетнув російську “червону риску”, його [Путінова – Н.К.] стратегія містить відверто агресивні елементи» [Dokos 2014: 1].

Грецькі дослідники вважають, що такі уявлення живляться численними російськими страхами та побоюваннями. Наприклад, перехід до інтервенціоністської політики пояснюється страхом перед розширенням НАТО чи вторгнення у Південну Осетію та Крим – недовірою щодо американських намірів у Чорному морі. Втім, основним словом для розуміння мотиваційних цілей Росії є приниження, викликане розвалом радянської імперії [Karagiannis 2014: 415].

Психологізація часом доповнюється чи обґрунтовується історизацією з легким присмаком орієнталізму: росіяни «інакші», а відтак до них треба застосовувати інше мірило. Тому рутинно зустрічаються твердження на кшталт: «європейці не пам'ятають минулого так, як його пам'ятають росіяни. У російському розумінні Крим ніколи не мав стати частиною України» [Oskonbaeva, Little 2014: 1]; роздуми про те, наскільки історія й географія багато важать в цій частині світу, з подальшим посиленням на те, як різні вторгнення від XIII століття вимушували Росію створювати буферні зони по периметру кордонів [Karagiannis 2014: 414]. Примітно також, що логіка сприйняття, історизації чи психологічних травм до дій інших гравців не застосовується.

Зрештою, доведення до апогею логіки сприйняття виходить на те, що не існує прийнятних форм залучення Заходу в Україні: якщо вона сприймається як агресивна, то це значить, що вона такою й є.

Не лише розширення НАТО, а й м'яка та обережна політика Східного партнерства трактується як агресивне втручання, адже розроблялася без консультацій із РФ. «Риторика та дії російського керівництва в Південній Осетії та Криму вказали на прийняття нової доктрини, Доктрини Путіна, яка вимагає захисту росіян і російськомовних у колишньому Радянському Союзі. По суті, це російський еквівалент Доктрини Монро: колишній Радянський Союз мусить бути російською сферою впливу» [Karagiannis 2014: 415]. Поширеність психологізації показує, що грецькі інтелектуали назагал не схильні підважувати таку доктрину.

Посилена увага до уявного сприйняття Росією певних фактів доповнює позбавлення Російської Федерації ініціативи: вона реагує на певні виклики та провокації, чи то Заходу, чи то України. Фактично в цій картині світу саме Захід і Україна є ревізійністськими силами, в той час як Росія захищає своє у більш чи менш прийнятний спосіб. Це трохи пом'якшує відчуття загрози від сили, яка діє відповідно до власних уявлень. Апогеєм теорії реагування є думка Докоса, що «політика щодо України у виконанні Європи максимально наблизилася суспільні науки до точних наук, адже російська реакція була настільки ж передбачуваною, як результат будь-якого базового фізичного експерименту» [Dokos 2014: 3]. Показовим текстом, де Росія виступає активним гравцем, а не «реагує», має власні інтереси, а не потривожені іншими сприйняття, страхи й приниження, є текст про конфлікти між Російською та Грецькою православними церквами, де дії Росії напряду порушують грецькі інтереси [Massavetas 2019]. Усвідомлення загроз чи інтересів власної держави ставить доволі чіткі обмеження на дискурс уявлень, розуміння, історизацій та реагування.

Несприйняття жорсткого спротиву російській агресії

Немало сторінок аналітичного та наукового доробку грецьких авторів присвячено обґрунтуванню недоцільності жорсткої реакції на російські дії, яка формується через дві тези.

По-перше, дещо всупереч вищеописаній емоційній психологізації, Росія представляється як раціональний гравець, який вимушений реагувати на певні речі, однак у жодному разі не

просунеться задалеко, далі своїх інтересів, тобто не анексує Крим чи будь-яку іншу частину України [Tsakiris 2014a: 5], не здійснить пряму збройну інтервенцію в Україну [Filis, Dimopoulos, Karagiannopoulos 2014: 35], за жодних обставин не заатакує члена ЄС чи НАТО, адже розуміє, що їй це невигідно. Відтак безпекові загрози для ЄС і НАТО надзвичайно обмежені, і їх педалюють антиросійські держави ЄС, перш за все країни Балтії та Польщі, які мають власні інтереси до роздмухування конфлікту.

Але навіть у менеджменті конфлікту Росія виявляє небачену стриманість, на думку Буфесіса:

Після анексії Криму російськомовні регіони Донбаського басейну України в свою чергу почали вимагати об'єднання з Росією, однак Путін не бажав надалі випробовувати Захід і відмовився від цього, так само як відмовився й анексувати південь. В результаті відмови Росії від анексії, Луганськ та Донецьк проголосили незалежність від України, розпочавши таким чином в Україні громадянську війну. Їхньою інтенцією було змусити Росію вторгнутися на Донбас у відповідь на дії Києва. Путін попросив і отримав дозвіл на інтервенцію в Східній Україні, однак не здійснив її, принаймні відкрито [Μπούφεσις 2017: 15].

Хоча вкотре складно повірити, що текст із такими ідеями й трактуваннями з'явився не в агітаційних матеріалах російських ЗМІ, а на веб-сторінці найавторитетнішої аналітичної інституції Греції, важливим є саме це наголошення на стриманості Путіна. Трохи нижче в тексті Буфесіс переконує, що для російських силовиків та частини населення Путін є занадто м'яким і нерішучим, а тому сподівання на м'яку зміну режиму в Росії недоречні.

Намагаючись розібратися з порівнянням дій Путіна щодо Криму з загарбанням Гітлером Судет, Даскалакіс відкидає можливість такого порівняння доволі слабким аргументом – власною вірою в «раціональність» РФ:

Сьогоднішня Росія не є ревізійністською Німеччиною 1939 року. Сьогодні Росія раціональний гравець, з трьома

сотнями років спадку імперської історії, яка свідомо своїх сильних і слабких сторін та обмежень системи. Подальша ескалація не є в її інтересах, і як я пишу нижче, кошт вторгнення в Україну буде диспропорційним для Росії, а здобутки сумнівними [Δασκαλάκης 2014: 14].

Цікаво, що коли первісний прогноз Цакіріса про те, що Росія не анексує Крим, не справдився, у наступному тексті він пояснює це тією ж психологізацією: «Путін міг запропонувати Криму такий же рівень де юре інтеграції до Російської Федерації, який він поширив на Південну Осетію та Абхазію з 2008 року, однак він не зміг опиратися спокусі» [Tsakiris 2014b: 4].

По-друге, несприйняття жорсткого спротиву можна пояснити тим, що грецькі аналітики дуже переймаються речами, які можуть зашкодити національним інтересам самої Греції: йдеться про економічні й фінансові негаразди та тотальну енергетичну залежність. «ЄС нездатний накласти суворіші санкції на російську енергетичну промисловість, не спровокувавши значного негативного впливу на власну проблемну економіку» [Tsakiris 2015: 203]. Георгіу вірить, що взаємозалежність в енергетичній сфері зрештою вимусить дві сторони, ЄС і РФ, до компромісу, зокрема через відмову від односторонніх дій у регіоні спільного сусідства та через прагнення до комплементарності їхніх інтеграційних проєктів [Georgiou 2019: 231].

Прихильність до силової моделі міжнародних відносин

Зрештою, грецькі дослідники імпліцитно чи експліцитно приймають силову модель міжнародних відносин та реалістичну парадигму, цитуючи то Фукідіда («Сильні роблять, що хочуть, а слабкі потерпають, бо мусять») з Орвеллом («деякі держави рівніші, ніж інші»), то сучасних реалістів на кшталт Джона Міршаймера чи Стівена Волта, які з розумінням ставляться до дій РФ, незмінно посилаючись на домінування національних інтересів, балансу сил і т.д. У цьому контексті Захід не розуміє вже не тільки Росію, а й узагалі не орієнтується у тому, як справи йдуть насправді. Грецькі аналітики дорікають умовному Заходу ілюзіями

та мареннями щодо ліберального порядку денного, в той час як «насправді» світ керується правилами сили.

Докос, неявно підтримуючи реактивне трактування, каже, що «ЄС разюче не спромігся передбачити реакцію Росії на українську кризу передовсім тому, що недостатньо враховує те, що жорстка сила досі має значення в глобальній політиці... Вимога певного “droit de regard” у “ближньому зарубіжжі” (відповідно до формулювань доктрини Брежнєва) великої потуги може виглядати концептом дев’ятого чи двадцятого століття, однак вона приваблива не лише для Росії, адже у двадцять першому столітті інтереси та жорстка сила й далі важать більше, ніж цінності» [Dokos 2014: 9]. Переважне трактування Євромайдану як насильницького протесту є ще одним приводом для критики ліберальної парадигми: поширення демократії не завжди дає бажані результати, стверджує Манолі [Μανώλη 2014: 2].

У цьому контексті важливо зазначити, як указані ідеологічні налаштування розбігаються з політичною практикою Грецької республіки, котра, як маленька країна, в першу чергу покладається на інструменти міжнародного права у своїх конфліктах зі значно потужнішою Туреччиною та на міжнародні організації, коли йдеться про кіпрське питання. Перехід до суто силових правил взаємодії на міжнародній арені самій Греції глибоко не вигідний. Лише Даскалакіс говорить про це прямо: Греція не повинна визнавати порушень міжнародного права, адже це суттєво підважить її позицію в конфлікті з Туреччиною [Δασκαλάκης 2016]. Показово, що тексти, які мають справу з міжнародно-правовим аналізом, зокрема коли грецькі аналітики досліджують право втручання для «захисту співвітчизників» [Φωτίος 2014] чи право застосування сили [Αυτωνόπουλος 2014], доволі категоричні у своїх висновках: таких прав не існує, і до російської агресії вони незастосовні. Та все ж більшість грецьких аналітиків, які розглядають російсько-український конфлікт ізольовано, не можуть відійти від російської рамки і встояти перед правом сили, а тому більше покладаються на винятковість ситуації, зумовлену уявлюваною природою України й українсько-російських відносин.

Чарівна паличка нейтралітету – у пошуках вирішення конфлікту.

Не всі тексти йдуть так далеко, щоби пропонувати певні рішення для конфлікту, втім ті, які беруться за це завдання, на диво однастайні: потрібно зафіксувати статус України як нейтральної держави. Відповідно, конфлікт може вирішити припинення всіх намагань України до інтеграції в НАТО і як мінімум призупинення інтеграції в ЄС або відкладення її до віддалених часів.

Докос говорить про те, що «українське питання можна розв'язати з допомогою федеративної системи, яка забезпечить суттєву автономію російськомовним регіонам», а загалом для України пропонує фінську або австрійську модель із можливим майбутнім членством у ЄС, але не в НАТО [Dokos 2014: 9]. Подібне рішення, хоч і в туманніших термінах, пропонує Манолі: «яким би не було рішення щодо майбутнього України, воно матиме ціну передовсім для Києва, який муситиме перезаснувати основоположні напрямки й принципи внутрішньої та зовнішньої політики, без вимушеного вибору між одними чи іншими, а організовуючи сучасну державу рівності» [Μανώλη 2014: 6]. Фінську модель підтримує також Даскалакіс [Δασκαλάκης 2016], втім, він іде ще далі й пропонує зафіксувати зміну кордонів у Європі, тобто легалізувати анексію Криму, знову ж таки, з огляду на удавану винятковість ситуації [Δασκαλάκης 2016].

Дехто робить крок іще далі, агітуючи за створення інклюзивної архітектури безпеки за участі Росії. «Москва перетворилася на ревізійністську державу, що закликає до нової пан-європейської безпекової конференції, яка встановить організаційні принципи нового європейського порядку, який може означати навіть зміну поточних кордонів на пострадянському просторі (зокрема це стосується держав із територіями, на яких відбуваються тривалі конфлікти). Європейські столиці та США будуть змушені відповісти на цей виклик, або посилюючи існуючі організаційні принципи ОБСЄ, або надаючи згоду на їхній перегляд, однак встановлюючи попередні умови для залучення в такий перегляд» [Manoli 2015: 124].

Коппа пропонує прийняти «пакет деескалації, що поступово призведе до розробки дорожньої карти для діалогу між ЄС та Євразійським економічним союзом» [Корра 2019: 268]. Докос вважає, що пропозиція російського прем'єра Дмитрія Медведєва щодо нової архітектури безпеки в Європі може бути використана як основа для консультацій [Dokos 2014:7], а Філіс обстоює потребу посилення спільної європейської політики безпеки й оборони, яка вимагатиме спеціальних стосунків із країнами європейської периферії – Росією, Туреччиною, Єгиптом, адже «архітектура безпеки, яка не включатиме Росію, буде недосконалою» [Filis 2019: xv].

Усі ці проекти відбивають переконання в тому, що сіра буферна зона влаштує і ЄС, який не має інтересів у регіоні та потребує дружби з РФ, і розділене суспільство України, яке насправді в ЄС не хоче й не може, і РФ, якій це заспокоїть психологічні травми та втримає від подальших авантур. Жодного тексту, який би напряду підтримував членство України в НАТО, або членство в ЄС без додаткових відстрочок і застережень, серед аналізованих публікацій немає.

Висновки

Окреслений дискурс із певними варіаціями характерний для переважної більшості розглянутих текстів. Вони варіюються у ступені поінформованості, детальності, політичної чи ідеологічної заангажованості, але можна заризикувати твердженням, що через більшість текстів червоною ниткою проходить розуміння конфлікту як зумовленого, з одного боку, глибокими внутрішніми розколами, а з іншого, змаганням за Україну, яке почав Захід, утрутившись у життєвий простір Росії, асиметричною увагою до українського націоналізму, а рішенням має бути певне самоусунення ЄС і НАТО зі сфери ексклюзивного впливу Росії.

Дослідники нерідко зверталися до причин особливої уваги до Росії в грецькому суспільному й політичному просторі. І хоча від часу, коли Грецію та Кіпр нарекли «троянськими конями» Росії в

ЄС,¹⁰ сплило вже 12 років, рівень відкритості й сприйняття російської політики та дискурсу в цих країнах залишається одним із найвищих у ЄС. Дехто звертає увагу на культурно-релігійний аспект, дехто – на енергетичну залежність, дехто – на безпекові розрахунки.

Однак у контексті цього дослідження важливою причиною особливої сприйнятливості до російського дискурсу є мінімальна культурна й інформаційна присутність України в грецькому полі. Грецько-українські стосунки, спільна для двох країн історія, культура, релігія, наявність в Україні значної грецької меншини фактично не представлені в публічному полі, на відміну від широкого набору уявлень про Росію. Таку ситуацію можна було б уважати логічною на початку 90-х, але майже 30 років незалежності минули для української присутності без видимих результатів. Це впливає на наукові й аналітичні дискурси: на рівні фактів навіть найзаслуженіші грецькі дослідники допускаються численних помилок і неточностей, практично не використовують українських джерел, а до домінантного російського дискурсу ставляться як до об'єктивного джерела знань про регіон. У результаті, в грецькому випадку ми спостерігаємо єдність чи принаймні велику сумісність експертного й політичного дискурсу та практики. Бачення науковців та експертів приблизно відповідають наявній політиці уряду, та й суспільство активно підтримує проросійські налаштування.

Цитовані джерела

Dokos Thanos. 2014. The Ukraine Crisis: A Tale of Misperceptions, Miscalculations & Mismanagement: Is There Still Time to Avoid Permanent Damage to the European Security Order? *ELIAMEP Thesis*, 2014:1. http://www.eliamep.gr/wp-content/uploads/2014/12/ELIAMEP-Thesis-1-2014_Th.Dokos_3.pdf.

Filis Constantinos, Dimopoulos Dimosthenis, Karagiannopoulos Petros-Damianos. 2014. The Implications of the Ukrainian Crisis in the

¹⁰ Leonard Mark, Popescu Nicu. 2007. A Power Audit of EU–Russia Relations. Policy Paper, European Council on Foreign Relations. <http://www.ecfr.eu>.

International System and the Choices of the Parties Involved. *Institute of International Relations Panteion University*, July. https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&ved=2ahUKEwil5d7OkqLnAhVLR4sKHYSca1kQFjAAegQIBRAB&url=http%3A%2F%2Fwww.idis.gr%2Fwp-content%2Fuploads%2Fukrainian-crisis-foreign-policy.docx&usg=AOvVaw3liA6q6GZlr9ZoP6yl9_nU.

Filis Constantinos. 2019. Preface. Constantinos Filis (ed.). *A Closer Look at Russia and Its Influence in the World. Russian Political, Economic and Security Issues*. New York: Nova Science Publishers. P. vii-xviii.

Filis Konstantinos. 2017. Greece–Russia: Seeking a Firm Orientation Between Aspirations and Reality. Spyridon N. Litsas, Aristotle Tziampiris (eds.). *Foreign Policy Under Austerity. Greece's Return to Normality?* P. 227-259.

Georgiou Natasha A. 2019. The Evolution (Or Devolution) of EU-Russia Energy Relations: A New Paradigm Following Crimea? Constantinos Filis (ed.). *A Closer Look at Russia and Its Influence in the World. Russian Political, Economic and Security Issues*. New York: Nova Science Publishers. P. 219-237.

Karagiannis Emmanuel. 2014. The Russian Interventions in South Ossetia and Crimea Compared: Military Performance, Legitimacy and Goals. *Contemporary Security Policy* 35: 3, 400-420.

Karagiannis Emmanuel. 2016. Ukrainian Volunteer Fighters in the Eastern Front: Ideas, Political-Social Norms and Emotions as Mobilization Mechanisms. *Southeast European and Black Sea Studies*. 16: 1, 139-153.

Koppa Marilena. 2019. Russia and the EU: From “Strategic Partner” to “Strategic Problem”. Constantinos Filis (ed.). *A Closer Look at Russia and Its Influence in the World. Russian Political, Economic and Security Issues*. New York: Nova Science Publishers. P. 255-270.

Lampas Nikolaos. 2016. The Uncertain Future of US-Russia Relations: The Transition from President Barack Obama to Elect-President Donald Trump. *Research Institute for European and American Studies*, 10.12. <http://www.rieas.gr/images/russia/lampas16.pdf>.

Liaropoulos Andrew N. 2019. Russian Information Operations: A Pillar of State Power. Constantinos Filis (ed.). *A Closer Look at Russia and Its Influence in the World. Russian Political, Economic and Security Issues*. New York: Nova Science Publishers. P. 191-202.

Manoli Panagiota. 2015. Global and Regional Repercussions of the Ukrainian Crisis: An Introduction. *Southeast European and Black Sea Studies* 15: 2, 121-127.

Massavetas Alexandros. 2019. Russian Orthodox Church: From Russification Agent to Soft Power Instrument. Constantinos Filis (ed.). *A Closer Look at Russia and Its Influence in the World. Russian Political, Economic and Security Issues*. New York: Nova Science Publishers. P. 99-121.

Oskonbaeva Zhyldyz, Little Daniel. 2014. Fear, Predictability and Profit: Why Nothing Will Change for a Divided Ukraine. *Research Institute for European and American Studies*, 06.09. <http://www.rieas.gr/researchareas/editorial/2261-fear-predictability-and-profit-why-nothing-will-change-for-a-divided-ukraine>.

Papasotiriou Harry. 2019. US-Russian Relations since 2011: An Escalating Confrontation. Constantinos Filis (ed.). *A Closer Look at Russia and Its Influence in the World. Russian Political, Economic and Security Issues*. New York: Nova Science Publishers. P. 239-254.

Siachamis Georgios. 2015. The Crisis in Ukraine and The End of the Post Cold War Security Delusions in Europe. *Research Institute for European and American Studies*, 28.12. <http://www.rieas.gr/images/middleeast/eurasia/ukrainewest.pdf>.

Sotiriou Stylianos A. 2016. The Irreversibility of History: The Case of The Ukrainian Crisis (2013–2015). *Southeast European and Black Sea Studies* 16: 1, 51-70.

Sotiriou Stylianos. 2019. Politics and International Relations in Eurasia. Lanham, MD: Lexington Books.

Symeonides Tassos. 2014a. The Crimea Crisis Q&A: Is It Worth Another Cold (or Hot) War? *Research Institute for European and American Studies*, 23.03. <http://www.rieas.gr/researchareas/2014-07-30-08-58-27/transatlantic-studies/2120-the-crimea-crisis-qa-is-it-worth-another-cold-or-hot-war>.

Symeonides Tassos. 2014b. Ukraine Crisis... “Made in The West” Q&A. *Research Institute for European and American Studies*, 17.09. <http://www.rieas.gr/researchareas/editorial/2270-ukraine-crisis-made-in-the-west-q-a>.

Tsakiris Theodoros. 2014a. A European Solution to the Ukrainian Conundrum: Anticipating Russian Strategic Reactions & Re-Stabilizing

Ukraine. *ELIAMEP Briefing Notes* 29, March. <http://www.eliamep.gr/wp-content/uploads/2014/03/tsakiris.pdf>.

Tsakiris Theodoros. 2014b. Dependencies & Vulnerabilities: The Energy Parameters of the Evolving Crisis between Russia, the EU and Ukraine. *ELIAMEP Working Paper* 43, 16.04. http://www.eliamep.gr/wp-content/uploads/2014/04/43_2014_-WORKING-PAPER-_Theodore-Tsakiris.pdf.

Tsakiris Theodoros. 2015. The Energy Parameters of the Russian–Ukrainian–EU Impasse: Dependencies, Sanctions and the Rise of “Turkish Stream”. *Southeast European and Black Sea Studies* 15: 2, 203-219.

Αντωνόπουλος Κωνσταντίνος. 2014. Ζητήματα του δικαίου χρήσης βίας στην Ουκρανία. *Κείμενο Εργασίας Ιδρύματος Κ. Κούφα* 1. <https://www.koufafoundation.org/wp-content/uploads/2014/11/Antonopoulos.pdf>.

Βρεττός Βασίλειος. Η Θέση της Ελλάδας στη διαμάχη NATO – Ρωσίας για την Ουκρανία. *Ινστιτούτο Διεθνών Σχέσεων του Παντείου Πανεπιστημίου*. <http://www.idis.gr/?p=3016>.

Γραμματικός Βασίλης. 2014. Η προστασία των μειονοτήτων στην Ουκρανία και οι πολιτικές των αποσχίσεων. *Κείμενο Εργασίας Ιδρύματος Κ. Κούφα* 3. <https://www.koufafoundation.org/wp-content/uploads/2014/11/Grammatikas.pdf>.

Δασκαλάκης Ιπποκράτης. 2014. Ερωτήματα, σχόλια και εκτιμήσεις σχετικά με την κρίση της Ουκρανίας, 23 Μαρτίου 2014. *Προβληματισμοί* 75, 13-18.

Δασκαλάκης Ιπποκράτης. 2016. Κρίση Ουκρανίας. *Σχολή Εθνικής Άμυνας (ΣΕΘΑ)*, 25.01. <http://www.idis.gr/?p=3605>.

Δασκαλάκης Ιπποκράτης. 2017a. Οι σχέσεις Δύσης-Ρωσίας περνάνε από την Ουκρανία. *Ελληνικό Ινστιτούτο Στρατηγικών Μελετών (ΕΛΙΣΜΕ)*, 12.03. <http://www.elisme.gr/en/2013-01-07-19-11-53/item/12-3-2019>.

Δασκαλάκης Ιπποκράτης. 2017b. Οι αγωνίες του Κιέβου. *Ελληνικό Ινστιτούτο Στρατηγικών Μελετών (ΕΛΙΣΜΕ)*, 17.02. <http://www.elisme.gr/en/2013-01-07-19-12-38/2013-01-07-19-14-54/item/17-2-2018>.

Ευαγόρου Ευαγόρας. 2018. Αμερικανικός ηγεμονισμός και ανάδυση νέων περιφερειακών δυνάμεων: να κατατάξει στο σύγχρονο

διεθνές σύστημα; *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*. 44: 2, 36-66.

Ζακωντινός Δημητρис. 2014. Η οικονομική διάσταση της ουκρανικής κρίσης. *Προβληματισμοί* 76, 35.

Ζακωντινός Δημήτρης. 2015. Η οικονομική διάσταση της ουκρανικής κρίσης. *Προβληματισμοί* 79, 28-29.

Μανώλη Παναγιώτα. 2014. Ποιος έχασε (σ)το Κίεβο; *ELIAMEP Briefing Note* 30. <http://www.eliamer.gr/wp-content/uploads/2014/03/panagiota1.pdf>.

Μπούφησης Αλέξανδρος. 2017. Η Ευρασία, ο Πούτιν και η Επάνοδος της Σκληροπυρηνικής "Καμπάλ" στην Ρωσική Πολιτική Σκηνή, *Κείμενο Εργασίας ΕΛΙΑΜΕΠ* 81. http://www.eliamer.gr/wp-content/uploads/2017/09/81_2017_-WORKING-PAPER-_Alexandros-Mpoufesis-1.pdf.

Ντόκος Θάνος. 2014. Στρατηγικό Αλφαβητάρι της κρίσης στην Ουκρανία. *Κείμενο Εργασίας ΕΛΙΑΜΕΠ* 42. http://www.eliamer.gr/wp-content/uploads/2014/03/42_2014_-%CE%9A%CE%95%CE%99%CE%9C%CE%95%CE%9D%CE%9F-%CE%95%CE%A1%CE%93%CE%91%CE%A3%CE%99%CE%91%CE%A3-_%CE%98.%CE%9D%CF%84%CF%8C%CE%BA%CE%BF%CF%82.pdf.

Προέδρου Φίλιππος. 2014. Ενεργειακές σχέσεις ΕΕ-Ρωσίας μετά την ουκρανική κρίση. *Κείμενο Εργασίας Ιδρύματος Κ. Κούφα*, 2. <https://www.koufafoundation.org/wp-content/uploads/2014/11/Proedrou.pdf>.

Φωτίος Παύλος. 2014. Η Προστασία των Ομοεθνών στο Διεθνές Δίκαιο. *Προβληματισμοί* 75, 10-12.

**Єдність у різноманітності:
польські дослідники про українсько-російський
конфлікт та війну на Донбасі**

Микола Рябчук

Польща посідає у ставленні до України унікальне місце серед інших країн, демонструючи досить високу зацікавленість і відносно добру обізнаність з українськими справами та реаліями, яку можна порівняти хіба що (приблизно) з російською. А проте, на відміну від росіян, поляки майже цілком позбулися імперського ресентименту та реваншизму. Причина зацікавлення Україною у польському й російському суспільствах приблизно та сама: історично Україна не просто належала, в різні періоди, до обох держав, а була істотною, конститутивною частиною їхньої історії та культури. Все це робить Україну «своєю» для поляків і росіян значно більше, ніж будь-який інший край, – із тією, однак, різницею, що польське суспільство з низки історичних причин (і не в останню чергу зусиллями ліберальної інтелігенції) подолало імперський синдром, тимчасом як російське суспільство й далі живе та керується цим синдромом.

Ця загальна ситуація в Польщі великою мірою визначає й ставлення до України з боку експертних середовищ, мас-медій та політиків. Навіть гостра незгода з надто прихильним, на думку поляків, ставленням української влади й частини суспільства до ОУН та УПА й цинічна інструменталізація цієї незгоди польськими політиками не похитнули загалом прихильного ставлення польського суспільства до України, хоч і дещо погіршили ставлення до українців. Проросійська позиція, так чи так, є великою рідкістю в польських мас-медіях, а тим більше – у фахових експертних публікаціях. Це не конче зумовлено проукраїнськими симпатіями авторів, радше – історичним ресентиментом, часто неусвідомленим, стосовно Росії як імперського гегемона (і ворога Польщі, зокрема й у змаганнях за Україну). У певному сенсі, історичний реванш для поляків – це не нове завоювання України для себе, а остаточне її відвоювання від Росії. Причому йдеться саме про інструменти «м'якої сили», а не, як це бачимо з боку Росії, «жорсткої».

Сьогодні україністика викладається в дев'яти польських університетах (більше, ніж у будь-якій іншій країні світу), всі чільні польські мас-медії мають в Україні штатних чи позаштатних кореспондентів, усі польські посли у Києві досить добре розмовляють українською, і принаймні дві дюжини провідних наукових видань та експертно-аналітичних центрів приділяють Україні доволі широку й загалом прихильну увагу.

Добір текстів

Зважаючи на величезний обсяг матеріалу, ми обмежимося у цьому огляді продукцією лише кільканадцяти (з-поміж кількох десятків) експертних установ та академічних центрів, добираючи їх за двома критеріями: суто кількісним, що відбиває інтенсивність/пріоритетність їхніх публікацій про Україну, та суб'єктивнішим якісним, що ґрунтується на гаданій авторитетності та впливовості їхньої продукції.

В цьому сенсі на найбільшу увагу заслуговують дві дослідницькі установи, які не лише регулярно та широко висвітлюють українську проблематику, а й мають непорівнянний з іншими інституціями вплив на державну політику Республіки Польща, будучи й самі до певної міри державними інституціями. Це – Польський інститут міжнародних справ (Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, PISM), директора якого на п'ятилітній термін призначає прем'єр-міністр і діяльність якого контролює міністр закордонних справ, та Осередок східних студій (Ośrodek Studiów Wschodnich, OSW), який формально є громадською організацією, проте фінансується з держбюджету. В обох установах працює близько 50 аналітиків; декотрі з них – із досвідом державної та дипломатичної служби; ця синергія проявляється і в протилежному напрямку: низка польських дипломатів співпрацювала в минулому з цими аналітичними центрами.

Варто згадати в цьому ж ряду й Польсько-російський центр діалогу та порозуміння, який працює під егідою Міністерства культури та спадщини. За своєю специфікою, він зосереджений головню на польсько-російських взаєминах, проте принаймні дві його публікації, підготовлені групою авторів і присвячені анексії

Криму, заслуговують на нашу всебічну увагу, бо ж заторкують також ширші аспекти «української кризи», зокрема її найгарячіші прояви – на Донбасі [Irisova et al. 2017; Czaplinski et al. 2017].

Істотною перевагою згаданих інституцій, порівняно з іншими, є їхня двомовність: майже всі їхні публікації виходять також англійською мовою, що розширює їхній засяг і вплив. PISM видає два солідних наукових журнали, де друкуються не лише польські, а й зарубіжні автори, – «Polski przegląd dyplomatyczny» (Польський дипломатичний огляд) та «Polish Quarterly of International Affairs» (Польський кварталник міжнародних справ), а також регулярно, раз-два на тиждень публікує інформаційно-аналітичні бюлетні, присвячені актуальним проблемам у найрізноманітніших країнах світу. OSW не видає журналів, зате пропонує широкий спектр інформаційно-аналітичних матеріалів – від кількасторінових «коментарів» та «точок зору» до ґрунтовних, до 100-150 сторінок, «доповідей» та «студій».

Щодо інших аналітичних центрів, то наш вибір збігається в основному з їхнім переліком у міжнародному рейтингу «Global Go to Think Tank Index Report» [McGann 2019: 94-98], де до сотні найкращих східноєвропейських дослідницьких установ включено вісім польських. Крім уже згаданого Польського інституту міжнародних справ (номер 12 у списку) та Осередку східних студій (номер 20), там також значиться під номером першим Центр соціально-економічного аналізу (Centrum Analiz Społeczno-Ekonomicznych, CASE), під номером 21 – Розумна Європа (WISE Europe), №37 – Фонд Казімежа Пуласького (Casimir Pulaski Foundation), №64 – Центр міжнародних відносин (Centrum Stosunków Międzynarodowych), №89 – Інститут громадських справ (Instytut Spraw Publicznych) та №95 – Інститут міжнародних відносин Варшавського університету (Instytut Stosunków Międzynarodowych UW).

З-поміж цих восьми інституцій CASE займається суто економічним аналізом, тож тематично випадає за межі нашого огляду. З подібних причин ми майже не розглядатимемо й центр WISE Europe, який досліджує головні проблеми Польщі та Євросоюзу, передусім їхню соціальну й економічну політику, і практично не звертається до проблематики української (хоча

кілька їхніх матеріалів таки заслуговують на увагу). Що ж до Інституту міжнародних відносин, то він видає наукові журнали – «Studia politologiczne» (Політологічні студії) та «Stosunki Międzynarodowe» (Міжнародні відносини), – їх ми розглянемо окремо у відповідній рубриці.

Натомість до списку експертних публікацій ми вирішили долучити продукцію ще трьох осередків: Ягелонського клубу (Klub Jagielloński) – неурядової організації консервативного напрямку, близької до сьогоденної «партії влади»; Урядового центру безпеки (Rządowe Centrum Bezpieczeństwa), в рамках якого функціонує бюро аналізу та реагування, що публікує експертно-прогностичні бюлетні; та недавно створеної Фундації INFO OPS (Інформаційні операції), окремі аналітичні матеріали якої стосуються російської інформаційної війни проти України.

Кожна з цих установ публікує свої експертні доповіді, записки, бюлетні, в яких українська проблематика, зокрема війна на Донбасі та ширший політичний контекст, висвітлюються зазвичай досить компетентно й об'єктивно. Ми нарахували серед їхніх матеріалів 179 публікацій (Табл. 1), у яких українсько-російський конфлікт розглядається в різних контекстах та з різною мірою докладності, проте скрізь без винятку обрамлюється як наслідок неспровокованої російської агресії. Кількість експертних публікацій була найбільшою на початку конфлікту, у 2014-2015 роках, коли події розвивалися стрімко й несподівано, потім відбувся певний кількісний спад, зумовлений, вочевидь, відносною стабілізацією ситуації, та невелике зростання в останні роки.

Табл. 1. Публікації експертно-аналітичних центрів
(аналітичні записки, доповіді, коментарі)

№	Аналітичний центр / кількість публікацій	2014	2015	2016	2017	2018	2019	Всього
1	Польський інститут міжнародних справ при МЗС (PISM/MSZ)	27	11	8	9	12	14	81
2	Осередок східних студій (OSW)	5	8	3	4	5	5	30

3	Розумна Європа (WISE Europe)	2	1	0	0	0	0	3
4	Фундація Казимира Пуласького	3	1	2	1	2	1	10
5	Центр міжнародних стосунків (CSM)	0	0	0	1	2	1	4
6	Інститут громадських справ (ISP)	3	5	1	1	2	1	13
7	Ягелонський клуб	2	10	7	1	2	1	23
8	Фундація INFO OPS	0	0	0	1	1	2	4
9	Урядовий центр безпеки (RCB)	4	2	1	1	1	2	11
	Всього експертних публікацій	46	38	22	19	27	27	179

Крім продукції експертно-аналітичних центрів, ми оглянути також вісімнадцять чільних наукових часописів, більшу частину яких видають дослідницькі центри університетів:

«Studia politologiczne» (Політологічні студії), «Stosunki międzynarodowe» (Міжнародні стосунки), «Nowy Prometeusz» (Новий Прометей) та «Warsaw East European Review» (Варшавський східноєвропейський огляд) – видає Варшавський університет;

«Wschód Europy» (Схід Європи) – видає Університет ім. Марії Склодовської-Кюрі у Любліні;

«Przegląd politologiczny» (Політологічний огляд) та «Środkowoeuropejskie Studia Polityczne» (Центральноєвропейські політичні студії) – видає Університет ім. Адама Міцкевича в Познані;

«Sprawy Międzynarodowe» (Міжнародні справи) та «Studia polityczne» (Політичні студії) – видає Польська Академія наук;

«Polish Political Science Yearbook» (Польський політологічний щорічник) – видає Польська асоціація політологів;

«Przegląd Geopolityczny» (Геополітичний огляд) та «Athenaeum: Polskie Studia Polityczne» (Athenaeum: польські політологічні студії) – незалежні видання;

«Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego» (Огляд внутрішньої безпеки) – видає урядове Агенство внутрішньої безпеки;

а також – з огляду на впливовість у Польщі католицької церкви та кліру – «Horyzonty Polityki» (Горизонти політики), що їх публікує католицька Академія Ignatianum у Кракові.

Всього ми нарахували понад двісті статей (Табл. 2), які більш-менш докладно обговорюють українсько-російський конфлікт, зокрема війну на Донбасі (а також анексію Криму та міжнародні імплікації обох подій). Кілька десятків цих текстів написали українські автори, – ми включили їх до корпусу аналізованих текстів за умови їх публікації англійською або польською, проте не включили ті з них, що опубліковані українською або російською (особливо багато – у люблінському кварталнику «Wschód Europy»), вважаючи засяг і вплив таких текстів на зарубіжного/польського читача занадто обмеженим.

Оцінити кількісну динаміку публікацій доволі складно: поперше, тому, що кілька журналів присвячували українським подіям окремі тематичні номери, істотно збільшуючи цим кількість текстів про Україну у межах конкретного року; а по-друге – на час завершення цієї статті приблизно третина журнальних чисел за 2019 рік ще не вийшла друком. Та все ж помітним є стрибок наукового зацікавлення українсько-російською проблематикою на початку конфлікту (це зацікавлення проявилось, втім, не відразу: з огляду на специфіку наукової праці та тривалість приготування наукових текстів до друку); відтак настав певний спад, хоча не виключено, що в наступні роки ми знову спостерігатимемо певне зростання – яке вже відбулося в оперативніших публікаціях експертно-аналітичних центрів.

Табл. 2. Статті в наукових журналах

№	Видання / кількість публікацій за рік	2014	2015	2016	2017	2018	2019	Всього
1	Studia Polityczne (PAN)	0	2	2	3	1	1	9
2	Sprawy Międzynarodowe (PAN)	0	1	1	1	12	0	15
3	Kultura i społeczeństwo (PAN)	0	3	0	0	0	3	6

4	Warsaw East European Review (UW)	0	1	5	3	4	0	13
5	Nowy Prometeusz (UW)	2	3	3	0	1	0	9
6	Stosunki Międzynarodowe (UW)	4	2	7	2	2	0	17
7	Studia politologiczne (UW)	0	3	3	1	4	1	12
8	Wschód Europy (UMCS, Lublin)	0	7	13	5	6	1	32
9	Przegląd politologiczny (UAM, Poznan)	1	1	1	1	1	2	7
10	Środkowoeuropejskie Studia Polityczne (UAM, Poznan)	6	5	1	3	3	4	22
11	Polish Political Science Yearbook (Polish Political Science Association)	0	0	4	8	6	2	20
12	Przegląd Geopolityczny (Instytut Geopolityki, незалежний)	5	3	6	8	2	4	28
13	Polski przegląd dyplomacyjny (MSZ)	0	0	2	2	3	5	12
14	Polish Quarterly of International Affairs (MSZ-PISM)	6	2	4	3	0	0	15
15	Athenaeum. Polskie Studia Politologiczne (PAN)	0	1	2	2	1	0	6
16	Horyzonty Polityki (Ignatianum)	0	0	3	0	0	0	3
17	Bezpieczeństwo. Teoria i Praktyka (Akademia im. Andrzeja Frycza)	3	2	0	0	1	2	8
18	Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego (ABW, урядовий)	0	4	0	0	3	1	8
	Всього в журналах	27	40	57	42	50	26	242

Оскільки висвітлення так званої «української кризи» й зокрема війни на Донбасі передбачає з'ясування їхніх причин, перебігу (за участю внутрішніх і міжнародних акторів) та актуальних і гіпотетичних наслідків, ми вирішили структурувати наш огляд саме за цим, тематично-хронологічним принципом, залишивши насамкінець аналітичні висновки.

Найменування та обрамлення конфлікту

На відміну від англійської, польська мова (як і українська) не має семантичного відповідника для поняття «Ukraine crisis» («криза довкола України», чи «криза, пов'язана з Україною»), тому польські автори навіть у англійських текстах часто вживають термін «українська криза» (Ukrainian crisis), не відчувачи зміщення смислового акценту з екзогенного характеру кризи (російська агресія) на ендогенний (внутрішньоукраїнські суперечності). А проте із загального змісту цих текстів зазвичай впливає досить чітке розуміння авторами екзогенної суті конфлікту чи «кризи», спровокованих Росією.

В англійських текстах «Ukraine crisis» вжито 44 рази, «Ukrainian crisis» – 48. Що ж до польськомовних текстів, то в них лише 15 разів ужито «kryzys ukraiński» та 16 разів – «kryzys na Ukrainie», тобто в обох випадках маємо відповідник англійського «Ukrainian crisis». Подібна ситуація і з терміном «conflict»: «Ukraine conflict» ужито 8 разів, «Ukrainian conflict» – 19, причому обидва терміни часто вживаються паралельно/взаємозамінно. Це означає, що автори або не розуміють різниці, або ж не надають цьому семантичному нюансу істотного значення. У польськомовних статтях, набагато чисельніших, «konflikt ukraiński» вжито лише 11 разів, а словосполучення «konflikt w/na Ukrainie» нема взагалі, – що, ймовірно, підтверджує розуміння польськими авторами екзогенної природи «конфлікту». Якщо ж ідеться про суто географічну прив'язку «конфлікту», то він локалізується як «konflikt na Wschodzie» (10 разів), чи «in the East» (16 разів), а ще частіше (й точніше) – як «na/w Donbasie» (16 разів) та «in (the) Donbas» (24 рази).

Хоч польська мова й не має ефективного відповідника до «Ukraine crisis», польські автори досить добре передають суть конфлікту іншими засобами. Зокрема, пишуть про «ukraińsko-rosyjski konflikt» (5) та «Russian-Ukrainian conflict» (25), «ukraińsko-rosyjska wojna» (3) та «Russia-Ukraine war» (14), а найчастіше – про «wojna hybrydowa» (33) та «hybrid war» (59).

Крім того, польські автори (на відміну від західних) не вагаються окреслювати «конфлікт» як «rosyjska agresja / agresja Rosji» (21) чи «Russian aggression» (40); «rosyjska inwazja / inwazja Rosji» (8) чи «Russian invasion/incursion» (15); а також уживають термін «окупація/окупований» щодо частини Донбасу та/або Криму (61 раз польською, 69 разів англійською).

Що ж до учасників бойових дій на Донбасі, то вони окреслюються як «найманці» (najemnicy – 13 разів, mercenaries – 11 разів), «бойовики» (bojownicy – 19, militants – 12), «повстанці/бунтівники» (rebelianci – 18, rebels – 16), «сепаратисти» (separatyści – 19, separatists – 52).

Термін «громадянська війна» вживається лише 4 рази англійською (civil war) – винятково зарубіжними авторами, та 15 разів польською (wojna domowa), проте лише двічі (в текстах двох одіозних авторів [Bieleń 2014; Zięba 2014]) як об'єктивне окреслення суті конфлікту. В інших випадках ідеться або про полеміку/заперечення застосовності цього терміну щодо війни на Донбасі, або ж про його проблематизацію – як, наприклад, у Тадеуша Ольшанського, котрий визнає, що конфлікт містить «елементи громадянської війни», хоча й не заперечує його російських першопричин [Olszański 2017].

Підсумовуючи, можемо ствердити, що польські експерти й науковці практично однакові в окресленні конфлікту як безумовно спровокованого й підтримуваного Росією. Альтернативна (проросійська) позиція в польському експертному та академічному середовищі (на відміну від медійної публіцистики) майже відсутня. Польська позиція в цьому сенсі жодним істотним чином не відрізняється від української.

Джерела конфлікту

Теза про імперський характер Росії, її засадниче несприйняття української незалежності та бажання будь-що відновити вплив над колишньою колонією у тій чи тій формі проходить крізь більшість аналітичних текстів, присвячених Україні. Так, наприклад, ще на самому початку російського вторгнення, восени 2014-го, Гжегож Громадський та Лукаш Венерський з Інституту громадських справ пояснювали у своєму рапорті:

Російська політична еліта зараховує Україну до сфери свого впливу та життєвих інтересів, на які Захід не сміє зазіхати. Путін вважає Україну радше територією, ніж державою... Російська рішучість і готовість до реалізації цієї мети [утримання України у своїй сфері впливу] хоч би й через переступання засад міжнародного права – як це вже сталось у випадку анексії Криму та військової інтервенції на Донбасі – є надзвичайно високою [Gromadzki & Wenerski 2014].

«Війна як продовження російської політики щодо України», – так назвав один із підрозділів своєї статті аналітик Польського інституту міжнародних справ (PISM) Марек Менкішак. Зокрема він ствердив: «Відновлення стратегічного контролю над Україною у сенсі здійснення впливу на міжнародну, внутрішню та безпекову політику Києва згідно з російськими інтересами завжди було підставним завданням Кремля. Без цього Росія не може й думати про реалізацію ширшого плану – відновлення панування на більшій частині пострадянського простору, вбачаючи в ньому основу і символ свого великодержавного статусу» [Menkiszak 2017]. Губерт Лашкевич окреслив російсько-українську війну як відтермінований наслідок розпаду СРСР і запізнїлу (на 23 роки) спробу Росії підкоригувати цей наслідок («найбільшу геополітичну катастрофу», у термінах Путіна) на свою користь. Російський ревізіонізм стосується не лише перегляду успадкованих («несправедливих», на думку Кремля) кордонів, а й відновлення так званих «легітимних сфер впливу», у які буцімто зухвало й підступно «вторгся» Захід [Laszkiewicz 2017].

Докладний аналіз гегемоністських амбіцій Росії та її неспроможності визнати українську окремішність запропонував професор університету Марії Склодовської-Кюрі Ришард Радзік у книзі «Російський “спільнотний” імперіалізм. Триєдиний руський народ у соціологічних дослідженнях» [Radzik 2016]. На його думку, російська ідентичність була історично сформована таким чином, що включає і українців, і білорусів до уявної «загально-руської» спільноти, котра фізично й ментально виходить далеко поза межі російської держави. Намагання українців забезпечити повноцінне функціонування своєї мови та розвинути власну (високу) культуру росіяни сприймають як небезпечний націоналізм, що загрожує їхній власній, буцімто спільній з українцями ідентичності, а євроатлантичні аспірації України трактуються як підступна зрада. В цій перверсивній свідомості саме прозахідно зорієнтовані українці є «сепаратистами», тимчасом як проросійські колаборанти в Криму й на Донбасі та їхні прибічники в інших регіонах країни якраз і є «нормальними», «справжніми» українцями.

Ришард Радзік уважає, що сьогоdnішній російсько-український конфлікт має глибоке історичне коріння та фактично є конфліктом (зіткненням) двох систем цінностей, двох культур і цивілізацій – русько-радянсько-православно-східнослов'янської та європейської [Radzik 2016: 76-77]. При цьому поза увагою автора (як і багатьох його колег) не лишається наявність подібного ментально-цивілізаційного поділу і в самій Україні (меншою мірою – в Росії, хоч і там він простежується щонайменше від першої половини XIX ст. – від зіткнення «слов'янофілів» із «західниками»), тож трактування війни на Донбасі як – до певної міри й у певних аспектах – війни «громадянської» не цілком позбавлене сенсу. Інша річ, що це лиш один із часткових вимірів конфлікту, а не його суть, – як стверджують російські та проросійські пропагандисти.

Саме з цієї причини польські дослідники зазвичай уникають терміну «громадянська війна» (чи «громадянський конфлікт»), хоча й визнають наявність глибоких культурно-цивілізаційних (ціннісних) поділів усередині самого українського суспільства

[Wojakowski 2015; Stryjek 2017]. Вони усвідомлюють, що без активної російської участі ці внутрішні поділи й конфлікти ніколи б не сягнули насильницької, мілітарної фази. Попри всю свою недосконалість, українська олігархічна демократія виробила за двадцять років більш-менш ефективні механізми розв'язання чи принаймні пом'якшення різноманітних суспільних конфліктів. Але правдою є й те, що без наявності внутрішніх поділів та конфліктів російська агресія у Криму й на Донбасі не була б такою масштабною та, принаймні у випадку Криму, такою успішною [Olszański 2015; Kuczyńska 2016].

В цьому сенсі можна говорити якщо й не про провину, то, принаймні, про часткову відповідальність української сторони за сьогоденну ситуацію в Криму й на Донбасі. Приблизно у тому ж ключі, в якому свого часу американський історик Генрі Абрамсон відповідав на оскарження Симона Петлюри у масових антиєврейських погромах: «accountable but not responsible» («відповідальний, але не винен»). Польські дослідники ставлять на карб українським посткомуністичним елітам брак реформ, плекання корупції, дипломатичне крутіїство – так звану «багатовекторність», яка лиш поглиблювала упередженість Заходу щодо українських євроінтеграційних намірів та країни загалом. «Нація, що тривалий час зараховувалась до радянської сфери впливу, так і не змогла переконати Захід, що вона є цінним політичним та економічним партнером» [Pulaski 2017]. Навпаки, «Київ перетворив сам термін «стратегічне партнерство» на порожній звук, окреслюючи ним свої взаємини не лише зі США та РФ, а й із Литвою, країнами Південного Кавказу, і навіть декларуючи таке партнерство з деким односторонньо. Сьогодні Україна має стратегічне партнерство з двома дюжинами країн, серед яких, однак, немає найважливіших європейських держав: Німеччини, Франції, Великобританії» [Olszański 2019].

«Українська держава, – пояснював у іншій статті той самий автор, – постала як продовження Української радянської соціалістичної республіки – не лише з тим самим населенням і територією, а й із тими самими структурами та способом їхнього функціонування... Країна не спромоглася на радикальний прорив у жодній

галузі, крім хіба що зміни державної символіки». Навіть після російського вторгнення Україна не наважилась назвати війну – війною, оголосивши натомість «антитерористичну операцію» (доволі неадекватний термін – принаймні від часу введення регулярних російських військ на Донбас наприкінці серпня 2014 р.); український уряд говорить начебто про «окупацію Донбасу», а проте водночас – підтримує дипломатичні стосунки, здійснює торгівлю та зберігає, мовби нічого не трапилося, безвізовий режим з «країною-агресором» [Olszański 2017].

Ні українська влада, ні громадянське суспільство не спромоглися за двадцять років виробити ефективну регіональну політику щодо Криму й Донбасу. Найрадикальніше цю позицію озвучила в «Коментарях» OSW українська авторка Юлія Абібок. На її думку, в Україні після 1991 року «почала домінувати українська національна ідеологія, в якій «пролетарський», російськомовний і закорінений у радянській культурі Донбас міг займати лише маргінальну позицію». Відчуженню посприяла «дика» приватизація, економічний занепад (особливо відчутний у промисловому регіоні) та поява мафійних кланів, які, знову ж таки, саме в донецькому регіоні виявилися наймогутнішими й найбрутальнішими.

Не довіряючи Києву і здебільшого не знаходячи собі місця в новій державі, жителі Донбасу почали схилитися до місцевих провідників, яких стали в Україні називати «донецькими». Регіональна ідентичність, яка була на Донбасі завжди досить сильною, розвивалася відтак за умов політичної конфронтації з Києвом (і незалежною Україною, яку він уособлював), ґрунтуючись і далі на звичних радянських міфах (зокрема й про гадану велич регіону), доповнених вимушено клієнтелістською самоідентифікацією з місцевою політико-економічною елітою – «донецькою мафією» [Abibok 2018].

Основна теза авторки – про те, що відчуження регіону від решти країни й справді істотно полегшило його окупацію прийшлими російськими бойовиками, – у принципі слушна, проте, як і кожна схема, не дає відповіді на цілу низку питань, що

потребували б серйознішої проблематизації. Попри всі прорахунки й недоліки української влади, для польських аналітиків все ж очевидною є вирішальна роль Росії у розпалюванні конфлікту. Саме тому вони майже не вживають терміну «громадянська війна», а якщо й уживають (як, наприклад, Тадеуш Ольшанський), то роблять це неодмінно із застереженням: ідеться, мовляв, лише про певні її елементи, тимчасом як суттю конфлікту є все-таки російське втручання:

Протистояння зовнішній агресії, яка включає й певні елементи громадянської війни, стало поважним викликом для української держави, сумірним хіба що з чорнобильською катастрофою. Відповідь на цей виклик вимагає не лише військових, організаційних та економічних заходів, а й свого роду інтелектуальної рефлексії, що може привести до ревізії багатьох уявлень, які дотепер видавалися самозрозумілими. Україна знову поглянула в дзеркало й побачила в багатьох відношеннях новий образ [Olszański 2017].

За всього, однак, критицизму до українських політичних, а почасти й інтелектуальних еліт, польські дослідники жодною мірою не ставлять їх на один рівень із росіянами в сенсі відповідальності за «українську кризу». Ця постава великою мірою відбиває й настрої суспільства загалом. У репрезентативному опитуванні 2015 року лише 6% поляків поклали вину за «кризу» на Україну, 20% – на Україну й Росію «однаковою мірою», і 61% – винятково на Росію. Для порівняння, в самій Україні тільки 49% опитаних вважають відповідальною саму лише Росію, 33% – обидві сторони конфлікту й 9% – насамперед Україну. У Німеччині результати такого ж опитування ще драматичніші: лише 39% покладають відповідальність передусім на Росію, 8% – на Україну й аж 43% – на обидві сторони. Прикметно також, що в Польщі лише 6% опитаних хотіли би пом'якшення санкцій ЄС стосовно Росії; натомість 41% хотів би їхнього посилення. У Німеччині ж посилення санкцій хотіло б лише 23% – якраз стільки ж, скільки й хотіло б їхнього пом'якшення [Kucharczyk et. al. 2015: 12, 26].

При цьому, варто зазначити, польські експерти переважно уникають есенціалізації російської ментальності, ідентичності та політичної культури як засадничо імперських. За всієї уваги до історичних джерел та детермінант, вони все ж наголошують насамперед актуальні, сучасні чинники. Зокрема, підкреслюють важливу роль інституційної пам'яті, що визначається великою мірою спадщиною спецслужб, із яких виросла велика частина російських владних еліт. Ціла низка їхніх ментальних і поведінкових прикмет виводиться із цілком близької, а не віддаленої історії: закритість, авторитарність, маніхейське бачення світу, конспіраційне мислення (в категоріях «всесвітньої антиросійської змови» та повсюдної «руссофобії»), архаїчне, в дусі XIX століття розуміння держави й нації, віра в магічну силу й містичну важливість «геополітики». І хоча російський політичний клас – не єдиний на світі, чие сприйняття міжнародного ладу ґрунтується на геополітичних інтерпретаціях, саме в Росії, за влучним спостереженням Конрада Сьвідера, геополітика виявилась інкорпорованою в новий російський месіанізм, стала обґрунтуванням гаданого «історичного покликання» Росії, наповнила метафізичну російську історіософію новим змістом:

Геополітика заповнила у Росії ідеологічний вакуум, що виник у 1990-х роках після занепаду комуністичної ідеології... Вона стала новою універсальною ідеєю, що дала росіянам позірно цілісне тлумачення світового ладу. Геополітика й притаманне їй бачення світової системи як продукту географії та сфер впливу стала світоглядом російських владних еліт, сутнісним елементом російської стратегічної культури [Świder 2017: 121].

«Марксистський науковий світогляд» у пострадянській Росії виявився просто заміненим «геополітичним науковим світоглядом» і так само піднесеним до рангу офіційної доктрини у міжнародній і безпековій політиці, – саркастично зауважили з цього приводу Йоанна Дарчевська та Пйотр Жоховський [Darczewska, Żochowski 2017].

В іншій, дещо ранішій статті – про так званий Ізборський клуб, реакційну прокремлівську організацію, що відзначилася зокрема активним лобіюванням анексії Криму ще задовго до подій 2014 року, – Конрад Сьвідер слушно вказав на істотну роль геополітичного месіанізму в ідеологічних конструкціях згуртованих у тому «клубі» імперських інтелектуалів: «Уявлення про емоційні взаємини між народом і простором (у даному випадку – між росіянами та ареалом поширення російської культури) відбиває характерну для цієї ідеології схильність сприймати всі сфери людського життя крізь призму геополітики» [Świder 2015.]

У редакційній статті, присвяченій викликам, які стоять перед Польщею та країнами регіону у зв'язку з обранням Володимира Путіна президентом РФ на третій термін, Славомір Дембський, директор PISM та головний редактор «Польського дипломатичного огляду», окреслив суть російської політики щодо сусідів як «інфантильний цинізм, іменований у Кремлі «геополітикою»: віра в те, що завжди перемагає зухваліший і нахабніший та що всі інші держави керуються подібними принципами» [Dębski 2018: 12]. Дембський у програмовому тексті співчутливо цитує виступ президента Леха Качинського у Тбілісі під час вторгнення російської армії в Грузію у серпні 2008 року («знаємо добре, що сьогодні – Грузія, завтра – Україна, післязавтра – балтійські країни, а згодом, імовірно, надійде час і на мою країну, на Польщу!»), однозначно кваліфікує дії РФ щодо України у 2014 як загарбання (zabóg) української території російськими військами й не вагається покласти частку вини за цю катастрофу на країни ЄС та НАТО, які фактично заохочували агресора своєю надмірною до нього поблажливостю та водночас байдужістю до європейських аспірацій України й Грузії [Dębski 2018: 17].

Польська відповідь на цю російську «геополітику», на думку автора, має полягати у зміцненні регіональних союзів, насамперед ЄС і НАТО, здатних протидіяти не лише мілітарній, а й гібридній агресії РФ, в тому числі намаганням Кремля корумпувати західні інституції та політиків («експортувати на Захід інституційну «культуру» російських спецслужб»), а також – спільними

зусиллями всебічно підтримувати пострадянські держави, які намагаються вирватися з-під російської домінації:

Очевидним завданням польської політики має бути рішуче засудження російської агресивної політики щодо сусідів, припинення російської окупації українських і грузинських земель та відновлення цими державами суверенітету над своїми територіями, включно з Кримом. Поразка України у війні з Росією та на шляху європейської інтеграції істотно погіршить становище Польщі, зміцнить авторитарний режим у Росії та посилить і для нас різноманітні загрози. Політика однакового дистанціювання від Росії та України [тут автор натякає на позицію декотрих польських науковців і публіцистів, про яких – далі – М.Р.] – це фактично пропозиція співпраці з кремлівським режимом, що неминуче сприятиме проникненню в Польщу тамтешніх інституційних патологій [Dębski 2018: 20].

Міжнародна реакція

Покладаючи на Росію головну провину й відповідальність за «конфлікт» в Україні, польські експерти водночас приділяють велику увагу далеко не бездоганній політиці Заходу щодо Росії та України і, відповідно, щодо самого конфлікту. Перші коментарі, датовані березнем 2014-го, відбивали, з одного боку, високі очікування швидкої й ефективної реакції країн НАТО і ЄС на російську агресію, а з іншого боку – певний подив і навіть ентузіазм із приводу їхньої справді одностайної реакції на окупацію Криму, – реакцію, якої фатально забракло 2008-го, під час російського нападу на Грузію. Перший погляд наочно ілюструє стаття Томаса Їгера, аналітика Центру ім. Казимира Пуласького:

Європа, США і Канада повинні відповісти швидко, згуртовано та потужно на російське вторгнення, поки окупація не стала доконаним фактом. Призупинення торгових угод, банківських гарантій, режиму максимального сприяння та членства Росії в G-8 і G-20 – це той мінімум, із

якого належить негайно почати, одночасно з направленням слідчої та моніторингової місії ЄС до Криму... Путін показав, що він готовий просуватися доти, доки не наткнеться на опір чи принаймні його високу вірогідність. Захід мусить показати, що він зберіг ще здатність діяти [Yeager 2014a].

Тижнем пізніше цей самий автор констатував: «До російського вторгнення в Крим виглядало, що Європейський Союз, виснажений розширенням і пригнічений фінансовою кризою, геть утратив почуття напрямку та призначення... Тим часом Владімір Путін єдиним ударом, здається, зробив те, що мудрі мужі у Брюсселі й Вашингтоні безуспішно намагалися досягнути. Він об'єднав ЄС, каталізував НАТО і вдихнув нове життя у 5-ту статтю атлантичної хартії, яка зобов'язує усіх членів до спільного стримування й опору агресії. Під багатьма оглядами він заслуговує наших подяк за наочний урок, чого може коштувати ігнорування історії... Маємо тепер нове почуття єдності й мобілізованості як наслідок відвертого, безпідставного та незаконного вторгнення замаскованих російських військ в Україну» [Yeager 2014b].

Далі, що правда, мовби передчуваючи нетривкість антипутінської коаліції, він застерігав:

Життєво важливо, щоб лідери всіх країн-членів ЄС і НАТО промовляли одним голосом і здійснювали одностайну політику, аж поки їхні вимоги не будуть виконані. Будь-яка інша поведінка лише зміцнюватиме Путіна в його вірі, що швидке й обмежене загарбання території за допомогою погроз і брутального натиску, але без військових дій, є ефективною та безпечною формою агресії... Якщо міністри закордонних справ публічно суперечитимуть одне одному чи робитимуть односторонні заяви стосовно контактів з Росією за умов теперішньої кризи, це фатально ослабить позицію усієї Ради міністрів закордонних справ ЄС та її очільниці Кетрін Ештон [Yeager 2014b].

У зв'язку з вересневою (2014 року) зустрічню лідерів країн-членів НАТО у Валлії «Польський кварталник міжнародних справ» опублікував низку матеріалів, присвячених проблемам і перспективам розвитку цієї організації, зокрема й у зв'язку з «українською кризою». Усі автори в тій чи тій формі погодилися з тезою, що:

події 2014 року ознаменували глибокий розлам у європейській безпековій архітектурі... Російські дії та відповідна реакція Заходу переформатували стратегічну реальність відразу в кількох вимірах. Табу непорушності державних кордонів було зламано, можливість внутрішньоєвропейських воєн драматично зросла, різке нарощування Росією військ та озброєнь, особливо в Криму, істотно порушило дотеперішній стратегічний баланс [Ondrejcsák 2014].

Анексія Криму Росією та війна на Донбасі справили величезний вплив на геополітичний лад на сході Європи. Криза не лише привернула до себе безпрецедентно велику увагу Євросоюзу, а й продемонструвала його вельми обмежені засоби впливу у регіоні [Kasa & Sobjak 2014].

Російсько-українська війна та поява Ісламської держави створили нові вогнища небезпек у нашому сусідстві. Це – нове безпекове докільля й новий тест для НАТО та Євросоюзу... Ми зіткнулися з новою загрозою і це, поза сумнівом, найбільший виклик – бо ж уперше від закінчення Холодної війни відбулася насильницька зміна кордонів у Східній Європі. Більше за те, зроблено спробу підважити модель міжнародної безпеки, засновану на співпраці й діалогові, а не на застосуванні сили [Klich 2014].

Зіставлення путінської Росії в одному ряду з ісламськими терористами у наведеній вище цитаті вельми показове¹, як і заклик

¹ Це зіставлення знаходимо й у кількох інших авторів, напр. Kharshiladze, Targamadze 2016; Giegerich 2016; etc.

іншого автора звернутися до призабутої дещо «історичної спадщини захисту союзників від імовірної радянської агресії під час Холодної війни» [Kulesa 2014]. Російське загарбання Криму й інтервенція на Донбасі «розвіяли сумніви щодо потрібності трансатлантичних зв'язків», «відкрили очі принаймні частині Заходу» [Klich 2014], стали своєрідним уколом адреналіну для втомленого пацієнта, пробудивши його до дії, хоч і невідомо, на як довго. «Після початкового ошелешення, спричиненого швидкістю й зухвалістю російських дій у Криму, Атлантичний союз спромігся-таки ухвалити низку заходів, спрямованих на практичне посилення безпекових гарантій для своїх східних членів, і рішуче зупинив усі програми співпраці з Росією» [Kulesa 2014].

Це не врятувало, однак, Альянс і, взагалі, колективний «Захід» від гострої критики їхньої попередньої політики щодо Росії та України. Один із найперших і найконцептуальніших текстів на цю тему опублікувала ще восени 2014 року Агнешка Ожельська-Стончек під назвою «“Кримська помилка” як ефект групового мислення?» У ньому вона зокрема писала:

Легкість, із якою Росія зуміла заскочити політичні еліти Заходу подіями весни 2014, приголомшує. Росія зайняла Крим, не оголошуючи війни Україні, в операції брали участь солдати без військових означень, а в західних медіях запанував інформаційний хаос і клопіт з окресленням, що ж, власне, діється. Українсько-російський конфлікт не вписувався в класичні означення війни. Хоча намагання ввести в оману противника не є чимось новим у міжнародних відносинах... Факт, що ошелешений Захід безпорадно спостерігав, як російські війська входять до Криму й Донбасу, ілюструє його найбільший аналітичний провал від часів розпаду СРСР – тоді Захід теж виявився цілковито заскочений несподіваним розвитком подій. Цю «кримську помилку» можна окреслити як наслідок хибної оцінки міжнародної ситуації та непомічання близької загрози, попри чіткі, з подальшої перспективи, сигнали [Orzelska-Stączek 2014].

Захід не бачив загрози, тому що не хотів її бачити, – визнав наприкінці того ж року Станіслав Секрієру.

Попри те, що Москва регулярно втручалась у внутрішні справи пострадянських республік, – писав він, – видавалося все ж, що по двадцяти роках після розпаду СРСР вона таки примирилася з існуванням нових кордонів... Територіальна ампутація Грузії не виглядала радикальною зміною правил гри в регіоні. Мало хто вірив, що Крим може стати наступною гарячою точкою... Як наслідок, 2008 року Росія провела лише кілька хвилин на штрафному майданчику, перш ніж Захід натиснув кнопку «перезавантаження». Не провокуймо Росії, краще залучаймо її до переговорів про обмеження озброєнь та розвиток торгівлі: таким був рецепт Заходу на «перевиховання» Москви та зміну її поведінки щодо сусідів. Поквапливе «перезавантаження», зумовлене головно меркантильними інтересами Заходу, лише зміцнило віру Кремля у власну безкарність [Secriegu 2014].

Економічна співпраця й енергетична взаємозалежність, писав Якуб Годзімірський у стратегічній доповіді PISM, мали б сприяти, здавалося, й поліпшенню політичних відносин та розширенню співпраці в інших галузях. «Євросоюз сподівався, що вдасться переконати Росію поводитись раціонально й трактувати співпрацю з ЄС як взаємовиграшну гру (win-win game). Проте дедалі амбітніша Росія, захоплена ідеєю відновлення великодержавного статусу, вирішила діяти як ревізійністська держава, підважуючи стабільність міжнародного ладу» [Godzimirski 2014].

Захід, на думку польських дослідників, непрямим чином приклався до «української кризи» не лише своїм інфантильним фліртуванням із путінською Росією та поблажливим ставленням до її дедалі агресивнішої політики, а й відвертим ігноруванням України як потенційного члена євроатлантичної спільноти та імпліцитним її трактуванням як російського сателіта – належної частини російської «сфери впливу». Сурогатна програма Східного партнерства, запропонована Україні Європейським Союзом 2005 року після Помаранчевої революції, лише прикривала небажання ЄС по-справжньому ангажуватися в трансформацію

східноєвропейських країн, наражаючись тим самим на невдоволення Росії. Саме з цієї причини, пояснює Адам Ебергардт, Євросоюз засадничо не передбачав для країн Східного партнерства жодних програм співпраці в галузі безпеки, зокрема щодо врегулювання заморожених конфліктів. «Обережність не оплатилася, – констатує він, – а може, й навпаки, захотила Кремль до агресивніших дій» [Eberhardt 2017].

Гжегож Громадський та Лукаш Венерський докладно обґрунтували цю тезу в статті під промовистою назвою «Виклик для ліберальної демократії. Як розуміти російську інтервенцію в Україні». Там вони визнали, що системне ігнорування Заходом євроатлантичних устремлінь України має вкрай негативні наслідки не лише для неї, а й для всієї Східної Європи. Мовчазне визнання за Росією особливого («привілейованого») права на Україну не вирішує проблеми, по-перше, тому, що Росії йдеться не просто про вплив, а про цілковите домінування, а по-друге, тому, що самі українці ніколи не погодяться з таким «компромісом». Віддавши Україну Путінові, Захід отримає замість сподіваного «спокою» ще більше джерело нестабільності. Ось чому, стверджують автори, дії Євросоюзу стануть показником його відданості ліберально-демократичним засадам не лише для України, а й для всіх країн Східного партнерства. Вони матимуть вплив також на російське й турецьке суспільства, котрі чинять опір авторитарному тискові й хочуть знати, чи можна вважати ЄС реальним союзником у цьому протистоянні. Зрештою, це надзвичайно важливий тест і для самого ЄС, котрий має дати відповідь, чи він є справді живою, а чи безнадійно занепалою інституцією [Gromadzki & Wenerski 2014b].

Демократична й економічно успішна Україна може стати важливим, можливо, вирішальним прикладом для інших східноєвропейських країн та їхніх суспільств, включно з російським, які є поки що автократичними, проте можуть обрати в майбутньому власний шлях до демократії. Протидія російським намаганням підпорядкувати собі Україну належить, таким чином, до життєвих інтересів Євросоюзу. Його політика щодо Росії має бути чіткою та послідовною. Вона не повинна залежати від опортуністич-

них вивертів окремих членів, котрим хотілося б повернутися до звичного бізнесу з Москвою... Слід усвідомити, що санкції проти Росії встановлені не на місяці, а на роки... Самих санкцій, звісно, не досить для досягнення головної мети – перетворення України на демократичну й заможну державу. Євросоюз повинен серйозно допомогти Україні в її модернізаційних зусиллях, причому конче слід обумовити цю допомогу на всіх етапах чіткими вимогами [Gromadzki, Wenerski 2014b: 11].

Напередодні липневого (2016 року) саміту НАТО у Варшаві «Польський кварталник міжнародних справ» знову (як і 2014-го) опублікував тематичну добірку матеріалів, у яких дванадцятьоро авторів із восьми країн спробували оцінити зміни, що відбулися в Альянсі – в його концептуальних настановах та практичній політиці – внаслідок російської військової агресії проти України та кардинальної зміни безпекового середовища, що видавалося після закінчення Холодної війни відносно стабільним.

Росія порушила усталені принципи міжнародного права й повернула Альянс до часів, що загрозово нагадують геополітичну конфронтацію попередніх десятиліть. Військове вторгнення в Україну й дедалі агресивніша поведінка у повітряному просторі країн НАТО наочно показують нові військові загрози з боку Кремля. Їх доповнює токсичний набір інструментів м'якої й жорсткої сили, що їх застосовує Росія задля глибшого проникнення всередину західних суспільств – через кібернетичний простір, економічну інфраструктуру, засоби масової інформації. Потрібність і життєздатність Альянсу залежатиме від готовості втілити нову політичну й військову стратегію, здатну забезпечити стримування агресора й ефективний захист усіх членів [Nicolini, Janda 2016].

Час ілюзій, коли політика НАТО визначалася більше політичними мріями, ніж реальністю, безповоротно минув. «Протягом двох із лишком декад магістральна політика НАТО визначалася відсутністю міждержавних конфліктів, намаганням

остаточно ліквідувати поділи часів Холодної війни й налагодити добрі стосунки з Росією» [Lorenz 2016]. А тим часом –

президент Путін та його кліка [sic] надужили прихильним ставленням до Росії... Поки ми наївно їм довіряли та приймали за чисту монету їхні заяви про щире прагнення розвивати добросусідські відносини із союзниками на східних кордонах НАТО, Путінова Росія цілеспрямовано готувалася відновити політичне домінування над державами, що належали колись до радянської сфери впливу... Збройні сили Альянсу втратили здатність вести інтенсивні військові дії. Це захопило Путіна до агресії та анексії Криму, оскільки він чітко знав, що від НАТО не буде жодної серйозної відповіді, здатної зупинити його «спецоперацію». Альянс виявився абсолютно непередбаченим, дарма що отримав виразне попередження ще 2008 року подібною операцією проти Грузії. Ціна нашої слабкості, особливо на східному фланзі, виявилася надто високою... Гібридна війна стала реальністю після російської анексії Криму та дестабілізації східної України, де російські найманці, зброя й регулярні війська взяли участь у розпалюванні конфлікту [Sedivý 2016].

Війна проти України, на думку більшості експертів, – це також опосередкована війна проти Заходу, намагання підважити його цінності й дискредитувати інституції. «Росія намагається ослабити й зруйнувати систему, яку ми творили тут, у Європі, протягом останніх десятиліть» [Giegerich 2016]; «за допомогою примусу й шантажу Росія намагається зруйнувати єдність ЄС і НАТО й ослабити трансатлантичні зв'язки»; «її мета – підважити довіру до Альянсу, представити його як архаїчну й ні на що не придатну структуру» [Lorenz 2016]. Під цим оглядом Україна є своєрідним випробуванням для обох організацій – їхньої здатності витримувати довший час спільну позицію щодо накладених на Росію санкцій, попри зусилля Кремля й прокремлівського лобі у цих країнах розколоти антипутінський фронт і відмовитися від санкцій, які, моляв, усе одно не дають ніякого результату.

Найслабкішою ланкою в НАТО та Євросоюзі є, природно, країни, що мають у Росії найбільші економічні інтереси і, відповідно, потужне бізнесове лобі, готове захищати ці інтереси будь-яким коштом, – хоч би й ціною повної здачі України Путінові, – а також країни, для яких куди пріоритнішим є регіон Середземномор'я (тобто Північна Африка та Близький Схід), аніж Східна Європа, оскільки саме звідти походять для них головні безпекові загрози, насамперед міграційні.

Москва шукає союзників у всіх цих середовищах, послуговуючись як пропагандистськими засобами, так і засобами матеріального заохочення» [Ваев 2016]. Безпекові проблеми справді мають асиметричний характер для різних членів ЄС і НАТО, а проте, як застерігає інший дослідник, було б політично короткозоро вважати, ніби те, що відбувається на сході континенту, де Україна, Молдова, Грузія, республіки Балтії безпосередньо протистоять російському тискові, не має істотних безпекових наслідків і для країн заходу та півдня Європи [Sutyagin 2016].

Полеміка з «реалістами»

Політична короткозорість, як констатують польські дослідники, притаманна не лише деяким членам ЄС і НАТО, а й – і то ще більшою мірою – членам інших міжнародних організацій. Павел Зерка, наприклад, відзначає, що в березні 2014 року 69 країн не підтримали резолюцію ООН, яка засуджувала російську агресію в Криму та обстоювала територіальну цілісність України. І хоча «проти» проголосувало лише 11 країн (безпосередні клієнти й союзники Путіна), ще 58 країн утрималося (серед них Індія, Бразилія, Аргентина, Уругвай), – що, на думку автора, є серйозним політичним і дипломатичним недопрацюванням країн євроатлантичного блоку [Zerka 2014b]. Ще гірше виглядає ситуація в групі G-20, де половина країн не наважується засудити дії Кремля і створює тим самим, на думку Яна Налясковського, «певний простір, у якому Росія має змогу легітимізувати свою політику і

сконструювати систему протидії Євросоюзові та НАТО. Міжнародна спільнота повинна адекватно інтерпретувати російські дії, – стверджує він. – Польща мусить очолити зусилля західної спільноти щодо зміцнення ЄС і НАТО з метою протидії контрлегітимізаційним зусиллям Москви» [Nalaskowski 2015].

Та найбільшою проблемою все ж, із погляду польських експертів, залишається «політична короткозорість» у країнах євроатлантичного блоку, оскільки саме від них залежить насамперед здійснення ефективного, зокрема санкційного тиску на Росію. При цьому, як можна помітити, польських дослідників особливо цікавить позиція найближчих сусідів – Німеччини, Словаччини, Чехії, а також Угорщини як члена Вишеградської групи. (Хоча в польських наукових часописах можна знайти й екзотичніші публікації, наприклад – розвідку Міхала Любіни про китайську й російську реакцію на «українську кризу» як вияв різних політичних стилів [Lubina 2018] чи, скажімо, статтю Марціна Адамчика «Російсько-українська війна на Донбасі як виклик для китайської дипломатії» [Adamczyk 2016].)

Найґрунтовнішими в цьому плані можна вважати дві праці, підготовлені Інститутом громадських справ за сприяння, в одному випадку, Фонду Бертельсмана, в другому – Фонду Гайнріха Бьоля. Одна з них – двохстороннє збірка аналітичних статей, яку уклали Яцек Кухарчик та Грігорій Месежніков, – присвячена реакції на російсько-український конфлікт із боку країн Вишеградської четвірки [Kucharczyk, Meseznikov 2015]. Друга – менша за обсягом, проте інформаційно не менш насичена праця чотирьох авторів (трьох польських і одного німецького) під назвою «Громадська думка Польщі й Німеччини щодо взаємин із Росією та російсько-українського конфлікту», – подає й аналізує цікаві соціологічні дані [Kucharczyk et. al. 2015]. Цій самій тематиці присвячено аналітичний звіт Осередку східних студій «Наново відкритий сусід: взаємини Чехії, Словаччини та Угорщини з Україною» [Groszkowski et. al. 2017], статтю Вероніки Юзвьяк «Закордонна політика Угорщини в нових міжнародних обставинах» у «Бюлетні PISM» [Józwiak 2017], та німецькомовну статтю Гельмута Вагнера «Українська криза як випробування для Німеччини» у журналі «Bezpieczeństwo» [Wagner 2014].

Загальний висновок, який можна зробити з цих публікацій: (1) і суспільства, і владні еліти сусідніх країн підтримують санкції проти Росії, проте внутрішні поділи й суперечності з цього питання в них значно сильніші, аніж у Польщі; (2) кожна із цих країн самостійно наряд чи наважилася б запроваджувати санкції проти Росії, проте разом (у складі ЄС, НАТО, Вишеградської групи) вони *volens-nolens* підтримали колективне рішення, – що в певний спосіб підтверджує ефективність таких організацій; (3) Польщі варт енергійніше використовувати свою присутність у цих та інших організаціях для посилення їхньої проукраїнської, антикремлівської позиції [Eberhardt 2019].

Російсько-український конфлікт має принаймні три різних виміри, кожен з яких заслуговує окремого розгляду: (1) внутрішньополітичний, пов'язаний із суспільними трансформаціями в самій Україні; (2) двосторонній, що стосується давніх і вкрай суперечливих взаємин між Росією та Україною; і (3) міжнародний, що стосується насамперед європейської/ євроатлантичної спільноти та, ширше, загального політичного світоустрою [Kucharczyk, Meseznikov 2015]. Згадані тут публікації розглядають головним чином останній (міжнародний) вимір, констатуючи, що для всіх чотирьох країн (Німеччини, Чехії, Словаччини та Угорщини) стосунки з Росією завжди були значно важливішими, ніж з Україною. Війна не змінила усталених ієрархій, проте спонукала дещо по-іншому глянути на східних сусідів.

Україна має власну частку вини в цих некорисних для неї пріоритетах: окрім згадуваного вже браку реформ та «багато-векторної» зовнішньої політики, експерти OSW зазначають, що й для самої України взаємини з державами Вишеградської групи теж не були ніколи пріоритетними. На це вказує зокрема і відсутність в Україні експертів, зацікавлених Центральноєвропейськими справами, і, як наслідок, кепська обізнаність із політичними та економічними процесами в регіоні. Абсолютно скандальною, на думку авторів доповіді, слід уважати нездатність Києва протягом майже трьох років (2014-2017) призначити нових послів до Словаччини, Чехії та Угорщини [Groszkowski et. al. 2017].

Це, звісно, не виправдовує зневажливого ставлення декого з тамтешніх чільних політиків до України та їхні різноманітні проросійські/антиукраїнські висловлювання. Автори зокрема цитують словацького прем'єра Роберта Фіцо, котрий заявив, що в Україні відбувається «американо-російський геополітичний конфлікт», на який Європейський Союз не має істотного впливу, зате має від нього неабиякі збитки; ще скандальнішими висловлюваннями уславився, зрештою, чеський президент Мілош Земан. На щастя для України, ні Фіцо, ні Земан не визначають зовнішньої політики своїх держав, натомість значно гіршою є ситуація в Угорщині, де прем'єр-міністр Віктор Орбан та його партія мають усю повноту влади і, за всіма ознаками, домагаються ревізії узгодженої позиції європейських держав щодо Росії.

Образ Угорщини як надійного союзника ЄС і НАТО ослабив візит президента Росії Владіміра Путіна до Будапешта в лютому 2017 року – вже другий за ліком після російської агресії проти України 2014 року [сьогодні можна було б згадати й третій, не менш контroversійний візит, у жовтні 2019-го – М.Р.]. Орбан фактично створив російському президентові форум для оскарження України в ескалації конфлікту на Донбасі. Під час спільного публічного виступу з Путіним він не дистанціювався від поглядів, висловлюваних російським керівником. Навпаки, долучився до них власною критикою України за буцімто порушення нею прав угорської меншини, релятивізуючи тим самим справді серйозну проблему російської агресії [Józwiak 2017].

Що стосується власне Польщі, то в ній прокремлівський табір представлений, як уже зазначалося, відносно маргінальними політиками² та інтелектуалами, котрі висловлюють свої погляди

² Найпомітніша постать тут – Януш Корвін-Мікке, лідер євроскептичної партії «Свобода і незалежність», котра на виборах 2019 року пододала нарешті 4-відсотковий бар'єр до парламенту. Її зовнішньополітичні погляди докладно аналізує Шимон Бахриновський у статті «Між Європою і Росією. Зовнішня політика нової правіці Януша Корвіна-Мікке» [Bachynowski 2015].

переважно у публіцистичній формі в мас-медіях і до поважніших аналітичних видань зазвичай не потрапляють. Чи не єдиним помітним винятком є професори Варшавського університету Станіслав Белень – автор низки книжок про міжнародні відносини і, зокрема, міжнародну політику Росії, та його колега Ришард Земба, що спеціалізується на проблемах міжнародної безпеки. Обоє регулярно друкуються у журналі «Stosunki Międzynarodowe», що його щось уже 20 років редагує професор Белень, а також доволі часто виступають у засобах масової інформації. Варт зазначити, що журнал не є їхнім ідеологічним рупором: у ньому друкуються й такі їхні ідеологічні противники, як Роман Кузьняр та Анджей Шептицький; прокремлівські/анти-українські упередження проявляються у журналі радше в ігноруванні української тематики взагалі, ніж у її тенденційному висвітленні (це не стосується, зрозуміло, текстів самих Беленя чи Земби, які лише імітують об'єктивізм, репродукуючи тим часом у більш-менш замаскованій формі основні месиджі кремлівської пропаганди).

Позірний об'єктивізм цих авторів ґрунтується на демонстративному дистанціюванні не лише від Заходу, а й від Росії, та гаданому обстоюванні винятково польського національного інтересу, котрий, як вони підкреслюють, не збігається ані з російським (що в Польщі – річ очевидна й не потребує доведення), ані з західним (що і є, власне, точкою прикладання їхніх головних аргументаційних зусиль). З погляду критичного аналізу їхнього дискурсу цікавими є не так добре знані нам кремлівські месиджі, замасковані в їхніх текстах, як сам спосіб їхнього маскуваннн, тобто адаптації до специфічного читацького середовища, не надто сприйнятливо до московської пропаганди.

Основна канва представлення українських подій у їхніх текстах не надто відрізняється від московської: 21 листопада 2013 року український уряд відмовився від підписання угоди про асоціацію з ЄС, тому що Москва запропонувала Україні вигідніші умови економічної співпраці (Ришард Земба співчутливо цитує Віктора Януковича, котрий назвав пропозиції фінансової допомоги від ЄС «принизливими»); після чого в Києві та в Західній Україні почалися протести, інспіровані з-за кордону (Земба не цурається

навіть цитувати Путіна, котрий докоряв Польщі й Литві за буцімто вишкіл озброєних бойовиків для Євромайдану); відтак дедалі помітнішу роль у протестах почали відігравати радикальні націоналісти й неонацисти (теж переважно або й винятково західноукраїнські), саме вони спровокували ескалацію насильства та здійснили врешті державний переворот, сформували уряд за участю неофашистської партії «Свобода», заборонили російську мову, чим налякали й обурили жителів Півдня та Сходу і спонукали Росію виступити на захист своїх російськомовних «співвітчизників».

У такому ж самому ключі описується й анексія Криму: автор хоч і не вживає кремлівських термінів «повернення» та «возз'єднання», проте всерйоз трактує т. зв. референдум як «волевиявлення», всерйоз пише про «право населення Криму на самовизначення», розмірковує про загрозу базування кораблів НАТО у Севастополі й навіть вигадує нісенітну тезу про те, що «російський» Крим і Севастополь були передані Україні без згоди Росії під час розпаду СРСР». Росія, виявляється, всього лише «скористалася з розпочатої Заходом експансії на Схід і вирішила не тільки протистояти політично, а й підтримала відокремлення Криму». «Анексія Криму, – пояснює він далі, – попри гострий осуд, зустріла також схвалення у світі. Двоє колишніх канцлерів Німеччини Гергард Шрьодер і Гельмут Шмідт та колишній посол США в СРСР Джек Метлок висловили зрозуміння цієї акції» [Zięba 2014: 25-26].

На підтвердження своїх слів професор Земба цитує не лише Путіна-Януковича, а й одіозного українофоба ксьондза Тадеуша Ісаковича-Залеського, сумнозвісного экс-комісара ЄС Гюнтера Фергойгена (котрий називав перспективу вступу України в ЄС такою ж безглуздою, як і гіпотетичне приєднання Мексики до США) і не менш сумнозвісного Джека Метлока (котрий на початку 1992 року «привітав» Україну зі здобуттям незалежності статтею «Nasty Ukraine» у впливовому «New York Review of Books»); цитує ймовірних московських агентів Грегора Гізі та Лешека Міллера, і навіть такого «видатного» знавця України, як посол Індії у Москві Канвал Сібал. Одні з цих «експертів» потрібні авторові для

посилення його власних тез про засилля фашистів на Євромайдані і, взагалі, в Україні (для більшого впливу на польського читача він згадує навіть – без жодних посилань – якихось представників Правого сектора, котрі буцімто висловлювали територіальні претензії до Польщі – на цілих 15 південно-східних повітів); інші – для наголошування тези про глибокі внутрішні поділи в Україні, котрі, власне, й перетворили її на занепалу державу (failed state): «з'ясувалося, що по 23 роках незалежності Україна має ознаки неспроможної держави» (с. 14); відтак і конфлікт зручніш трактувати як насамперед внутрішній (а не міжнародний, тобто імпортований із Росії): «навесні на сході України почалася кривава громадянська війна» (с. 23). Ще інші «експерти» потрібні авторові для демонізації Заходу, котрий буцімто силоміць утягував Україну у свою сферу впливу, відштовхуючи натомість Росію й усіяло ігноруючи її легітимні інтереси. Саме Захід, за словами цитованого ним індійського ерудита, задля збереження свого домінування вдається до провокування криз, «дестабілізуючи стосунки Росії з такими державами як Україна й використовуючи з цією метою інструменти прав людини та демократії». А тим часом – «Індія визнає обгрунтовані інтереси Росії в Україні» (с. 25).

Голоси сумнівних «авторитетів» покликані тут заступити брак фактів і аргументів. При цьому автор, здається, навіть не помічає внутрішніх суперечностей у своїх твердженнях: з одного боку, він не втомлюється повторювати, що Захід упродовж багатьох років «відштовхував» Росію і, навпаки, притягував Україну; а з іншого боку, мовби й не помічає, що впродовж усіх тих років політику Заходу – і щодо Росії, і щодо України – визначали люди на кшталт того ж Метлока, Шрьодера, Шмідта, Фергойгена; всі вони виразно фаворизували Росію і боялися кожного кроку у бік України, щоб не прогнвати, не роздратувати, не «відштовхнути» Москву. Усе дотеперішнє зближення України з Заходом якщо й відбувалося, то не тому, що Захід цього дуже хотів (скоріш навпаки – ухилявся як тільки міг), а тому, що цього домагалася Україна, зокрема активніша, громадянськіша, пасіонарніша частина її суспільства.

Тим часом колега професора Земби Станіслав Белень повторює ті самі пропагандистські тези про гадану засадничу й

безпідставну (ідеологічно уроєну) ворожість Заходу щодо Росії та накидання ним подібної «обсесійної антиросійськості» також Польщі – всупереч її реальним, не ідеологізованим національним інтересам: «Складається враження, що інфільтрація Польщі потужними західними групами інтересу та капіталу веде до ослаблення національного первня, до космополітизації еліт, не здатних відтак боронити окремих, партикулярних [національних] інтересів» [Bieleń 2014: 65, 67].

Тут, як і в писаннях Ришарда Земби, ситуація перекидається з ніг на голову: виявляється, це не Польща, навчена гірким історичним досвідом, займає жорсткішу й принциповішу позицію щодо Росії, спонукаючи до подібної – чеснішої та принциповішої – поведінки ласих на російські ресурси західних партнерів; навпаки, це підступний Захід спонукає Польщу діяти ірраціонально, на шкоду не тільки Росії, а й самій собі. «Професійні американісти у Польщі виконують роль пропагандистського рупора Америки»; «Польські політики виконують директиви, що надходять іззовні»; «Європейський Союз накидає периферійним регіонам свої діагнози й плани розвитку, засновані на неадекватному розумінні реальних проблем»; «Брак ініціативи та інноваційності в пошуках власної міжнародної ролі та обсесійний страх перед Росією роблять польську державу пасивним об'єктом у калькуляціях інших держав» (с. 68-70).

Східна політика Польщі та, зокрема, принципова позиція польського уряду щодо російської агресії проти України викликає особливе роздратування в обох цитованих тут авторів.

Польща у закордонній політиці, – пише Станіслав Белень, – керується особливими критеріями, поборюючи нелюбі їй «недемократичні режими» в Росії та Білорусі і підтримуючи натомість гібридні олігархічні устрої в Україні, Грузії чи Азербайджані. А тим часом ангажування в українські справи потребує не емоційних реакцій, а справді серйозного обмірковування... Тривала й дедалі глибока ворожість в українсько-російських стосунках не повинна імплікувати тривалої та шкідливої конфронтації у

стосунках російсько-польських. Закордонна політика Польщі повинна зосереджуватися безпосередньо на потребах і вигодах польських громадян, а не на чужих справах. Чималі економічні втрати, що їх зазнає Польща внаслідок входження у конфлікт із Росією, лягають передусім на плечі польських громадян... Безкритична орієнтація на Україну небезпечна з двох причин. По-перше, не виплаває з власної оцінки інтересів, а є всього лиш однозначним позиціонуванням на користь Сполучених Штатів. І по-друге, немає жодних гарантій, що Україна з огляду на свою ідеологію не стане в майбутньому антипольською державою [Bieleń 2014: 64].

Кожну тезу тут можна спростувати як сумнівну або й облудну; найцікавіше, либонь, простежити, як автор за допомогою дискурсивної маніпуляції затирає засадничу відмінність між доволі жорстким (консолідованим) авторитаризмом у Росії та Білорусі й неконсолідованою, а все ж цілком реальною демократією в Україні та Грузії. Спершу – бере означення «недемократичні режими» (у Росії та Білорусі) в лапки, релятивізує і саму категорію, і її застосовність до згаданих держав; далі – окреслює український і грузинський устрої як «гібридні олігархічні», натякаючи, що ніякою демократією там насправді й не пахне та що сутнісно вони від російського режиму не надто відрізняються. А на довершення – додає в один ряд з Україною та Грузією ще й Азербайджан, де й справді панує консолідований авторитаризм білорусько-російського, проте аж ніяк не українсько-грузинського типу. Професор політичних наук, скоріш за все, розуміє, що Росія-Білорусь-Азербайджан та Грузія-Україна-Молдова – це досить різні світи під устроєвим оглядом, а все ж воліє вдавати, відповідно до апіорі заданої ідеологічної настанови, ніби ніякої різниці нема або ж вона вкрай незначуща.

Головна мета тексту – суто пропагандистська: «Найбільшим здобутком [польського політичного класу] має стати переоцінка власного національного інтересу з огляду на співпрацю, а не конфронтацію з нашим найбільшим сусідом, тобто Росією». Поки

що ді польських політиків, на думку автора, свідчать про «відірваність від сучасних реалій, брак поглибленої інтелектуально-аналітичної рефлексії, надмірну афектованість та емоційність в оцінці подій на Сході, що її унаочнила антиросійська істерія у зв'язку з кримською кризою та подіями на Україні».

Погляд на Росію крізь призму українського конфлікту – як на державу безумовно ворожу й агресивну – веде до серйозного пізнавального зубожіння. Доходимо до абсурдної ситуації не лише в психологічному, а й у практичному сенсі: хоч би що робила Росія, вона не заслуговує на зрозуміння; хоч би що робила Україна, її не можна критикувати [...] Варто нарешті озвучити очікування, які поділяє чимало членів Євросоюзу (напр., Угорщина, Чехія, Словаччина, Болгарія, Фінляндія, Іспанія, Італія): Україна не сміє розпочинати й нарощувати ескалацію дій, котрі у підсумку загрожують інтересам інших держав [Bieleń 2014: 61, 64-65, 68, 73].

Автор не пояснює, які саме дії Росії заслуговують на зрозуміння, ані чим саме Україна загрожує інтересам інших держав, а проте з інших його писань зрозуміло, що в обох випадках ідеться про те саме: про право Росії на свою сферу впливу й обмеження суверенітету сусідів, а з іншого боку – про відсутність у тих сусідів, зокрема в Україні, будь-якого права захищати свій суверенітет і вириватися з тої сфери. Схоже, що відверта маніпулятивність подібних текстів та одіозність самих авторів унеможливають серйозну академічну полеміку з ними, хоч і не виключають полеміки публіцистичної [Szeptycki 2015], головню в контексті аналізу російської та проросійської пропаганди, гібридної війни і так званих «активних заходів» [Zerka 2014a; Lelonek 2016; Darczewska, Zochowski 2017].

Маргінальність проросійського табору в Польщі, зокрема в академічних та інтелектуальних середовищах, як, утім, і в польському політикумі, де обидві найбільші партії – і владна, й опозиційна – є однаково критичними щодо Кремля, спонукає польських аналітиків до полеміки не так із місцевими «реалістами»

та «розумійниками» Путіна, як із зарубіжними (котрих польські «реалісти», зрештою, часто й охоче цитують). Показова в плані такої полеміки стаття професора Романа Кузьняра під промовистою назвою «Міршаймер та злиденність його “реалізму”». Її автор, Роман Кузьняр, у 2005-2007 роках очолював PISM, а у 2010-2015 роках був радником президента РП з міжнародних питань; його опонент – Джон Міршаймер, професор Чиказького університету, – один із чільних представників т. зв. «реалістичної школи» в геополітиці, котра трактує міжнародні відносини як зіткнення національних егоїзмів, прагнення до гегемонії та намагання найсильніших гравців розширити свої сфери впливу. Стаття, яку розглядає Кузьняр, – «Чому українська криза є провиною Заходу. Облудні ліберальні ілюзії, що спровокували Путіна», – досить добре відбиває погляди й самого Міршаймера, і всієї «реалістичної» школи.

Варто зазначити принагідно, що ці погляди визначаються не якоюсь особливою симпатією до Росії чи, навпаки, антипатією до України, а суто абстрактною та, сказати б, догматичною вірою, що міжнародні взаємини – це гра з нульовою сумою, і вирішальне значення у ній має здатність накинати свою волю супернику, хоч би й брутальною силою. Саме з цієї причини Міршаймер був одним із небагатьох західних експертів, хто критикував 1994 року відмову України від ядерної зброї, прогнозуючи у зв'язку з цим неминучу російську агресію. І з цієї ж самої причини він уважає тепер цілком «природним» бажання Росії підпорядкувати собі Україну та інших сусідів. Світ «реалістів» перебуває по той бік добра і зла, в ньому фактично немає місця для моральних категорій. Як і в тваринному світі, тут перемагає сильніший, спритніший, підступніший. Захід не може перетворити всіх хижаків на вегетаріанців і не може захистити усіх їхніх жертв, тож мусить «реалістично» оцінити свої та чужі сили, визначити свою сферу впливу, яку здатен контролювати, і не втручатися до чужих.

Роман Кузьняр критикує Міршаймера за скандальну тезу, яку ще більше за «реалістів» любляють «розумійники» Путіна (Putinverstehet). Її суть зводиться до того, що Захід буцімто ошукав і тим самим образив Росію, котра після розпаду СРСР щиро хотіла

зближення та співпраці, натомість отримала експансію НАТО до своїх кордонів, неоколоніальну експлуатацію своїх ресурсів Заходом (і афілійованими з ним олігархами) та пихаті повчання щодо переваг західної демократії й вищості західного способу життя. У зв'язку з цим Кузьняр нагадує, що «починаючи з 1992 року, тобто від розпаду СРСР, Захід узявся за сізифову працю розбудови всебічних і багаторівневих контактів із Москвою, розвитку співробітництва ледь не в усіх можливих галузях, розстеляння червоних килимів і запрошування її до всіх міжнародних інституцій (від Ради Європи до G-7), дарма що Росія й близько не відповідала критеріям членства. Захід заплющив очі на її злочини (наприклад, у Чечні) й почав удавати, ніби і справді вірить у російську демократію та вільний ринок, – і все лиш для того, щоб здобути прихильність Москви, зробити її повноцінним передбачуваним партнером і достосувати їй, наскільки можливо, до нового міжнародного устрою, що сформувався по закінченню Холодної війни³.

Простіше кажучи, Захід зробив усе можливе, щоб допомогти Росії стати нормальною країною. Проте надаремне. Росія успішно опиралася демократії, не хотіла нічого й чути про модернізацію («західний підступ») і врешті своїми примхливими і свавільними діями не лишила жодного місця на довіру. Усе її мислення й поведінка визначались бажанням ошукати партнерів – цілком у дусі класичної більшовицької логіки «хто – кого»... Усе, чого їй хотілось від Заходу, – це щоб він не перешкоджав інструментальному трактуванню найближчих сусідів (обраних на роль васалів) і не заважав консолідації імперської сфери впливу. Все, що не збігалось з цими бажаннями, викликало в Москві злість і роздратування, тим більше, що, з погляду Путіна, всі західні лідери – слабкі та наївні й апріорі не здатні чинити спротиву російському

³ Інша авторка «Квартальника» нагадує з цього приводу, що 1997 року Євросоюз підписав із Росією масштабну Угоду про партнерство й співпрацю, 2010-го – Партнерство задля модернізації, а також виділив Росії близько трьох мільярдів доларів допомоги у рамках програми TACIS протягом 1991-2006 років [Lain 2016].

тискові та шантажу. Кожного, хто розумів ці російські прагнення й наважувався їм опиратися, Кремль та його «корисні ідіоти» в Європі й Америці негайно оголошували «злісним русофобом» [Kuzniar 2014].

Польські «реалісти» з якихось причин не викликають такої гострої та докладної критики – можливо, через їхню суспільну й фахову маргінальність. Опоненти «реалістів» зазвичай обмежуються загальними зауваженнями, подеколи саркастично забарвленими, як, скажімо, у коментарі Павла Зерки з приводу реакції «реалістів» на російську агресію проти України. «Прихильники Realpolitik, – писав він, – тріумфують. Ніхто з них ніколи не мав жодних сумнівів щодо правдивих інтересів нашої країни. Згідно з багатосотлітньою традицією, обрії польської міжнародної політики не повинні, на їхню думку, сягати далі, ніж на п'ятсот кілометрів від наших кордонів» [Zerka 2014a].

Схоже, що більше занепокоєння ліберальних польських інтелектуалів викликає мобілізація в їхній країні націоналістичних середовищ та ксенофобських, зокрема українофобських настроїв. Помітну роль у розпалюванні експліцитно антибандерівської, імпліцитно антиукраїнської істерії відіграють т. зв. кресові середовища – переселенці зі «східних кресів», тобто колишніх польських територій, які після Другої світової війни стали українськими (а також білоруськими й литовськими), та їхні політично активні нащадки. Ідеологічно ці середовища досить різноманітні, проте найчастіше їм притаманні шовіністичні, антиліберальні, антизахідні, антисемітські погляди і переважно амбівалентне або й прихильне ставлення до Росії як до «меншого зла» порівняно з Україною та Німеччиною, – найбільших, у їхньому уявленні, ворогів Польщі [Lelonek 2016]. Ці середовища, як і більшість правих, інтелектуально доволі бідні, проте, завдяки високій мобілізованості, помітні у політичних процесах і навіть здатні проводити своїх депутатів до органів влади, – зокрема на останніх (2019 року) виборах партія одіозного Януша Корвіна-Мікке «Свобода і незалежність» пододала 4-відсотковий бар'єр і увійшла до Сейму.

Саме ці середовища виявляються найпоживнішим ґрунтом як для російської пропаганди, так і для місцевих «реалістів» та

«розумійників Путіна». Російська агресія у Криму й на Донбасі помітно збіглася з активізацією антиукраїнських настроїв у Польщі та розгортанням антиукраїнських медіа-кампаній, найчастіше замаскованих під «антибандерівські». На жаль, констатує один із компетентних дослідників України й українсько-польських відносин Лукаш Адамський, «у Польщі навіть від поважних осіб можна почути вкрай спрощені описи ситуації в Україні, що зводяться до тверджень про повсюдну “бандерівщину” та закликів припинити допомогу Україні, аж поки вона чітко від тої “бандерівщини” не відмежується, – і то в ситуації, коли країна воює з Росією, захищаючи свою територіальну цілісність і суверенітет, і потребує мобілізації всього населення, зокрема й націоналістів» [Adamski 2018].

У цьому контексті розважлива й аргументована проукраїнська позиція польських інтелектуалів є надзвичайно важливою:

Польські політики мають рацію, твердячи, що Україна не зможе зінтегруватися з Європою без критичної рефлексії над спадщиною УПА та визнанням її темних сторін і злочинів. Але вони мусять зрозуміти також, що УПА буде інтегральною частиною нової української ідентичності, подобається це нам чи ні. Питання тільки – яка УПА? Якщо Польща справді хоче вплинути на українську історичну пам'ять, мусять одночасно сама здійснити критичну рефлексію стосовно історичного образу України (в тому числі й УПА) та своїх історичних взаємин зі східним сусідом [Balcer, Blusz 2015].

Сподівання на те, що українські патріотичні середовища відмовляться сьогодні від культу УПА, абсолютно наївні. Сотні тисяч українців ставляться з величезною повагою до повоєнної боротьби за незалежність і людей, які віддали за неї своє життя. Відречення від культу УПА було б для них рівнозначне засудженню та приниженню цієї національно-визвольної боротьби [Motyka 2018: 37].

Гібридна війна

Немілітарний – інформаційно-пропагандистський, ідеологічний аспект російсько-української війни є достатньо очевидним для польських дослідників, і вони присвячують йому належну увагу від самого початку конфлікту – як у коротких коментарях із приводу конкретних подій (див., наприклад, статтю Войцеха Конончука в аналітичному бюлетні OSW про т. зв. «одеське побоїще» [Konończuk 2014] чи статтю Яна Стшелецького та Каміля Цалуса «Медійна буря довкола Придністров'я» [Całus, Strzelecki 2015]), так і в докладніших аналітичних розвідках [Damarad 2017; Doroszczyk 2018].

Одна з найактивніших і найкомпетентніших дослідниць цієї проблематики Йоанна Дарчевська ще в травні 2014 року опублікувала статтю «Анатомія російської інформаційної війни. Кримська операція – аналіз події». На її думку, Росія під час операції показала колосальні можливості ведення інформаційних воєн:

У безпрецедентній під усіма оглядами дезінформаційній кампанії стосовно ситуації в Україні було приведено в дію всі федеральні теле- й радіоканали, газети, незліченні інтернет-засоби. Інформаційний фронт забезпечували дипломати, політики, політологи, експерти, наукова й культурна еліта. Фронт був розгорнений багато років раніше. На початку української кризи (під час Євромайдану) його поєднали з ідеологічними, політичними, соціокультурними підривними діями, з різного роду провокаціями та активністю дипломатів... Після військового захоплення та включення Криму до складу Росії дезінформаційна кампанія мала обґрунтувати дії Москви й приховати брак аргументів щодо виправданості військової інтервенції та подальшої інкорпорації регіону... Багатолітні антиукраїнські інформаційні баталії увійшли на початку цього року в гостру фазу інформаційної війни. Її метою було насамперед дестабілізувати ситуацію в Україні, посилити тиск на її владу та громадян, змусити їх прийняти

системні рішення, які би запевнили Російській Федерації надійний контроль над Україною й утримання її у своїй сфері впливу. Йшлося також про дезорієнтацію громадської думки – російської та міжнародної – суперечливими повідомленнями [Darczewska 2014].

В Росії, а почасти й в Україні, ця інформаційна кампанія виявилась досить успішною, реанімувавши доволі пасивний і маргінальний у попередні роки сепаратизм у Криму та створивши його фактично на порожньому місці в Донбасі. Захід виявився дещо стійкішим щодо цієї кампанії, хоч і там вона, як пише Дарчевська, знайшла певний відгук: «Частина західних медій і політиків погодилася з російськими пропагандистськими аргументами щодо буцімто права Росії на «впорядкування пострадянського простору» згідно з власними інтересами. Кримська операція дуже добре ілюструє суть і наслідки інформаційних воєн: жертва агресії – як у Криму – не чинить опору. Сепаратистський переворот і анексію регіону здійснено за участю російськомовних громадян України, підданих перед тим відповідній психологічно-інформаційній обробці (інтоксикації)».

Ця сама авторка в пізнішій статті (2017 року, спільно з Пйотром Жоховським) поставила російські інформаційні війни у ширший контекст так званих «активних заходів», здійснюваних спецслужбами з метою дестабілізації, дезорієнтації, деморалізації супротивника та спрямування його поведінки у бажаному для Москви напрямку. До цих заходів, пояснює вона, можуть залучатися найрізноманітніші особи та інституції – як у самій Росії, так і за кордоном, – громадські організації, партії, фонди, мас-медії, культурні й науково-освітні заклади, бізнесмени, релігійні діячі, публічні інтелектуали. А проте всі ці заходи позначені спільною прикметою: вони мають цілісний і системний, добре скоординований характер, і головним координатором зазвичай є спецслужби – саме вони аналізують ситуацію в країні-об'єкті, готують операційний план, підшуковують виконавців [Darczewska, Żochowski 2017].

«Активні заходи» не є ані чимось новим, ані чимось суто російським. А проте саме в Путіновій Росії вони стали ключовим елементом міжнародної політики – навіть більшою мірою, ніж за часів СРСР, від якого Росія, власне, й успадкувала свою «політичну та стратегічну культуру». Не маючи змоги впливати на інші країни «м'якою силою», Росія дедалі більш покладається на «жорстку» силу, успішно виконуючи роль міжнародного спойлера. Не здатна привабити інших своїми цінностями, вона докладає відчайдушних зусиль для руйнування й дискредитації цінностей чужих. Репертуар «активних заходів» не надто змінився від радянських часів, проте їхня ефективність істотно зросла за рахунок нових технічних засобів, зокрема інтернету, який полегшує та пришвидшує диверсійні проникнення й водночас забезпечує їхню анонімність чи принаймні дає змогу заперечувати власну причетність із більшою чи меншою мірою правдоподібності (plausible denial).

Окрему увагу Дарчевська приділяє концепції «Русского мира» як ідеологічного прикриття для політичних диверсій і водночас як засобу мобілізації російської й проросійської агентури. Презентований первісно як безневинний проект взаємодії з росіянами за кордоном і промоції російської мови й культури у світі – такий собі прояв «м'якої сили», – він досить швидко набув зловісного забарвлення як засіб утручання, і то часто доволі жорсткого, у внутрішні справи найближчих сусідів:

Росія виправдовувала вторгнення в Грузію, в Крим і на Донбас потребою захисту «русского мира» та «найбільшого в світі розділеного народу». Вона так само загрожує й іншим пострадянським державам розпалюванням сепаратизму у тих їхніх регіонах, де компактно проживає російськомовне населення. Військова сила зробилась одним з інструментів «захисту росіян за кордоном», а сам концепт був включений до військової доктрини РФ 2010 року... Під час анексії Криму та спецоперації на Донбасі, яка супроводжувалась керованою згори донизу психологічно-ідеологічною акцією «Російська весна», було

активовано цілу низку акторів, що підтримують «Русский мир». До мілітарних і парамілітарних акцій було залучено підконтрольні екстремістські організації, російських націоналістів, козаків, кримінальників», а для їх пропагандистського прикриття задіяно аналітичні центри, псевдогромадські організації, мас-медії, соціальні мережі, наукові, освітні й культурні інституції [Darczewska, Żochowski 2017].

«Міф “Русского мира”, – підсумовує авторка, – став ідеологічною платформою для реінтеграції територій пострадянського регіону. Понад те, штучне конструювання цивілізаційної спільноти з Росією в центрі дало підстави говорити про неї як про “всесвітню ціннісну спільноту”, що протистоїть споживацьким цінностям “Американського світу” – Pax Americana. Історичні міфи завжди відігравали величезну роль у російській візії свого місця на міжнародній арені» [Darczewska, Żochowski 2017].

Мінський глухий кут і перспективи врегулювання

Поряд із концептуальним осмисленням українських подій у широкому контексті українсько-російського протистояння та російсько-імперського експансіонізму загалом, польські експерти досить ретельно відстежують також усі більш-менш значущі події на «Сході» і зазвичай дають їм адекватну аналітичну оцінку. Так, наприклад, уже 10 вересня 2014 року Рафал Садовський та Агата Вежбовська-Мязга вичерпно пояснили, що означає для України перемир'я, на яке вона змушена була погодитися 5 вересня на переговорах у Мінську «внаслідок успішного військового наступу сепаратистів, підтриманих регулярно російською армією наприкінці серпня й на початку вересня» [Sadowski, Wierzbowska-Miazga 2014]. По-перше, стверджували вони, перемир'я аж ніяк не означає завершення конфлікту. Жодна зі сторін не досягла бажаного результату: українці не звільнили своєї території від російських найманців, Росія не повалила неприхильного до неї режиму в Києві. «Нечіткі та загальникові формулювання [підписаного перемир'я] дозволяють інтерпретувати їх дуже по-

різному, залежно від власних політичних потреб». Що, власне, ми й бачимо нині в дискусіях довкола т. зв. Мінських угод.

Водночас, на думку польських авторів, перемир'я дало обом сторонам певні короткотермінові вигоди. Українці отримали змогу перегрупувати й зміцнити розгромлене військо, а також провести у жовтні конче потрібні парламентські вибори. Попри військову поразку і всупереч наполяганням Москви, Київ не визнав суб'єктності сепаратистських «республік» і не допустив жодної згадки про них в офіційних документах. Росія ж тим часом отримала змогу навести нарешті який-такий лад у створених нею «республіках», а також – уникнути посилення міжнародних санкцій, продемонструвавши буцімто добру волю до переговорів та миротворчого «посередництва».

Так само докладно й точно аналізують польські дослідники виборчий процес в Україні [Olszanski 2014], економічні проблеми, спричинені російською агресією [Iwański 2015b], та її вплив на українську міжнародну торгівлю [Matuszak 2018], суспільно-політичні настрої в Україні [Piechal 2015a], в окремому («проблемному») харківському регіоні [Piechal 2015b] та в сепаратистських «республіках» через рік після початку війни [Piechal 2015c; Pieniążek 2015]; збереження олігархічного устрою, попри заповіді й очікування Майдану [Konończuk 2015], політику Києва щодо Донбасу, спрямовану риторично на його реінтеграцію в майбутньому, проте реально – на заморожування конфлікту [Iwański 2015a; Legucka 2017; Dyer, Szeligowski 2017], торгову блокаду Донбасу та її можливі наслідки [Szeligowski 2017]; російську реакцію на українські санкції [Wiśniewska et al. 2018], розвиток волонтерського руху в Україні як відповідь на воєнну кризу та загальну дисфункціональність держави [Konieczna 2016], донорську підтримку для внутрішньо переміщених осіб [Wenerski et al. 2017], громадянське суспільство як дедалі впливовіший чинник української політики [Gromadzki, Wenerski 2014], роль у ньому наймолодшого покоління («ровесників незалежності») [Olszański 2016]; медійну політику, зокрема щодо Донбасу [Ryabinska 2017], потребу й проблему перехідного правосуддя в контексті розв'язання конфлікту на Донбасі [Lachowski 2015];

Lachowski 2017], «повоєнну» долю окремих російських бойовиків у контексті путінського авторитаризму [Magomedow 2016], формування окупаційною владою окремої ідентичності для «народу Донбасу» [Abibok 2018], ескалацію кризи в Азовському морі [Nieszurrog 2018], амбівалентне ставлення Кремля до новообраного українського президента [Menkiszak, Rogoża 2019], обмін в'язнями [Strzelecki 2019] тощо.

На окрему увагу заслуговують дві статті чільного експерта PISM Данієля Шеліговського у другому й третьому числах «Польського дипломатичного огляду», де він ґрунтовно й збалансовано оцінює президентську діяльність Петра Порошенка та пробує попередньо, з політичної точки зору, оцінити постать і перспективи президента Володимира Зеленського. Зокрема, говорячи про Порошенка, від доречно нагадує про його прихід на посаду у надзвичайно критичний для держави момент: «Кримський півострів перебував уже під російською окупацією, на Донбасі російські спеціальні сили зінсценізували місцеве повстання. Українська армія існувала лише на папері, економіка котилась у прірву. А невдовзі нищівна поразка під Іловайськом остаточно поховала сподівання на швидке закінчення війни» [Szeligowski 2019a: 120].

Відтак, зазначає дослідник, погляд на доробок Петра Порошенка крізь призму його виборчих обіцянок не має великого сенсу, тому що реальні пріоритети його президентури визначила російська агресія. «Коли в серпні 2014 року російська армія перейшла кордон України, передвиборчі плани розсипались як картковий будинок... Спершу довелось проковтнути гірку пігулку у вигляді Мінських угод... Згодом, за суперечливих обставин, під тиском Франції та Німеччини, довелось протискати через парламент конституційні зміни, які відкривали б шлях до автономії Донбасу». Наприкінці 2018-го він мусив запровадити на два місяці військовий стан у прикордонних областях – не для власної політичної вигоди, як стверджують його критики, а таки «у відповідь на російське піратство на Чорному морі».

Як і майже всі польські експерти, Шеліговський оцінює російську політику досить чітко й однозначно:

Не маючи змоги контролювати цілої України, Володимир Путін хотів її розпаду, відокремлення південно-східної частини від Харкова аж по Одесу, а не просто створення невеликих псевдореспублік на терені двох східних областей. Лише титанічні зусилля українського війська та добровольчих загонів, тисяч простих українців, які ту свою армію озброїли й нагодували, а також цілком несподівана, з погляду Росії, реакція Заходу у вигляді економічних санкцій, змусили Кремль змінити плани. Накидаючи Україні вкрай не вигідне перемир'я, Росія сподівалася створити на Донбасі маріонеткову «державу в державі» й підкласти таким чином міну сповільненої дії, яка б унеможливила інтеграцію України в євроатлантичні структури. Україна змогла, однак, вийти з того випробування, хоч і тяжко поранена... І хоча російська загроза не зникла й ще довго не зникне, Україна сьогодні значно краще готова до опору, ніж п'ять років тому... Саме російська агресія дала імпульс модернізації армії... Сьогодні вона цілком могла б відновити контроль над Луганською та Донецькою областями, коли б не загроза нового російського вторгнення. Протистояти повномасштабній російській агресії Україна поки що не в змозі [Szeligowski 2019a: 122].

Назагал автор високо оцінює «воєнну дипломатію» Порошенка – його «наполегливі намагання утримувати питання російської агресії на порядку денному найважливіших міжнародних організацій», добиватись відновлення та посилення санкцій, домовлятися про продаж Україні зброї та вишкіл українських військових, фінансово-економічну й гуманітарну допомогу. Він визнає заслуги экс-президента і в підписанні Угоди про асоціацію з Євросоюзом, і в досягненні безвізового режиму з країнами Шенгенської зони, і, зрештою, в отриманні томосу Православною церквою України. Водночас він згадує і про істотні тертя між Україною та її західними партнерами через невиконання українським урядом своїх зобов'язань, зокрема перед ЄС та НАТО (с. 123). Він указує також на зворотний бік загально-

національної мобілізації: вимушене залучення до захисту країни геть усіх, включно з такими сумнівними партнерами, як корумповані олігархи чи навіть представники організованих злочинних груп. Побічним наслідком цього компромісу стало збереження патримоніального олігархічного устрою та поблажливе ставлення до різноманітних праворадикалів.

Шеліговський визнає, що Порошенко здійснив більше реформ, ніж усі попередні уряди, а проте не змінив кардинально системи та, певно, й не міг, бо сам є її частиною та бенефіціаром, дарма що одним із найбільш освічених та «європеїзованих». Президент, на думку дослідника, надто швидко зрозумів, що російська агресія створює чудове виправдання для збереження наявної системи. «А ще гірше, що ту фальшиву дихотомію – або війна, або реформи, – підхопило чимало місцевих і зарубіжних експертів та публіцистів» (с. 125). Передвиборчий скандал, пов'язаний із викриттям масштабної корупції в оборонному секторі, не так обумовив Порошкову поразку, як символічно унаочнив і увінчав низку системних помилок, допущених за роки його президентства.

Що ж до новообраного президента Володимира Зеленського, то автор обмежується лише загальними міркування про «жовту картку, яку суспільство показало всій [корумпованій] політичній еліті», та про складність переходу зі світу шоу-бізнесу у світ реальної політики, де немає місця на кінодублі, де жартом не збути високих суспільних очікувань і де вчорашні фани можуть миттєво перетворитися на запеклих ворогів. Одне спостереження, втім, є справді цікавим:

Усупереч поширеній думці, Зеленський – аж ніяк не кандидат із-поза системи, навпаки – він сам був її співтворцем протягом багатьох років, виростаючи поступово до ролі телевізійного важковаговика... Зеленський ніколи не стояв осторонь від політики. Знав особисто всіх головних політиків та олігархів, котрі часто сиділи у перших рядах на його концертах і щедро платили йому за приватні виступи на їхніх родинних святах. Був ніби блазнем при панському дворі – може, й забавляв той двір, але водночас був його важливою частиною [Szeligowski 2019b].

На час написання цієї статті (осінь 2019 року) у польських виданнях з'явилося порівняно небагато матеріалів, присвячених політиці нової української влади, зокрема щодо розв'язання конфлікту на сході. Назагал, опубліковані тексти не висловлюють великого оптимізму, що зумовлено, вочевидь, значно глибшим, ніж у більшості західних експертів та політиків, розумінням природи конфлікту й неможливості його розв'язати без істотної втрати Україною суверенітету або ж без істотної зміни владних еліт у Кремлі та, відповідно, ревізії російської зовнішньої політики. Таке розуміння польські автори досить виразно озвучували ще від самого підписання т. зв. Мінських угод, визнаних надто хиткою базою для врегулювання. Причому нечіткість і суперечливість формулювань у цих документах цілком слушно трактовано не як причину подальших непорозуміннь (такі непорозуміння можна було б усунути в ході подальших переговорів), а радше як наслідок засадничо різного бачення сторонами суті конфлікту та шляхів його розв'язання.

Київ підкреслює, що єдиним можливим сценарієм урегулювання конфлікту є реалізація домовленостей, які передбачають збереження територіальної цілісності України й суверенітет центральної влади в питаннях внутрішньої та міжнародної політики. Але саме це і є неприйнятним для Росії, котра через ескалацію бойових дій на Донбасі хоче змусити Київ і Захід до поступок, які б відкривали шлях до підпорядкування собі цілої України (через федералізацію, спеціальний статус Донбасу тощо) [Iwański 2015a].

Цілі російської політики щодо України залишаються незмінними. Москва намагається не допустити інтеграції України до західних структур і сподівається, що невдача українських реформ відкриє шлях до відновлення російського впливу на Дніпрі. З цією метою вона прагне внутрішньо дестабілізувати Україну та використати Донбас для накидання їй політичної системи, яка гарантувала б лояльним до Росії політичним силам право вето щодо ключових рішень для всієї країни. У хід ідуть інструменти

дипломатичного, військового та економічного тиску, Росія намагається змусити Україну в односторонньому порядку виконувати Мінські угоди й переконує Захід посилити тиск на Київ задля виконання російських вимог [Strzelecki 2015].

«Підписання угоди в Мінську [«Мінськ-1»] відбулося після 24 серпня, коли Росія ввела регулярні війська на територію східної України, щоб підтримати контрнаступ сепаратистів. Як наслідок, українські сили зазнали серйозних втрат і були відтіснені від Донецька, а сепаратистські утворення “ДНР/ЛНР” були врятовані від розгрому й отримали доступ до Азовського моря. Таким чином Москва продемонструвала Києву, що той не зможе розв’язати конфлікт на свою користь воєнним способом» [Menkiszak, Kopóńczuk 2015]. Накинута Україні угода, пояснюють далі автори, мала забезпечити сепаратистам автономію на окупованій частині Донбасу й стати частиною ширшого плану федералізації України. Сепаратистський Донбас, відповідно до планів Москви, повинен унеможливити європейську інтеграцію України, заблокувати можливе членство в НАТО, а в разі потреби – ефективно дестабілізувати усю країну.

Подальші події лише підтвердили слухність цих попередніх висновків, зроблених відразу після підписання Мінських протоколів. Роком пізніше (на початку 2016-го) група експертів OSW констатувала:

Мінські угоди мертві, жоден їхній пункт не вдалося реалізувати повністю... Обидві сторони інтерпретують їх абсолютно по-різному. Росія вважає, що передумовою їх утілення має бути запровадження Україною у життя децентралізаційної реформи, яка надасть спеціальний статус частині Донбасу, натомість Україна вважає, що імплементація документу має супроводжуватись не лише тривалим і безумовним припиненням вогню, а й поверненням Києву контролю над усім українсько-російським кордоном. Ситуація абсолютно патова, а різниця у поглядах – нездоланна... Жодна сторона не може досягти своїх цілей в осяжному майбутньому. Київ не може

відновити суверенну владу на цих територіях ні збройними, ні політичними засобами. Хіба що Москва кардинально перегляне свою позицію або ж Київ піде на далекосяжні та вкрай не вигідні для себе поступки. Обидва сценарії наразі мало ймовірні. Проте й Росія не в змозі досягти своєї головної мети – вмонтувати сепаратистські "республіки" в систему української державності, отримавши таким чином інструмент постійного впливу на українську політику, а разом перекласти ще й фінансування цих областей на Київ [Wilk et al. 2016].

Більшість дослідників таким чином погоджується, що конфлікт неможливо розв'язати у спосіб, прийнятний і для Києва, і для Москви. Москва не для того починала «Російську весну» – кримсько-донбаську авантюру, щоб залишити Україну в спокої: на шляху євроатлантичної інтеграції. Україна не для того п'ять років боронила свою незалежність ціною сотень життів солдатів і волонтерів, щоб тепер, подолавши найскрутніші моменти, нарешті капітулювати. Патову ситуацію неможливо вирішити, але можна певним чином формалізувати – заморозивши конфлікт, тобто домігшись повного й сталого припинення вогню та розведення військ на лінії фронту. Принаймні перші пункти Мінських протоколів можна виконати, пропри кардинальну незгоду щодо всіх подальших.

Таке сурогатне рішення не гарантує ні Росії, ні Україні досягнення їхніх цілей (цілком протилежних і, отже, несумісних), лише відсуває можливість такого досягнення в невизначене майбутнє. «Росія, – як зазначає з цього приводу польська авторка, – має неабиякий досвід інструменталізації подібних конфліктів та використання їх у закордонній політиці... Використовує їх не лише для втручання у внутрішні справи сусідів, а й для обмеження поля їхнього маневру в міжнародній та безпековій політиці» [Leguska 2017]. А все ж Росія може погодитись на заморожування конфлікту, вважаючи, що погроза силою – ефективніша, ніж саме застосування сили, й водночас домогтися зняття чи пом'якшення міжнародних санкцій, демонструючи світові свої «мирні» наміри.

Виборча поразка Петра Порошенка й прихід на посаду «миролюбнішого», як багато кому видається, та, безумовно, менш досвідченого президента відкриває перед Москвою шанс на успішніше прощтовхування своїх планів стосовно пацифікації України та накидання їй окупованої частини Донбасу на своїх, фактично капітулянтських, умовах. Польські експерти усвідомлюють цю загрозу й висловлюють застереження не лише щодо можливої втрати Україною суверенітету, а й щодо ймовірного несприйняття активнішою частиною суспільства рішень, які виглядають для неї капітулянтськими та принизливими.

Кремль усвідомлює, що Зеленський перебуває під тиском своїх обіцянок. Тому сподівається, що зуміє накинути Києву власні умови мирного врегулювання на Донбасі. Ключовим для Росії є забезпечення в конституції України спеціального й незмінного статусу цього регіону. Автономія Донбасу має стати складником процесу децентралізації української держави. Вона має супроводжуватися легітимізацією підконтрольних Москві сепаратистів через організацію в регіоні виборів під міжнародним наглядом (т. зв. план Штайнмасра). По суті, це означатиме, що Москва збереже фактичний контроль над Донбасом і таким чином зможе впливати на політику України... Важливо також, що постульований мирний процес не стосуватиметься Криму, оскільки його статус, на думку Москви, є незворотним... [За цих обставин] можлива згода нової української влади піти Росії на поступки може бути надзвичайно ризикованою. Скоріш за все, угоду, що порушує українські інтереси, не сприйме значна частина суспільства. Наслідком може стати глибока політична криза та дестабілізація внутрішньої ситуації [Konończuk 2019].

Втім, навіть якщо б окуповані території вдалося повернути якимось чином до складу України на більш-менш прийнятних умовах, це буде не так розв'язанням старих проблем, як початком нових, можливо, навіть серйозніших. Ідеться не лише про непідйомну для України проблему відбудови вщент зруйнованих

регіонів, а й про інтеграцію в українське суспільство кількох мільйонів індоктринованих російською пропагандою громадян, багато з яких ненавидять не лише українську владу, а й Україну загалом.

Адже, як пише в «Коментарях OSW» Юлія Абібок, на окупованих територіях ось уже п'ять років відбувається процес специфічного «державонацієтворення» – формування «громадян ДНР/ЛНР» та «народу Донбасу». Попри формальне декларування прихильності до Мінських угод, влада самопроголошених «республік» заперечує водночас можливість повернення до складу України, висуває претензії до контрольованих Україною частин Донбасу («тимчасово окупованих територій», на яких буцімто проживають «співвітчизники» – «народ Донбасу», що прагне визволення з-під влади фашистської хунти й «возз'єднання» з ДНР/ЛНР) та реалізує на практиці цілу систему заходів – політичних, освітніх, комеморативних, – спрямованих на формування окремішньої «донбаської» ідентичності, на протигагу «націоналістичній» українській. Це стосується, зокрема, шкільної освіти, здійснюваної в основному за російськими програмами та підручниками, інформаційної політики (із заборонаю українських мас-медій і тотальним домінуванням російських), та політики пам'яті, де пантеон радянських героїв доповнено місцевими бойовиками, радянські свята (включно з курйозним для Донбасу святкуванням річниць Переяславської ради) доповнено днем перемоги над київськими «карателями» під Дебальцевом, а сакральне, в російському дусі, пошанування «Великої Вітчизняної війни» спроектовано на актуальну боротьбу з київськими «окупантами». В регіоні, як зазначає авторка, формується покоління, котре вже не пам'ятає довоєнних часів і для котрого реалії ДНР/ЛНР (а також повсюдно присутньої тут Росії) є основною або й єдиною системою життєвих координат. Це означає, що з плином часу реінтеграція цього регіону в український культурний, освітній та політичний простір буде дедалі складнішою, якщо взагалі можливою [Abibok 2018].

Польські дослідники, слід віддати належне, утримуються від порад українському урядові (чи суспільству), зате висловлюють

побажання власному урядові всебічно підтримувати Україну, її територіальну цілісність і суверенітет, – як на міжнародному рівні, так і на рівні двосторонніх відносин. Що ж до їхніх експертних оцінок та інтерпретацій, то більшістю з них, на наш погляд, варто було б скористатися й українським політикам.

Висновок

Для абсолютної більшості польських дослідників нема жодного сумніву, що так званий українсько-російський конфлікт є насправді неоголошеною війною, котра ведеться як конвенційними (мілітарними) засобами – насамперед на Донбасі, так і неконвенційними (гібридними) – в найрізноманітніших місцях та галузях. Нема в них сумніву й щодо головного чи навіть єдиного винуватця «конфлікту», яким є Росія – її глобальні амбіції, імперська ментальність та бажання домінувати у «ближньому зарубіжжі». Немає між польськими експертами й істотних розбіжностей щодо характеру «Мінських угод», їх несумісних інтерпретацій із боку Москви та Києва й смертельних загроз, які несе їхня імплементація у кремлівській версії для України. Відповідно й перспективи розв'язання конфлікту вони оцінюють досить стримано, вважаючи, що єдина для України реальна й більш-менш прийнятна опція на сьогодні – це заморожування конфлікту (розведення військ і припинення щоденних обстрілів), зі сподіванням, що зміна режиму в Кремлі та/або посилення міжнародного тиску на Росію дозволять Києву з часом повернути окуповані території. Опція «замороженого конфлікту», вважають експерти, є поганою, оскільки ускладнює або й унеможливує подальшу реінтеграцію територій і тамтешнього населення, але всі інші опції, на їхню думку, є ще гіршими. В цьому сенсі, можна сказати, польські експерти, науковці й політики виявляють краще розуміння реалій, а разом і українського національного інтересу (великою мірою співзвучного з польським), ніж чимало їхніх українських колег, не кажучи вже про значну частину проросійського населення України.

Проросійська позиція є досить рідкісною в польському експертному середовищі, як і взагалі в польському суспільстві. Найчастіше вона маскується під «реалізм», «прагматизм», піклу-

вання насамперед про національні інтереси та «неупереджене», «однаково критичне» ставлення до обох сторін конфлікту. Виявляється вона також в активному поширенні кремлівського нарративу про Україну як корумповану, неспроможну, націоналістичну державу та в постійному педалюванні чутливого для поляків питання ОУН/УПА. Питома вага цих поглядів і публікацій у польському інтелектуальному просторі, однак, значно менша, ніж в інших країнах, зокрема й у нашій. Для абсолютної більшості польських експертів цілком очевидною є не лише суть конфлікту, а й розуміння польського національного інтересу як сумірного й спорідненого з українським. Саме тому в багатьох публікаціях вони наголошують на потребу всебічної підтримки України: як на рівні двосторонніх польсько-українських взаємин, так і на міжнародній арені, де Польща відіграє помітну роль.

Як слушно зауважив із цього приводу Адам Ебергардт, директор Осередка східних студій та головний редактор журналу «New Eastern Europe», «вже сама наша присутність у західних структурах збільшує значення Сходу, пересуває центр ваги європейської політики далі вглиб континенту. Коли б Польща та інші центральноєвропейські держави не були членами ЄС і НАТО, політика Брюсселя, Берліна й Парижа стосовно російсько-української війни була б значно відстороненішою, а спокуса визнання російських претензій на цей регіон – іще більшою. І то не тільки тому, що ми би не мали в такому разі інструментів коригування їхньої політики, а й тому, що вони би тоді зовсім поіншому відчитували мапу Європи» [Eberhardt 2019: 36].

Використані джерела

Abibok Julia. 2018. Na drodze do stworzenia „narodu Donbasu”. Polityka tożsamości samozwańczych republik na wschodzie Ukrainy. *Komentarze OSW* 270, 5.06.

Adamczyk Marcin. 2016. Wojna rosyjsko-ukraińska w Donbasie jako wyzwanie dla chińskiej dyplomacji. *Wschodnioznawstwo* 10, 133-144.

Adamski Łukasz. 2018. Jak wyjść z korkociągu polsko-ukraińskiego. *Polski przegląd dyplomatyczny* 2, 94-115.

Bachrynowski Szymon. 2015. Between Europe and Russia: The Foreign Policy of Janusz Korwin- Mikke's New Right in Poland. *The Polish Quarterly of International Affairs* 2, 135-144.

Baev Pavel. 2016. Cohesion and Flexibility of NATO's Response to Russia's Problem. *Polish Quarterly of International Affairs* 1, 22-30.

Balcer Adam i Blusz Krzysztof. 2015. Polityka zagraniczna mówi „sprawdzam!” *WISE Europa*. 9.09. <http://wise-europa.eu/2015/09/09/polityka-zagraniczna-mowi-sprawdzam/>.

Bieleń Stanisław. 2014. Rozważania o polskim interesie narodowym. *Stosunki Międzynarodowe* 50: 2, 57-73.

Całus Kamil i Strzelecki Jan. 2017. Medialna burza wokół Naddniestrza. *Analizy OSW*. 17.06. <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2015-06-17/medialna-burza-wokol-naddniestrza>.

Czapliński Władysław, Dębski Sławomir, Tarnogórski Rafał et al. (eds.). 2017. The Case of Crimea's Annexation Under International Law. Warsaw: Centre for Polish-Russian Dialogue and Understanding.

Damarad Volha. 2017. Building Governmental Resilience to Information Threats: The Case of Ukraine. *Polish Quarterly of International Affairs* 3, 24-49.

Darczewska Jolanta. 2014. Anatomia rosyjskiej wojny informacyjnej. Operacja Krymska – studium przypadku. *OSW Point of View* 42. Warsaw: Center of Eastern Studies.

Darczewska Jolanta. 2015a. Wojna informacyjna Rosji z Zachodem. Nowe wyzwanie? *Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego* 4, 59–73. <http://www.abw.gov.pl/pl/pbw/publikacje/przeglad-bezpieczenstwa-4/1213,Przeglad-Bezpieczenstwa-Wewnetrznego-wydanie-specjalne.html>.

Darczewska Jolanta. 2015b. Diabeł tkwi w szczegółach. Wojna informacyjna w świetle doktryny wojennej Rosji. *OSW Point of View* 50. Warszawa: Osrodek Studiów Wschodnich.

Darczewska Jolanta, Żochowski Piotr. 2017. Active measures: Russia's key export. *OSW Point of View* 64. Warsaw: Center of Eastern Studies.

Darczewska Jolanta. 2018. Środki aktywne jako rosyjska agresja hybrydowa w retrospekcji. Wybrane problem. *Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego* 18, 40-67.

Dębski Sławomir. 2018. Od redaktora naczelnego: Rosyjski plebiscyt i trzecia tereja. *Polski przegląd dyplomatyczny* 2, 3-22.

Doroszczyk Justyna. 2018. Russian Active Measures in Psychological Warfare. *Polish Political Science Yearbook* 47:3, 521-534.

Dyner Anna Maria, Szeligowski Daniel. 2017. Consequences of the Deterioration of the Situation in Donbas. *Bulletin PISM* 15, 9.02.

Eberhardt Adam. 2017. Imitacja partnerstwa – o polityce wschodniej Unii Europejskiej. *Polski przegląd dyplomatyczny* 3, 89-96.

Eberhardt Adam. 2018. Putin pójdzie tak daleko jak mu na to pozwolimy. *Klub Jagiellonski*, 25.04. <https://klubjagiellonski.pl/2018/04/25/putin-pojdzie-tak-daleko-jak-mu-na- pozwolimy-rozmowa/>.

Eberhardt Adam. 2019. W cieniu „Fortów Putin”. *Polski Przegląd Dyplomatyczny* 1, 27-36.

Giegerich Bastian. 2016. NATO's Strategic Adaptation, the Warsaw Summit and Beyond. *Polish Quarterly of International Affairs* 1, 61-68.

Godzimirski Jakub. 2014. European Energy Security in the Wake of the Russia-Ukraine Crisis. *PISM Strategic File* 27. https://www.pism.pl/files/?id_plik=18874.

Gromadzki Grzegorz, Wenerski Łukasz. 2014a. Society – the decisive player in Ukrainian politics? *ISP & Bertelsmann Stiftung Policy Brief*. https://www.bertelsmann-stiftung.de/fileadmin/files/Projekte/88_Europa_staerken_und_verbinden/POLICY_BRIEF_Society-the_decisive_player_in_politics.pdf.

Gromadzki Grzegorz, Wenerski Łukasz. 2014b. A challenge for liberal democracy. How to understand the Russian intervention in Ukraine. *ISP & Bertelsmann Stiftung Policy Brief*. <https://www.bertelsmann-stiftung.de/en/publications/publication/did/a-challenge-for-liberal-democracy/>.

Groszkowski Jakub, Iwański Tadeusz, Sadecki Andrzej. 2017. A neighbour discovered anew. The Czech Republic, Slovakia and Hungary's relations with Ukraine. *OSW Report*. https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/raport_neighbour-discovered_net_0.pdf.

Irisova Olga, Barabashin Anton, Burkhardt Fabian et al. (eds.). 2017. A Successful Failure. Russia after Crimea. Warsaw: Centre for Polish-Russian Dialogue and Understanding.

Iwański Tadeusz. 2015a. Razem, ale osobno? Polityka Kijowa wobec Donbasu. *Komentarze OSW*, 6.02. <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2015-02-06/razem-ale-osobno-polityka-kijowa-wobec-donbasu>.

Iwański Tadeusz. 2015b. A ship run aground. Deepening problems in the Ukrainian economy. *Komentarze OSW* 173, 16.06.

Jóźwiak Veronika. 2017. Polityka zagraniczna Węgier w nowych uwarunkowaniach międzynarodowych. *Biuletyn PISM* 31, 29.03.

Kaca Elzbieta, Sobják Anita. 2014. Recalibrating the Eastern Partnership: Pressure for a More Relevant Policy Fire. *Polish Quarterly of International Affairs* 4, 55-73.

Kharshiladze Nodar, Targamadze George. 2016. NATO Facing Today's Challenges, Old and New. *Polish Quarterly of International Affairs* 1, 69-76.

Klich Bogdan. 2014. The West towards the Crescent of Fire. *Polish Quarterly of International Affairs* 4, 153-155.

Konieczna-Salamatin Joanna. 2016. Wolontariat na Ukrainie – gwarancja zmian ustrojowych czy wpadanie stare pulapki? *Studia Polityczne* 43: 3, 201-228.

Konończuk Wojciech. 2014. Wschodnia Ukraina: ofensywa separatystów w oczekiwaniu na „referendum”. *Analizy OSW*, 8.05. <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2014-05-08/wschodnia-ukraina-ofensywa-separatystow-w-oczekiwaniu-na-referendum>.

Konończuk Wojciech. 2015. Oligarchowie po Majdanie: stary system na “nowej” Ukrainie. *Komentarze OSW*, 16.02. <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2015-02-16/oligarchowie-po-majdanie-stary-system-na-nowej-ukrainie>.

Konończuk Wojciech. 2019. Nowe nadzieje, stare ryzyka: perspektywy uregulowania konfliktu w Donbasie. *Analizy OSW*, 4.09. <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2019-09-04/nowe-nadzieje-stare-ryzyka-perspektywy-uregulowania-konfliktu-w>.

Krzak Andrzej. 2018. Wojny przyszłości po rosyjsku – wojna hybrydowa, informacyjna i psychologiczna na tle konfliktu ukraińskiego. *Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego* 18, 11-39.

Kucharczyk Jacek, Łada Agnieszka, Schöler Gabriele et al. 2015. Close together or far apart? Poles, Germans and Russians on the Russia-

Ukraine Crisis. *ISP & Bertelsmann Stiftung Report*. <https://www.bertelsmann-stiftung.de/en/publications/publication/did/close-together-or-far-apart/>.

Kucharczyk Jacek, Mesežnikov Grigorij (eds.). 2015. *Diverging Voices, Converging Policies. The Visegrad States' Reactions to the Russia-Ukraine Conflict*. Warsaw: OSW, Heinrich Boell Stiftung.

Kuczyńska-Zonik Aleksandra, Kowalczyk Janusz. 2016. Nation-Building in Post-Maidan Ukraine. *Polish Quarterly of International Affairs* 3, 91-105.

Kulesa Lukasz. 2014. What Future for NATO after 2014? *Polish Quarterly of International Affairs* 2, 7-12.

Kuzniar Roman. 2014. Mearsheimer and the Poverty of His Realism. *Polish Quarterly of International Affairs* 4, 141-152.

Łaskiewicz Hubert. 2017. Duch i mrok. Stulecie rewolucji październikowej (1917–2017) a Polska. *Polski przegląd dyplomatyczny* 4, 118-131.

Lachowski Tomasz. 2015. International Criminal Court-The Central Figure of Transitional Justice? Tailoring Post-Violence Strategies, with Special Reference to Ukraine. *Polish Quarterly of International Affairs* 3, 39-58.

Lachowski Tomasz. 2017. Transitional Justice in Ongoing Conflicts and Post-War Reconstruction: Reintegrating Donbas into Ukraine. *Polish Political Science Yearbook* 46: 2, 36–54.

Lain Sarah. 2016. Russia and EU Relations in Light of Ukraine. *Polish Quarterly of International Affairs* 3, 61-78.

Legucka Agnieszka. 2017. Perspektywa zamrożenia konfliktu w Donbasie. *Biuletyn PISM* 21, 1.03.

Lelonek Adam. 2016. Key mistakes of Polish foreign policy towards Ukraine. *Casimir Pulaski Foundation* 8.10. <https://pulaski.pl/en/analysis-key-mistakes-of-polish-foreign-policy-towards-ukraine/>.

Lipka Rafal. 2018. Ukrainian stalemate: all quiet on the Eastern Front? *Casimir Pulaski Foundation Policy Paper*, 14.12. <https://pulaski.pl/en/pulaski-policy-paper-r-lipka-ukrainian-stalemate-all-quiet-on-the-eastern-front/>.

Lorenz Wojciech. NATO at a Critical Crossroads. *Polish Quarterly of International Affairs* 1, 9-12.

Lubina Michał. 2018. The Ukrainian Crisis as a Case Study of Different Policymaking Styles of Russia and China. *Polish Political Science Yearbook* 47: 4, 694–705.

Magomedow, Arbachan. 2016. “Zbędni ludzie” Rosji. Igor Strielkow i bohaterowie Donbasu w kontekście putinowskiego autorytaryzmu. *Studia Polityczne* 4, 71-88.

Matuszak Sławomir. 2018. W poszukiwaniu nowych szlaków. Handel zagraniczny Ukrainy po Rewolucji godności. *Prace OSW* 75. <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/prace-osw/2018-10-02/w-poszukiwaniu-nowych-szlakow>.

McGann James. 2019. 2018 Global Go To Think Tank Index Report. TTCSP Global Go To Think Tank Index Reports 16. https://repository.upenn.edu/think_tanks/16.

Menkiszak Marek, Konończuk Wojciech. 2015. Rosja torpeduje porozumienia mińskie w sprawie Donbasu. *Analizy OSW*, 4.02. <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2015-02-04/rosja-torpeduje-porozumienia-minskie-w-sprawie-donbasu>.

Menkiszak Marek, Rogoża Jadwiga. 2019. Rosyjskie scenariusze: Moskwa wobec inauguracji prezydenta Zełenskigo. *Analizy OSW*, 22.05. <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2019-05-22/rosyjskie-scenariusze-moskwa-wobec-inauguracji-prezydenta-zelenskigo>.

Motyka Grzegorz. 2018. A Persistent Polish-Ukrainian Conflict over History. *Sprawy Międzynarodowe* 71: 1, 31-40.

Nalaskowski Jan. 2015. Georgia and Ukraine: Two Stories, Same Strategy? *Casimir Pulaski Foundation*, 27.02. <https://pulaski.pl/en/georgia-and-ukraine-two-stories-same-strategy/>.

Nicolini Mário, Janda Jakub. 2016. “In the Area or out of Business”: Building Resilience to Hybrid Attacks. *Polish Quarterly of International Affairs* 1, 77-87.

Nieczypor Krzysztof. 2018. A closely watched basin. The Russian–Ukrainian tensions in the Sea of Azov. *OSW Commentary* 279, 8.08.

Olszański Tadeusz. 2014. Before the parliamentary elections in Ukraine. *OSW Commentary* 149, 15.10.

Olszański Tadeusz. 2015. Co ujawniła Rewolucja Godności. *Kultura i społeczeństwo* 59: 2, 215-228.

Olszański Tadeusz. 2016. Aftermath of the Maidan. Ukrainian society two years after the revolution. *OSW Commentary* 199, 4.03.

Olszański Tadeusz. 2017. A quarter-century of independent Ukraine. Dimensions of transformation. *OSW Studies* 64.

Olszański Tadeusz. 2019. Uwagi o sąsiedztwie polsko-ukraińskim. *Polski przegląd dyplomatyczny* 1, 53-65.

Ondrejcsák Robert. 2014. Partnership for Stability: How to Connect the Strategic Futures of Central Europe and the EaP. *Polish Quarterly of International Affairs* 4, 121-140.

Orzelska-Stączek Agnieszka. 2015. “Błąd krymski” jako efekt myślenia grupowego? Polska wobec aneksji Krymu w 2014 roku. *Studia Polityczne* 39: 3, 129-148.

Piechal Tomasz. 2015a. Obwód charkowski: krucha stabilność. *Komentarze OSW*, 9.06. <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2015-06-09/obwod-charkowski-krucha-stabilnosc>.

Piechal Tomasz. 2015b. Rozczarowania i obawy – nastroje społeczne na Ukrainie. *Analizy OSW*, 14.01. <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2015-01-14/rozczarowania-i-obawy-nastroje-spoeczne-na-ukrainie>.

Piechal Tomasz. 2015c. Republiki wojenne w Donbasie rok po wybuchu konfliktu. *Komentarze OSW*, 17.06. <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2015-06-17/republiki-wojenne-w-donbasie-rok-po-wybuchu-konfliktu>.

Pieniążek Paweł. 2015. Czarna dziura na Ukrainie. Nieuznawane republiki w Donbasie po pierwszej rocznicy „niepodległości”. *Sprawy Międzynarodowe* 1, 119-124.

Radzik Ryszard. 2016. *Rosyjski imperializm wspólnotowy. Trójjedyny naród ruski w badaniach socjologicznych*. Lublin: Wydawnictwo UMCS.

Radzik Ryszard. 2016. Rosyjska wizja narodu ogólnoruskiego. *Studia Białorutenistyczne* 10, 55-76.

Ryabinska Natalya. 2017. Granting or Curbing Freedom? Formal and Informal Institutions Governing Media in Ukraine before and after Euromaidan. *Studia Polityczne* 45: 2, 193-216.

Sadowski Rafał, Wierzbowska-Miazga Agata. 2014. Zawieszenie broni na wschodzie Ukrainy. *Analizy OSW*, 10.09. <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2014-09-10/zawieszenie-broni-na-wschodzie-ukrainy>.

Secrieru Stanislav. 2014. Turmoil in Ukraine: A Sign of the Coming Disorder in the Post-Soviet World? *Polish Quarterly of International Affairs* 4, 75-98.

Sedivý Jiri. 2016. Comment to Wojciech Lorenz's Article "NATO at a Critical Crossroads". *Polish Quarterly of International Affairs* 1, 107-114.

Strzyjek Tomasz. 2017. Through Memory to Integrity: The Case of Ukraine. What 1991 Meant for Ukrainians Before 2014 and what it Means Today. *Studia Polityczne* 45: 3, 155-178.

Strzelecki Jan. 2015. Rosyjska polityka "kija i marchewki" w sprawie Ukrainy. *Analizy OSW*, 20.05. <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2015-05-20/rosyjska-polityka-kija-i-marchewki-w-sprawie-ukrainy>.

Strzelecki Jan. 2019. Wymiana więźniów pomiędzy Rosją a Ukrainą. *Analizy OSW*, 9.09. <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2019-09-09/wymiana-wiezniow-pomiedzy-rosja-a-ukraina>.

Sutyagin Igor. 2016. Dealing with NATO's Security Challenges – Where the East Merges with the South. *Polish Quarterly of International Affairs* 1, 115-123.

Szeligowski Daniel. 2017. Blokada handlowa Donbasu wyzwaniem dla ukraińskich władz. *Biuletyn PISM* 38, 19.04.

Szeligowski Daniel. 2019a. Przyczynek do dyskusji o rządach Petra Poroszenki. *Polski przegląd dyplomatyczny* 2, 120-126.

Szeligowski Daniel. 2019b. Prezydent Wołodymyr Zełenski. Gdy fikcja staje się rzeczywistością. *Polski przegląd dyplomatyczny* 3, 92-98.

Szeptycki Andrzej. 2015. Polskie media wobec Ukrainy. Przyczynek do dyskusji. *Kultura i społeczeństwo* 59: 2, 229-238.

Świder Konrad. 2015. Klub Izborski wobec Ukrainy. *Studia Polityczne* 38: 2, 121-138.

Wagner Helmut. 2014. Die Ukraine-Krise als Testfall für Deutschland. *Beziehung* 17: 4, 123-127.

Wenerski Łukasz, Korniychuk Andriy, Kliuzhev Oleksandr. 2017. *An uneasy reality. Donor support for IDPs in Ukraine*. Warszawa: Instytut Spraw Publicznych, 2017.

Wilk Andrzej, Olszański Tadeusz, Górecki Wojciech. 2016. Porozumienie mińskie – rok gry pozorów. *Analizy OSW*, 10.02. <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2016-02-10/porozumienie-minskie-rok-gry-pozorow>.

Wiśniewska Iwona, Matuszak Sławomir, Strzelecki Jan. 2018. Rosyjska odpowiedź na ukraińskie sankcje. *Analizy OSW*, 2.11. <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2018-11-02/rosja-odpowiada-na-ukrainskie-sankcje>.

Wojakowski Dariusz. 2015. Naród ukraiński jak przedmiot powszechnego niezrozumienia. *Kultura i społeczeństwo* 59: 2, 63-84.

Yeager Thomas. 2014a. Russian Character: How the West Should Respond in Ukraine. *Casimir Pulaski Foundation*, 3.03. <https://pulaski.pl/en/russian-character-how-the-west-should-respond-in-ukraine/>.

Yeager Thomas. 2014b. Finishing the Job: a “Europe Whole and Free”. *Casimir Pulaski Foundation*, 10.03. <https://pulaski.pl/en/finishing-the-job-a-europe-whole-and-free/>.

Zerka Paweł. 2014a. Europilot nie wystarczy: co dalej z globalnym wymiarem polskiej polityki? *WISE Europa*, 16.09. <http://wise-europa.eu/2014/09/16/europilot-nie-wystarczy/>.

Zerka Paweł. 2014b. Trans-Atlantyk Putina. *WISE Europa*, 2.10. <http://wise-europa.eu/2014/10/02/trans-atlantyk-putina/>.

Zięba Ryszard. 2014. Międzynarodowe implikacje kryzysu ukraińskiego. *Stosunki Międzynarodowe* 50: 2, 13-40.

**Альтернативна реальність кремлівської пропаганди:
конфлікт «на Україні» в російському політичному,
медійному й науковому дискурсі**

Світлана Набок

Розглядаючи ті чи інші аспекти представлення України в західних наукових і експертно-аналітичних працях, навряд чи можна ігнорувати питання про вплив на ці репрезентації позицій та концепцій, які продукує Москва. Коли йдеться про анексію Криму, війну на Донбасі, євроатлантичні прагнення України, це питання є дуже важливим. Добра обізнаність дослідників (і не лише їх) з основними кремлівськими тезами забезпечується перманентною присутністю та широким представленням проросійської позиції в мас-медіях – як західних, так і українських. Проте саме відчуття доброї обізнаності спроможне зіграти з аналітиками злий жарт, адже сучасна кремлівська пропаганда не просто продукує фейки, якими прагне впливати на суспільну думку, формуючи ставлення до тих чи інших подій, – вона руйнує реальність, намагаючись вибудувувати власну, альтернативну.

Цей розділ присвячено аналізу засадничих аспектів кремлівського й, так чи інакше, підконтрольного Кремлеві російського дискурсу щодо російсько-українського конфлікту.

Власне, основоположною тезою цього дискурсу є відсутність (неіснування) міждержавного, в тому числі збройного, конфлікту між Російською Федерацією та Україною. Ця теза не є новою в арсеналі кремлівської пропаганди. Відмова визнавати себе стороною конфлікту, окреслення своєї ролі як захисника, що приходить на допомогу гнобленим, тлумачення свого втручання як спонуканого гуманістичними міркуваннями, вимушеного, здійсненого за умов, коли невтручання мало б дуже небезпечні наслідки, є традиційною риторикою Кремля. Неодмінною умовою такого позиціонування є творення образів груп «гноблених» і «гнобителів», які й оголошуються безпосередніми сторонами конфлікту.

Розглядаючи особливості сучасної гібридної війни, автори монографії «Світова гібридна війна: український фронт» висно-

вують, що таке самопозиціонування Російської Федерації в конфлікті з Україною є виявом загальної тенденції за умов гібридної війни, коли «нападник намагається, попри очевидні факти, приховати факт агресії і подати себе не як нападника, а як миротворця» [Горбулін 2017: 40]. Фактично діючи як агресор, у продукованому дискурсі Російська Федерація подає свою роль у конфлікті «на Україні» як роль спостерігача, чії симпатії перебувають на боці однієї зі сторін. Це визначає дискурсивну рамку, в якій описується конфлікт: «агресор, діючи дискурсивними засобами, намагається ідентифікувати себе як миротворця, приписуючи об'єктові нападу роль нападника» [Там само: 44]. До прикладу, російський дискурс щодо російсько-грузинської війни 2008 року зображає Грузію як нападника, а дії Російської Федерації позиціонує як дії «миротворця», що був змушений «утрутитися», навіть попри потенційні іміджеві втрати: «Наш уряд наполягав на визнанні геноциду, який проводила Грузія на території Південної Осетії... Росія втрутилася в конфлікт, а Захід заговорив про її вторгнення в Грузію. ...іміджеві країни було завдано страшного удару» [Нестеренко 2014: 114].

Проте миротворця в конфлікті може й не бути, але завжди мусить бути як мінімум дві сторони. І якщо фактичний агресор постає в дискурсі миротворцем, а об'єкт його нападу – агресором, то лишається одне вакантне місце. Від окреслення другої сторони конфлікту значною мірою залежить представлення самого конфлікту. Так, концепт «війни» чи «бойових дій» передбачає залучення збройних формувань з обох боків конфлікту, а не лише з боку агресора, натомість «каральна операція» чи «геноцид» не передбачають збройного опору з боку об'єкта як обов'язкового елементу. Тож дискурсивне окреслення об'єкта української «агресії» заслуговує на окрему увагу.

Ще одним важливим елементом дискурсу є окреслення часопростору конфлікту, який не обов'язково є ідентичним для двох сторін. Так, під час російсько-грузинської війни для Грузії та Російської Федерації події розгорталися різних часопросторах. У російському дискурсі вони відбувалися на теренах Південної Осетії, яка була утворена як Південноосетинська автономна

область у складі Грузинської РСР, а для Грузії – в давньому грузинському регіоні Шида Картлі (Внутрішня Картлі), на території сучасних чотирьох адміністративних районів. Нині на українських сайтах марно шукати новини про Шида Картлі чи про окуповані частини чотирьох районів, натомість цілком реально довідатися про новини щодо «Південної Осетії» – невизнаної «держави» на теренах окупованої частини Грузії.

Основним джерелом для дослідження конструйованого Кремлем представлення нинішнього російсько-українського конфлікту є офіційний сайт президента Російської Федерації, де протягом 2014-2019 років Україну згадано у 860 матеріалах. При аналізі матеріалів сайту найбільшу увагу приділено прямій мові президента РФ; водночас залучено також супровідний текст (наприклад, в анонсах подій чи викладі змісту телефонних розмов), але не пряму мову співрозмовників президента РФ (за винятком спеціально зазначених випадків). З огляду на мету дослідження, важливим є також представлення конфлікту в популярних російських медіях. Для аналізу було обрано два рейтингових видання: провладні «Известия» та опозиційну «Новую газету». У тих випадках, коли треба було відновити хронологію подій, до аналізу було залучено ширше коло джерел. Ще одним складником нашого дослідження є аналіз російського наукового дискурсу. Тут відбір джерел здійснено, користуючись можливостями сайту «Киберленинка» – наукової електронної бібліотеки, що працює за моделлю відкритої науки. З її архіву відібрано індексовані у базі «Scopus» журнали зі спеціальності «політологічні науки», автори яких протягом 2014-2019 років зверталися до проблематики, пов'язаної з Україною. В результаті пошуку на сайті знайдено 288 статей зі згадкою про Україну, із числа яких вилучено книжкові рецензії, переклади іноземних авторів і згадки про Україну поза контекстом подій останніх шести років.

Називання конфлікту

Розшук у сучасному кремлівському дискурсі «російсько-української війни» є справою марною. Як уже зазначалося, підставовою тезою цього дискурсу є відсутність міждержавного, в

тому числі збройного, конфлікту між Російською Федерацією та Україною. Анексія Криму (загалом 11 результатів пошуку на сайті президента РФ) згадується в прямій мові Владіміра Путіна лише у формі заперечення: «російські війська нічого не анексували» [Інтерв'ю 2014], «приєднання Криму не є анексією» [Інтерв'ю 2018] тощо.

Це, звісно, не означає, що в кремлівському дискурсі щодо України взагалі відсутні поняття «кризи», «конфлікту» чи «війни». Проте ці поняття, широко вживані щодо ситуації в Україні, практично ніколи не пов'язані зі стосунками між Україною та Російською Федерацією: якщо «війна», то «громадянська» й «братовбивча»; якщо «конфлікт», то «внутрішній»; а якщо «криза», то не у стосунках між Україною та РФ, а «на Україні», «українська» чи «внутрішньоукраїнська», проте іноді також і «довкола України». Водночас, поряд «кризою на Україні» та «конфліктом на Україні», які, якщо не рахувати цілком нейтральних позначень як-то «ситуація» чи «події на Україні», є найпоширенішими окресленнями протягом усього періоду конфлікту, на його початковій стадії формулювання були менш нейтральними та сталими, проте зі значно чіткішим позначенням ролей учасників.

Зокрема, дії української сторони на початковій стадії конфлікту окреслювалися як «каральна операція». Цей вислів навіював думку про непропорційне застосування сили проти мирного населення. «Каральна операція» з'явилася в кремлівському дискурсі як потенційна загроза, якої вдалося уникнути, анексувавши Крим: «Тим, хто опирався путчеві, одразу почали погрожувати репресіями та каральними операціями. І першим на черзі був, звісно, Крим, російськомовний Крим. В зв'язку з цим мешканці Криму та Севастополя звернулися до Росії із закликом захистити їхні права й саме життя», – йшлося у зверненні президента РФ у березні 2014 року [Обращение 2014]. Вже в квітні, у виступі Путіна на «Медіафорумі незалежних регіональних і місцевих ЗМІ», «каральна операція» перетворюється на «реальність»: «І якщо ці люди перейшли до так званої гострої фази – це не якась гостра фаза, це просто каральна операція, і вона,

безумовно, матиме наслідки для тих людей, які ухвалюють такі рішення» [Медиафорум 2014]. Найнасиченішим періодом уживання цього вислову стає травень 2014 року. В цей самий час з'являється означений суб'єкт, що її проводить («київська влада»), про якого доти можна було лише здогадуватися з контексту, та локалізація («на південному сході України»): «Росія звертається з наполегливою вимогою до київської влади негайно припинити всі військові й каральні операції на південному сході України», – заявляє Путін 7 травня 2014 року [Заявлення 2014a]. Надалі відбите в цій цитаті розрізнення «військових» і «каральних» збережеться попри маргіналізацію в кремлівському дискурсі словосполучення «каральна операція», втілюючись у виокремленні «військових» і «каральних» батальйонів (і «карателів» на позначення їхнього особового складу).

На початку наступного року президент РФ називає припинення «каральної операції» найважливішою умовою стабілізації ситуації: «Найважливішою умовою стабілізації ситуації є негайне припинення вогню, так званої антитерористичної, а по суті каральної, операції на південному сході України» [Інтерв'ю 2015a]. Проте надалі цей вислів зникає з Путінового вжитку, хоч ним далі послуговуються інші урядовці РФ.

В медійному дискурсі «каральна операція» з'являється також у квітні, часто згадується протягом 2014 року, але вже 2015-го інтенсивність згадок зменшується, хоча окремі випадки трапляються й у наступні роки, перемижуючись зі згадками про «каральні батальйони» та «карателів»: у діапазоні від мемотичного «Війна йшла валом пропаганди про “укрів”, “карателів” і “хунту”» від оглядача видання «Новая газета» Алексея Поліковського [Поликовский 2019] до прямої мови одного з «облич» окупаційної адміністрації Александра Захарченка у великому інтерв'ю, опублікованому на сторінках сайту «Известия» [Красногородская 2017]. У науковому дискурсі «каральна операція» серед відібраних текстів теж трапляється, хоч лише раз і, очікувано, пізніше, ніж у текстах медійних. «Каральна операція» тут інтерпретується як відповідь української влади на дії «занепокоєного населення», і здійснюється вона, мовляв, проти «мирних мешканців»:

В той же час занепокоєне політикою нової київської влади населення Донецької та Луганської областей України на референдумі 11 травня 2014 року проголосувало за проголошення Донецької Народної Республіки (ДНР) і Луганської народної республіки (ЛНР). У відповідь на це офіційний Київ розпочав каральну операцію проти мирних мешканців Донбасу. В країні почалася громадянська війна [Курьлев и др. 2017: 193].

На позначення групи, проти якої було спрямовано «каральну операцію», окрім «мирних мешканців Донбасу», в кремлівському дискурсі зустрічається також словосполучення «прибічники федералізації» [Владимир Путин 2014a]. Проте зазвичай позначення групи взагалі немає; вказується не проти кого, а де вона проводиться: «на південному сході України».

Тривалішими та наполегливішими були спроби впровадити в російський дискурс концепт «громадянської війни». Він теж з'являється спочатку як потенційна загроза, навіть трохи випереджаючи згадки про «каральну операцію». Зроблену в квітні 2014 року Путінову заяву про те, що «різка ескалація конфлікту ставить країну, по суті, на межу громадянської війни» [Телефонный 2014], одразу підхопили прокремлівські медійники. Вже за кілька днів під час телепрограми «Пряма лінія з Владіміром Путіним» ведуча, анонсує тематику, заявляє: «Звісно ж, розмова піде про південно-східну частину України, проти якої розв'язали справжній геноцид. Україна сповзає в громадянську війну» [Прямая 2014]. Прикметно, що «громадянську війну» тут окреслено як перспективу руху країни, а «геноцид», об'єктом якого є не якась група людей, а «південно-східна частина України», – як сьогодення. Путінове оточення неодноразово характеризувало події в Україні саме як «геноцид», хоча це означення в жоден із періодів конфлікту не було мейнстримом. Зокрема, керівник адміністрації президента РФ позначає як «геноцид» перспективу розвитку «громадянської війни»: «Те, що там відбувається, – це громадянська війна, що впевнено переходить у геноцид проти власного народу», – цитує пряму мову чиновника сайт президента РФ [Заседание 2018].

Процес ескалації «громадянської війни» в Путіновій риторичі триває протягом травня 2014 року: «Вже почалася громадянська війна й хаос. ... На Україні розпалюється громадянська війна. Ну, а ми то тут до чого?» [Петербургский 2014]. Заперечуючи причетність через узагальнене «ми» (часто вживане в його риторичі в подібних конструктах «не ми», «ми не»), президент РФ перекладає провину на «американських і європейських партнерів», які підтримали «державний переворот», що передував «громадянській війні»: «Державний переворот, підтриманий нашими американськими та європейськими партнерами. Що далі? Хаос, і зараз, ми бачимо, вже повномасштабна громадянська війна» [Встреча 2014б]. Вже за кілька днів Путін висловився чіткіше, окресливши причинно-наслідковий зв'язок: «державний переворот спровокував громадянську війну в Україні» [Заседание 2015]. Цей причинно-наслідковий зв'язок відтоді стає домінантним у його риторичі: наголошення на тому, що саме «державний переворот» став причиною «громадянської війни», простежується в Путінових текстах навіть після зникнення зі вжитку прикметника «громадянський» на позначення війни на теренах України. Як «пусковий механізм» процесу виникнення «громадянської війни», вже без згадки про «каральну операцію», вказується застосування сили проти тих, кому «не сподобалося» те, що відбувся «державний переворот»: «і з тими, кому це не сподобалося, почали розмовляти з позиції сили. Результат – громадянська війна», – виснує Путін восени 2015 року [Интервью 2015б].

Влітку 2014-го президент РФ окреслює ще один елемент, що перебуває у причинно-наслідковому зв'язку з «громадянською війною» (хоч основним винуватцем означено «київську владу») – «головні та гострі» питання, які:

«спровокували те трагічне протистояння на південному сході країни. Питання федералізації та статусу російської мови. Звісно, з одного боку це внутрішня справа України, проте з іншого, ціла низка неправомірних і нелегітимних рішень та дій київської влади призвели до того, що у великій європейській країні дуже глибока криза, хаос і, по суті, йде громадянська війна [Встреча 2014в].

«Громадянська війна» в Україні згадується в Путіновій риторичі до кінця аналізованого періоду, проте вже 2018 року вона постає як щось, що відбувалося в минулому: «важкі події громадянської війни на південному сході України – в Донбасі, Луганській області – із застосуванням з боку урядових військ танків, важкої артилерії, навіть авіації. Війна, по суті, а ніякого воєнного стану не запроваджувалося», – коментує Путін запровадження такого стану наприкінці 2018 року [Инвестиционный 2018]. Але про війну в Україні – вже не «громадянську» – кремлівський дискурс веде мову й далі. В тому-таки контексті розмови про запровадження воєнного стану Путін твердить, що ситуація в усій Україні «приблизно» така сама, як на Донбасі: «А на Україні що, краще чи що? Там приблизно так само, як на Донбасі в цілому – все гірше й гірше стає. Все в умовах війни, військових дій, напруги, все пробачається всередині країни» [Большая 2018]. Проте 2019 року вживання слова «війна» в українському контексті майже зникає. Путін згадує його лише одного разу й не в контексті сучасних подій: у привітанні «ветеранам Великої Вітчизняної війни, народів України» з нагоди чергової річниці завершення тієї війни [Ветеранам 2019].

Поза власне кремлівським дискурсом концепт «громадянської війни» на позначення подій в Україні протягом усього досліджуваного періоду широко представлений у дискурсі прокремлівських медій, натомість у науковому дискурсі він фіксується вкрай рідко, так само, як і «каральна операція».

Попри зникнення «війни», в активному кремлівському мововжитку щодо подій в Україні далі перебувають «конфлікт» і «криза». У першому випадку – переважно в словосполученні «внутрішньоукраїнський конфлікт», у другому – в обох фіксованих протягом усього аналізованого періоду значеннях: і як криза в Україні (з уточненнями, як-от «внутрішньоукраїнська», «політична», а чи без них), і як криза довкола України.

Крім уживаних у кремлівському дискурсі окреслень конфлікту, цікаво відзначити й те, чого в ньому, на відміну від медійного дискурсу, немає: означення «кризи», «конфлікту» чи «війни» за допомогою прикметника, що позначає регіон. «Крим-

ським» у кремлівській риторичі, окрім власне півострова, може бути (коли йдеться про анексію) «сценарій» та «події», а також (у прокремлівській риторичі співрозмовників Путіна) «ефект» та «весна», може трапитися навіть «кримська проблематика», але не «криза» чи «конфлікт». «Конфлікт» на чи радше «в» Донбасі у мововжитку присутній, але не у формі «донбаська криза», «конфлікт» або «війна». «Донбаським» у Путіновій риторичі може бути лише вугілля. Таке вживання не пов'язане з мовними обмеженнями, адже на сайті «Новая газета» широко представлений цілий «донбаський» спектр: не лише «донбаська війна», але й «компанія», «бійня», «конфлікт», «питання» тощо; на прокремлівському сайті «Известия» також трапляється «Донбаська війна» [Маслова 2019]. У російській мові є усталені вирази «кримська війна» (щодо війни ХІХ століття) та «чеченська війна» (щодо 1990-х – початку 2000-х років), проте «донбаської війни» в кремлівському дискурсі немає. Не зафіксували ми «донбаської війни» і в дискурсі науковому.

Географічна локалізація «конфлікту», «війни» та «кризи» «на південному сході України», «на Україні» превалює в російському дискурсі протягом усього досліджуваного періоду, поєднуючись з «українським» чи «внутрішньоукраїнським» конфліктом, котрий окреслюється як громадянський. Натомість «криза» має подвійний контекст: ідеться як про «внутрішньоукраїнську» кризу, так і про кризу довкола України. В другому випадку як одна зі сторін конфлікту постають «західні партнери»: США та Європейський Союз, на яких покладається відповідальність за провокування чи доведення ситуації до конфлікту, подекуди водночас із запереченням відповідальності Російської Федерації.

Фантом «Новоросії»

17 квітня 2014 року, на четвертий день після оголошення антитерористичної операції на сході України, російські медії організували прямий ефір із президентом РФ та запрошеними гостями. В ході спілкування між Владіміром Путініним та Іриною Хакамадою відбувся діалог про майбутню долю України. Хакамада, висловивши переконання в тому, що «Крим завжди потребував російської самоідентифікації... вони завжди хотіли

бути в Росії», перейшла до опису майбутнього протистояння на теренах материкової України, що може завершитися широкомасштабною війною. Щоб цього не трапилося, сказала вона, має бути досягнуто компромісу «між нами й Америкою», який полягатиме в «регіоналізації України», що забезпечить можливість «півдню та сходу України... обирати свою владу». У відповідь Путін удався до «історичного екскурсу»:

Питання в тому, щоб забезпечити законні права та інтереси росіян і російськомовних громадян південного сходу України – нагадаю, користуючись термінологією ще царських часів, це Новоросія: Харків, Луганськ, Донецьк, Херсон, Миколаїв, Одеса не входили до складу України в царські часи, це все території, котрі були передані в Україну в 20-ті роки радянським урядом. Нащо вони це зробили, бог їх знає. Це все відбувалося після відповідних перемог Потьомкіна та Єкатеріни II у відомих війнах з центром у Новоросійську. Звідси й Новоросія. Потім з різних причин ці території пішли, але ж народ-то там лишився» [Прямая 2014].

Концепція, за якою території, що потрапляють під контроль Москви після «відповідних перемог», «приєднання», «об'єднання» або «входження», взагалі не мали до цього історичного минулого, є традиційною для російського кремлівського та прокремлівського дискурсів. Натомість минуле, що розпочалося на цих теренах після взяття їх під контроль Москви, окреслюється як історичне й може бути пролонговане в сьогодення, оминаючи всі наступні історичні періоди: територію може бути втрачено (вона може «піти», «бути переданою»), на цей час для території наступає період «безчасся», проте «народ» на цих територіях вже лишається таким, яким був за часів контролю Москви. До прикладу, чиновниця кримської окупаційної адміністрації Єкатеріна Алтабаєва під час зустрічі з Путіним так окреслює історію Севастополя:

місто з особливою долею. Воно народилося 1783 року й двічі було повністю зруйноване: в XIX столітті – в часи

Кримської війни, в ХХ столітті – в часи Великої Вітчизняної війни. Але дух Севастополя вбити неможливо. І тому навіть у часи українського безчасся позбавити нас рідної мови й нашої історії було неможливо [Встреча 2017].

Вже 3 липня 2014 року Путінові публічно доповіли про те, що створення історичного нарративу для концепту «Новоросії» розпочато: «в Інституті російської історії розпочато роботу щодо написання історії Криму. Ми зараз також розпочали роботу й над історією Новоросії», – рапортував директор інституту Юрій Петров [Заседание 2014в].

Путін повернувся до питання про «Новоросію» 24 жовтня 2014 року, відповідаючи на запитання журналіста «Financial Times», який просив його прокоментувати, чи є «Новоросія» частиною України, і якщо так, то чому говорять, що там є солдати у формі військ РФ. Путін проігнорував питання про присутність на теренах України російських військ, натомість продовжив розгортати екскурс в українську історію з позицій Кремля:

Ви що, не знаєте, що в 1922 році частину земель, яку якраз ви й називаєте... взагалі-то, завжди історично називали ці землі Новоросією. Чому? Тому, що це, по суті, був один регіон із центром у Новоросійську, тому називався Новоросією. Це Харків, Луганськ, Донецьк, Миколаїв, Херсон, Одеська область. Ці землі були в 20-ті роки, в 21-22 роках, при створенні Радянського Союзу, передані від Росії Україні [Заседание 2014а].

Не забув Путін згадати про «Новоросію» й у виступі 30 жовтня 2014 року, продемонструвавши впевненість, що все, що потрібно зробити для формування відповідної уявленням Кремля свідомості молодого покоління, буде зроблено. Проте цього разу назву «Новоросія» він ужив щодо меншого територіального масштабу, згадавши через кому після подій «на південному сході України, в Новоросії», лише Донбас [Съезд 2014].

Після цього Путін від згадок про «Новоросію» утримувався. Ще кілька разів про неї згадували в його присутності, йому навіть

доповідали про створення «історії Новоросії», одночасно з російською версією історії Криму [Заседание 2018]. Але сам Путін більше про «Новоросію» не згадував.

Присутність «Новоросії» в медійному дискурсі має подібну динаміку: пік згадок припадає на 2014 рік. Так, на сайті «Известия» знаходимо 358 матеріалів із цим словом, із них до 2014 року – 8, 2014-го 178, 2015-го – 107 і ще 65 – у наступні роки. 2014 року «Новоросію» почали згадувати значно інтенсивніше вже від лютого, а від квітня автори публікацій заговорили про неї вже не просто як про регіон, а як про «державу» (переважно федеративну) чи «республіку», регулярно ставлячи на один щабель «Україну та Новоросію».

Про масованість підтримки цього фантому в російських і проросійських медіях уже писали дослідники. Зокрема, Галина Будівська вказувала, що автори обраного нею для аналізу одного з найрейтинговіших російських ЗМІ, державного агентства «РИА Новости» за перші два місяці 2014 року вжили слово «Новоросія» 7648 разів, тоді як за попередні 10 років – усього 15; при цьому найбільшу інтенсивність згадок дослідниця фіксує в період від липня по вересень. Вона також засвідчує, що медіа-приводів, які популяризували «Новоросію», в цей період також не бракувало [Будівська 2015: 120].

В корпусі статей у наукових журналах концепт «Новоросії» згадано лише в нечисленних статтях. Проте якщо до 2014 року цю назву згадують в контексті історії війн, що їх вела Москва за часів Російської імперії, або ж «новоросів», тобто прихильників або членів партії «Нова Росія», то від 2014-го «Новоросія» постає як щось, що існує в сьогоденні: це не лише певна територія, це щонайменше «проект» або «сценарій» сучасності. Розмірковуючи про майбутнє Придністров'я, у 2015 році дописувач журналу «Современная Европа» («Сучасна Європа») зазначає, що майбутнє регіону залежить, серед іншого, від «майбутнього України та Новоросії», передрікаючи продовження проекту: «обґрунтованість кримського рішення як відновлення історичної справедливості, включно, очевидно, з особистісними мотивами президента Путіна як патріота Росії та збирача Російського світу, неунікнено

змушує замислюватись про незавершеність проекту – в якості типового для інших просторів «російського світу» – Придністров'я, Новоросії тощо» [Данилов 2015: 23]. Як реальність сприймають «Новоросію» й учасники проведеного 2014 року засідання вченої ради Інституту Європи Російської академії наук, де йшлося про подальший розвиток подій в Україні. Закликаючи «шукати шляхи допомоги Україні», учасники засідання пропонували скликати «круглий стіл» представників її регіонів, на який мали б бути винесені питання нейтрального статусу та федералізації України, а у випадку «розвитку сценарію незалежності Новоросії» (хто саме має розвинути цей сценарій, не уточнювалося) мало бути прописано «процес виходу цих територій зі складу України» [Щербак и др. 2014: 33]. Після 2015 року «Новоросія» не зникає повністю з наукового дискурсу. Скажімо, аналізуючи 2019 року «вплив іноземних держав на діяльність екстремістських організацій півдня Росії», Антон Бредіхін зазначає, що «більша частина донського козацтва воювала на боці Новоросії», щоправда, окреслюючи його участь у конфлікті в минулому часі [Бредихин 2019: 220].

Попри потужну інформаційну компанію з витворення «Новоросії», реальні території, контрольовані окупаційними військами, все ж надто очевидно не відповідали заздалегідь окресленим теренам «держави», тож, виглядає, фантом наразі повернули до шухляди.

Силуети «місцевих сил самооборони»

Для російського дискурсу загалом і кремлівського зокрема характерна тенденція представляти явища так, ніби вони виникають самі собою, без чийось дій. Наприклад, Путін говорив про «кризу», яка «виникла» в Україні [Ответы 2016], чи «криваву катастрофу», яка «на південному сході розігралася» [Встреча с 2014]. Проте певне окреслення сторін «внутрішньоукраїнського» конфлікту в цьому дискурсі наявне. І якщо означення сторони нападника від початку було доволі однозначним (переважно йшлося про «київську владу»), то образ другої сторони конфлікту зазнав змін. Вони торкнулися не так усієї групи «гноблених», як

безпосередніх учасників конфлікту, що буцімто захищали інтереси цієї групи.

На початковій стадії збройного протистояння, в останні дні зими 2014 року, Кремль повністю заперечував свою причетність до подій, що розгорталися в Криму. На прес-конференції 4 березня Путін заперечив участь російських військових формувань у кримських подіях, натомість наголосивши роль «місцевих сил самооборони» [Владимир Путин 2014б]. Водночас присутність регулярних військових угруповань із Російської Федерації в подіях, що розгорталися на півострові, практично не заперечували їхні безпосередні учасники: військові, хоч і без розпізнавальних знаків, носили форму збройних сил Російської Федерації, а на камеру заявляли, що вони «росіяни» [Родионова 2014]. До того ж, спрямовані до Криму угруповання були сформовані з осіб, які не виглядали на місцевих мешканців, адже їхні мова, поведінка й навіть зовнішність були вочевидь чужорідними.

Тим часом інформаційна компанія, що розгорнулася в російськомовному інформаційному просторі, рясніла мемами про «ввічливих людей», «зелених чоловічків» та бурятів, що вступають до «загонів самооборони Криму». Аналізові появи та поширення мему «ввічливі люди» було приділено багато уваги. Українські аналітики переважно акцентують увагу на належності мему до арсеналу кремлівської пропаганди, висловлюючи сумніви у «спонтанності» його появи й поширення та наголошуючи натомість, що мем «працює на підміні понять – “агресія насправді є ввічливістю”» [Кирилук 2019: 33]

Про людей у формі без знаків розрізнення як про тих, що «поводяться ввічливо», заговорили 28 лютого 2014 року. Першу згадку про «ввічливих людей» пов'язують із повідомленням про захоплення Сімферопольського аеропорту невідомими людьми у військовій формі, яке поширив сайт «Навігатор». Автор наводить розповідь начальника охорони аеропорту, що ці люди «ввічливо попросили вийти» його підлеглих [Орлов 2014]. Версію «Навігатора» негайно розповсюдили українські ЗМІ, зокрема сайти «LB.ua» та «Главком» [Вооруженные 2014а, 2014б]. Створення власне мему зазвичай приписують користувачеві блог-платформи

LiveJournal із ніком colonelcassad, який того ж самого дня розмістив допис під назвою: «Ввічливі люди захопили 2 аеродроми в Криму», покликаючись у першу чергу на «Главком». Рідше згадують про поширене тоді російським телеканалом «LifeNews» повідомлення, де слова про «ввічливість» людей у військовій формі без розпізнавальних знаків приписали «представникові народної дружини». В тому повідомленні висловлено припущення, що «ввічливі люди», хоч і «вдягнені в подобу військової форми, але, швидше за все, не військові, а ті ж таки представники загонів самооборони Криму» [В Симферополі 2014].

Паралельно було створено ще один мем, який більше асоціюють з українським медійним середовищем: «зелені чоловічки». Аналізуючи по гарячих слідах (12 березня 2014) те, як ЗМІ іменують окупаційні війська в Криму, Віталій Шевченко на сайті ВВС зазначає, що мемом «зелені чоловічки» оперують «Новая газета» та телеканал «1+1». Автор стверджує, що «1+1» уживає термін як запозичений: його буцімто «придумали місцеві жителі в Криму» [Шевченко 2014]. Архів новинного сайту цього каналу засвідчує, що мемом «зелені чоловічки» справді активно оперували: в текстах новин він з'являється 5 березня з подачі керівника Центру військово-політичних досліджень Дмитра Тимчука. Він повідомляє: «Російські військові (так звані “зелені чоловічки”) вантажаться в техніку і відбувають від територій українських частин» [Російські 2014]. 7 березня мем «зелені чоловічки» вперше згадується у матеріалі сайту «Новая газета» в публікації з підзаголовком: «Зелені чоловічки» невдовзі перетворяться на російських військовослужбовців» [Липский 2014]. Проте ще 3 березня 2014 року московська редакція журналу «Форбс» опублікувала текст «“Зелені чоловічки” в формі від Юдашкіна: один день з життя Криму». Згадку про «зелених чоловічків» автор тексту приписує місцевому водієві маршрутки. Він інтерпретує їх саме як «військових», відокремлюючи від інших учасників подій, котрих презентує як представників «кримської самооборони» [Жегулев 2014].

Таким чином інформаційну ситуацію було успішно зведено до необхідності доводити очевидне: участь у подіях в Криму

наприкінці лютого – на початку березня 2014 року регулярних російських збройних формувань. Паралельно формувалося уявлення про існування тандему: «ввічливі люди» (або ж «зелені чоловічки») та «самооборона Криму». Попри окремі спроби заперечити це твердження [Головнокомандувач 2014], кремлівська пропаганда наполегливо впроваджувала уявлення про «самооборону» як щось відмінне, відокремлене від «ввічливих людей» чи «зелених чоловічків».

У квітні 2014 Владімір Путін нарешті визнав очевидне, публічно назвавши озброєних людей у формі без розпізнавальних знаків в Криму «нашими військовими». Водночас він далі наполягав на тому, що російські збройні формування діяли в Криму не самі по собі: вони стояли «за спиною сил самооборони Криму». Існування «місцевої самооборони» поступово утверджувалося в дискурсі як частина реальності.

Від «самооборони» до «народного ополчення»

В період захоплення Криму слово «самооборона» було дуже бажаним для Кремля, адже дозволяло однозначно пов'язувати збройні формування з місцевим населенням. Проте це слово було запозичене з українського дискурсу, де вживалося на позначення частини учасників Революції Гідності. Це легко простежити за текстом підготованої Міністерством закордонних справ РФ «Білої книги», де на позначення дій учасників Революції Гідності вживається вираз «так звана самооборона» і далі, вже без лапок, самообороною називають контрольованих Москвою силовиків у цивільному, що діяли в Криму [Белая книга 2014]. Згодом, коли утвердилося уявлення про реальність «самооборони» як чогось відмінного від російських окупаційних військ і нерозривно пов'язаного з місцевим населенням, термінологію було змінено: «місцева самооборона» стала «ополченням». «Кримську самооборону» офіційно перейменовано в «Народне ополчення Криму» 2016 року.

У російському медійному дискурсі вживання слова «ополченці» як синоніму до «самооборони» простежується вже в період анексії Криму. Від квітня 2014 року згадки про «ополченців»

стають масовими й стосуються переважно подій на материковій Україні.

В риториці Путіна «ополченці» з'являються влітку 2014 року. На засіданні Ради Безпеки Російської Федерації він нарік бойовиків на сході України «ополченцями» в контексті розмови про збитий над Україною малайзійський «Боїнг»: «Нас закликають уплинути на ополчення південного сходу. Все, що в наших силах, повторюю, ми, звісно, будемо робити. Але цього абсолютно недостатньо... Ополченці ж не самі себе обстрілюють» [Заседание 2014б]. Надалі в цій риториці окреслення належності «ополчення» зазнає кількох змін. Так, у серпні 2014 році це «ополчення Новоросії» [Президент 2014], проте вже за кілька днів – «ополчення південного сходу України» [План 2014], «ополчення Донбасу» [Переговори 2015], а згодом і «ополчення Донецької та Луганської народних республік» [Инвестиционный 2019]. За кожної нагоди Путін наголошує, що «ополченці» є місцевими мешканцями, неодноразово повторюючи, що невиконання ними Мінських угод можна зрозуміти, що вони не полишають окупованих населених пунктів на лінії розмежування, адже: «я скажу відверто, посилаючись на те, що у них там сім'ї проживають, в ополченців, вони бояться за їхню безпеку. Їхні близькі родичі там проживають, діти, дружини й так далі. Це серйозний гуманітарний фактор» [Заседание 2014а].

На противагу запозиченій з українського дискурсу «самооборони», термін «ополченці» є сталим у російській історіографії. Як зауважили журналісти, він добре пасував для цілей Кремля і в англomовному перекладі [Кречетніков 2014]. Громадянам РФ цей термін знайомий зі шкільного курсу історії та асоціюється Мініним та Пожарським, пам'ятник яким встановлено на центральній площі Москви, а також із «Вітчизняною війною» та «Великою Вітчизняною війною».

Логіка найменування контрольованих Кремлем силовиків «ополченням» і на теренах анексованого Криму, й на окупованих територіях Донбасу за умов відмови від концепції «Новоросії» може видаватися дивною, якщо не враховувати концепції «споконвічно російських територій», які Російська Федерація

«віддала». В Кремлі говорили про втрачені території навіть тоді, коли відхрещувалися від намірів їх повернути: «в результаті розпаду Радянського Союзу Російська Федерація втратила десятки тисяч кілометрів своїх споконвічних територій. І що, Ви пропонуєте тепер почати все ділити наново? Повернути Крим, частину території інших республік колишнього Радянського Союзу і так далі» [Пресс-конференція 2005]. «Повернення Криму» в «рідну гавань» у межах цієї концепції є не більше, ніж відновленням права сюзерена на контроль над своєю територією. Водночас ані маргіналізація «Новоросії», ані складнощі у визначенні суб'єкта міжнародного права, на захист якого буцімто постало «ополчення» на окупованих територіях на сході України, жодним чином не означають відмови від цієї концепції. В цьому контексті повернення в грудні 2019 року до розмов про «споконвічно російські території, які до України взагалі ніколи ніякого стосунку не мали (все Причорномор'я, західні землі російські)» і які були «передані Україні» [Большая 2019] не виглядає несподіваним і дає підстави припускати, що означувана належність «ополчення» на сході України знову може змінитися.

«Нейтральний» термін «сепаратисти»

Попри наполегливе окреслення населення півдня та південного сходу України як «росіян і російськомовних», а територій – як «споконвічно російських», конфлікт на сході України послідовно позиціонується в риториці Кремля як внутрішній, «громадянський», тож для його означення пасував би нейтральний термін, що підкреслював би цю обставину.

7 травня 2014 року на офіційному сайті президента РФ з'являється перша згадка про «сепаратистів». Цього дня на прес-конференції Путіна запитали, як саме він може вплинути «на людей на сході України, так званих сепаратистів» [Заявлення 2014a]. 24 червня в заяві для преси після зустрічі з Путіним про «сепаратистів», «тобто людей, які не згодні з центральною владою в Києві», заговорив уже не неназваний журналіст, а президент Австрії Гайнц Фішер [Заявлення 2014б]. Водночас у словах самого Путіна згадки про «сепаратистів» практично не зустрічаються. В

тих рідкісних випадках, коли він згадує «так званих проросійських сепаратистів», вони чітко позиціонуються як одна з протиборчих сторін. Зокрема, 10 листопада 2014 року Путін заявив: «Вважаю, що посилення на те, що територія падіння [малайзійського] літака контролюється так званими проросійськими сепаратистами, абсолютно невідповідна, адже не вони, а супротивна сторона постійно обстрілює цю частину території» [Встреча 2014a].

В російському медійному дискурсі слово «сепаратисти» в контексті подій в Україні з'являється в квітні 2014 року, зокрема на сторінках сайту «Ивестия» в обговоренні питання, чи правильним є те, що «Київ називає протестуючих сепаратистами» [Цой 2014]. Загалом у кремлівському та про кремлівському дискурсі протягом усіх років конфлікту бачимо послідовне дотримання концепції, відповідно до якої термін «сепаратисти» не є частиною прокремлівського мововжитку – так буцімто іменує окупантів саме українська сторона.

Врешті, шостий президент України Володимир Зеленський прийняв кремлівську риторику як власну. На прес-конференції за результатами зустрічі в Нормандському форматі він заявив: «Давайте відверто. Ми в Мінську засідаємо, тристороння група, і там є представники, ми їх називаємо «сепаратисти», представники товаришів сепаратистів, і вони мешканці окупованого Донбасу» [Совместная 2019]. На позір «нейтральний» термін, який, проте, досить чітко окреслює прагнення відповідної групи, утвердився на позначення контрольованих Москвою учасників конфлікту незалежно від їх громадянської приналежності.

Парадокси «російського світу» в Україні

Від початку березня 2014 року президент РФ послідовно іменує події Революції Гідності «антиконституційним» або ж «державним переворотом в Україні», а чинну українську владу переважно означає як «київську». В своїй риториці на початковій стадії конфлікту Путін відмовляє «київській владі» у визнанні не лише її легітимності [Совещание 2014б], але й репрезентативності, підкреслено протиставляючи цю владу та «представників Донецька й Луганська» або ж «представників Донбасу» чи «південного

сходу», врешті владу «Донецької та Луганської республік». Саме «київська влада» постає в кремлівському дискурсі як одна з протиборчих сторін. Наприклад, Путін вимагає «діалогу між київською владою та представниками Донецька й Луганська» [Телефонный 2015], вказуючи як джерело проблем те, що «київська влада досі відмовляється від прямих контактів із представниками Донецької та Луганської народних республік» [Переговоры 2015]. Або ж підкреслює, що «конфлікт на південному сході України – це конфлікт внутрішній, український конфлікт перш за все. Він стався після неконституційного захоплення влади в Києві 2014 року. В цьому джерело всіх проблем» [Интервью 2017].

Натомість окресленням іншої «сторони конфлікту» в кремлівському та проросійському дискурсах зовсім не є однозначним. У риторичі самого Владіміра Путіна та загалом у російському дискурсі група, яка протистоїть «київській владі», окреслена переважно за територіальним принципом. Окрім «представників» територіальних утворень з різним статусом – від «окремих районів Донецької та Луганської області» до «Донецької та Луганської народних республік» – і «ополченців» із «так званими сепаратистами», в дискурсі присутні: «люди в Донбасі», «цивільне» чи просто «населення» Донецької та Луганської областей, «мирні мешканці» на «південному сході» тощо, а також люди, які «які обстоюють свої права зі зброєю в руках» (про еволюцію образу яких уже йшлося вище).

Проте ці означення ніяк не окреслюють характеристики групи, права якої обстоюють ті самі «люди зі зброєю». В період активних бойових дій Путін уживав на позначення протиборчої «київській владі» сторони вислів «прибічники федералізації»: «Я ще раз підкреслив, що сторонами переговорів у даному випадку мають бути не Росія й Україна (Росія – не учасниця конфлікту), а київська влада та представники й прибічники федералізації на сході» [Ответы 2014]. Проте згодом «прибічники федералізації» зникають із його риторички, лишаючи по собі лише «представників» та «федералізацію», що її Кремль послідовно проголошує умовою врегулювання конфлікту. Загалом характеристики групи, яку репрезентують ці «представники», лишаються розмитими,

окреслюваними переважно через територіальну приналежність. Натомість мешканців цих регіонів кремлівський і прокремлівський дискурс окреслює як «російське та російськомовне населення південного сходу України». Вибудувати зв'язок між «представниками» територій і «російським та російськомовним населенням» цих територій, дійти висновку про «російськість» цих земель, реципієнтам кремлівського дискурсу пропонується самотійно.

Загалом розрізнити в кремлівській риторичі «російських» («русских») і «російськомовних» громадян України доволі складно. Вживані конструкції радше поєднують їх у певну цілісність, як-то «наші російські люди, російськомовні громадяни України». У Путіновій риторичі вони зливаються, поєднуються у «широкому російському світі», російськомовність означається як одна з характеристик російської самоідентифікації безвідносно до етнічної належності: «маю на увазі, коли говорю про російських людей і російськомовних громадян, людей, котрі почуваються, відчувають себе частиною так званого широкого російського світу, не обов'язково етнічними російськими людьми, але тими, хто вважає себе російськими людьми» [Совещание 2014a]. Попри добачання в ідентичності росіян і українців деяких розбіжностей, це не становить проблеми: ці відмінності легко долаються у дискурсі, адже «російська нація, вона першопочатково складалася як багатонаціональна. Ті люди, які проживали тоді на сьогоднішній території України, інакше як російськими ніколи себе й не називали» [Всероссийский 2014].

Путін легко відмовляє в праві на відмінну ідентичність тим, хто не вважає себе «російськими людьми», неодноразово декларуючи, що взагалі не вбачає різниці між «братніми» народами, вважає, що «це взагалі один народ» [Прямая 2015]. 2019 року він уже прямим текстом проголошує: «по суті це одна нація», адже «ці землі, які є ядром України, приєднувалися до Росії, це всього три області були: Київ, Київська область, північні області й південні. Ніхто не вважав себе кимось іншим, окрім як росіянами [русскими]» [Прямая 2018].

На повсюдну апеляцію до «російськості» певних територій (а отже, й людей на цих територіях) у російськомовному дискурсі

загалом і Путіновій риториці зокрема дослідники звертали увагу неодноразово. Так, автори виданої 2016 року збірки підкреслюють, що апелювання до «російськості» народу чи території є доволі розмитим, проте часто вживаним у дискурсі російського націоналізму. Аналізуючи так звану «кримську промову» Путіна, вони зауважують багаторазове вживання прикметника «російський», зазначаючи, що наведені в промові аргументи на виправдання анексії «майже винятково зосереджені на підтвердженні “російської природи” Криму» [Kolstø et al. 2016: 312].

Території, що їхню «природу» Путін у різний час окреслював як «російську», далеко не обмежуються Кримом чи навіть півднем України як «Новоросією». Детальний аналіз відбитих у російському дискурсі історичних уявлень про «спільну історію» й ідентичність населення територій, що наразі не є об'єктом російсько-українського протистояння, виходить поза межі цього дослідження. Зазначимо лише, що уявлення про «дух» землі, «російську природу» території України в дискурсі вже є якщо не цілком сформованим, то виразно окресленим, а заявлену Путіним перспективу – «в кінцевому підсумку Росія й Україна так чи інакше приречені на спільне майбутнє» – можна трактувати не лише в контексті географічної близькості. Уявлення про «широкий російський світ» узагалі не обмежується прилеглими до РФ територіями, зокрема теренами України. Врешті, словосполучення «російський світ» має ту саму «природу», що й «російський Крим»: метафори, мовної конструкції, яка, проте, втілилася у цілком реальну анексію території. Нечіткість окреслення прикметника «російський» (русский) та його співіснування з прикметником «російський» (российский) створюють практично необмежений простір для надання першого значення будь-чому й будь-де і, у будь-який момент, набування ним другого значення, тож умовний «русский Крым» завжди може в межах дискурсу стати «российским».

Замість висновків

Російсько-український конфлікт, окреслюваний у кремлівському та прокремлівському дискурсі як «внутрішньоукраїнський», позначається переважно не через означення протиборчих сторін, а

на основі географічної локалізації: «на південному сході України», «на Україні». Як базова характеристика конфлікту наголошується його громадянський характер. Натомість «криза» має подвійний контекст: вона може розглядатися і як «внутрішньо українська», і як криза довкола України. В другому випадку однією зі сторін конфлікту постають «західні партнери»: США та Європейський Союз, на яких покладається відповідальність за провокування конфлікту, подекуди водночас із запереченням відповідальності Російської Федерації. Російську участь у конфлікті прямо заперечує Володимир Путін.

Окреслення сторін конфлікту не є сталим, воно коливається в діапазоні між «Україною» («Києвом», «київською владою») та «Новоросією» («Донецькою та Луганською народними республіками», «Донбасом»). Ще мінливішою є репрезентація груп, зокрема тієї, що її позиціонують як «жертву»: її окреслення коливається в діапазоні від «прибічників федералізації» до «російського та російськомовного населення південного сходу України». Для означення безпосередніх учасників конфлікту характерне підкреслення зв'язку з місцевістю й місцевим населенням: «самооборона», «ополченці» й «сепаратисти» – всі ці терміни підкреслюють мету оборони «своєї землі».

Широко представлений на початку конфлікту концепт «Новоросії» нині відсутній у кремлівському дискурсі та змаргіналізований у медійному й науковому. Проте ця маргіналізація цілком може виявитися ситуативною.

Втілена в російськомовному дискурсі концепція протистояння в Україні окреслюється крізь призму уявлень про «приєднання земель» чи то «возз'єднання» та «повернення» земель «російського світу», які були колись «віддані» або «пішли». В час перебування поза контролем Москви на цих землях тривав період «безчасся». Ця концепція дозволяє з легкістю долати тривалі часові проміжки, коли ті чи інші території не перебували під контролем Москви, проголошуючи їх «споконвічно російськими» від часу первинного «приєднання» або «входження», яке, проте, переважно є наслідком «перемог». Контроль Москви над територією може бути на якийсь час утрачено, але ідентичність населення цих територій

позиціонується як незмінна: «народ-то там лишився». В межах цієї концепції для населення «відданих» територій не передбачено опції збереження первинної (до «приєднання») ідентичності, а зміни, яких ця ідентичність може зазнати після того, як землі було «віддано», не змінює її докорінно, формуючи культурну «своєрідність», але не окрему ідентичність. Щодо України Путін сформулював це так: «культурологічне, мовне забарвлення трошечки інше. При чому для мене, наприклад, своєрідність культури українського народу, на мій погляд, дуже вартісна. Це дійсно багата культура. Але в цілому, по суті, один [із російським] народ» [Посещение 2017].

У цьому контексті маргіналізація в російському дискурсі концепту «Новоросії» як території, що її так «завжди історично називали», не свідчить про закриття проекту: прибраний у шухляду фантом цілком може дочекатися нового «сценарію», в межах якого буде задіяний знову.

Література

Будівська Галина. 2015. Медійне представлення концепту «Новоросія». Аналіз медіаматеріалів про об'єднання «ДНР» та «ЛНР» у «конфедерацію Новоросія». *Наукові записки УКУ* 6: 1, 119-125.

Горбулін Володимир (ред.). 2017. Світова гібридна війна: український фронт. Київ: Національний інститут стратегічних досліджень.

Кирилюк Ольга. 2019. Мовна природа мему. *Наукові записки НаУКМА. Мовознавство* 2, 30-35.

Kolstø Pål, Blakkisrud Helge (eds.). 2016. The new Russian nationalism: imperialism, ethnicity and authoritarianism 2000–15. Edinburgh: Edinburgh University Press.

Використані джерела

Белая книга нарушений прав человека и принципа верховенства права на Украине (ноябрь 2013 — март 2014). 2014. Президент России. <http://static.kremlin.ru/media/events/files/41d4da83f8a4e1696e94.pdf>

Большая пресс-конференция Владимира Путина. 2018. Президент России, 20.12. <http://kremlin.ru/events/president/news/59455>.

Большая пресс-конференция Владимира Путина. 2019. Президент России, 19.12. <http://kremlin.ru/events/president/news/62366>.

Бредихин Антон. 2019. Влияние иностранных государств на деятельность экстремистских организаций Юга России. Вестник ВолГУ. Серия 4, История. Регионоведение. Международные отношения 24:1, 216–224.

В Симферополе и Севастополе неизвестные захватили аэропорты. LifeNews, 28.02.2014. <https://web.archive.org/web/20140228102457/http://lifenews.ru/mobile/news/128079>.

Ветеранам Великой Отечественной войны, народу Украины. 2019. Президент России, 08.05. <http://kremlin.ru/events/president/letters/60480>.

Владимир Путин в оперативном режиме получает всю информацию о развитии ситуации на юго-востоке Украины. 2014а. Президент России, 02.05. <http://kremlin.ru/events/president/news/20893>.

Владимир Путин ответил на вопросы журналистов о ситуации на Украине. 2014б. Президент России, 04.03. <http://kremlin.ru/events/president/news/20366>.

Вооруженные люди захватили аэропорт Симферополя. 2014а. LB.UA, 28.02. https://lb.ua/society/2014/02/28/257528_aeroport_simferopolya_zahvachen.html.

Вооруженные люди захватили аэропорты Симферополя и Севастополя – СМИ. 2014б. Glavred, 28.02. <https://glavred.info/politics/272485-vooruzhennye-lyudi-zahvatili-aeroporty-simferopolya-i-sevastopolya-smi.html>.

Всероссийский молодежный форум «Селигер-2014». 2014. Президент России, 29.08. <http://kremlin.ru/events/president/news/46507>.

Встреча с Премьер-министром Малайзии Наджибом Разаком. 2014а. Президент России, 10.11. <http://kremlin.ru/events/president/news/46991>.

Встреча с участниками саммита лидеров глобального бизнеса. 2014б. Президент России, 23.05. <http://kremlin.ru/events/president/news/21078>.

Встреча с членами фракций политических партий в Государственной Думе. 2014в. Президент России, 14.08. <http://kremlin.ru/events/president/news/46451>.

Встреча с учёными и общественными деятелями Севастополя и Крыма. 2017. Президент России, 18.08. <http://kremlin.ru/events/president/news/55365>.

Головнокомандувач НАТО у Європі вважає, що всі воєнізовані формування у Криму є армією РФ. 2014. РБК-Україна, 12.03. <https://www.rbc.ua/ukr/news/glavkom-nato-schitaet-chno-vsevoenizirovannye-formirovaniya-12032014115900>.

Данилов Дмитрий. 2015. Приднестровское Урегулирование: Внешний Контекст. *Современная Европа* 2, 20-33.

Жегулев Илья. 2014. «Зеленые человечки» в форме от Юдашкина: один день из жизни Крыма. *Forbes*, 03.03. <https://www.forbes.ru/sobytiya/obshchestvo/251586-zelenye-chelovechki-v-forme-ot-yudashkina-odin-den-iz-zhizni-kryma>.

Заседание коллегии ФСБ. 2015. Президент России, 26.03. <http://kremlin.ru/events/president/news/49006>.

Заседание Международного дискуссионного клуба «Валдай». 2014а. Президент России, 24.10. <http://kremlin.ru/events/president/news/46860>

Заседание Совета Безопасности. 2014б. Президент России, 22.07. <http://kremlin.ru/events/president/news/46305>.

Заседание Совета по межнациональным отношениям. 2014в. Президент России, 03.07. <http://kremlin.ru/events/president/news/46144>.

Заседание Совета по межнациональным отношениям. 2018. Президент России, 26.10. <http://kremlin.ru/events/president/news/58922>.

Заявления для прессы и ответы на вопросы журналистов по итогам встречи с Президентом Швейцарии, действующим председателем ОБСЕ Дидье Буркхальтером. 2014а. Президент России, 07.05. <http://kremlin.ru/events/president/transcripts/20973>.

Заявления для прессы и ответы на вопросы журналистов по итогам российско-австрийских переговоров. 2014б. Президент России, 24.06. <http://kremlin.ru/events/president/transcripts/46060>.

Инвестиционный форум «Россия зовёт!». 2019. Президент России, 20.11. <http://kremlin.ru/events/president/news/62073>

Инвестиционный форум «Россия зовёт!». 2018. Президент России, 28.11. <http://kremlin.ru/events/president/news/59216>.

Интервью Владимира Путина радио «Европа-1» и телеканалу TF1. 2014. Президент России, 04.06. <http://kremlin.ru/events/president/news/45832>.

Интервью ежедневной египетской газете «Аль-Ахрам». 2015а. Президент России, 09.02. <http://kremlin.ru/events/president/news/47643>.

Интервью американскому журналисту Чарли Роузу для телеканалов CBS и PBS. 2015б. Президент России, 29.09. <http://kremlin.ru/events/president/news/50380>.

Интервью Владимира Путина французской газете Le Figaro. 2017. Президент России, 31.05. <http://kremlin.ru/events/president/news/54638>.

Интервью американскому телеканалу Fox News. 2018. Президент России, 17.06. <http://kremlin.ru/events/president/news/58019>.

Красногородская Александра. 2017. Александр Захарченко: «Спрос на паспорта ДНР увеличился в разы». Известия, 24.04. <https://iz.ru/news/689846>.

Кречетников Артем. 2014. «Ополченці» та «терористи»: війна слів триває. BBC, 15.07. https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2014/07/140714_propaganda_war_zsh.

Курылев Константин, Мартыненко Елена, Пархитько Николай и др. 2017. Политика Shell в России в условиях санкционных мер стран Запада. *Вестник международных организаций* 12: 1, 189–208.

Липский Андрей. 2014. Чудеса в Крыму. Зеленые человечки скоро превратятся в российских военнослужащих. Новая газета, 07.03. <https://novayagazeta.ru/articles/2014/03/07/58671-chudes-a-v-krymu>.

Маслова Лидия. 2019. Идет война гибридная: хипстеры в Заполярье и берсерк Кузьма. Дебютная книга лауреата премии «Лицей» калифорнийца Константина Куприянова. Известия, 16.06. <https://iz.ru/889140/lidiia-maslova/idet-voina-gibridnaia-khipstery-v-zapoliare-i-berserk-kuzma>.

Медиафорум независимых региональных и местных СМИ. 2014. Президент России, 24.04. <http://kremlin.ru/events/president/news/20858>.

Нестеренко Валерия. 2014. Региональные аспекты применения Россией политики «мягкой силы». *Вестник Московского университета, сер. XXVII. Глобалистика и геополитика* 1/2, 113-117.

Обращение Президента Российской Федерации. 2014. Президент России, 18.03. <http://kremlin.ru/events/president/news/20603>.

Орлов Виктор. 2014. Аэропорты Симферополя и Севастополя захвачены вооруженными людьми. *Навигатор*, 28.02. <https://web.archive.org/web/20140305081802/http://www.politnavigator.net/aehroport-simferopolya-zakhvachen-vooruzhennymi-lyudmi.html>.

Ответы на вопросы журналистов. 2014. Президент России, 06.06. <http://kremlin.ru/events/president/news/45869>.

Ответы на вопросы журналистов. 2016. Президент России, 17.09. <http://kremlin.ru/events/president/news/52907>.

Переговоры в «нормандском формате». 2015. Президент России, 12.02. <http://kremlin.ru/events/president/news/47664>.

Петербургский международный экономический форум. 2014. Президент России, 23.05. <http://kremlin.ru/events/president/news/21080>.

План Путина по урегулированию конфликта на Украине. 2014. Президент России, 03.09. <http://kremlin.ru/events/president/news/46554>.

Поликовский Алексей. 2019. Голоса Саур-Могилы. Война, прежде чем начаться, должна возникнуть в мозгу человека, наделенного властью. *Новая газета*, 08.05. <https://novayagazeta.ru/articles/2019/05/08/80448-golosa-saur-mogily>.

Посещение Лебединского горно-обогатительного комбината. 2017. Президент России, 14.07. <http://kremlin.ru/events/president/news/55052>.

Президент России Владимир Путин обратился к ополчению Новороссии. 2014. Президент России, 29.08. <http://kremlin.ru/events/president/news/46506>.

Пресс-конференция по итогам встречи на высшем уровне Россия – Европейский союз. 2005. Президент России, 10.05. <http://kremlin.ru/events/president/transcripts/22967>.

Прямая линия с Владимиром Путиным. 2014. Президент России, 17.04. <http://kremlin.ru/events/president/news/20796>.

Прямая линия с Владимиром Путиным. 2015. Президент России, 16.04. <http://kremlin.ru/events/president/news/49261>.

Прямая линия с Владимиром Путиным. 2018. Президент России, 07.06. <http://kremlin.ru/events/president/news/57692>.

Родионова Татьяна. 2014. Буряты вступают в «Отряды самообороны Крыма»? Infpol, 04.03. <https://www.infpol.ru/151434-buryaty-vstupayut-v-otryady-samooborony-kryma/>.

Російські військові почали розблоковувати військові частини в Криму. 2014. ТСН, 05.03. <https://tsn.ua/politika/rosiyski-viyskovi-pochali-rozblokuvuvati-viyskovi-chastini-v-krimu-338293.html>.

Совещание с членами Правительства. 2014а. Президент России, 09.04. <http://kremlin.ru/events/president/news/20746>.

Совещание послов и постоянных представителей России. 2014б. Президент России, 01.07. <http://kremlin.ru/events/president/news/46131>.

Совместная пресс-конференция по итогам встречи в «нормандском формате». 2019. Президент России, 10.12. <http://kremlin.ru/events/president/news/62277#sel=128:12:hea,128:31:YWc>.

Съезд Российского союза ректоров. 2014. Президент России, 30.10. <http://kremlin.ru/events/president/news/46892>.

Телефонный разговор с Федеральным канцлером Германии Ангелой Меркель. 2014. Президент России, 15.04. <http://kremlin.ru/events/president/news/20790>.

Телефонный разговор с Ангелой Меркель, Франсуа Олландом и Петром Порошенко. 2015. Президент России, 30.04. <http://kremlin.ru/events/president/news/49378>.

Цой Дарья. 2014. Михаил Добкин: «Киевской власти надо отказаться от оскорбления людей». Известия, 08.04.2014. <https://iz.ru/news/568879>.

Шевченко Віталій. 2014. Як називати людей у Криму, яких офіційно немає. ВВС, 12.03. https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2014/03/140312_green_men_invaders_dt.

Щербак И.Н., Шишелина Л.Н., Циренщиков В.С. и др. 2014. Украинский кризис: экспертная оценка. Современная Европа 3, 10 – 34.

**Розрізняючи різноманітності:
спільне та відмінне в західних поглядах
на «українську кризу»**

Володимир Кулик

Спробуємо зробити деякі висновки з аналізу наукових та експертних текстів, підготованих і опублікованих у різних західних країнах. Не претендуючи на оригінальність, зосередимося на подібностях і відмінностях між аналітичною продукцією різних країн щодо конфлікту в Україні й довкола неї. А оскільки в кожній країні ця продукція досить різноманітна, то ми маємо, так би мовити, розрізняти поміж різноманітностями.

Власне, сама ця різноманітність є першою спільною рисою аналітичних ландшафтів семи розглянутих у цій книжці західних країн, особливо виразною на тлі переважної одноманітності ландшафту російського. В кожній із країн Заходу навіть про не дуже важливе для її інтересів питання – а для більшості цих країн «українська криза» не є пріоритетною темою політики й аналітики – пишуть із різних позицій, носії яких вільно сперечаються між собою на сторінках своїх аналітичних праць, на шпальтах і в ефірі популярних медій та в коротких форматах рекомендацій для урядовців і політиків. Ці позиції відбивають насамперед погляди самих науковців, хоч певну роль, безумовно, відіграють і преференції установи, де вони працюють, та видання, де публікуються. Особливо відчутним може бути інституційний вплив в аналітичних центрах, чимало з яких пов'язані з урядами, партіями чи політично заангажованими фундаціями, що відрізняє їх від університетів, схильних надавати науковцям майже повну свободу писати відповідно до своїх знань і переконань. Відповідно, університетські науковці зазвичай демонструють більшу відстороненість від об'єктів свого аналізу, тоді як експерти аналітичних центрів дозволяють собі більше суб'єктивності й політичної заангажованості, особливо в текстах для ширшої аудиторії, за увагу якої вони мають боротися з багатьма іншими авторами.

Цю відмінність між науковими та експертними публікаціями можна вважати ще однією спільною рисою аналітичної продукції розглянутих країн, хоч вона виявляється з різною мірою виразності, зокрема через різний ступінь розмежування академічного й експертно-аналітичного середовищ. Академічні науковці, насамперед переймаючись розумінням ситуації, а не реагуванням на неї, зазвичай зосереджуються на вужчих проблемах чи аспектах проблем, зате досліджують їх глибше й повніше, ніж експерти з аналітичних центрів, що мають писати на різні й досить загальні теми, та ще й так, щоб не знудити дуже зайнятих і/або мало поінформованих читачів. Тому академічні публікації зазвичай більші за обсягом і потребують більше часу, а отже, виходять у світ із певним відставанням від аналізованих подій, тоді як ключові аналітичні центри чи не найбільше текстів про події в Україні й довкола неї опублікували «гарячого» 2014 року, нерідко починаючи вже з березня. У наукових текстах частіше йдеться про ситуацію саме в Україні або навіть у ключових для розуміння суті нинішнього конфлікту регіонах України, а не на пострадянському просторі, Східній Європі чи якійсь іншій частині світу. Аналізуючи конфлікт на Донбасі, більшість науковців спільні в тому, що бачать у ньому й зовнішній, і внутрішній складники, хоча дуже різняться за тим, якої ваги цим складникам надають. Натомість експертні звіти та коментарі зазвичай, хоч і не завжди, територіально осяжніші, оперативніші й поверховіші, а також більше перейняті не дослідженням конфлікту, а пошуком шляхів його припинення чи принаймні обмеження, тому більшість із них місять явні рекомендації для політиків своєї та/чи інших країн.

Наукові та експертні публікації певною мірою відрізняються також мовою, тобто стилем і лексиконом. Експертні тексти зазвичай «публіцистичніші» й «суб'єктивніші», позначені чіткішою авторською позицією, яка відбивається, зокрема, у виборі слів для опису розглядуваних подій і процесів. Якщо академічні науковці в прагненні до «об'єктивності» переважно вживають нейтральних, ідеологічно й емоційно ненавантажених термінів на кшталт «кризи» чи «конфлікту», то неакадемічні автори не цураються загострених слів «агресія», «вторгнення» чи «вторчання». Водно-

час обидва типи публікацій подібні в тому, що надають перевагу багатозначним окресленням аналізованої ситуації, не вважаючи за потрібне їх пояснювати й проблематизувати, чого можна було б очікувати принаймні від наукових текстів. Цю схильність до неproblemатизованої багатозначності, що її найвиразніше демонструє часто вживане окреслення «українська криза», можна пояснити й залежністю від панівного політичного та медійного дискурсу, й прагненням до лапідарності та читабельності, й недбалістю слововжитку та нерозумінням небажаних імплікацій неточно вжитих слів. Окрім того чи іншого називання розглядуваних явищ, наукові й експертні тексти відрізняються переважними тенденціями в їх обрамленні, тобто представленні цих явищ як певного типу взаємодії між певними акторами, що роблять певні речі. Головною відмінністю є більша готовність неакадемічних авторів визнавати активні дії Росії на території України, що їх ці автори нерідко кваліфікують як агресію та, відповідно, радять своїм урядам реагувати на неї санкціями проти Росії та наданням допомоги Україні. Втім, зв'язок між кваліфікацією російських дій та пропозиціями щодо реагування на них зовсім не однозначний: у кожній з аналізованих країн є «реалісти», котрі пропонують визнати російське втручання в українські справи як вияв правомірного чи принаймні «реального», глибоко вкоріненого інтересу, реалізації якого Захід не може перешкодити, тому не має й намагатися.

Характерною рисою експертних публікацій із різних країн є врахування інтересів не тільки аналізованих держав і груп, а й тих спільнот, із якими пов'язують себе автори. Якщо науковці враховують головно побажання й можливості влади, еліт і різних груп громадян в Україні та протиборній до неї Росії, то практично зорієнтовані аналітики дивляться на українсько-російське протистояння крізь призму інтересів відповідних західних держав та наднаціональних спільнот, насамперед ЄС і НАТО. У деяких випадках це означає подвійну орієнтацію з певною суперечністю між національними й наднаціональними пріоритетами: перші спонукають до більшої підтримки Росії, ніж другі, а отже, врахування других стримує реалізацію проросійського потенціалу

перших. Водночас це можна тлумачити як домінування критичної щодо Росії позиції ключових держав ЄС і НАТО над проросійськими інтенціями менш впливових членів цих міждержавних об'єднань.

Головною відмінністю між різними західними країнами якраз і є їхні неоднакові позиції щодо Росії, які більшою чи меншою мірою відбиваються в аналітичних текстах на тему російського втручання в Україні. Відповідні розділи книжки демонструють чіткий контраст між досить критичними до Росії Сполученими Штатами, Великою Британією та Польщею з одного боку й досить прихильними до неї Грецією, Італією та Францією з другого. Переважна орієнтація експертної спільноти загалом відповідає переважній орієнтації політикуму та суспільства, тобто експерти здебільшого відбивають панівне уявлення про національні інтереси, навіть якщо вважають себе незалежними від будь-яких політичних сил і спонукуваними лише власними знаннями й сумлінням. При цьому чинники подібних орієнтацій можуть бути відмінними: якщо в США критична до Росії позиція випливає з логіки глобального геополітичного протистояння, успадкованого від часів «холодної війни», то в Польщі вона спирається на уявлення про регіонально специфічну загрозу, досить подібну до тієї, яка висить над Україною. Різними можуть бути й чинники проросійської орієнтації: в Греції її живить, зокрема, протистояння з Туреччиною, а у Франції – опозиція гегемонізму США. Водночас у всіх трьох умовно проросійських країнах майже повна відсутність підтримки України почасти є наслідком обмеженого інтересу до Східної Європи загалом, тобто переважної зосередженості на західноєвропейському та середземноморському просторі. Німеччина, можна сказати, стоїть посередині між «антиросійським» і «проросійським» блоками, що великою мірою зумовлюється багатогранністю її геополітичного становища: між Західною та Центрально-Східною Європою, між англо-американським «особливим партнерством» і континентальною Європою, між лідерством у Європейському Союзі та історичною відповідальністю перед жертвами нацистської агресії, насамперед Росією.

Водночас є один спільний для західних країн чинник, що зумовлює їхню прихильність чи принаймні увагу радше до Росії, ніж до України. Йдеться про специфічну суміш орієнталізму й імперіалізму, тобто схильність західних імперій та їхніх спадкоємців мати на Сході справу передусім із імперіями, однією з яких віддавна була Росія. Ця стійка ментальна орієнтація, підтриманню якої Москва активно сприяє, спонукає Захід і досі виявляти до Росії надмірну увагу, що її важко було б пояснити лише розміром російського ринку чи ядерного арсеналу. Вона традиційно зумовлювала захоплення західних еліт російською культурою; вона ж спонукає Німеччину відчувати відповідальність за нацистські злочини насамперед перед Росією, яку та культура представляла головною жертвою цих злочинів, а не Україною чи Білоруссю, які насправді постраждали від них непорівнянно більше. Якщо говорити про науково-експертне середовище, то традиційна русоцентричність західного погляду на Східну Європу спричинила набагато більший рівень обізнаності з мовою, культурою, політикою та суспільними проблемами Росії, ніж України чи будь-якої іншої держави пострадянського простору. За три десятиліття після появи на цьому просторі п'ятнадцяти незалежних держав західні країни не розвинули щодо них експертизи, хоч трохи наближеної до рівня їхніх знань про Росію. Найбільшою мірою подолали цю асиметрію поляки, які інтегруються в західний світ, не забуваючи про кривди, яких зазнали від Росії, а тому, попри деякі проблеми в стосунках з Україною, не мають сумніву, що її треба принаймні добре розуміти. Потроху розвивають незвідні до русистики українські студії також у Сполучених Штатах, Німеччині та Великій Британії. Натомість у Франції, Італії та Греції навіть академічні науковці, що беруться писати про Україну, нерідко виявляють кричуще невігластво щодо її історії та сучасного стану, яке не заважає їм мати в своїх суспільствах репутацію експертів з пострадянської проблематики й публікувати свої праці в провідних часописах та видавництвах.

На завершення зважимося сформулювати дві рекомендації для української влади, якщо вона справді хоче змінити цю незадовільну ситуацію. По-перше, треба мірою змоги сприяти підви-

щенню поінформованості про Україну за кордоном, насамперед у тих країнах, де вона поки що на найнижчому рівні, тому навіть обмежені ресурси, які може виділити українська держава, здатні спричинити суттєві зміни. Потрібні стипендіальні програми для поїздок тамтешніх науковців до України й українських – на Захід, підтримка перекладів найважливіших українських наукових праць і літературних творів відповідними мовами, проведення спільних наукових конференцій та літературно-мистецьких акцій тощо. Для тих країн, які багато роблять самі, допомога з України має бути інакшою, точніше спрямованою на конкретні теми, осередки та канали поширення знань. Доречними були б, скажімо, відкриття в ключових країнах підрозділів Українського інституту та безперешкодне визнання в Україні здобутих на Заході дипломів. По-друге, українська держава має активно сприяти тому, щоб світ сам хотів пізнавати Україну, тобто щоб вона була для нього цікава й важлива. Задля цього вона має бути демократичною, економічно успішною, відкритою до світу та спрямованою в майбутнє. А якщо буде подолано стійке уявлення західного світу про те, що Україна безнадійно корумпована й економічно відстала, то набагато легше буде пояснити йому, що Україна – це аж ніяк не Росія.

Для нотаток

Для нотаток

Наукове видання

**ІНТЕРПРЕТАЦІЇ
РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОГО КОНФЛІКТУ
В ЗАХІДНИХ НАУКОВИХ
І ЕКСПЕРТНО-АНАЛІТИЧНИХ ПРАЦЯХ**

За редакцією Володимира Кулика

Комп'ютерна верстка та макетування – Н. М. Лисенко

Підписано до друку 18.02.2020 р. Формат 60x84/16. Папір офсетний.
Гарнітура Times. Ум. друк арк. 19,06. Обл.-вид. арк. 15,6.
Тираж 300 прим. Зам. № 1803

Видавець Інститут політичних і етнонаціональних досліджень
ім. І. Ф. Кураса НАН України; Президія НАН України
01011, м. Київ, вул. Кутузова, 8
Тел. (044) 285-65-61
www.ipiend.gov.ua, e-mail: office@ipiend.gov.ua

Виготовлювач ПП Лисенко М. М.
16600, м. Ніжин Чернігівської області, вул. Шевченка, 20
Тел.: (04631) 9-09-95; (067) 4412124
E-mail: vidavec.lisenko@gmail.com

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції
серія ДК № 2776 від 26.02.2007 р.